Zijad Šehić

U SMRT ZA CARA I DOMOVINU

Kulturno naslijeđe

ZIJAD ŠEHIĆ

U SMRT ZA CARA I DOMOVINU!

BOSANCI I HERCEGOVCI U VOJNOJ ORGANIZACIJI HABSBURŠKE MONARHIJE 1878-1918.

BIBLIOTEKA: *KULTURNO NASLIJEĐE*

Urednica
Amra Mekić, prof.

Recenzenti
prof. dr. Iljas Hadžibegović
prof. dr. Ibrahim Karabegović

Likovno i grafičko oblikovanje
DTP studio Sarajevo Publishinga

Lektura i korektura
Lektorsko-korektorska služba Sarajevo Publishinga

Štampa
DES - Sarajevo

Ova knjiga izdata je uz potporu Fondacije za izdavaštvo / nakladništvo.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

355.31(439.55/.56)"1914/1918"
94(436)"1914/1918"

ŠEHIĆ, Zijad
U smrt za cara i domovinu! : Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878-1918. / Zijad Šehić. - Sarajevo : Sarajevo Publishing, 2007. - 305 str., [24] str s tablama: ilustr. ; 25 cm. - (Biblioteka Kulturno naslijeđe)

Bibliografija: str. [307]

ISBN 9958-21-450-4

COBISS:BH-ID 15464454

Zijad Šehić

U SMRT ZA CARA I DOMOVINU!

BOSANCI I HERCEGOVCI U VOJNOJ ORGANIZACIJI HABSBURŠKE MONARHIJE 1878-1918.

SP

SARAJEVO PUBLISHING
Sarajevo, 2007.

Knjiga predstavlja prerađenu doktorsku disertaciju pod naslovom "Bosanskohercegovački zemaljski pripadnici u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878-1918. godine" koja je odbranjena na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 19. aprila 2002. godine pred komisijom koju su sačinjavali: akademik Dževad Juzbašić, prof. dr. Iljas Hadžibegović, prof. dr. Ibrahim Karabegović i prof. dr. Arnold Suppan. Primjedbe i sugestije članova komisije bile su mi veoma korisne prilikom završne redakcije knjige, na čemu im se najtoplije zahvaljujem.

Zahvaljujem se osoblju arhivskih i bibliotečkih ustanova u kojima sam prikupljao građu, a posebno osoblju Državnog arhiva – odjeljenja Ratnog arhiva i Nacionalne biblioteke u Beču i Arhiva Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

Knjiga je objavljena uz finansijsku podršku Fondacije za izdavaštvo Bosne i Hercegovine, na čemu se toplo zahvaljujem.

Autor

Sarajevo, 10. januar 2005.

Uvodna razmatranja

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, vojni i politički faktori Habsburške monarhije poduzeli su brojne mjere da je integrišu u svoj državni sistem. Važno mjesto u tim nastojanjima imalo je uključenje bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u vojnu organizaciju Monarhije, što je imalo značajne posljedice za društvenu, političku, kulturnu i privrednu komponentu razvoja Bosne i Hercegovine u austrougarskoj epohi (1878-1918).

U bosanskohercegovačkoj i stranoj historiografiji nema djela u kojima se u cjelini razmatra uloga i status bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije (1878-1918). Iako je literatura koja obuhvata problematiku vojne organizacije Austro-Ugarske brojna, uloga bh. zemaljskih pripadnika promatrana je u njoj samo fragmentarno, u okviru ukupne organizacije vojne sile Monarhije i njene dopune;[1] izučavanja pojedinih aspekata vojnog sistema, provizornog Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu 1881., uvođenja vojne obaveze i izbijanja ustanka u Hercegovini 1882.;[2] razmatranja pravnog položaja Bosne i Hercegovine i statusa njenih zemaljskih pripadnika;[3] političkih kretanja u vrijeme Aneksione krize 1908/09.,[4] Balkanskih ratova 1912/13.;[5] noveliranja Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu 1912.;[6] privrednih i političkih kretanja u Bosni i Hercegovini u toku Prvog svjetskog

[1] Ferdinand Schmid, Das Heeresrecht der österreichisch-ungarischen Monarchie, Wien-Leipzig 1903; Karl Glückmann, K.u.k. Heer, 12. Ausgabe, Wien 1911.; Anton Wagner, Die k.(u.)k. Armée-Gliederung und Aufgabenstellung 1866. bis 1914., u: Die Habsburger Monarchie, V, Das Bewafnete Macht, Wien, 1987.

[2] Hamdija Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882., Sarajevo, 1958.; Naučni skup: 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine (Sarajevo, 21-22. X 1982.), ANUBiH, Posebna izdanja, Knjiga LXIV, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 11, Sarajevo 1983.; Tomislav Kraljačić, Mjere Kalajevog režima na pacifikaciji ustaničke oblasti, 33-45; Karl Kaser, Der Aufstand in der Herzegovina im Jahre 1882. im Rahmen der Aufstandsbewegungen im Neunzehnten Jahrhundert. Die Frage nach seiner Qualität, 89-103; Đorđe Mikić, Prilike u Bosanskoj krajini uoči i u vrijeme hercegovačkog ustanka 1882. godine, 103-115; Galib Šljivo, Sprovođenje zakona o vojnoj obavezi u Banjalučkom i Bihaćkom okrugu 1881-1882. godine, 115-127.

[3] Ferdinand Schmid, Bosnien und der Herzegovina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns, Leipzig, 1914.; Hans Schneller, Die Statsrechtliche Stellung von Bosnien und der Herzegowina, Leipzig, 1892.

[4] Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine (Sarajevo, 21. i 22. novembra 1988.), Sarajevo 1991., referati i saopćenja: Milorad Ekmečić, Aneksija Bosne i Hercegovine 1908. i istorijske posljedice, 9-33; Dževad Juzbašić, Aneksija i stavovi austrougarskih vojnih krugova prema upravljanju Bosnom i Hercegovinom, 34-83; Horst Haselsteiner, Politische und Militärische Überlegungen zur Haltung Österreich-Ungarns gegenüber Bosnien und der Herzegowina 1908./1909., 84-103.

[5] M. Ekmečić, Uticaj balkanskih ratova na društvo u Bosni i Hercegovini, Marksistička misao, 4/1985., 137-158; Prvi balkanski rat, izdanje Vojnoistorijskog instituta, knj. I, Beograd, 1959.; H. Kapidžić, Skadarska kriza i uvođenje vanrednih mjera u Bosni i Hercegovini, Godišnjak Društva istoričara BiH, XII, Sarajevo, 1962. Jerabek Rudolf, Potiorek: General im Schaten von Sarajevo, Graz, 1991.

[6] Das Wehrgesetz für Bosnien und Herzegovina. Erläutert von Oberst Karl Czapp, Wien, 1912.

rata (1914-1918);[7] fenomena gladi u toku rata;[8] učešća vojnika sa južnoslavenskih prostora na frontovima u okviru austrougarske armije i njihovoj moralnoj i političkoj lojalnosti Monarhiji u Prvom svjetskom ratu;[9] problema dezerterstva i prilika u Bosni i Hercegovini sa stanovišta javne sigurnosti;[10] asistencija bosanskohercegovačkih jedinica na suzbijanju pobuna i nemira u Monarhiji;[11] traganje za faktorima koji su utjecali na raspad Monarhije 1918.;[12] kao i analiza gubitaka u toku Prvog svjetskog rata.[13]

U nekoliko djela razmatrano je učešće bosanskohercegovačkih vojnih jedinica u pojedinim vojnim operacijama,[14] a u većoj mjeri ova tematika je zastupljena u publicistici.[15]

U više neobjavljenih doktorskih radnji odbranjenih na Bečkom univerzitetu, u širem su kontekstu promatrani pojedini aspekti vojne historije Monarhije, u kojima je dijelom osvijetljena i uloga bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika.[16]

---

[7] H. Kapidžić, Bosna i Hercegovina za vrijeme austrougarske uprave, Članci i rasprave, Sarajevo, 1968.; Luka Đaković, Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslovenskog pitanja 1914-1918., Tuzla, 1981.; M. Ekmečić, Ratni ciljevi Srbije 1914., Beograd, 1974.; Enver Redžić, Bosansko-hercegovačke jedinice austrougarske vojske u prvom svjetskom ratu, Vojno-istorijski glasnik VII, 3, Beograd, 1991., 192-218; Zbornik radova s međunarodnog skupa: Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915.-1916., održanog 25-27. septembra 1986. godine u Banjoj Luci, Institut za istoriju, Banja Luka, 1987., referati i saopćenja: Vasa Čubrilović, Razmišljanja o veleizdajničkim procesima u Bosni i Hercegovini za vrijeme prvog svetskog rata, 1-13; M. Ekmečić, Žalosna baština iz godine 1914. (Političke namjere sudskih procesa u Bosni i Hercegovini za vrijeme prvog svjetskog rata), 13-43; Radovan Samardžić, Austro-Ugarska i jugoslovensko pitanje, 43-51; Đ. Mikić, Veleizdajnički procesi u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini 51-83; G. Šljivo, Raspoloženje naroda Bosne i Hercegovine prema austrougarskoj politici i austrougarske političke protivmjere, 117-145; H. Haselsteiner, Prozess Banja Luka 1916: Das Militärgutachten, 145-155.

[8] Ottokar von Landwer, Hunger, Zürich-Leipzig-Wien, 1931.

[9] Reinhardt Eugen Bösch, Die Haltung des südslawischer Soldaten des ö-u. Heeres im Ersten Weltkrieg, Wien, 1971.

[10] Richard Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Innere Front. Militärasistenz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918., Bd I-II, Wien, 1974.

[11] Bogumil Hrabak, Predavanje Bosanaca iz austro-ugarske vojske na istočnom ratištu 1914-1917, Istorijski zbornik, Banja Luka, 1985.; Isti, Dezerterstvo i zeleni kadar, Novi Sad, 1982.

[12] Naučni skup u povodu 50-te godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja jugoslavenske države, JAZU, Zagreb, 1969; referati i saopćenja: Ferdo Čulinović, Raspad Austro-Ugarske i postanak jugoslavenske zajedničke države 17-59; Vasa Čubrilović, Istorijski osnovi postanka Jugoslavije 1918., 59-101; Dragovan Šepić, Politika rušenja Austro-Ugarske i južni Slaveni 109-13

[13] Wilchelm Winkler, Der Anteil der nichtdeutschen Volksstämme an der öu. Wehrmacht, Wien 1919; Isti, Berufsstatistik der Kriegstoten der ö-u. Monarchie, Wien 1919; Isti, Die Totenverluste ö.-u. Heeres nach Nationalitäten, Wien, 1921.

[14] Određene podatke i ocjene o vojnim operacijama bosanskohercegovačkih jedinica kao i o stanju u njima krajem Prvog svjetskog rata sadrži sedmotomni zbornik Österreich-Ungarns letztes Kriegs 1914.-1918., objavljivan od 1931. do 1938. godine pod uredništvom direktora bečkog Ratnog arhiva Glaisea von Horstenaua.

[15] Pero Blašković, Sa Bošnjacima u svetskom ratu, Beograd, 1939; Isti, Treća b-h regimenta, Budapest, 1917; Fritz Hans, Bosniak, Waldhofen a. d. Ybbs 1931.; Die Eisern Bosniaken, Kameradschafts-Verband des Regiment, Wien, 1931.; Oskar Brendl, Die Erstürmung des M. Melleta 7. juni 1916., Wien, 1934.; Sigmund Gandini, Das bosnisch-hercegowinische Infanterie-Regiment Nr 2 im Weltkrieg 1914. bis 1918., Wien, 1968.; Ingomar Pust, Die Steinerne Front. Auf der Spuren des Gebirgskrieges in den Julische Alpen, Von Isonzo zur Piave, Graz, 1980.; Werner Schachinger, Die Bosniaken kommen, Elittentruppen der K.u.K. Armee, 1879.-1918., Graz, 1989. (Bošnjaci dolaze, Elitne trupe K.u.k armije, 1879-1918, London, 1996.)

[16] Ferdinand Käs, Versuchs einer zusamengefassten Darstellung der Tätigkeit des österreichisch-ungarisches Generalstabes in der Zeit von 1906. bis 1914. Unter besonderer Berüksichtigung der Aufmarschplanungen und Mobilmachung, Wien, 1962.; Franz Weinwurm, FZM Oskar Potiorek, Leben und Wirken als Chef der Landesregierung für Bosnien und der Herzegowina in Sarajevo 1911-1914., Wien, 1964.; Inge Przybilowszki, Die Rückführung der Österreich-ungarischen Kriegsgefangenen aus dem Osten in der letzten Monaten der k. u. k. Monarchie, Wien, 1965; Signe Klein, Freiherr Sarkotić von Lovćen, Die Zeit seiner Verwaltung in Bosnien-Herzegovina von 1914. bis 1918., Wien, 1969.; Rudolf Hecht, Fragen zur Heresergänzung

Značajne činjenice sadržane su u nekoliko zbirki objavljenih izvora, u kojima dominira pravni aspekt, mjerodavan za vojne snage Monarhije i njihovu organizaciju.[17]

Pored literature, u obradi problematike je korištena obimna arhivska građa razvrstana u brojnim fondovima Ratnog arhiva u Beču, koja sadrži podatke relevantne za proučavanje uloge bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u vojnoj organizaciji Monarhije, u vremenskom okviru od uvođenja vojne obaveze u BiH (1881.) do konca Prvog svjetskog rata (1918. godine). Građa Arhiva Bosne i Hercegovine u Sarajevu, mada nepotpuna, također je omogućila analizu brojnih aspekata vojne historije vezanih za ulogu bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u Prvom svjetskom ratu, i njihovo smještanje u širi kontekst ratnih zbivanja na južnoslavenskom i evropskom prostoru.

Cilj istraživanja teme je da se rekonstruiše i odredi mjesto i uloga bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije. Tema, koja obuhvata vremenski okvir od okupacije Bosne i Hercegovine 1878. do kraja Prvog svjetskog rata 1918. godine, je višeslojna i zahvata različite aspekte u širini historijske pojave vojske – vojni, pravni i politički, kao i druge relevantne faktore vojne historije – finansije, privredu, tehniku, dušebrižništvo, medicinu itd.

Složenost problematike i obim arhivskih istraživanja, uvjetovali su primjenu tematskog principa obrade raspoložive građe, koji se, na osnovu sagledavanja pojedinih aspekata i njihove uzročno-posljedične veze, pokazao pogodnijim za dobijanje zaokružene cjeline.

Iako dominira vojni aspekt, dosta pažnje je posvećeno i ostalim relevantnim faktorima vojne historije, koji predstavljaju bitnu komponentu za sagledavanje razmatrane problematike.

Knjiga je sastavljena iz nekoliko tematskih cjelina: predgovora i četiri glave sa više poglavlja.

U predgovoru je ukazano na značaj i dosadašnja dostignuća historiografije u izučavanju teme, metodološke principe i strukturu rada.

U prvoj glavi *Osmansko naslijeđe. Organizacija vojske i policije u Bosanskom ejaletu/vilajetu posljednjih decenija osmanske uprave*, u središtu razmatranja su mjesto i uloga bosanskohercegovačkih vojnih obveznika u vojnoj organizaciji Osmanskog carstva posljednjih decenija uprave u Bosanskom ejaletu/vilajetu. Posebna pažnja je posvećena specifičnostima

der gesamten Bewafnetenmacht. Österreich-Ungarns während des ersten Weltkrieges. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades, Wien 1969.; A. Suppan, Organisation und Einsätze. Militärischer Assistenzen in Österreich-Ungarn im Jahre 1918. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades, Universität Wien, 1969.

[17] Provisorische Wehrgesetz für Bosnien und Hercegovina, Wien 1881; Militär-Normalien-Register für bosnisch-hercegovinische Behörden, Sarajevo 1889.; Armée-Verordnungs-Blatt 1882-1918., Wien, 1883-1918.; Schematismus für K.u.k. Heer und Kriegsmarine, 1882-1918., Wien 1883-1918.; Bericht über die Verwaltung Bosnien und der Hercegowina 1906-1914/16., Wien, 1907-1917.; Zbornik zakona i naredbi za Bosnu i Hercegovinu 1881-1918., Sarajevo, 1881-1918.

u vojnoj organizaciji, koje su kasnije našle odraza u vojnom zakonodavstvu Monarhije i tretmanu bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika, nakon dolaska Bosne i Hercegovine pod njenu upravu i uključenja u njenu vojnu organizaciju. Pri tome se, prije svega, ima u vidu postupanje prema muslimanskim vojnicima, način odijevanja, pogodnosti u vršenju službe (institucija zastupanja - bedelija, bedluk) i specifične odredbe Krivičnog vojnog zakona za bosanskohercegovačke vojne obveznike.

Druga glava *Ni sultanovi, ni carevi! – Bosanskohercegovački zemaljski pripadnici u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878-1914.* predstavlja sadržajnu cjelinu u kojoj se razmatra problematika inkorporiranja bosanskohercegovačkih vojnih snaga u austrougarsku armiju. Posebna pažnja posvećena je pravnom aspektu, organizacionoj izgradnji bosanskohercegovačkih jedinica, kao i političkim odnosima i njihovom utjecaju na dinamiku promjena. U središtu razmatranja su promjene u organizaciji bosanskohercegovačkih jedinica, kao i zakonske, materijalne i političke pretpostavke, čime se uloga bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika sagledavala u kompleksu ratnih priprema vojnih snaga Monarhije.

Sagledavanje problematike ratnih zbivanja od 1914. do 1918. godine obuhvata veći dio rada i čine ga dvije glave sa po više kraćih poglavlja.

U trećoj glavi *Bosanskohercegovački zemaljski pripadnici u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije od Sarajevskog atentata 28. juna 1914. do kraja 1916. godine*, radi dobijanja cjelovite slike profila bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika i njihove uloge u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije, sagledan je njihov vojni, moralni, socijalni i politički profil, kao i uvjeti u sredini u kojoj su djelovali. Značajna pažnja je posvećena zbivanjima u pozadini, koja su se direktno reflektovala na prilike na frontu. U sagledavanju zbivanja u toku Prvog svjetskog rata dominira vojni aspekt. Posebna pažnja je posvećena sazivima određenih kategorija vojnih obveznika i reparticiji sazvanih, jer se na osnovu tih podataka mogu izvući značajni zaključci o njihovom angažovanju i ulozi tokom rata.

U četvrtoj glavi *Četvrta i peta ratna godina, 1917/1918.*, najveći dio razmatranja posvećen je prilikama u pozadini, stanju vojske na frontu kao i ostalim elementima koji su utjecali na raspad austrougarske armije. Svi relevantni vojni faktori uklopljeni su u širi historijski kompleks zbivanja u okviru Monarhije, čime se dobila zaokružena sadržajna cjelina.

Kad je riječ o ocjeni oružanih formacija u ratu ili gubicima, u istraživanjima te problematike najznačajniju ulogu ima statistika. Kritičko vrednovanje postojeće literature, kao i istraživanje nove arhivske građe u cilju pribavljanja relevantne dokumentacije različite provenijencije, omogućilo je izvođenje ubjedljivih zaključaka utemeljenih na provjerenim činjenicama, čime se dobila objektivna slika uloge i mjesta bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije.

Analize vršene na osnovu zvaničnih statističkih podataka omogućile su otklanjanje historiografskih stereotipa vezanih za problematiku uloge bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije tokom Prvog svjetskog rata, koji su bili podređeni političkim potrebama ili su iz istog razloga bili marginalizovani ili prešućivani. Time je bilo moguće dobiti zaokružen profil bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika i na osnovu provjerenih činjenica definisati njihovu ulogu i odrediti mjesto u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije.

Glava I

Osmansko naslijeđe. Organizacija vojske i žandarmerije u Bosanskom ejaletu/vilajetu posljednjih decenija osmanske uprave

Organizacija osmanske vojske

Tokom reformnog perioda u Osmanskom carstvu, poduzeti su napori da se izvrše temeljite promjene u državnom, vojnom i admnistrativnom uređenju. Neuspjesi u sukobima sa vodećim evropskim silama naveli su sultana i vojne strukture Carstva da provedu reformu vojnih snaga u smislu njihove organizacije po uzoru na evropske armije.[18]

Kopnene vojne snage Osmanskog carstva dijelile su se na aktivnu vojsku (nizam), rezervnu vojsku (redifu) i teritorijalnu odbranu (mustahfizi), zatim milicije i neregularne trupe te vojne snage vazalnih kneževina i oblasti.[19]

Regrutni sistem uvodi se od 1839. do 1844. godine, a temeljio se na odredbama Hatišerifa od Güllhane. Do donošenja Hattihumajuna 1856. godine, vojna obaveza je obuhvatala samo muslimane, mada je trebalo uključiti sve građane bez obzira na vjersku i etničku pripadnost.[20] Uvođenjem regularne vojske ukinute su sve ranije vojne formacije koje su služile kao martolosi, derbendžije, vojnuci i sl. Porta je nastojala da izbjegne uključenje nemuslimanskog stanovništva i da vojnu obavezu zamijeni uvođenjem vojnog poreza. U vezi s tim ukinut je harač (džizja) i uveden vojni porez (vojnica).

Rok služenja u osmanskoj vojsci je trajao ukupno dvanaest godina, od toga u regularnoj vojsci pet i u rezervi sedam. Regrutna obaveza je počinjala sa dvadeset godina starosti i trajala je narednih 12 godina. Nakon toga vojni obveznici su upisivani u mustahfiz (teritorijalnu odbranu) do navršenih 40 godina.

Regrutacija je vršena jednom godišnje, a provodila je regrutska komisija koju su činili jedan viši oficir, ljekar, vjerski službenik i sekretar komisije. Komisija je imala određenu teritoriju koju je obilazila i vršila odabir vojnih obveznika. Proces regrutovanja vršen je prema evropskom modelu, uz izvlačenje kartica. Prema osmanskom Vojnom zakonu, služenja u vojsci su bili oslobođeni stanovnici prijestolnice, vjerski službenici, profesori vjerskih škola i studenti medicinske akademije, učenici medrese i jedini sinovi roditelja nesposobnih za rad. Državni činovnici su, bez obzira na njihov rang, bili obavezni izvršiti vojnu službu lično ili putem zamjenika, uz plaćanje takse (bedelija - bedluk). Osobe koje su oslobađane služenja u nizamu upisivane su u redifu.[21]

---

[18] Ahmed S. Aličić, Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja, XI, Sarajevo, 1983., 151-152.

[19] E. B., Die Wehrkraft des osmanischen Reiches und seiner Vasalenstaaten Egypten, Tunis und Tripolis, Wien, 1871., 1.

[20] Ibrahim Tepić, Osmanska vojska i policija u bosanskom vilajetu od 50-ih do 70-ih godina XIX vijeka, GDI BiH, Sarajevo, 1986., 93.

[21] E. B., Wehrkraft..., 2, 25, 39.

Osmanski vojnici su nosili svijetloplavu bluzu sa crvenim opšivom, svijetloplavi džemper i svijetloplave "turske hlače", crne kožne uprtače, crveni vuneni pojas, tamnoplavi mantil, kundure prirodne boje i gamaše. Osim toga, u obzir je dolazio smeđi ili sivi mantil, a na marševima i na terenu, umjesto kundura, vojnici su nosili opanke. Svaki vojnik je na opasaču nosio dvije fišeklije, ranac od crne kože, vreću za hljeb, veliku čuturicu i šareni vuneni pokrivač prikopčan na rancu.[22]

Bosanski ejalet je spadao među pokrajine koje su odbijale regrutaciju u redovnu vojsku. Tu je i učinjen izuzetak pa je do 1850. zadržana spahijska vojska. Vojnom intervencijom Omer-paše Latasa 1850/52. definitivno je ukinut spahijski sistem. Početkom oktobra 1850. godine izvršena je djelimična regrutacija bosanskohercegovačkih vojnih obveznika, koja je nastavljena uz otpore, koje je Omer-paša morao slamati oružanom silom. Uspjesi na bojnom polju nisu završili prihvatanjem regrutacije, iako je on dao privilegije bosanskim regrutima da ne služe izvan mjesta u kojima su regrutovani. Trebalo je da prođe punih trinaest godina da se bosanskohercegovački stanovnici ponovo regrutuju, a za to je vrijeme u pokrajini bila raspoređena vojska iz drugih dijelova Carstva. Ipak, Bosanski ejalet je davao određeni broj vojnika iz rezervnog sastava, a također su formirane neregularne čete, tzv. bašibozuk. [23]

Svi pokušaji i najavljivane rasprave o uvođenju regularne vojske u Bosanskom ejaletu sve do 1863. godine nisu dali rezultate. Tada je sultan Abdul Aziz dao Dževdet-efendiji neograničen mandat da provede organizaciju vojske po uzoru na ostale pokrajine, imenujući ga kadiaskerom (vrhovnim vojnim sudijom) i uputivši ga u Bosnu u svojstvu inspektora (mufetiša). Njegovim dolaskom je pitanje regrutacije ponovo postalo aktuelno. Budući da su muslimani i ranije odbijali da služe izvan granica Bosne, Dževdet-efendija je dobio instrukcije da u Bosni pokuša da obrazuje lokalnu vojsku.

Na sjednicama 18 bosanskih prvaka održanim tokom marta i aprila 1864. godine obrazovano je privremeno vijeće, koje je, nakon 24 dana vijećanja, Dževdet-efendiji predalo zaključke pod kojim uvjetima prihvataju regrutaciju.[24]

Nakon postignutog dogovora o uvođenju redovne vojne službe Dževdet-efendija je poduzeo mjere da sa odlukama bude upoznat narod, koristeći ulemu da u narodu i na molitvama agituje da se prihvati regularna vojska. Smatrajući da na bosanske mladiće poseban utjecaj imaju

[22] Ibidem, 13-15.

[23] Bašibozuk - tur. *başibozuk* - lude glave - vrsta osmanskih neregularnih konjičkih i pješadijskih četa koje se prvi put pojavljuju u vrijeme Krimskog rata 1853. Nisu primali plaću ni nosili uniforme. Činili su ih najvećim dijelom Arbanasi, Kurdi i Čerkezi. To su hrabre ali neposlušne čete poznate zbog okrutnosti u borbi i pljačkanju i nasilju nad stanovništvom (Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, tom I, Zagreb, 1977., 442).

[24] A. S. Aličić, Uređenje..., 154; Hamdija Kreševljaković, Dževdet-pašina pisma o Bosni i Hercegovini iz 1864. godine, Islamska dionička štamparija, Sarajevo 1932., 17.

djevojke, on je koristio nova vojnička odijela pa je sa vojnicima marširao gradom. O tome su djevojke počinjale pjevati pjesme i tako oduševljavati mladiće da su se oni javljali u vojsku.[25]

Dževdet-efendija je sa bosanskim prvacima postigao dogovor da se zavede regularna vojska, da se u nahijama i kazama u sandžacima Hercegovina i Novi Pazar na granici prema Crnoj Gori oformi vojna krajina, da se redovna vojska mobiliše šerijatskom kurom (izvlačenjem brojeva), da se za starješine bosanske vojske u prvoj godini postave sinovi domaćih aga i begova, jer su bosanski muslimani zazirali od stranaca a u narednim godinama da će se i u Bosni primjenjivati Zakon o komandnom kadru u vojsci.[26] Po dogovoru je trebalo da bude regrutovano 3-4.000 vojnika, koji bi bili raspoređeni u Sarajevu, Travniku i Banjoj Luci. Porta je pristala na djelimičnu regrutaciju, na formiranje dva pješadijska puka i jednog konjičkog eskadrona. Usto, saglasila se da vojni rok služenja u redovnoj vojsci traje 3 godine, u rezervi 9 godina, da upotreba vojnika bude ograničena samo na teritoriju na kojoj su regrutovani i da polovina oficira bude iz reda Osmanlija, a polovina iz reda domaćeg muslimanskog stanovništva. Nakon regrutacije višak regruta je trebao biti upisan u bosanskohercegovačku miliciju.[27] Ovakva organizacija regrutovanja zadržala se narednih desetak godina.

Institucija vojne zamjene (bedelija, bedluk) predviđena u osmanskom Vojnom zakonu, uvedena je i u Bosanskom vilajetu. Zamjenici koji su angažovani morali su biti sposobni za vojnu službu, što je u svakom kadiluku potvrđivao vojni ljekar i izdavao svjedočanstvo. Ono se prilagalo dvjema potvrdama (mazbatama) koje je izdavala regrutna komisija, od kojih je jedna davana oficiru koji vodi regrutaciju u ime vojnog okruga, bataljona ili puka, a druga se neposredno poštom slala na sjedište vojnog okruga. Zamjenici, kada dođu u komandu vojnog okruga, puka ili bataljona ponovo su bili pregledani, a ukoliko bi se našao neki od njih nesposoban za vojnu službu, bili bi kažnjeni vojni ljekar koji ga je pregledao i cijela regrutna komisija.[28]

Kao što se zamjenik upućivao na sjedište vojnog okruga, puka ili bataljona, isto tako je novac koji daje zamijenjeni upućivan seraskeru, kako je to regulisano u Vojnom zakonu o novčanoj zamjeni.[29]

---

[25] Jozef Koetschet, Die Erste Assentierung in Bosnien vor der Occupation, Bosnische Post, Nr 166, 5. august 1898., 3. Slična su i zapažanja francuskog putopisca Richarda Erka, koji je 1846. zabilježio da su "mlade spahije i kada nisu bili u službi, u uniformama na konjima često dolazili pod prozore djevojaka, u nadi da će im se tako više svidjeti." (H. Kapidžić, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine u XIX vijeku, Građa, Naučno društvo NR BiH, knj. III, Odjeljenje istorijsko filoloških nauka, knj. 1, Sarajevo, 1956., 43).

[26] A. S. Aličić, Uređenje...,155.

[27] I. Tepić, Osmanska vojska..., 101. U svojim pismima o Bosni 1864. Dževdet-paša navodi da je bio postignut dogovor o formiranju dva puka sa 4 - 5.000 vojnika, koji su trebali da budu "rasadnik buduće bosanske vojske". (Hamdija Kreševljaković, Dževdet-pašina pisma..., 35). Dževdet-paša se zadržao u Sarajevu sve do dolaska carske zastave i njene predaje bosanskim pukovima. Za tu svečanost, vojnici su danima uvježbavali bosanski marš "Hajde, hajde pod bajrak..." (Ibidem, 36).

[28] Zakon o onima na koje kocka padne, pa hoće da za sebe zamjenika daju, "Bosna ", br. 168-169, 18. i 30. august 1869., 6.

[29] Ibidem, 7.

Novac koji pripada zamjeniku nije mu odmah predavan, nego je radi sigurnosti slat puku ili bataljonu u kojem je trebao stupiti u službu. Novac je polagan u bataljonsku kasu, a zamjeniku je izdavana potvrda u kojoj je navođeno da je novac primljen, koji i koliko ga je te da će svake godine zamjenik dobijati po jednu petinu iznosa. Svaki put će se od njega uzimati priznanica da je taj novac primio. Novac koji se nalazio u bataljonskim kasama bio je pod jamstvom i odgovornosti bataljonskih oficira i davan je uz kamatu u korist zamjenika. Ta kamata isplaćivana im je nakon isteka službe.[30]

Zakon o novčanoj zamjeni je precizirao i ujednačio iznos sume koji se isplaćivao zamjeniku, tako da je za svakog regruta plaćano po 50 zlatnika ili 250 srebrnjaka. U Vojnom savjetu se moglo odlučiti da se ta suma poveća ili umanji.[31]

Uvođenjem nizama u Bosanskom ejaletu 1864. godine, ukazala se potreba za školovanjem oficira iz reda domaćeg stanovništva. Devet godina kasnije, 19. septembra 1873., u Sarajevu je otvorena Vojna pripremna škola (*Mektebi idadijje*), uz koju je bio smješten i internat.[32]

Prema nastavnom planu u školi su se učili arapski, turski, perzijski i francuski jezik, geografija i historija, fizika, matematika, crtanje, krasnopis i gimnastika. Francuski jezik učio se od drugog, a fizika od trećeg razreda. U prvi razred škole mogao se upisati svaki svršeni učenik ruždije, a i drugi učenici koji bi položili prijemni ispit iz arapske gramatike i sintakse, perzijskog jezika i turskog pravopisa. Nisu smjeli biti mlađi od 12, niti stariji od 15 godina. Pored toga, kandidat je morao dostaviti uvjerenje od vojnog ljekara da je zdravstveno sposoban i da je bez ikakvog tjelesnog nedostatka.[33]

Tokom reformnog perioda u Osmanskom carstvu, značajna pažnja je posvećena modernizaciji službe javne sigurnosti. O održavanju javnog reda i mira i za podršku upravnim organima u zemlji, starao se zaptijski puk (*Bosna Zapti Alaj*), sastavljen od sedam tabora (bataljona), ukupne jačine od 3.091 zaptije.[34] Ovaj puk je imao štapsku stanicu u Sarajevu a na njenom čelu se nalazio alaj-beg (pukovnik). Njegov zamjenik bio je komandant prvog tabora. Osim toga, alaj-beg je imao na neposrednom raspolaganju jednog vojnog činovnika.[35] U svakom sandžaku bio je raspoređen po jedan tabor koji se nalazio pod komandom bimbaše. Tabori su se dijelili na buljuke (čete), a buljuci na takume (odjeljenja).[36] Vrijeme služenja u zaptijskom puku je trajalo dvije godine i oni koji su stupali u zaptijsku službu nisu je mogli napustiti prije isteka tog roka.[37]

---

[30] Ibidem, 9-10.

[31] Ibidem, 14.

[32] H. Kreševljaković, Pripremna vojna škola u Sarajevu 1872.-1878., Novi Behar, Sarajevo, 1937., 303.

[33] Hajrudin Ćurić, Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1983., 167, 169.

[34] Geschichte der Sicherheitstruppe und der öfentliche Sicherheit in Bosnien und der Hercegovina 1878.-1898., Wien, 1898., 3.

[35] Notizen über die politischen Verhältnisse in Bosnien und der Herzegowina ende Juni 1878., Wien 1878., 31.

[36] Zakon o žandarmeriji, "Bosna", 5. i 19. Julija 1869., 2, član 3 i 4.

[37] Ibidem, član 8

Ljudstvo koje je stupalo u žandarmerijsku službu nije moglo biti starije od pedeset niti mlađe od dvadeset i jedne godine.[38] Morali su biti dobrog vladanja i čvrstog karaktera, kao i biti bez tjelesnih nedostataka koji bi im smetali u vršenju službe. U zaptijsku službu niko nije mogao stupiti bez obavljenog ljekarskog pregleda i dok ne da za sebe jamca. Kol-većili, buljuk-age i njihovi pomoćnici morali su biti vojno osposobljeni, biti pismeni i lišeni svih osobina protivnih činovničkoj službi. Nakon trideset godina službe zaptije su dobijale penziju. U slučaju da zaptija pogine u toku službe, porodica je dobijala polovinu njegove plate.[39]

Bosanski vilajet u vrijeme Istočne krize 1875-1878.

Ustanak koji je 1875. godine izbio u Bosanskom vilajetu imao je socijalnu osnovu, ali su ga podsticali sitno domaće kršćansko svećenstvo, kao i bogati seljaci kršćani. Neposredan povod za ustanak bio je razrez poreza i ubiranje desetine za nerodnu 1874. godinu. U cijeloj zemlji zavladali su neredi i velika nesigurnost. Ustanak se iz Nevesinja prenio na veći dio istočne i južne Hercegovine, a zatim proširio na područje sjeverne Bosne oko Kostajnice, Prijedora i Gradiške.[40]

Kad je izbio ustanak, saziv redife se ograničio na 8 bataljona sa oko 6.000 vojnika, ali ove trupe nisu bile dovoljne za potrebe posada u Sarajevu, Banjoj Luci, Bihaću, Derventi, Travniku, Livnu, Pruscu, Kulen-Vakufu i Kladuši. Na značaju je dobila i organizacija neregularnih četa, bašibozuka. Ukupne snage angažovane u Bosanskom vilajetu činili su jedan bataljon nizam-lovaca sa 700 vojnika, 8 bataljona redife sa oko 6.000 vojnika, 2 eskadrona konjice sa 300 konjanika, bašibozuk sa oko 3.000 osoba, 8 baterija artiljerije i nekoliko četa zaptija, što je ukupno oko 10.000 osoba.[41] Budući da su one bile nedovoljne, angažovane su vojne snage iz drugih dijelova Carstva, dostigavši 1876. godine snagu od 54 bataljona.[42]

Ustanak u Hercegovini i Bosni je zahtijevao povećano angažovanje cjelokupnog bosanskohercegovačkog stanovništva. Za ratne potrebe vojske je raspisan opći ratni porez u novcu ili u naturi. Pokrenuta je akcija za sakupljanje svega neophodnog za vojsku, počevši od odjeće i obuće za zimu do novca potrebnog za nabavku novog naoružanja. Iako su priloge

[38] Ibidem, član 9.

[39] Ibidem, članovi 19. i 21.

[40] Ferdo Hauptmann, Privreda i društvo u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine (1878-1918), u: Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, II, ANU BiH, Sarajevo, 1987., 103-104.

[41] Militär-Wochenblatt, Nr. 56, Wien, 1876., 986.

[42] Mihovil Mandić, Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878., Zagreb, 1910., 22.

u najvećoj mjeri davali muslimani, izvjesnih davanja nisu bili pošteđeni ni ostali stanovnici Bosanskog vilajeta. Kao što se kod muslimanskih stanovnika na svakih 180 muških osoba kockom uzimao po jedan vojnik, tako se kod kršćana i drugih nemuslimana plaćala vojna taksa, računajući na svakih 180 stanovnika jednog, čija je zamjena iznosila 5.000 groša. Od plaćanja su bili oslobođeni bolesni i nemoćni, te svećenici bez obzira na godine starosti.[43]

Nakon regrutacije provedene tokom januara 1877. godine zaključeno je da je za predstojeće sukobe neophodna jača i brojnija vojska, pa se pristupilo njenoj reorganizaciji. Objavljen je Zakon o formiranju pomoćne vojske, sastavljene od muslimanskog stanovništva Bosanskog vilajeta od 18 do 70 godina starosti, koje nije služilo u nizamu, redifi ili mustahfizu. Pomoćna vojska se trebala dijeliti na tri klase. Prvu su sačinjavali konjanici, drugu pješadija, dok su u treću svrstani oni koji su djelovali na principu teritorijalne odbrane. Svaka četa ove vojske trebala je imati po 100 vojnika.[44]

Uspostavljeno je, također, sedam bataljona narodne vojske, koja bi dejstvovala po potrebi, u zavisnosti od situacije. U njihovom sastavu se nalazilo oko 400-500 osoba iz svih krajeva Bosanskog vilajeta, starosti od 40 do 70 godina, nezavisno od vjerske pripadnosti.[45]

Krajem juna 1878. godine regularne osmanske vojne snage u Bosanskom vilajetu su brojale oko 40.000 vojnika, organizovanih u 40 bataljona, nekoliko stotina zaptija i manji broj odjeljenja dobrovoljaca (spahija). Od tih 40 bataljona, u Bosni se nalazilo pet bataljona nizama, 3 ½ bataljona prve i 8 ½ bataljona druge rezerve, ukupno 27 bataljona. U Hercegovini su se nalazila 3 bataljona nizama, 3 ½ bataljona rezerve i 7 ½ bataljona druge rezerve, ukupno 14 bataljona. Bataljoni nizama i redife su velikim dijelom bili naoružani puškama tipa *Henry-Martini*. U martu je preko Soluna u Bosnu dopremljeno 14.135 pušaka. Artiljerija je raspolagala sa 77 poljskih i brdskih topova, kao i sa nepoznatim brojem pozicionih topova različitih kalibara. Od navedenih topova u Bosni su se nalazila 44, od toga 16 Krupovih, 16 šestofuntnih sa prednjim punjenjem i 12 brdskih topova, a u Hercegovini 33 topa, od toga 15 brdskih, dijelom Krupovih, a dijelom topova sa prednjim punjenjem.[46]

Utvrđeni baterijski sastavi nisu postojali. Topovi su grupisani prema potrebi, što je uveliko umanjivalo manevarske sposobnosti artiljerije. Vojne bolnice su bile smještene u Sarajevu, Travniku, Mostaru i Trebinju, dok su se pomoćne nalazile u svim većim mjestima i uglavnom su

[43] "Bosna", br. 527, 31. Julija 1876., 1.

[44] Pješadija ove vojske trebala je biti uređena poput bataljona redovne vojske, a konjanici kao konjanički pukovi. Oficire je trebalo angažovati iz sastava redovne vojske. Prva klasa je bila dužna da se odmah po pojavi neprijatelja stavi pod komandu zapovjednika redovne vojske. Druga klasa imala je na neki način patrolnu ulogu u svom kadiluku ili sandžaku, dok je za treću klasu oblast dejstvovanja bila isključivo u mjestu iz kojeg je potjecao njen sastav. (Bosna, br. 561, 19. Julija 1877.)

[45] Ibidem. Osnivanje ove vojne formacije list "Bosna" propratio je informacijom da "u stolačkom kadiluku ima u ovoj vojsci preko dvjesto latinskijeh i pravoslavnijeh žitelja, a u bilećkom, trebinjskom i ljubinskom takođe oko dvjesto vojnika", konstatujući da "ovi mješoviti tabori pobuđuju opšte zadovoljstvo, time što žele da do posljednjeg časa sa svojim islamskijem drugovima domovinu brane."

[46] Notizen..., 31-33.

bile u lošem stanju, pružajući samo najnužniju pomoć. U zemlji je postojalo mnoštvo utvrđenja, ali su većinom bila stara i zapuštena.[47]

Tehničke trupe i mobilne ustanove bile su u lošem stanju. Sve vijesti su potvrđivale da se trupe nalaze u demoralizirajućem stanju i da se žale na nedostatak opreme i naoružanja. Već duži period nisu primale plaću, a za snabdijevanje su se morale same pobrinuti.[48]

Usko vezano sa položajem vojske bilo je i pitanje dezertera, koji su iz različitih razloga napuštali regularne jedinice. Dezertiranje je stalno pokazivalo tendenciju porasta, budući da vojnici nisu snabdijevani hranom, pa su bili prisiljeni tražiti milostinju od privatnika, kako ne bi umrli od gladi, hodajući bosi, polugoli i izgladnjeli.[49]

Uprkos takvom stanju jedinica, austrougarski Generalštab je procjenjivao da spremnost ovih trupa ne smije biti potcijenjena, posebno u odbrambenim zadacima. Religiozna privrženost i u patrijarhalnom odnosu njegovana slijepa poslušnost nižeg prema višem, osiguravali su disciplinu kao značajan faktor borbene vrijednosti ovih jedinica. Njihova izvrsna vojna osobina bila je rijetka izdržljivost u podnošenju svih napora i teškoća.[50]

Poraz Austrije u ratu sa Francuskom (1859.) i Pruskom (1866.) preorijentisao je politiku Habsburgovaca na Istok. Posljedica toga je bio Schönbrunski sporazum, kojim je Rusija 1873. priznala austrougarske vitalne interese u Bosni i Hercegovini. Njenim zaposjedanjem je realizovala značajne ciljeve: u strateškom smislu je osiguravala posjedovanje Istre i Dalmacije, poduzimala značajan korak u ekonomskom i političkom prodoru na Jugoistok, sprečavala stvaranje velike slavenske države na južnim granicama i svom kapitalu osiguravala značajno privredno područje.[51] Osim toga, zaposjedanjem Bosne i Hercegovine bilo bi nepotrebno održavanje Vojne krajine, jer bi ona tada preuzela njenu pograničnu ulogu. Vojna krajina bi bila vraćena Hrvatskoj, koja bi se povećala i ojačala pa bi mogla tražiti ujedinjenje hrvatskih zemalja. Tako proširena Hrvatska bi bila protuteža Srbiji i Crnoj Gori i predstraža Monarhije na Istoku.[52]

Ustanak koji je izbio u Hercegovini i Bosni 1875. godine prerastao je u oružani otpor, izazivajući snažan odjek na međunarodnom planu i utječući direktno na rješavanje Istočnog pitanja. Tokom Istočne krize 1875-1878. godine, Berlinskim memorandumom, Reichstadtskim

---

[47] U sistemu utvrda u Bosanskom vilajetu poseban značaj pridavan je kulama i karaulama. Karaule su sagrađene većinom od kamena, zaposjednute od zaptija; služile su u mirno doba za zaštitu putnika, a u ratu za zaštitu komunikacija. Prizemlje je korišteno za čuvanje municije, a sprat za stanovanje i odbranu. Kule su građene kao okrugli tornjevi. U karaulama bilo je smješteno 10-20, a u većim kulama 60-80 osoba. (M. Mandić, Povijest okupacije..., 31.)

[48] Ibidem, 35-37.

[49] Rade Petrović, Pokret otpora protiv austrougarske okupacije 1878. godine u Bosni i Hercegovini, Naučni skup: Otpor okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini, ANU BiH, posebna izdanja, knjiga XLIII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8, Sarajevo, 1979., 25.

[50] Notizen..., 45.

[51] Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvoj BiH od 1878.-1914., Sarajevo, 1976., 13.

[52] Dragutin Pavličević, Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini, Naučni skup: Otpor okupaciji 1878. godine u Bosni Hercegovini, ANU BiH, posebna izdanja, knjiga XLIII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8, Sarajevo, 1979., 255.

dogovorom (1876.) i Budimpeštanskim konvencijama (1877.), Austro-Ugarska je tajno dobila saglasnost Rusije da može zaposjesti Bosnu i Hercegovinu.

Članom XXV Berlinskog mirovnog ugovora, Austro-Ugarska je dobila pravo da okupira i upravlja pokrajinama Bosnom i Hercegovinom. Ugovorom je određeno da ona ima pravo na području Novopazarskog sandžaka držati svoje garnizone. Sporazumom zaključenim u Carigradu 21. aprila 1879. godine, Austro-Ugarska je uvela svoje garnizone u Sandžak, prepuštajući Porti upravu i administraciju.[53]

Okupacija Bosne i Hercegovine

Od proljeća 1878. godine u Bosnu su stizali glasovi o mogućnosti da Porta preda pokrajine Austro-Ugarskoj. Vijest o okupaciji je stigla prije završetka Berlinskog kongresa izazivajući prve velike nemire u Sarajevu i drugim gradovima Bosanskog vilajeta. U Sarajevu je 5. jula formiran Narodni odbor, koji je počeo pripreme za oružani otpor austrougarskoj vojsci. On je 7. jula iznudio ostavku vojnog komandanta Bosne Veli-paše, stavljajući do znanja da će se, uprkos neslaganju Porte, organizovati otpor austrougarskim trupama.[54]

Nakon što je Narodni odbor 27. jula protjerao valiju i preostale organe osmanske uprave, formirana je Narodna vlada koja je preuzela organizovanje otpora okupaciji. Kada je Porta počela savjetovati da se ona prihvati bez otpora, Narodna vlada joj je osporila da bez učešća naroda donosi odluku o sudbini Bosne. Svi sposobni muslimani od 17 do 70 godina morali su stupiti u vojsku, a upućen je apel kršćanskom stanovništvu. Raspisana je kontribucija u novcu i rekvizicija drugih potreba za vojsku. Za glavnog komandanta imenovan je Smail-beg Selam Taslidžak. Nije postojao organizovani plan odbrane i Vlada je samo pozvala dobrovoljce da se upute prema neprijatelju.

Krajem jula 1878. godine ministar vanjskih poslova Monarhije, grof Gyula Andrássy se odlučio za ulazak trupa u Bosnu i Hercegovinu. Nastojao je izbjeći otpor okupaciji, obećavajući ustupke sultanu, jednom dijelu gornjeg sloja i šireći propagandu među narodom. Ne očekujući jači otpor, smatrao je da će okupacija biti "paradni marš, za koji će biti dovoljne dvije čete i orkestar".[55]

[53] Sammlung der für Bosnien und der Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen, 1878-1880., I Band, Wien, 1880., 5-8. Konvention zwischen Österreich-Ungarn und der Türkei vom 21. April 1879.

[54] R. Petrović, Pokret otpora..., 42-43.

[55] Berislav Gavranović, Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske okupacije 1878., ANU BiH, Građa, knj. XVII, Sarajevo, 1973., 8.

Još prije završetka Berlinskog kongresa, austrougarski Generalštab je mobilisao kompletan 13. armijski korpus (6.,7., i 20. diviziju) za prodor u Bosnu, a 18. pješadijsku diviziju da zaposjedne Hercegovinu. Ukupne austrougarske snage brojale su 82.119 vojnika, raspoređenih u 65 pješadijskih bataljona, 14 eskadrona konjice i 19 tehničkih četa, opremljenih sa 112 topova, 4 zapregnuta mostovna trena i sa 13.319 konja.[56]

Glavni zapovjednik okupacionih snaga je bio baron Josip Filipović. Njegov plan je bio da sa trupama 13. korpusa i 18. divizije prodre glavnim komunikacijama u unutrašnjost zemlje i zaposjedne važnije gradove, prije svega Sarajevo, Tuzlu, Banju Luku i Mostar. Stoga su na granici sa Bosnom i Hercegovinom grupisane snage u 6 gradova, od kojih su vodile komunikacije prema središtu zemlje. Glavna kolona je prešla Savu 29. jula ujutro i nastupala od Broda putem Derventa-Doboj-Sarajevo. Nju je činila 6. divizija sa tri brdske brigade, ojačana 39. pješadijskom brigadom i korpusnim dijelovima (jačine 20 bataljona, 6 samostalnih četa, 8 eskadrona konjice, 8 baterija i 8 korpusnih mostova), sa oko 25.000 vojnika.[57]

Desna kolona, 7. brdska divizija sa dvije brdske brigade je nastupala pravcem Gradiška-Banja Luka, a s jednom brdskom brigadom pravcem Kostajnica-Novi-Prijedor-Banja Luka, a zatim objedinjeno pravcem Jajce-Travnik sa ukupno 17.724 vojnika i 3.178 konja.[58]

Lijeva kolona, 20. pješadijska divizija, sa 16.071 vojnikom, 2.989 konja i 41 topom, nastupala je pravcem Šamac-Gradačac-Gračanica-Donja Tuzla.[59]

Baron Stevan Jovanović je izvršio prodor od Imotskog i Vrgorca prema Ljubuškom i Mostaru, a ne kako je Filipović planirao dolinom Neretve iz pravca Metkovića. Glavninu snaga je činila 18. pješadijska divizija, sa tri brdske brigade i ukupno 17.080 vojnika, 3.270 konja i 24 topa.[60]

Pri prelasku Une i Save, nijedna kolona nije naišla na ozbiljniji otpor. Tek 3. augusta dio glavne kolone je naišao na otpor kod Maglaja, kada je iz zasjede uništen njen izviđački eskadron. Nakon što je odbacila branioce ka Žepču, 6. divizija je 6. augusta zauzela Maglaj.[61]

Jedinice desne kolone 13. korpusa, 7. brdska divizija prvih dana nisu naišle na otpor. Glavnina ove divizije je preko Gradiške 31. jula ušla u Banju Luku. Njena desna kolona, 1. brdska

[56] Die Occupation Bosnien und der Herzegovina durch K.u.K. Truppen im Jahre 1878. (Nach autentische Quellen). Verlag des K.u.k. Generalstabes, Wien, 1879., 82.

[57] M. Mandić, Povijest okupacije..., 37.

[58] B. Gavranović, Bosna..., 8.

[59] Mehmedalija Bojić, Svrgavanje turske vlasti i odbrambeni rat Bosne i Hercegovine protiv austrougarske invazije 1878. godine, Naučni skup: Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. u Bosni i Hercegovini, ANU BiH, Posebna izdanja, knjiga XLIII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8, Sarajevo, 1979., 79.

[60] B. Gavranović, Bosna..., 9.

[61] M. Mandić, Povijest..., 44-45.

brigada bez otpora je 29. jula zauzela Bosansku Kostajnicu, 31. jula Novi i Prijedor i 1. augusta se sjedinila sa glavninom divizije u Banjoj Luci.[62]

Komandant 7. divizije FM Würtenberg je 2. augusta glavninu snaga usmjerio prema Varcar-Vakufu i Jajcu, nailazeći na jak otpor na sedlu Rogolji, zapadno od Varcar-Vakufa. U borbama vođenim 5. augusta oko 1.000 branilaca je izbacilo iz stroja 44 austrougarska vojnika, dok su sami imali oko stotinu mrtvih. Lijeva kolona 13. korpusa, 20. divizija, je nakon zauzimanja Gračanice pokušala prodrijeti u Donju Tuzlu. Međutim, naišla je na žestok otpor vojske pod komandom Šemsekadića, i nakon znatnih gubitaka je bila prisiljena da se povuče ponovo prema Gračanici.[63]

Nakon što su slomile otpor kod Ljubuškog i Čitluka jedinice 18. divizije su 5. augusta prodrle u Mostar, odakle su se branioci povukli prema Stocu i Nevesinju.[64] Ne čekajući dolazak pojačanja, general Filipović je glavninu snaga korpusa usmjerio ka Žepču, koji je zauzet nakon jednodnevne bitke, 7. augusta uvečer.[65]

Istoga dana su vođene borbe kod Jajca, gdje je oko 5-6.000 muslimanskih dobrovoljaca iz Jajca, Travnika i Varcar-Vakufa, među kojima je bilo 500-600 pravoslavnih i katolika, pružilo snažan otpor jedinicima 7. divizije. Uvečer, zbog opasnosti da budu okruženi napustili su položaje i povukli se prema Travniku, pretrpjevši gubitke od 620 mrtvih, ranjenih i zarobljenih vojnika i izgubivši 5 topova i 2 zastave. Prema zvaničnim podacima, austrougarske snage su imale 22 mrtva i 174 ranjena oficira i vojnika.[66]

Nakon toga, austrougarske trupe su bez borbi ušle u Travnik i Vitez. Poslije spajanja prethodnice glavne kolone sa 7. divizijom, združena austrougarska vojska je 14. augusta nastavila prodor prema Sarajevu u dvije kolone. Jedna je išla preko Busovače i istog dana je zauzela. Drugi dio je prodirao prema Kaknju, gdje su branioci sa Muhamedom Hadžijamakovićem pružili 15. i 16. augusta otpor, ali su se nakon poraza povukli prema Visokom. Sedamnaestog augusta palo je Visoko, a Hadžijamaković se sa ostacima svoje čete povukao u Sarajevo.[67]

Radi odbrane grada pružanju otpora su pristupili mnogi ugledni građani i 5.000 dobrovoljaca, među kojima je bilo i više djevojaka i žena. Branioci su se odlučili na definitivnu odbranu i sa 20 topova su zauzeli okolna brda i neke zgrade u gradu. Napad austrougarskih trupa na Sarajevo izvršen je 19. augusta ujutro. General Filipović je znatan dio svojih snaga rasporedio u obuhvatni manevar preko brda koja dominiraju Sarajevom, a glavninu je uputio od Ilidže prema središtu grada. Bitka za Sarajevo trajala je oko šest sati. Bočne trupe su brzo

---

[62] Ibidem, 39.
[63] M. Mandić, Povijest..., 50-51.
[64] Die Occupation..., 283-288.
[65] Ibidem, 190.
[66] O borbama kod Jajca šire u: Die Occupation..., 195-206.
[67] M. Bojić, Svrgavanje..., 84.

savladale branioce na visovima i uključile se u napad na grad, tukući ga snažnom artiljerijskom vatrom iz 52 topa.[68]

Glavnina snaga naišla je na žestok otpor branilaca u zapadnom dijelu grada, ali ih je uspjela potisnuti prema središtu. Tu se vodila borba za svaku ulicu i svaku kuću, a u borbama su učestvovale mnoge žene, pa i djeca. Poslije podne, branioci su bili primorani da se pred nadmoćnim austrougarskim snagama povuku prema Romaniji. Prema zvaničnim podacima austrougarskog Generalštaba, u bici za Sarajevo austrougarske trupe su imale 370 mrtvih i ranjenih. Tačan broj gubitaka branilaca Sarajeva se ne zna, ali se računa da je bilo oko 350 mrtvih i 1.500 ranjenih.[69]

Nakon zauzimanja grada austrougarske jedinice su hvatale i slale u zarobljeništvo građane koje su našle po ulicama, a naročito muslimane. Tako je uhvaćeno oko 600 osoba, koje su 24. augusta upućene u Olomuc u Moravskoj. General Filipović odmah je zaveo i prijeki ratni sud, koji je osudio na smrt 9 Sarajlija, među njima vješanjem, u narodu omiljenog, Muhameda Hadžijamakovića.[70] Vijesti o masovnim pokretima i oružanim pripremama muslimana u Bosanskoj krajini i zapadnoj Bosni su natjerali austrougarski Generalštab da pojača snage i mobiliše štabove 3., 4. i 5. armijskog korpusa, 13., 14., 31. i 33. divizije i 14. konjičke brigade. Od tih jedinica obrazovana je II armija, koja se sastojala od 159 pješadijskih bataljona, 30 konjičkih eskadrona sa 300 topova, 30.000 zaprežnih kola i 110.000 konja sa ukupno 6.280 oficira i 262.353 vojnika.[71]

Sredinom septembra 1878. godine u Posavini su skoncentrisane velike austrougarske snage. Protiv snaga Šemsekadića poslana su dva korpusa. Jedan od njih, pod zapovjedništvom barona Bienertha je prešao Savu kod Šamca i izvršio prodor prema Brčkom kojeg je, nakon cjelodnevne bitke, uspio zauzeti 17. septembra. Tri dana kasnije je bez otpora zauzeta Bijeljina.[72]

Žestok otpor u Hercegovini su pružali branioci Stoca, ali jače i bolje naoružane austrougarske snage konačno su 21. augusta zauzele ovo važno utvrđenje. Zatim su zauzele Nevesinje 28. augusta, Trebinje 7., Bileću 16. i Gacko 18. septembra. Nakon pada tih gradova, hercegovačke snage su se držale u nekim mjestima prema crnogorskoj granici. Glavno uporište im je bio Klobuk, koji je nakon trodnevne bitke pao 28. septembra. Nakon zauzimanja Konjica 5. oktobra, cijela Hercegovina je bila okupirana.[73]

---

[68] O zauzimanju Sarajeva vidi šire u: M. Mandić, Bosna..., 63-66, H. Kreševljaković, Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878., Sarajevo, 1937., 48-60; Die Occupation..., 420-451.

[69] M. Bojić, Svrgavanje..., 85.

[70] H. Ćurić, Uloga pljevaljskog muftije Šemsekadića u otporu protiv austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine godine 1878., Naučni skup: Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. u Bosni i Hercegovini, ANU BiH, Posebna izdanja, knjiga XLIII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8, Sarajevo, 1979., 335.

[71] M. Bojić, Svrgavanje..., 86, nap. 40.

[72] M. Mandić, Povijest..., 74-75.

[73] H. Ćurić, Uloga pljevaljskog muftije..., 338.

Najduži otpor okupaciji pružala je Bosanska krajina, gdje su vođene najžešće borbe. Dok su jedinice 14. pješadijske divizije 6. septembra bez otpora zauzele Bronzani Majdan, Kozarac i Prijedor, jače snage 7. divizije su prodrle do Ključa i nakon teških dvodnevnih borbi zauzele ga 8. septembra, uz gubitke od 299 mrtvih i ranjenih vojnika i 12 oficira.[74] Nakon pada Ključa, austrougarske trupe su zauzele Sanski Most, Skender-Vakuf, Stari Majdan, Kotor-Varoš i Kamengrad, čime je bio otvoren put prema Bihaću. Operacije za njegovo osvajanje austrougarske trupe su otpočele 7. septembra. Toga dana, branioci su pod vodstvom Husein-efendije Karabegovića razbili napadače kod Žegara, pred samim Bihaćem, nanoseći mu gubitke od 98 mrtvih, 406 ranjenih i 35 nestalih vojnika i oficira.[75]

Osam dana kasnije, nakon što su austrougarske trupe dobile pojačanja, počeo je novi napad na Bihać i tek poslije trodnevne bitke, 19. septembra austrougarske trupe su ga zaposjele. Nakon uobičajenih represalija, hapšenja, strijeljanja i odvođenja većeg broja ljudi u zarobljeništvo, nastavile su prodor prema Petrovcu, u koji su bez otpora ušle 25. septembra.[76]

Otpor je najduže pružan u Cazinskoj krajini. Nakon borbi kod Pećigrada 6. i 7. oktobra, u kojima su Krajišnici izbacili iz stroja 258 austrougarskih vojnika i oficira, uskoro su njene vojne snage zauzele utvrđena mjesta Podzvizd, Vrnograč i Bužim, a zatim je 20. oktobra palo i posljednje uporište otpora u Bosni - tvrđava u Kladuši.[77]

Nakon gotovo tri mjeseca ofanzivnih operacija i znatnih gubitaka, austrougarske trupe su uspjele zaposjesti i okupirati Bosnu i Hercegovinu. Prema zvaničnim podacima austrougarskog Generalštaba u 76 bojeva i bitaka njene su jedinice imale gubitke od 178 oficira od kojih su bila 44 mrtva, 131 ranjeni i 3 nestala te 5.020 vojnika, od toga 902 mrtva, 3.849 ranjenih i 269 nestalih. Gubici branilaca i stanovništva nisu bili poznati.[78]

[74] Die Occupation..., 570.
[75] Ibidem, 576-584.
[76] Ibidem, 586-607.
[77] Ibidem, 849-854.
[78] Ibidem, Verluste bei den Occupationkämpfen, Beilage X.

Glava II

Ni sultanovi ni carevi! Bosanskohercegovački zemaljski pripadnici u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878-1914. godine

Organizacija bosanskohercegovačkih vojnih jedinica u okviru austrougarske armije od uvođenja vojne obaveze u Bosni i Hercegovini 1881. do 1908. godine

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine austrougarska administracija je poduzela brojne privredne, socijalne i kulturno-političke mjere, s ciljem da se u okupiranom području osigura vlast a istovremeno i paritetan utjecaj Austrije i Ugarske. Državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine prema Monarhiji kao cjelini i njenim sastavnim dijelovima, Austriji i Ugarskoj zasnivao se na osnovnim zakonima iz 1879. godine (Zakon o uključivanju Bosne i Hercegovine u zajednčko carinsko područje Monarhije) i iz 1880. godine (tzv. Bosanski zakon). Zakonom od 22. II 1880. godine postavljene su osnove na kojima se zasnivala zajednička vladavina i osiguravao poseban interes Austrije i Ugarske na okupiranom području.[79]

S obzirom na anarhično stanje koje je nakon okupacije vladalo u zemlji, prvi zadatak nove uprave je bio da se uspostavi na modernim osnovama utemeljena služba javne sigurnosti. Komandant okupacionih trupa, general Josip Filipović je prije završetka vojnih operacija podnio caru Franzu Josephu zahtjev da se odobri organizovanje službe javne sigurnosti, sa brojnim stanjem koje su imali pukovi zaptija (3.091). Predložio je da se iz Monarhije dovede 200 žandara koje je namjeravao uputiti u okružna i sreska mjesta, gdje bi reorganizovali postojeće organe javne sigurnosti i domaće stanovništvo pripremili za vršenje žandarmerijske službe. Taj zahtjev je uskoro bio odobren. Tako obrazovano tijelo javne sigurnosti trebalo je nositi naziv *Serežaner*, kako su se nazivali žandari u Vojnoj krajini.[80]

Izrađen je nacrt provizorne organizacije ovog tijela i dodijeljeno je 50 serežanera iz Vojne krajine i 138 podoficira iz sastava vojne žandarmerije. Kadar, koji su činili 3 oficira, 151 žandar iz austrijskog i 50 iz ugarskog dijela Monarhije te 138 podoficira, stigao je u Sarajevo 22. i 24. oktobra 1878. godine.[81] Ostatak potrebnih oficira dodijeljen je iz sastava zajedničke vojske. Nakon što se prikupio potrebni kadar, obrazovano je tijelo javne sigurnosti, grupisano u sedam krila, od kojih su dva raspoređena u Hercegovinu, a pet u Bosnu. Tako organizovani Serežanerski korpus je početkom decembra 1878. godine preuzeo službu. Među domaćim elementom, najprihvatljivijim za službu su se pokazali bivši osmanski vojnici, posebno zbog discipline i izdržljivosti. Zaptije su manje bili pogodni za službu u duhu pravila o vršenju službe. Ipak, zbog dobrog poznavanja okoline i osoba angažovani su kao vodiči, ili su zaposlenje našli u nekim nižim službama.[82]

---

[79] H. Kapidžić, Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave (državnopravni odnosi), Prilozi instituta za istoriju radničkog pokreta, IV, Sarajevo, 1968., 59-62. Vidi: M. Imamović, Pravni položaj..., 27.

[80] Geschichte der Sicherheitstruppen..., 5.

[81] Ibidem, 6.

[82] Ibidem, 9.

Komandant 18. pješadijske divizije feldmaršal Jovanović je u Hercegovini organizovao dva sigurnosna korpusa. Prvi se sastojao od ljudstva koje je u vrijeme osmanske uprave vršilo žandarmerijske, policijske i slične poslove, a sačinjavali su ga isključivo muslimani. Ovo tijelo je obrazovalo zaptijski korpus i pod komandom bimbaše Mehmeda Rešidovića je brojalo 338 zaptija. Feldmaršal Jovanović je od kršćanskih oficira, barjaktara i drugog ljudstva 21. oktobra 1878. formirao drugi Serežanerski korpus sa 952 serežanera, sastavljen od serdara, podserdara, harambaša i serežanera.

Krajem decembra iste godine stigla je naredba Zajedničkog ministarstva finansija da sigurnosno tijelo za Bosnu i Hercegovinu mora biti jedinstveno organizovano pod imenom žandarmerija. Dalje je bilo naloženo da pripadnici Serežanerskog korpusa koji zadovolje uvjete za vršenje službe u žandarmeriji mogu i dalje vršiti dužnost. Iz političkih razloga raspuštanje svih organa javne sigurnosti nije se preporučivalo pa se nastojalo da pod imenom pandurskog korpusa i dalje ostanu u službi, uz sukcesivno smanjenje brojnog stanja.[83]

Prvi provizorni Statut za bosanskohercegovačku žandarmeriju car je odobrio 4. marta 1879. godine. Tim aktom su regulisani zadaci, popunjavanje i materijalni položaj njenih pripadnika.[84]

Bosanskohercegovačka žandarmerija je predstavljala vojno organizovano stražarsko tijelo koje je imalo zadatak očuvanja javnog poretka, mira i sigurnosti u zemlji. U obavljanju sigurnosne službe je bila podređena političkim vlastima, a u pogledu ekonomskih i administrativnih poslova svojim vojnim zapovjednicima.[85] U cjelini, žandarmerija je bila podređena šefu Zemaljske vlade, odnosno civilnom adlatusu kao njegovom zamjeniku. Njeno brojno stanje je određivao car na prijedlog Zajedničkog ministarstva finansija, a broj i sjedište žandarmerijskih stanica je utvrđivao zemaljski poglavar, odnosno civilni adlatus, na prijedlog zapovjednika žandarmerijskog korpusa.

Uvjeti potrebni za prijem u žandarmeriju su bili starosna dob između 20 i 45 godina, da je kandidat neoženjen ili udovac bez djece, da poznaje zemaljski jezik i da posjeduje elementarno znanje čitanja, pisanja i računanja. Primljeni kandidati su se morali obavezati na petogodišnju službu.[86]

Nakon što je ugušen ustanak u Hercegovini 1882. godine, obrazovan je veliki broj bandi za čije suzbijanje nije bila dovoljna žandarmerija. Zbog toga je za vanrednu sigurnosnu službu u novembru 1882. godine obrazovan tzv. *Streifkorps* za Hercegovinu sa tri krila, a u 1883. godini

[83] Ibidem, 10-11.
[84] Provisorische Statut für das Gendarmeriecorps in Bosnien und der Hercegovina. Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalien 1878-1880., I Bd, Wien, 1880.
[85] Ibidem, 416.
[86] Ibidem, 421-422.

su obrazovana i tri krila u Bosni. U njegovom su se sastavu nalazili, osim oficira iz sastava bosanskohercegovačkog žandarmerijskog korpusa, žandari i dijelom dobrovoljci – podoficiri i vojnici iz sastava zajedničke vojske, pri čemu su prednost imale oprobane i fizički spremne osobe. Poseban značaj je pridavan vještini rukovanja oružjem. Pripadnici *Streifkorpsa* su bili naoružani puškama tipa *Kropatschek*, sa magacinom od 10 patrona. Obuća je bila ujednačena i prilagođena službi na terenu. Sablja je odložena, a umjesto ranca se nosio vodootporni ruksak, a kao obuća opanci sa jačim vunenim čarapama i sa gamašama do koljena. *Streifkorps* nije bio vezan za fiksirane postaje niti urede za snabdijevanje nego je svako odjeljenje bilo mobilno i samo se snabdijevalo. Kao rejoni nadgledanja su bili određeni za prvo krilo srezovi Bileća i Ljubinje, za drugo srez Gacko, treće srezovi Nevesinje i Mostar, četvrto srez Foča i za peto okrug Travnik. *Streifkorps* je do 1888. godine postigao značajne uspjehe u vršenju sigurnosne službe, pa je razbojništava gotovo u cjelosti nestalo. Zbog toga je reduciran na tri krila, a tokom 1891. godine je u potpunosti raspušten. Njegovi pripadnici su najvećim dijelom uključeni u sastav žandarmerije.[87]

Brojno stanje ljudstva i formacija žandarmerije je sukcesivno raslo, zavisno od stanja sigurnosnih odnosa i zemaljskih finansija. Na početku 1896. godine u sastavu bosanskohercegovačkog žandarmerijskog tijela se nalazilo 2.310 osoba od kojih su bila 394 bosanskohercegovačka zemaljska pripadnika – 120 katolika (30,45%), 207 pravoslavaca (52,55%) i 67 muslimana (17,00%).[88] Godine 1902., u žandarmeriji je služilo ukupno 2.284 žandara, od kojih je bilo 273 iz Bosne i Hercegovine (11,95%) i 52 oficira, među kojima nije bilo bosanskohercegovačkih.[89]

Proglašenje provizornog Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu 1881. godine i uvođenje vojne obaveze

Nakon donošenja Nagodbe, 1867. godine, Austro-Ugarska je reorganizovala svoje oružane snage u skladu sa novim državnim uređenjem, prilagođavajući ih zahtjevima vremena. Podijeljene su na tri dijela: carsku i kraljevsku stajaću (zajedničku) vojsku u koju se ubrajala i mornarica, podređenu u miru zajedničkom Ministarstvu rata; kraljevsko ugarsko domobranstvo (*Honvéd*) u čijem sastavu je bilo i ugarsko-hrvatsko domobranstvo, oba potčinjena ugarskom Zemaljskom ministarstvu odbrane; carsko kraljevsko domobranstvo (*Landwehr*), podređeno austrijskom Ministarstvu zemaljske odbrane. Zajednička vojska je imala sve rodove, a domobranstva u početku samo pješadiju i konjicu.

[87] Bericht..., 1906., 234.

[88] Geschichte der Sicherheitstruppen..., Beilage A, Standes-Uebersicht des bosnisch-herzegovinischen Gandarmerie-Corps.

[89] T. Kraljačić, Kalajev režim..., 458; Uporedi: Bericht... 1906., 234.

Opća vojna obaveza u austrougarskoj armiji je uvedena 1868. godine u trajanju od 12 godina: 3 u redovnoj vojsci, 7 u rezervi i 2 godine u domobranstvu, odnosno svih 12 godina za one obveznike koji su tamo upućeni na odsluženje vojnog roka od dvije godine. Prekobrojni vojni obveznici su služili samo dva mjeseca i po prevođenju u dopunsku rezervu su ostajali 12 godina. *Landsturm* je bio predviđen samo za zemlje ugarske krune, Tirol i Vorarlberg. Njemu su pripadali vojni obveznici od 18 do 45 godina podijeljeni u dvije klase: od 18 do 39 i od 40 do 45 godina starosti, s tim što su se mogli pozvati pod oružje samo u slučaju upada neprijatelja u zemlju.[90]

Pred okupaciju Bosne i Hercegovine 1878. godine, političke prilike u zemlji su vojnim i političkim strukturama Monarhije nametnule važno pitanje – u kojem društenom sloju u zemlji u izgradnji sistema uprave treba tražiti oslonac. Pukovnik Gustav Thoemel, dobar poznavalac prilika na Balkanu, zalagao se da muslimani predstavljaju oslonac, smatrajući ih boljim elementom i na višem kulturnom nivou. Osim toga, smatrao je da će se njihova distanciranost prevladati ukoliko im se očuvaju postojeće privilegije i osigura ravnopravnost vjere i kulta, kao i zakonska ravnopravnost. Sa njegovim mišljenjem se složio ministar rata, von Beck.[91]

S obzirom na formalni sultanov suverenitet, međunarodno-pravni položaj Bosne i Hercegovine je nakon okupacije ostao neriješen, a njen položaj unutar Monarhije i odnos prema Austriji i Ugarskoj nedovoljno definisan, što je otežavalo učvršćenje nove vlasti. Vojni krugovi su Bosnu i Hercegovinu smatrali kao zadobijenu teritoriju, koju je što prije trebalo asimilirati sa ostalim dijelovima države.[92]

Važno mjesto u političkim planovima Monarhije je zauzimala namjera proglašenja Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu i podizanje regruta, čime bi se uspostavio instrument čvršćeg vezivanja za Monarhiju. Tom pitanju se pristupilo oprezno, da bi se izbjegla kolizija sa postignutim dogovorima sa Osmanskim carstvom u vezi pravnog statusa Bosne i Hercegovine. Prema odluci cara Franza Josepha od 25. aprila i naredbi K.u.k. Ministarstva rata od 7. maja 1879. godine stavljen je u izgled dobrovoljni ulazak bosanskohercegovačkih vojnih obveznika u zajedničku vojsku.

Radi provođenja ove odluke K.u.k. Ministarstvo rata je u dogovoru sa K.u.k. Zemaljskim ministarstvom odbrane i kraljevsko-ugarskim Zemaljskim ministarstvom odbrane donijelo odluku koja se temeljila na odredbama Vojnog zakona za Monarhiju i bila mjerodavna za uključenje bosanskohercegovačkih vojnih obveznika u zajedničku vojsku. Član 16. Vojnog zakona je omogućavao stranim državljanima ulazak u stajaću vojsku (mornaricu), ukoliko su imali između 17 i 36 godina, bili tjelesno razvijeni, te su imali odobrenje njihove vlade. Strani

[90] Petar Tomac, Ratovi i armije XIX veka, Beograd, 1968., 533-534.

[91] Franz Josef Kos, Die Politik Österreich-Ungarns während der Orientkrise 1874./75.-1879. Zum Verhältnis von politischer und militärischer Führung, Köln-Wien, 1984., 338-339.

[92] T. Kraljačić, Mjere Kalajevog režima..., 37.

državljani, koji su izrazili želju da se uključe u stajaću vojsku ili mornaricu svoj zahtjev su upućivali K.u.k. Ministarstvu rata, odnosno odjeljenju mornarice, a ovi caru na konačnu odluku.[93]

Da bi se dio rezervista koji su se se nalazili u okupacionim trupama mogao otpustiti iz službe i vratiti kućama, K.u.k. Ministarstvo rata je u septembru 1880. godine donijelo Okružnicu, po kojoj je trebalo da bude angažovano 540 bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika za čuvanje erarnih konja i pratnju zaprega u periodu od 1. oktobra 1880. do 1. aprila 1881. godine.[94]

Obaveze ovog ljudstva i instrukcije o njihovom tretmanu, upućene podoficirima i oficirima jedinica kod kojih su se nalazili u službi, otkrivaju prave motive njihovog angažovanja – postepeno navikavanje bosanskohercegovačkog stanovništva na vojnu obavezu. Na ovim poslovima su angažovane osobe od 18 do 40 godina starosti koje su se obavezivale da će prihvatiti šestomjesečnu službu uz uvjet da će vjerno i predano služiti, da će nadređene bezuvjetno i dobrovoljno slušati, bez odobrenja neće napustiti svoje odjeljenje, da će voditi brigu o povjerenim konjima i opremi i da će poštivati zakone o vojnoj disciplini. Vojna komanda u Sarajevu je sa svoje strane obećala da će ljudstvu isplaćivati dnevnicu od 50 krajcara i 26 krajcara za snabdijevanje, staviti besplatno na raspolaganje smještaj koji će biti jednak smještaju vojnika, te da će u slučaju oboljenja biti besplatno liječeni u vojnim bolnicama kao i vojne osobe.[95]

Iako je njihova služba u osnovi bila izjednačena sa službom vojnika komore, subordinacija u strogo vojničkom smislu od bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika nije mogla biti zahtijevana, ali su oni ipak bili obavezni pridržavati se uvjeta pod kojim su prihvatili dužnost i za njihovo nepridržavanje su mogli biti kažnjeni disciplinskim putem. Poželjno je bilo da se sa strpljenjem i istrajnošću ovom ljudstvu omogući da se prilagode njima potpuno novim životnim uvjetima.

Podoficirima je posebno skrenuta pažnja da ne budu strogi prema njima i da ih ne uplaše od daljnjeg vršenja službe. Posebno je trebalo voditi računa da zbog kritika ne budu izazvane nacionalne ili vjerske razmirice. Zapovjednici ovih odjeljenja su mjesečno trebali dostavljati

---

[93] Cirkularerlass der Landesregierung in Sarajevo vom 28. Mai 1879., Nr. 7.521, betreffend den freiwilligen Eintrit Wehrfähiger aus Bosnien in das k. k. Heer, Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalien 1878.-1880., Bd I, Wien, 1880., 351-352.

[94] Cirkularerlass der Landesregierung in Sarajevo an die Bezirksbehörden vom 10. September 1880., Nr. 21.336, betreffend die Aufnahme von Landestrainmännern, Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalien 1878.-1880., I Bd, Wien, 1880., 371. U Sarajevu je trebalo primiti 224 osobe, od kojih bi 84 obavljalo službu na putu od Sarajeva do Zenice, 62 na putu od Rogatice do Uvca, 78 na putu od Sarajeva do Goražda i od Sarajeva do Rogatice. U Donjoj Tuzli trebale su biti primljene 24 osobe, od kojih bi 5 u njoj obavljalo dužnost, 3 u Doboju i 16 u Zvorniku, a u Travniku 5 osoba. U Banjoj Luci trebalo je primiti 16 osoba na službu u gradu i u Bihaću. U Mostaru je trebalo biti primljeno 235 osoba, od kojih bi 79 vršilo službu na putu Mostar-Sarajevo, 78 u Mostaru i Nevesinju, 78 u Gacku, Trebinju i Bileći.

[95] Ibidem, 373-374.

izvještaj o ovom ljudstvu, da bi se otklonili postojeći nedostaci. Da bi se što više motivisali bilo je poželjno imenovati nekoliko ljudi kojima bi bila dodijeljena sablja i visoka nadnica kao odlikovanje. Ova nova institucija je trebala donijeti mnoga vrijedna iskustva koja je trebalo što objektivnije procijeniti i kasnije djelotvorno koristiti.[96]

Diskusije o proglašenju Vojnog zakonu za Bosnu i Hercegovinu i podizanju regruta počele su u Monarhiji u januaru 1881. godine. Za provođenje regrutacije je trebalo osigurati lojalno držanje Porte. Iako se ona slagala sa Vojnim zakonom, pokušala je nametnuti takve uvjete regrutacije koji ne narušavaju sultanov suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom. Osmanski poslanik u Beču Edhem-paša je izjavio ministru Kálnokyju da Porta ne namjerava protestvovati protiv Vojnog zakona, ali je sultanu neugodno da bosanskohercegovački regruti trebaju polagati zakletvu austrijskom caru. S tim u vezi je pitao može li se ona izostaviti ili naći neka druga forma. Osim toga, izrazio je želju da se bosanskohercegovački vojnici ne uključuju u zajedničku vojsku nego da se upotrijebe za žandarmerijsku službu i da se muslimanima omogući da nose fes. Edhem-paša je Kálnokyju prenio i nekoliko sultanovih ličnih želja, da se kod muslimana poštuju njihovi vjerski običaji i najzad da regruti ne polažu zakletvu jer taj običaj ne postoji kod muslimana a pored toga dira u sultanov suverenitet.[97]

Politički krugovi u Monarhiji, iako su se slagali sa uvođenjem opće vojne obaveze, insistirali su da se sačeka do 1882. godine, da se u provođenju Vojnog zakona ide postepeno i da se daju olakšice koje su bile sadržane u Vojnom zakonu Osmanskog carstva. Vojni krugovi sa carem na čelu su smatrali da vojnu obavezu treba uvesti što prije, da bi se regrutovanjem bosanskohercegovačkih nadoknadio onaj broj vojnika Monarhije koji su bili angažovani za održavanje reda i mira u zemlji.

Na sjednici Zajedničke vlade održanoj 20. augusta 1881. godine, diskutovalo se o objavljivanju Vojnog zakona. U diskusijama su prevagu odnijeli vojni krugovi sa carem na čelu i zaključeno je da se u jesen uvede vojna obaveza i da se, iz finansijskih razloga, regrutuju pripadnici sve tri konfesije.[98]

Provizorni Vojni zakon u Bosni i Hercegovini proglašen je 4. novembra 1881. godine. Istovremeno je car Franz Joseph uputio proglas stanovništvu Bosne i Hercegovine, u kojem je naglasio da se "bez oružane sile ne može očuvati mir u zemlji, štititi život i imetak stanovnika, a zemlja od neprijatelja spolja. Rane koje su donijeli protekli događaji tek treba da zarastu, pa je došlo vrijeme da sinovi zemlje sposobni za odbranu nastupe dužnost i da im bez razlike po vjeri pripadne čast da u odbranu svoje otadžbine nose oružje. U Zakonu za obranu izrečene su

---

[96] Instruktion für den Dienst der Landestrainmänner, Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalien 1878.-1880., Bd I, Wien, 1880., 375-376.

[97] T. Kraljačić, Mjere Kalajevog režima..., 37-38.

[98] H. Kapidžić, Hercegovački ustanak..., 80-81.

najšire olakšice i oslobađanja, da u vršenju vojne službe niko neće biti spriječen u vršenju svojih vjerskih dužnosti." Naglašeno je da će pri regrutaciji biti pozvano 1.200 momaka, tj. oni koji su rođeni 1861. i 1862. godine.[99]

Budući da su religiozne potrebe i običaji bosanskohercegovačkih vojnih obveznika kršćanske i jevrejske vjere bili sadržani u propisima za K.u.k. vojsku, uključenje muslimana u njene redove je zahtijevalo da se donesu specifične odredbe. Uvažavajući njihove vjerske slobode u punom obimu, K.u.k. Ministarstvo rata je donijelo Naredbu o postupcima prema njima za vrijeme trajanja aktivne vojne službe, koju je, prema okružnici Zemaljske vlade od 5. novembra 1881. godine, trebalo pročitati na sjednici Upravnog medžlisa i sjednici gradskog predstavništva u Sarajevu.

Ta naredba je predviđala da je muslimanskim vojnicima petak predviđen za odmor; kao i tri dana Ramazan-bajrama i četiri dana Kurban-bajrama. Muslimanskim vojnicima je dozvoljeno da hranu posebno pripremaju i za to potrebne predmete sami kupuju, ukoliko ih ne dobavlja erar. Oni su dobijali novo posuđe za kuhanje, a da se ne zamijeni sa drugim, imalo je posebnu oznaku. Ako bi se takvo posuđe u smislu vjerskih propisa "onečistilo", trebalo ga je zamijeniti sa novim. Zbog poštovanja religioznih običaja, trebalo je stalno imati u vidu da je muslimanima zabranjeno trošiti svinjsko meso, mast i vino.

Muslimanskim vojnicima se, kada nisu u službi, trebalo omogućiti da mogu petkom u džamiji klanjati džumu od 11 do 13 sati, a na oba bajrama da mogu ići u džamiju jedan sat prije izlaska sunca. Za klanjanje se trebao urediti poseban prostor (hodnik, soba u kasarni), iako se klanjanje moglo obavljati i vani. Vojnim odjeljenjima bosanskohercegovačkih vojnih obveznika trebalo se za uzimanje abdesta dati dovoljan broj bakrenih zdjela (čaša) i vrčeva (ibrika). Ako vojnik Musliman umre, na sahrani se nije trebala dodjeljivati muzika, bubnjevi ili trube, pošto se po Kur'anu pokop trebao obaviti u tišini. Predviđeno je da se nakon uspostave bosanskohercegovačkih odjeljenja za obavljanje vjerskih obreda imenuju dva vojna imama, sa rangom vojnog kapela II klase. Nakon prve vojne obuke, vojnim bolnicama je trebalo dodijeliti bosanskohercegovačke vojnike da se podučavaju njegovanju bolesnika i da, kada nema imama, obave vjerske obrede. Na kraju, u bosanskohercegovačkim odjeljenjima se umjesto zapovijesti "klekni na molitvu" trebala koristiti zapovijest "na molitvu."[100]

Objava Vojnog zakona je izazvala nezadovoljstvo u zemlji i bila povod izbijanju ustanka u Hercegovini 1882. godine. Nakon okupacije u zemlji su zadržani postojeći odnosi. Nezadovoljstvo je pojačano zbog poreskog pritiska i crkvene politike, kojom su vjerske zajednice stavljene pod kontrolu. Nakon objave provizornog Vojnog zakona za BiH situacija je u čitavoj zemlji postala

[99] Provizorni zakon, Naredba 235, CV za BiH od 4. XI 1881. povodom proglasa provizornog obrambenog zakona za BiH, Nr. 2.679, Zbornik zakona i naredbi za BiH 1881., 695.

[100] Behandlung der Mohamedaner während der active Dienstzeit, Armée-Verordnungs-Blatt, 5. XI 1881., Wien, 1882., (Z. 2.698 präs./ 9), 715.

zategnuta, a posebno u južnoj Bosni i istočnoj Hercegovini. Muslimani su na objavu Vojnog zakona reagovali zahtjevima za iseljavanje u Osmansko carstvo i upućivanjem peticija sultanu, dok su se među kršćanskim stanovništvom ispoljavale tendencije da se pitanje regrutacije veže sa agrarnim pitanjem.[101]

Nadležni austrougarski krugovi su nastojali da preko visokih muslimanskih vjerskih funkcionera utječu na stanovništvo da prihvati uvođenje vojne obaveze i da odustane od masovnih zahtjeva za iseljavanje. U prvom redu računali su sa sarajevskim muftijom Hilmi-efendijom Omerovićem, koji je izdao fetvu Muslimanima da prihvate Vojni zakon, ističući da oni mogu po šerijatu služiti u austrougarskoj vojsci i da im je to upravo i vjerska dužnost i čast, da time neće biti povrijeđeni njihovi vjerski propisi, nego da će biti zaštićeni. Zbog toga ih je upozoravao da ne ostavljaju svoju domovinu. Istovremeno je u Hercegovinu upućen vladin savjetnik Mehmed-beg Kapetanović. Nakon dolaska u Mostar on je hodžama i ulemi objašnjavao da je sudbina odredila da bosanskohercegovački Muslimani nađu spas u Austriji.[102]

U bihaćkom i banjalučkom okrugu muslimansko stanovništvo je palo u kolektivnu depresiju koja je pokrenula ideju da se zauvijek napusti okupirana zemlja i preseli u Osmansko carstvo, zasnovano na islamskom zakonu. Kod pravoslavnog stanovništva nosioci nezadovoljstva su uglavnom bili trgovci i niži svećenici. Vlasti u ovim okruzima su izvršile snažan pritisak na stanovništvo i na taj način preduprijedile svaki otpor.[103]

Oružani otpor je počeo napadom ustanika iz Borče i Foče na žandarmerijsku stanicu u Ulogu 10/11. januara 1882., nakon čega se prenio u Hercegovinu, na teritoriju Crne Gore i Osmanskog carstva. Snažan pritisak austrougarskih jedinica doveo je do jenjavanja ustanka. Austrougarske vlasti su 22. aprila objavile da je ustanak okončan, a zatim proglasile amnestiju. Otpor je, ipak, potrajao sve do sredine ljeta 1882. godine.[104]

Povoljna međunarodna situacija i velika finansijska i vojna sredstva su omogućila Monarhiji da likvidira ustanički pokret. Hercegovački ustanak je imao za posljedicu izmjene u strukturi okupacione uprave. U ljeto 1882. godine za zajedničkog ministra finansija je imenovan Benjamin Kállay, dobar poznavalac bosanskih i balkanskih prilika, kojem je naredne dvije decenije pripadalo najznačajnije mjesto u provođenju austrougarske politike.[105]

Nakon gušenja ustanka u zemlji pristupilo se provođenju Vojnog zakona i regrutaciji kao sredstvu pacifikacije. Ona je kod stanovništva trebala da stvori utisak da Monarhija ima

---

[101] H. Kapidžić, Hercegovački ustanak..., 83.

[102] Ibidem, 84-85.

[103] G. Šljivo, Sprovođenje zakona o vojnoj obavezi..., 114.

[104] H. Kapidžić, Hercegovački ustanak..., 285.

[105] Isti, Diskusije o državnopravnom položaju Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske vladavine (Pokušaji aneksije), GA i DAR BiH, IV-V, Sarajevo, 1965., 133-134.

namjeru da trajno ostane u Bosni i Hercegovini, otklanjajući iluziju o mogućnosti oslobađanja od njene uprave; da pokaže autoritet vlasti i njenu odlučnost i dosljednost u provođenju svojih namjera.[106]

Nakon što je stanovništvo detaljno upoznato sa odredbama Vojnog zakona i predstojećom regrutacijom, krajem jula i početkom augusta 1882. godine se pristupilo njenom provođenju. Telegrafski izvještaji iz svih dijelova zemlje su potvrđivali da je stanovništvo objavu organizacionog statuta za bosanskohercegovačke trupe primilo mirno. Utisci u nekim oblastima su bili izuzetno povoljni. Prema vijestima iz Bosanske krajine, iz Posavine, Banje Luke, Travnika i Livna moglo se zaključiti da se ljudstvo pomirilo da se bez otpora stavi na raspolaganje. U Hercegovini je raspoloženje u narodu bilo dobro i prijavljen je veći broj dobrovoljaca svih konfesija, što je trebalo zahvaliti utjecaju glavara i svećenika.[107]

U Bosni i Hercegovini su ukupno regrutovane 1.304 osobe, najvećim dijelom dobrovoljci, od kojih je bilo 253 muslimana (18,97%), 584 pravoslavaca (46,03%), 461 katolik (34,56%) i 6 Jevreja (0,45%). Iz oblasti zahvaćenih ustankom 1882. godine, regrutovan je mali broj vojnih obveznika: u Nevesinju 6, u Konjicu 7 itd.[108]

Na narednoj regrutaciji, 1883. godine, pojavilo se 13.407 osoba, od kojih je 1.210 proglašeno nesposobnim za vojnu službu, dok je od sposobnih regrutovano 1.319 osoba - 308 muslimana (23,35%), 606 pravoslavaca (45,94%), 404 katolika (30,63%) i 4 Jevreja (0,30%). Prijavljena su i 34 dobrovoljca. Mada su bila prisutna sjećanja na otpor okupaciji 1878. i na ustanak 1882. godine, primjetna je namjera da se regrutni kontingent postepeno usklađuje sa procentualnom strukturom stanovništva.[109]

Prema odredbama provizornog Vojnog zakona vojnu obavezu su u principu trebali vršiti svi vojno sposobni bosanskohercegovački zemaljski pripadnici, koji su bili obavezni učestvovati u odbrani zemlje i Monarhije.[110] Vojna dužnost je počinjala 1. januara kalendarske godine u

[106] T. Kraljačić, Mjere Kalajevog režima..., 37-38.

[107] KA-W, KM, Präs. 86-1/36, 1882., Zemaljska vlada BiH K.u.k. Ministarstvu rata, Sarajevo, 30. august 1882.

[108] ABH, ZMF, BH Präs., 1883., 89. Musterungs-Ergebnisse in BH 1882., Komanda 15. korpusa Sarajevo K.u.k. Ministarstvu rata, 10. januar 1883.

vojni okrug	muslimani	pravoslavni	katolici	Jevreji	ukupno
Sarajevo	92	96	115	4	307
Banja Luka	60	236	58	-	354
Tuzla	60	189	127	2	378
Mostar	41	63	161	-	265
ukupno	253	584	461	6	1.304

[109] ABH, ZMF, BH Präs., 1883., 673. Musterungs-Ergebnisse in BH, 1883., Komanda 15. korpusa K.u.k. Ministarstvu rata, Sarajevo, 10. august 1883.

[110] Provisorische Wehrgesetz für Bosnien und die Herzegowina, Wien 1881., § 1. (dalje PWG).

kojoj je vojni obveznik navršavao 20 godina.[111] Bila je uvjetovana potrebnom duhovnom i tjelesnom sposobnošću i minimalnom visinom od 155,4 cm.[112] Trajala je 3 godine u liniji i 9 godina u rezervi.[113]

Vojni obveznici, koji nisu bili sposobni za aktivnu vojnu službu nego za onu koja odgovara njihovoj civilnoj službi, mogli su, u slučaju rata, biti mobilisani do 32. godine starosti.[114] U ratu i miru angažovanje bosanskohercegovačkih vojnih obveznika se nalazilo u nadležnosti cara,[115] koji je imenovao i sve oficire.[116]

U Vojnom zakonu za Bosnu i Hercegovinu institucija jednogodišnjih dobrovoljaca nije bila tretirana, ali je to pitanje bliže regulisano u priloženim Instrukcijama. Svaki zemaljski pripadnik Bosne i Hercegovine, koji je mogao svjedodžbom ili potvrdom dokazati da posjeduje izvjestan stepen obrazovanja, priman je na kurs za školovanje rezervnih oficira. Ako su nakon godinu dana vojne službe kandidati smatrani osposobljenim, polagali su ispit. Nakon položenog ispita, krajem decembra iste godine, slijedilo je prevođenje u rezervu.[117]

Podoficiri, koji su aktivno služili 8 godina, od toga najmanje 5 kao podoficiri i imali dobre preporuke, mogli su računati na radno mjesto u javnoj službi ili na učešće u poslovima subvencioniranim od Zemaljske vlade.[118]

Institucija zastupanja (bedelija, bedluk) je preuzeta iz osmanskog Vojnog zakona i pobliže regulisana u instrukcijama o provođenju regrutacije. Zastupnik je morao da u četvrtoj starosnoj klasi ispuni svoju dužnost. Nije smio biti stariji od 32 godine, morao je biti zemaljski pripadnik Bosne i Hercegovine i odgovarati propisima o dobrovoljnom stupanju u vojsku. Osim toga je morao da dostavi uvjerenje okružnih organa da nije potreban za izdržavanje članova porodice.[119]

Odnos zamjenika i zamijenjenog prema vojnim vlastima regulisan je javno-pravnim normama, tako da privatno-pravni sporazum nije vrijedio. Dogovor je obavljan kod okružnih organa i tu je zaključivan sporazum.[120]

---

[111] PWG § 2.

[112] PWG § 3.

[113] PWG § 4.

[114] PWG § 5.

[115] PWG § 6.

[116] PWG § 7.

[117] PWG § 26.

[118] PWG § 34.

[119] PWG § 23:1.

[120] PWG § 23:7. Bilo je predviđeno da zamijenjeni obešteti zamjenika putem novčanog ekvivalenta. Zastupnik je dobijao odštetu ako je cijelo vrijeme bio regrutovan i to polovinu sredstava nakon obavljene trogodišnje službe, a od preostale druge polovine po jednu trećinu nakon 3, 6 i 9 godina služenja u rezervi. Njemu je također pripadala kamata od položenih sredstava. Ukoliko bi usljed smrti ili nesposobnosti za daljnju službu zamjenik bio otpušten, njegova služba se smatrala završenom, tako da su on ili njegovi članovi porodice imali pravo na ostatak vrijednosti.

Dezertiranje ili samoranjavanje zastupnika je imalo za posljedicu gubitak vrijednosti zaloga. U prvom slučaju vrijednost se vraćala zastupljenom i on je tada morao lično obaviti vojnu službu ili pronaći novog zamjenika. U slučaju samoranjavanja vrijednost zaloga je pripadala vojsci, dok je zastupljeni oslobađan obaveze služenja.[121]

Prema odredbama Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu od vojne službe su bili oslobođeni pripadnici godišta 1858. i stariji, bez obzira jesu li ranije izvršili vojnu obavezu. Od nje su također bila oslobođena lica koja su služila u osmanskim trupama,[122] kao i svećenici i "dušebrižnici" svih zakonom priznatih konfesija (kod muslimana tu su se ubrajali: mula, šerijatski sudac u službi, muderis koji je redovno držao predavanja, diplomirani imam i hatib koji je lično vršio službu, kao i šejh), diplomirani ljekari, veterinari i apotekari, kao i zaposleni učitelji i hodže.[123]

Na neodređeno vrijeme od vojne službe su bili oslobađani jedini sin ili zet osobe starije od 70 godina, kao i unuk takvih osoba, ukoliko nemaju sina, a također i brat nezbrinutih sestara ili braće.[124]

Vojne snage smještene u Bosni i Hercegovini nakon okupacije činile su trupe zajedničke vojske. Za podmirenje povišenih troškova koji su izrasli njihovom dislokacijom bio je određen tzv. okupacioni kredit, koji su donirale delegacije austrijskog i ugarskog parlamenta iz zajedničkih sredstava Monarhije. Služio je za pokriće troškova nastalih dislokacijom austrougarskih trupa u Bosni i Hercegovini (do 1908. i u Novopazarskom sandžaku), kao i za izgradnju utvrđenja i održavanje vojnih objekata. Visina ovih sredstava kretala se zavisno od situacije u zemlji, kao i od vanjskopolitičke situacije.[125]

Ti troškovi, podmirivani iz zajedničkih finansija Monarhije, usljed konsolidacije stanja su vremenom znatno reducirani. Mnoga, u prvo vrijeme od zajedničke vojske podnesena administrativna opterećenja nakon toga je mogla preuzeti bosanskohercegovačka zemaljska uprava. Na smanjenje okupacionog kredita značajno je utjecala uspostava bosanskohercegovačkih jedinica, započeta 1882. godine, nakon što su iz sastava zajedničke vojske dodijeljeni oficiri i podoficiri kao instruktorski personal za obuku. Prvo su uspostavljene oblasne komande za dopunu jedinica u Sarajevu, Banjoj Luci, Donjoj Tuzli i Mostaru, koje nisu bile identične sa teritorijalno-administrativnom organizacijom Bosne i Hercegovine.[126]

---

[121] PWG § 23:8

[122] PWG § 10.

[123] PWG § 11 i § 12.

[124] PWG § 13.

[125] Bericht...,1906., 106. Nakon što je mnoge službe preuzela žandarmerija, bilo je moguće da se reducira stanje zajedničke vojske u zemlji i time smanje troškovi. Do značajnijeg smanjenja došlo je 1884., za 3.582.000 kruna, a nakon formiranja 4. bosanskohercegovačka puka 1893. za 1.446.000. Od okupacionog kredita koji je u 1883. godini iznosio 17.976.000 kruna iznos je od 1885. umanjen za 5.326.000, a nakon 1893. godine kretao se oko 7.000.000 kruna.

Vojni okruzi u Bosni i Hercegovini

[126] PWG Inst. § 1. Dopunski okruzi u Bosni i Hercegovini.

Dopunski okrug	
Sarajevo	1. grad Sarajevo 2. srez Sarajevo 3. Fojnica 4. Visoko 5. Rogatica 6. Kladanj 7. Višegrad 8. Čajniče 9. Travnik 10. Jajce 11. Foča 12. Srebrenica 13. Vlasenica 14. Zenica 15. Žepče 16. Varcar-Vakuf
Banja Luka	1. grad Banja Luka 2. srez Banja Luka 3. Prnjavor 4. Bosanska Gradiška 5. Bihać 6. Petrovac 7. Cazin 8. Bosanski Novi 9. Sanski Most 10. Prijedor 11. Krupa 12. Ključ 13. Kotor-Varoš 15. Bosanska Dubica
Donja Tuzla	1. grad Donja Tuzla 2. srez Donja Tuzla 3. Brčko 4. Bijeljina 5. Zvornik 6. Maglaj 7. Gračanica 8. Gradačac 9. Derventa 10. Tešanj
Mostar	1. grad Mostar 2. srez Mostar 3. Stolac 4. Nevesinje 5. Konjic 6. Bileća 7. Trebinje 8. Gacko 9. Ljubinje 10. Ljubuški 11. Bugojno 12. Prozor 13. Livno 14. Glamoč 15. Županjac

Troškovi za izdržavanje bosanskohercegovačkih vojnih jedinica su podmirivani iz zemaljskog budžeta, a opterećivali su ga i troškovi za oficire koji su iz sastava zajedničke vojske dodijeljeni bosanskohercegovačkim jedinicama. Domaći vojnici i oficiri su primali platu, a po zakonu iz 1899. godine iz zemaljskih sredstava se podmirivalo snabdijevanje vojske a također i troškovi bosanskohercegovačkih jedinica smještenih u Monarhiji. Tu su dolazili još i troškovi koji su nastali na osnovu zakona o smještaju trupa zajedničke vojske u Bosni i Hercegovini, sankcionisanog carskom odlukom od 13. novembra 1882. godine. U osnovnim smjernicama ta odluka je bila u skladu sa zakonom o smještaju trupa u obje polovine Monarhije, uz izvjesna odstupanja zbog specifičnih odnosa u zemlji.

Ustupanje potrebnog smještaja za vojsku je predstavljalo obavezu, ukoliko se potreba za njim nije mogla zadovoljiti iz raspoloživog prostora. Smještaj je osiguravan i dobrovoljnim ponudama od strane općina ili privatnih osoba. Od ovog propisa su bili izuzeti muslimanski objekti koji su služili za smještaj žena (harem). Visina naknade općinama i pojedincima za ustupljeni prostor za smještaj trupa regulisana je njihovim sporazumom sa vojnom komandom.[127]

U instrukcijama o provođenju Vojnog zakona regrutovanje je normirano u pojedinostima. Godišnja regrutacija je provođena između 1. marta i 30. aprila a vršila ju je ljekarska vojna komisija. Od političkih organa regrutaciju je u okruzima pratio okružni, a u ostalim mjestima općinski predstojnik. Za obavljanje poslova oko vođenja evidencije kod regrutacije, političkim organima su dodjeljivani podoficiri kao pomoćni vojni radnici. Kod regrutacije se vršilo izvlačenje kartica sa brojevima i tada su regruti, čiji su brojevi bili izvučeni, pristupali ljekarskom pregledu na kojem je odlučivano o njihovoj sposobnosti za vojnu službu. Kada bi se dostigao određeni kontingent regruta, regrutacioni posao je smatran završenim. Regruti su tada do jeseni upućivani kući.[128]

Bosanskohercegovački vojni obveznici, regrutovani 1882. godine raspoređeni su u sastav četiri formirane bosanskohercegovačke čete i to: prvu u Sarajevu, drugu u Banjoj Luci, treću u Donjoj Tuzli i četvrtu u Mostaru. Ove četiri čete su nosile brojeve od I do IV.[129]

Kontingent regruta za Bosnu i Hercegovinu je 1882. godine utvrđen na 1.200 osoba. Od toga je 800 regruta raspoređeno u sastav pješadijskih jedinica, dok je 400 uključeno u sastav komore. U četiri uspostavljene bosanskohercegovačke čete je raspoređeno po 100 regruta, 100 je dodijeljeno žandarmeriji, dok je 270 upućeno na odmor. Ostatak regruta je raspoređen na službu u jedinice zajedničke vojske. Od 1884. godine bosanskohercegovačke jedinice su premještene iz Sarajeva u Kiseljak, iz Banje Luke u Bosansku Gradišku, iz Donje Tuzle u Doboj, dok jedinice iz

[127] F. Schmid, Bosnien..., 106. Uporedi: Einquartierungs-Vorschrift. Verordnung vom 26. XII 1882., Gesetz und Verordnungs Blatt, Wien, 1882., Nr 178, 698 i Nr. 179, 702.

[128] PWG Instr. § 13-21. Uporedi: F. Schmid, Das Heeresrecht..., 5-6.

[129] Armée-Verordungs-Blatt, 1882., Nr. 39, 133.

Mostara nisu premještane. Te godine 700 bosanskohercegovačkih regruta je raspoređeno izvan zemlje i vršilo je vojnu službu u garnizonu Pljevlja.[130]

Za većinu regruta to je bilo prvo duže udaljavanje od kućnog praga i okoline, mjera koju je trebalo realizovati postepeno, dok vojna obaveza ne zaživi u cjelosti. Nakon prve vojne obuke bosanskohercegovački vojnici su raspoređeni da čuvaju važne vojne objekte, baruthane, mostove i utvrđenja i prema ocjeni Vojne komande u potpunosti su opravdali ukazano povjerenje.[131]

Daljnje 4 čete sa brojevima 5-8 su formirane 1883. godine, 1884. sa brojevima 9-12, a 1885. sa brojevima 13-16. Iste godine su iz ovih četa formirani samostalni pješadijski bataljoni sa oznakama I-IV. Od 1886. do 1889. godine u svakom okrugu za dopunu su bile uspostavljene nove čete, koje su priključene postojećem bataljonu. One su se 1. oktobra 1889. godine ujedinile u novi bataljon, uz istovremenu uspostavu rezervnog bataljonskog kadra. Čete uspostavljene od 1890. do 1892. godine su se ujedinile 1. oktobra 1893. u daljnja 4 bataljona, koji su imali po 3 čete. Iz ovih 12 samostalnih bataljona, 1. januara 1894. godine su uspostavljena 4 pješadijska puka, sa po tri bataljona i to: 1. bosanskohercegovački puk iz sarajevskog dopunskog okruga, 2. iz banjalučkog, 3. iz tuzlanskog i 4. iz mostarskog.[132]

Početkom 1885. godine Zemaljska vlada BiH i komanda 15. korpusa su pokrenule inicijativu da četiri bosanskohercegovačke čete, po jedna iz svakog okruga za dopunu, učestvuju na proljetnoj paradi u Beču, za šta bi ukupni troškovi iznosili 7.180 fl. Glavni motiv za to je bila namjera postizanja moralnog efekta kod vojnika kako bi se sami uvjerili u veličinu Monarhije i njenu snagu. Važan razlog je bio i državno-pravne prirode, jer bi se tim činom pokazala i sloboda dispozicije bosanskohercegovačkim trupama. Međutim, zvanični faktori Monarhije nisu podržali tu inicijativu. Isti prijedlog je podnesen objema vladama početkom 1886. godine, uz Kállayevo objašnjenje da Monarhija ima pravo vršenja pune administracije nad Bosnom i Hercegovinom pa time i slobodu dispozicije njenim trupama. Međutim, ovaj prijedlog je bio odbijen.[133]

K.u.k. Ministarstvo rata je 1885. godine predviđalo da cilj izgradnje bosanskohercegovačkih vojnih snaga bude formiranje jedne pješadijske divizije sa brojnim stanjem od 8.400 osoba, koja bi imala starješinski kadar, naoružanje, objekte za smještaj vojske, magacine, bolnice i dr. Obrazovanje takve formacije je trebalo ostvariti postupno, godišnjim povećanjem za po jedan bataljon i uz uvođenje trogodišnje vojne obaveze sa godišnjim kontingentom od 3.000 vojnika. Po procjeni K.u.k. Ministarstva rata te snage su, u slučaju mobilizacije, mogle na drugim frontovima zamijeniti zajedničku vojsku, angažovanu u Bosni i Hercegovini.[134]

---

[130] KA-W, KM Präs. 1884., 86-1/3. BH Regruten-Repartition, Komanda 15. korpusa Sarajevo K.u.k. Ministarstvu rata, 10. august 1884.

[131] Jochann Asbot, Bosnien und der Herzegowina. Reisebilder und Studien, Wien, 1888., 176.

[132] Oberst Karl Czapp, Das Wehrgesetz..., 2.

[133] ABH, ZMF, BH Präs., 1885., 88. Predsjedništvo biroa za nadležnosti Bosne i Hercegovine K.u.k. Ministarstvu rata u Beču, 24. februar 1885.

[134] ABH, ZMF, BH Präs., 419, 1885. BH Wehrmacht. Zemaljska vlada Zajedničkom ministarstvu finansija 15. mart 1885. Uporedi: T. Kraljačić, Kalajev režim..., 464.

Program izgradnje jedne divizije predviđao je formiranje dvije pješadijske brigade sa 4 pješadijska puka (16 pješadijskih bataljona), 4 eskadrona konjice, i jedne divizijske komore. Ukupni troškovi izgradnje takve jedinice su proračunati na 1.663.200 fl.[135]

Od 1889. godine postalo je aktuelno pitanje premještaja bosanskohercegovačkih trupa u unutrašnjost Monarhije, radi uklapanja u njen kulturni nivo i provođenja temeljite taktičke obuke uvježbavanjem sadejstava sa drugim rodovima vojske, artiljerijom i konjicom. Bosanskohercegovačke jedinice su uzele učešća na carskoj paradi 1890. godine. Pješadijski bataljon br. 1 iz Sarajeva i br. 4 iz Mostara su ukrcani u Neumu na parobrod i upućeni do Trsta, odakle su željeznicom prevezeni do Beča. Na Schmalzu su 18. augusta učestvovali na proslavi carevog rođendana, a nakon toga na velikoj vojnoj vježbi 3. pješadijske divizije kod Lambacha. Oba bataljona su dobila nagradu da po jednom mogu držati glavnu stražu pred carevim dvorom (Hofburg), a za oficire i podoficire je priređen svečani prijem.[136]

S obzirom na neriješen državno-pravni položaj, bosanskohercegovačke jedinice pravno nisu predstavljale sastavni dio austrougarske armije. Njihova unutrašnja organizacija je u prvoj instanci bila isključivo određena od cara, pokazujući jasna ublažavanja u odnosu na sistem austrougarskih vojnih snaga.[137] Bosanskohercegovačke trupe nisu posjedovale *Landwehr* i *Landsturm* kao dodatne dijelove, nego su obrazovane iz jedinica koje služe u liniji i rezervnih. U njima su bile zastupljene samo pješadija i transport. Vojno vodstvo i administrativna uprava su bili podređeni K.u.k. Ministarstvu rata, dok su jedinice izdržavane iz bosanskohercegovačkih sredstava.[138]

Uprkos posebnom statusu, bosanskohercegovačke jedinice su istovremeno stajale sa austrougarskom vojskom u izvjesnom pravnom koneksu, koji je predstavljen kroz zajedničkog vladara, ujednačene propise službe po Vojnom zakonu kojem su podlijegale, kao i odredbama upotrebe ovih trupa po kojima je njihova dužnost bila ne samo odbrana Bosne i Hercegovine nego i cjelokupnog prostora Monarhije. Kada je 1890. godine postao aktuelan premještaj bosanskohercegovačkih jedinica u unutrašnjost Monarhije, smatralo se da one ne mogu predstavljati sastavni dio oružanih snaga Monarhije sve dok se ne uspostavi puni suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom. Takvo mišljenje su zastupali pravnici Georg Jellinek i Hans Schneller. Ublažavajuće tačke uzimao je Emil Ling. Kako je on potpuno drugačije konstruisao pojam suvereniteta, smatrajući ga faktičkom vladavinom, zaključio je da je Bosna i Hercegovina već u takvom odnosu sa Monarhijom. Nakon njegovog pravnog mišljenja, bosanskohercegovačke trupe su ne samo *de iure* nego i *de facto* smatrane sastavnim dijelom oružanih snaga Monarhije.[139]

---

[135] ABH, ZMF, BH Präs 455, 1889. Predsjedništvo biroa za nadležnosti Bosne i Hercegovine Zajedničkom ministarstvu finansija, 28. juni 1889.
[136] Militär-Wochen-Blatt, Wien, 1890., Nr. 69, 2.164.
[137] PWG BiH, § 4.
[138] F. Schmid, Bosnien..., 105.
[139] Isti, Heeres Recht..., 33-34.

Budući da su bosanskohercegovačke jedinice prema ugarskom zakonodavstvu prvobitno tretirane kao strana vojna sila, u svrhu njihovog smještaja u Ugarsku morao je biti donijet poseban ugarski zakonski članak VIII iz 1891. godine.[140] Nakon što je postignuta saglasnost za premještaj bosanskohercegovačkih trupa u Monarhiju, donesen je zakon o njihovoj dislokaciji. Četiri bosanskohercegovačka puka su nakon uspostave smještena u Beču (prvi i četvrti), Grazu (drugi) i Budimpešti (treći).[141]

Zbog nemira u Monarhiji, stalno je morala intervenisati vojska pa su u većim mjestima (Prag, Beč, Graz, Budimpešta) bili stacionirani brojniji kontingenti. Dio ovih trupa su bile i bosanskohercegovačke jedinice koje su uzele učešća u suzbijanju nemira, što se pokazalo izuzetno djelotvornim sredstvom. Najžešći njemački otpor je bio u Grazu, koji je predstavljao centar militantnog njemačkog nacionalizma. U vezi nemira upravnik Štajerske je zatražio vojnu intervenciju. Zapovjednik komande mjesnog korpusa je udovoljio zahtjevima i 27. novembra 1897. godine vojne snage su se suprotstavile studentima, a kada je 2. bosanskohercegovački puk napadnut, oficiri su naredili vojnicima da pucaju. Tom prilikom jedan demonstrant je ubijen, a brojni su bili ranjeni. Taj događaj je izazvao snažne demonstracije, usmjerene protiv armije. Štampa se okomila na "crno-žute muslimanske vojnike", a Gradski savjet Graza je otvoreno žalio zbog prisustva "stranaca". U austrijskoj delegaciji je zahtijevano da se bosanskohercegovačke trupe udalje iz Monarhije i sa ogorčenjem je osuđen postupak "tih sultanovih podanika koji su pucali na njemačke građanine u Grazu i na kraju za to barbarsko djelo dobili carevo priznanje." Uskoro su se njemački, češki i ugarski nacionalisti osjećali kao pod stranom okupacijom, napadajući te "nove Kozake." [142]

Kada su prvi bosanskohercegovački vojni obveznici regrutovani po odredbama provizornog Vojnog zakona 1894. godine završili dvanaestogodišnju vojnu službu, K.u.k. Ministarstvo rata je izradilo Nacrt zakona o *Landsturmu* i dostavilo Zajedničkom ministarstvu finansija s molbom za saglasnost i poduzimanje mjera da zakon krajem te godine stupi na snagu. Procjenjujući posljedice koje bi on mogao imati u zemlji, ministar Kállay ga je odbio prihvatiti, smatrajući da bi opća vojna obaveza i vojna organizacija ukupnog domaćeg stanovništva predstavljala neposrednu opasnost za Monarhiju i gubitak, jer bi se jedan dio njenih vojnih snaga morao angažovati na otklanjanju opasnosti u Bosni i Hercegovini, koje bi iskrsle iz opće vojne obaveze i organizacije *Landsturma*. K.u.k. Ministarstvo rata je i dalje insistiralo na njegovom uvođenju, motivišući tu želju potrebom usklađivanja vojne obaveze bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika sa vojnim propisima koji su vrijedili za Monarhiju. Međutim, Zemaljska vlada je bila protiv, smatrajući da bi uvođenje *Landsturma* izazvalo demonstracije stanovništva u Hercegovini

[140] F. Schmid, Bosnien... 106.

[141] Schematismus für K.u.k. Heer und Kriegsmarine 1894., Wien, 1895., 588-596.

[142] Istvan Deak, Der K.u.K. Offizier 1848-1918., Wien, 1991., 86. Vidi i: T. Kraljačić, Kalajev režim..., 472.

i istočnoj Bosni koje bi bile podržane od Srbije i Crne Gore. Zbog toga je zaključila da je uvođenje Zakona o *Landsturmu* preuranjeno i da treba odustati od te namjere.[143]

Usljed teškoća koje su se ispoljavale iz finansijskih, a dijelom iz političkih i državno-pravnih razloga, od 1897. godine se pristupilo usporenijem tempu u izgradnji bosanskohercegovačkih jedinica. Uspostava petog puka se morala odgoditi i tek nakon 6 godina je poduzet daljnji korak. Carskom odlukom od 1. oktobra 1902. godine, kod četiri bosanskohercegovačka puka je uspostavljena po jedna XVII četa, a one su ujesen 1903. godine odvojene od pukova i pri istovremenom organizovanju bataljonskog štaba i rezervnog četnog kadra ujedinjene u bosanskohercegovački lovački bataljon broj 1 Dislociran je u Beč, dok je dopunska oblasna komanda ostala u Sarajevu.[144]

Organizacija bosanskohercegovačkih jedinica je, uz manja odstupanja, bila analogna sastavu jedinica zajedničke vojske. Ratno stanje jedne čete je trebalo biti takvo da omogući komandantu da je može pratiti u svim detaljima. Toj odredbi je odgovaralo brojno stanje od 250 osoba. Propisano je da četa u ratu ima 4 voda i od komandnog kadra jednog starijeg oficira ili zastavnika, kao zapovjednka voda jednog vodnika, tri kaplara, 4-5 razvodnika, jednog narednika, jednog računskog podoficira, jednog sanitetskog podoficira, muziku, pionire i nosača povrijeđenih.[145]

Bataljon je u ratu u svom sastavu imao 1.000 vojnika i borbeno stanje (sa oružjem) od 800 do 900 osoba. Jedan puk sa 4, odnosno sa 3 bataljona je imao brojno stanje od 4.000, odnosno 3.000 vojnika. Provizorne odredbe koje su stupile na snagu 1893. godine su predviđale da se pješadijski puk sastoji iz štaba, 3 poljska bataljona po 4 čete i rezervnog bataljona, koji je u miru imao samo kadar.[146]

Štab pješadijskog puka činili su pukovnik kao komandant, tri potpukovnika ili majora, kao komandanti bataljona, jedan ađutant puka, tri pukovska ljekara, trojica računovođa (glavni oficiri), dvojica štapskih vođa, trojica pomoćnih računskih radnika u rangu kaplara, trojica bataljonskih hornista, jedan bataljonski bubnjar, tri oružara, petnaest poslužitelja oficira, ukupno petnaest oficira i dvadeset sedam vojnika. U sastav pješadijskog puka ulazili su dvanaest kapetana, dvadeset i četiri starija oficira, dvanaest kadeta-zamjenika oficira, dvanaest narednika, dvanaest računskih podoficira, dvadeset četiri vodnika, sedamdeset dva kaplara, sedamdeset i dva zastavnika, osamsto četrdeset pješadinaca, dvanaest četnih trubača, dvanaest bubnjara i trideset šest poslužitelja oficira. Mirnodopsku formaciju jednog pješadijskog puka činili su 36 oficira i 1.104 vojnika.[147]

---

[143] T. Kraljačić, Kalajev režim..., 467-468.

[144] Armée-Verordnungs-Blatt, 1903., Nr. 30, 133.

[145] Karl Glückman, K.u.K. Heer..., 76.

[146] Ibidem, 79.

[147] Günter Dirrheimer, Das k.u.k. Heer 1895., Wien, 1983., 23.

Bosanskohercegovačke jedinice su 1895. godine dobile vojnu muziku. Tom prigodom Edward Wagnes, vođa orkestra 2. bosanskohercegovačkog puka u Grazu je komponovao koračnicu *Die Bosniaken kommen*, koja je uskoro postala prepoznatljivo obilježje svih bosanskohercegovačkih jedinica.[148]

Sve do 1886. godine su oficiri, dodijeljeni bosanskohercegovačkim jedinicama iz sastava zajedničke vojske, nosili uniforme matičnih jedinica. Nosili su svijetloplavu bluzu sa tamnocrvenim opšivom i sa dugmadima na kojima je bio upisan broj bataljona, a od 1894. godine i broj puka, svijetloplave hlače i tamnoplavi mantil, kao i gamaše. Oficiri muslimani su nosili tamnocrveni fes sa plavom kićankom. Ljudstvo je bilo drugačije obučeno. Nosili su svijetloplave "turske hlače" i gamaše. U početku su samo muslimani nosili fes, a kasnije svi pripadnici bosanskohercegovačkih jedinica bez obzira na konfesiju. Fes je imao crnu kićanku od ovčije vune, dužine 18,5 cm, koja je trebala biti okrenuta unatrag. Vojnici su dobijali opasač, par rukavica bez prsta, šal, 2 para košulja, duge gaće, priglavke i dva para kožnih cokula. Osim toga svi vojnici su nosili kožni ranac, mali tornister za patrone smješten ispod ranca, pribor za jelo, porciju, i staklenu flašu za vodu kao i vreću za hljeb od vodootpornog materijala. Mantil se nosio pričvršćen na rancu.

Ljudstvo bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona je izgledalo drukčije. Oficiri i zastavnici su imali istu odjeću kao i tirolski carski lovci, osim što su na kapama, umjesto tirolskog, nosili amblem sa dvoglavim orlom. Ljudstvo do nadlovca je nosilo bluzu, hlače i košulju od tamnosivog platna sa zelenim opšivom, dok su dugmad bila tamnozelene boje, bez upisanog broja jedinice.[149] Od 1909. godine za sve dijelove armije, izuzev konjice, su uvedene smeđe-sive uniforme.[150] Od 1910. godine je i fes dobio ratnu, smeđe-sivu boju.[151]

Od 1895/96. godine standardno oružje pješadije je bila puška *Manlicher*, repetirka kalibra 8 mm i sa magazinom sa 5 patrona. Uz pušku je pripadao bajonet model *M 1888*. Oficiri su nosili oficirski revolver tipa *Grasser-Kropatschek* sa 6 metaka, kalibra 9 mm. Kadeti – zamjenici oficira i narednici su nosili sablju *M 1888*, dok su narednik računskog centra, vođa štaba kao i muzičari puka nosili sablju *M 1861*. Osim toga kod pješadije je korišteno i drugo oružje: revolver za kadete, puške *Werndl* bez bajoneta za vozače, pionirska sablja za muzičare i pomoćne radnike saniteta. Od 1890. godine u naoružanje K.u.k. vojske uvrštene su puške repetirke *M 1890*.[152]

---

[148] W. Schachinger, Bošnjaci dolaze..., 25-26.

[149] Ibidem, 22-23.

[150] KA-W, KM, 1909. 64-1/1.3 Hechtgraue Feld-uniformen. Vidi: Paul W i t a s, Die Militärintendatur in Oesterreich-Ungarn und Oesterreich 1868.-1918., Salzburg, 1968., 67.

[151] KA-W, KM, 1910., 6-1/5 Hechtgraue Fess. K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 15. januar 1910.

[152] G. Dirrheimer, Das k.u.k. Heer..., 15.

Bosanskohercegovački vojni obveznici koji su se nalazili u aktivnoj vojnoj službi podlijegali su u ratu i miru Krivičnom vojnom zakonu. Okružnicom K.u.k. Ministarstva rata od 16. oktobra 1882. godine, on je sa manjim modifikacijama proširen na Bosnu i Hercegovinu. Njegovim propisima i pravnim posljedicama je osiguravano poštovanje postojećih pravila vojne službe. Najčešći slučajevi kršenja propisa službe kod bosanskohercegovačkih jedinica odnosili su se na dezerterstvo ili neodazivanje na poziv vojnih organa. Na osnovu evidencije o dezerterstvu bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u periodu od 1882. do 1891. godine može se ustanoviti nekoliko općih karakterstika. Više je razloga i motiva koji su na njega utjecali. Najvažniji su bili neprilagođenost vojničkom životu, ali i psihološki i ekonomski razlozi. Austrijski Vojni krivični zakon iz 1855. godine, koji je uz manje modifikacije važio i za Bosnu i Hercegovinu, razlikovao je krivična djela dezerterstva i samovoljnog udaljavanja iz jedinice. Dezerterstvo je počinio vojnik kad samovoljno napusti jedinicu ili se ne vrati u nju, odnosno obveznik kad se ne odazove vojnom pozivu u namjeri da se izbjegne vojna služba. Samovoljno udaljavanje vojnik je počinio kada se na kraće ili duže vrijeme udalji iz jedinice bez propisanog odobrenja, odnosno kada se nije odazvao pozivu u namjeri da privremeno izbjegne vojnu službu.[153]

Dezertiranje je za sobom povlačilo i određene pravne posljedice. Pripadnici bosanskohercegovačkih jedinica su morali nadoknaditi štetu koju bi počinili prilikom dezertiranja, kao i isplaćene premije onima koji ih uhvate.[154] Osim toga, vojnik-dezerter koji je ostao izvan jedinice do šest mjeseci je osuđivan na dosluženje još godinu dana, a ako je ostao preko šest mjeseci trebao je doslužiti vojni rok dva puta onoliko vremena koliko je proveo izvan jedinice, najviše tri godine. Ukoliko bi se prekršaj ponovio tri puta, bjegunac je osuđivan na smrt strijeljanjem.[155]

Carskom odlukom od 28. novembra 1904. godine donijete su zakonske odredbe o kažnjavanju za neodazivanje na poziv vojnih organa. Taj prekršaj je povlačio zatvorsku kaznu od tri mjeseca do jedne godine, ukoliko je prekoračenje iznosilo preko 14 dana. U slučaju mobilizacije ili proglašenja ratnog stanja, kazna se povećavala na pet godina zatvora. Ukoliko je prekoračenje iznosilo kraće od 14 dana, prekršaj je tretiran kao propust i kažnjavan zatvorom u trajanju od jednog do tri mjeseca. Krivični vojni zakon je za dezertiranje predviđao smrtnu kaznu vješanjem ili strijeljanjem, zatvorsku kaznu I i II stepena, a u nekim slučajevima strogi zatvor. Dezertiranje oficira u ratu kažnjavano je strijeljanjem, ukoliko se jedinica nalazila pod ratnim zakonom. Vojnici su kažnjavani strijeljanjem ukoliko u ratu dezertiraju drugi, a u miru

[153] F. Schmid, Heeres-Recht..., 512.

[154] Na osnovu zakona koji je K.u.k. Ministarstvo rata donijelo 15. marta 1892., visina nagrade za prijavu ili hvatanje dezertera iznosila je 48 kruna. Tokom 1907. podneseno je više zahtjeva za isplatu premija. Ilija Tuševljak podnio je zahtjev za naplatu dvije premije za prijavu Todora Rosića i Mirka Majdora, dezertera iz 1. bosanskohercegovačkog puka, a Šito Salko za privođenje dezertera Selimović Derviša iz Vlasenice, koji je služio u Beču i pobjegao u Crnu Goru. (ABH, Zemaljska vlada BH, 1907., 33–44/3, 1907., BH Deserteure).

[155] F. Schmid, Heeres-Recht..., 551.

treći put. Ukoliko je dezerter imao namjeru da vrši ratnu službu kod neprijatelja, predviđena je kazna vješanjem. Za izbjegavanje stražarske službe ili za dezerterstvo počinjeno zajedno sa više osoba, predviđena je kazna strijeljanjem. Ista kazna je slijedila ukoliko vojni obveznik dezertira nakon objave prijekog suda.[156]

U Krivičnom vojnom zakonu navedeni su brojni delikti koje su vojnici mogli počiniti, kao i sankcije koje su za to slijedile. Između ostalog, kažnjivo je bilo maltretiranje nenaoružanog neprijatelja, delikti protiv tjelesne sigurnosti, silovanja ili povrede neprijateljskih podanika, koji ne pripadaju oružanoj sili. Kod ovih prekršaja bila je predviđena kazna jednostavnim zatvorom do 5 godina, a kod nanošenja povreda opasnih po život ili povreda usljed kojih nastupi smrt, kazna teškim zatvorom do 10 godina.[157]

U skladu sa izrastanjem bosanskohercegovačkih jedinica, rastao je kontingent regruta. U provizornom Vojnom zakonu iz 1881. godine nije bio normiran i naknadno je 1882. utvrđen na 1.200 vojnika i ostao do 1887. godine, uprkos povećanom broju jedinica, što je omogućavalo smanjenje brojnog stanja čete sa 124 na 86 osoba.[158] Kontingent regruta za Bosnu i Hercegovinu je iznosio 0,25% od ukupnog broja stanovništva prema popisu iz 1895. godine, dok je u istom periodu za Austriju iznosio 0,30% a za Ugarsku 0,29%. Uspostava regrutnog kontingenta se vršila svake godine odlukom Zajedničkog ministarstva finansija, nakon čega je Zemaljska vlada raspoređivala utvrđeni kontingent regruta na regrutacione okruge, uzimajući u obzir njihove mogućnosti. Kontingent je 1887. godine povećan na 1.381, 1900. na 3.500 i 1908. godine na 4.000 regruta.[159]

Kada je Vojni zakon za oba dijela Monarhije 1889. godine bio noveliran, iz državno-pravnih i unutrašnjopolitičkih razloga Vojni zakon za Bosnu i Hercegovinu je ostao nepromijenjen. Glavni razlog za to je predstavljala činjenica da je od uvođenja vojne obaveze prošlo relativno kratko vrijeme i da zakon nije još u potpunosti zaživio. Kulturni odnosi u Bosni i Hercegovini su i dalje zahtijevali obzirnost i isključivali skokoviti razvoj vojnog sistema. Zbog toga je i uključenje bosanskohercegovačkog stanovništva u vojnu službu i uspostava bosanskohercegovačkih jedinica tekla dosta sporo, na šta su u velikoj mjeri utjecale finansijske mogućnosti zemlje. To je bio i razlog da je za jedinice koje se popunjavaju iz Bosne i Hercegovine suprotno odredbama provizornog Vojnog zakona iz 1881. godine, umjesto trogodišnje vrijedila dvogodišnja vojna obaveza sve do 1900. godine, što je bilo moguće zbog malog broja bosanskohercegovačkih jedinica i dovoljnog broja regruta. Od 1900. godine za bosanskohercegovačke jedinice zakonski je normirana trogodišnja vojna obaveza. Do tada su se na regrutaciji pojavljivale četiri starosne

[156] Ibidem, 449-450.

[157] Ibidem, 460.

[158] KA-W, MK SM 1912., 97-1/2, Wehrgesetz für Bosnien und die Hercegovina, 1912., 3.

[159] Ibidem, fol. 2.

klase i vojna obaveza je počinjala sa navršenih 20 godina. Od 1900. godine se odreklo prve starosne klase i vojna obaveza je počinjala sa navršenom 21. godinom. Od tada su pozivane samo tri starosne klase, te je po početku regrutacije i dužini vojnog roka Vojni zakon za Bosnu i Hercegovinu bio u skladu sa Vojnim zakonima za Austriju i Ugarsku.[160]

Istovremeno je došlo do promjene termina u obavljanju regrutacije. Ona je posebno pogađala seosko stanovništvo jer je vršena u ljeto, u vrijeme poljoprivrednih radova, kada su regruti bili najpotrebniji porodicama. Budući da je vojna obaveza prihvaćena od stanovništva i da je dezertiranje postalo rijetka pojava, a ukoliko je do njega dolazilo, uglavnom se dešavalo u sezoni poljoprivrednih radova, nastojalo se da se i taj motiv otkloni. Zbog toga je regrutacija pomjerena za jesen i vršena je poslije obavljene žetve.[161]

Nakon 1900. godine u Bosni i Hercegovini su na snazi ostala brojna oslobađanja i pogodnosti u vršenju vojne dužnosti. Iako je 1903. godine bilo planirano proglašenje novog Vojnog zakona kojim je predviđeno uvođenje *Landsturma* i veće vojno angažovanje bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika, unutrašnjopolitički odnosi u Monarhiji su onemogućili tu namjeru.[162]

Osnovni princip na kojem se trebao temeljiti novi Vojni zakon za Bosnu i Hercegovinu je bio uvođenje dvogodišnje vojne obaveze te da bosanskohercegovački vojni obveznici ne budu imali strožije obaveze nego austrijski i ugarski državljani. Uzimajući u obzir posebne kulturne i druge odnose u Bosni i Hercegovini kao i jednak tretman svih stanovnika u ispunjavanju vojne obaveze, postojeće odredbe Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu je trebalo uskladiti sa zakonskim normama koje su važile za Monarhiju. Potpuna podudarnost sa vojnim zakonima za Austriju i Ugarsku nije bila moguća iz razloga što Bosna i Hercegovina nije posjedovala *Landwehr* i pretpostavljalo se da on neće biti stvoren iz političkih, vojnih, finansijskih i drugih razloga. Osim toga, postojanje *Landsturma* u formi u kojoj je postojao u Austriji i Ugarskoj nije bilo poželjno. Stoga je s jedne strane trebalo sve regrute uključiti u zajedničku vojsku u svrhu prelaska na dvogodišnju vojnu obavezu i radi daljnje organizacione izgradnje bosanskohercegovačkih vojnih jedinica, a s druge strane je za *Landwehr* trebalo ustanoviti drugu formu vojne obaveze.[163]

Kao forma vojne službe u *Landsturmu* je izabrana druga i treća rezerva i služba u evidenciji II i III rezerve. Pri tome je trebalo voditi računa da ovi propisi vojne obaveze ne budu stožiji od onih koji su vrijedili za *Landsturm* I i II popune u Austriji i Ugarskoj. Budući da stvaranje

[160] Ibidem, fol. 3.

[161] Ibidem, fol. 1-2. Od 1882. do 1891. u bosanskohercegovačkim jedinicama zabilježeno je 320 slučajeva dezertiranja: od toga je dezertiralo 175 pravoslavnih vojnika (54,6%), 120 muslimanskih (37,5%), 20 katoličkih (6%) i 5 jevrejskih (1,6%). Ako se rezultati promatraju po jedinicama, onda se primijeti da je dezertiranje u većoj mjeri zastupljeno u prva četiri bosanskohercegovačka pješadijska bataljona formirana 1885. godine (prvi 31, drugi 47, treći 54, četvrti 59), ukupno 191 (59,7%), dok je u bataljonima br. 5-8 formiranim 1889. zabilježeno 129 slučajeva dezertiranja (40,3%).

[162] Otpor je dolazio i iz bojazni da bi se pokrenulo pitanje jezika, pisma i komande (T. Kraljačić, Kalajev režim..., 468.)

[163] KA-W, MK SM 1912., 97-1/2, fol. 9. Wehrgesetz für Bosnien und die Hercegovina.

posebnog zakona za I i II rezervu i evidenciju I i II rezerve nije bilo poželjno, trebalo je ove odredbe utvrditi u Vojnom zakonu, pri čemu bi njegov nacrt predstavljao kombinaciju Vojnog zakona i zakona o *Landsturmu*, gdje bi I i II rezerva i evidencija I i II rezerve predstavljale I i II dopunu.[164]

Budžet za vojsku i žandarmeriju

Usvajanje budžeta bosanskohercegovačke uprave nije podlijegalo parlamentarnoj proceduri u Monarhiji, nego je prijedlog budžeta Zajedničko ministarstvo finansija podnosilo na odobrenje objema vladama. U budžetskoj politici, ministar Kállay se čvrsto držao stanovišta održavanja ravnoteže između budžetskih prihoda i rashoda, što su odobravali vodeći faktori obje države Monarhije jer nije opterećivalo njihove finansije i oslobađalo ih je od neprijatnih diskusija o bosanskom pitanju koje bi nastale u slučaju potrebe dodatnog finansiranja bosanskohercegovačke uprave.

Najveća budžetska sredstva su trošena za potrebe redovne administracije, a zatim za podmirenje troškova bosanskohercegovačkih jedinica.[165] U početku su izdaci za vojsku bili mali, ali su se vremenom povećavali u zavisnosti od porasta bosanskohercegovačkih jedinica i kontingenta regruta. Nakon formiranja četiri bosanskohercegovačka bataljona 1885. godine budžet za vojsku se učetverostručio. Osjetniji porast ponovo je zabilježen nakon dislokacije bosanskohercegovačkih jedinica u unutrašnjost Monarhije 1891. godine, kada je porastao na više od milion kruna. Formiranje četiri bosanskohercegovačka puka 1894. godine je ponovo značajnije opteretilo zemaljske finansije, jer su troškovi za izdržavanje bosanskohercegovačkih jedinica premašili iznos od tri miliona kruna.[166]

Pred kraj Kállayeve uprave preko 10% budžetskih sredstava trošeno je za vojsku i to uglavnom van granica Bosne i Hercegovine, pa je tako vršen odliv kapitala iz zemlje za kojim je u općoj oskudici novca bila velika potražnja. Pojedine općine su bile zainteresovane za izdvajanje sredstava za potrošnju vojske, što su pokazivali zahtjevi nekih općinskih zastupništava za povećanje garnizona u njihovim mjestima. Značajna su sredstva trošena i za izgradnju objekata za smještaj zajedničke vojske. Od 1886. godine te je objekte podizala zemaljska uprava. Do 1904. godine za njihovu gradnju je utrošeno ukupno 5.921.106 kruna.[167]

[164] Ibidem, fol. 10.
[165] T. Kraljačić, Kalajev režim, 487.-488.
[166] Bericht..., 1906., 231.
[167] T. Kraljačić, Kalajev režim..., 489.

Do formiranja bosanskohercegovačkih pukova 1894. godine budžet za žandarmeriju je bio viši od budžeta za vojsku. Tada je dostigao iznos od preko 3 miliona kruna, a novo povećanje je zabilježeno u kriznim godinama, 1908/09., u vrijeme Aneksione krize i 1912/1913. u vrijeme Balkanskih ratova.[168]

Iako se uključenju bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u vojnu organizaciju Monarhije prilazilo sa opreznošću, dvadesetogodišnji period Kállayeve uprave doprinio je zaživljavanju Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu i prihvatanju vojne obaveze od strane stanovništva. Broj osoba obuhvaćenih vojnom obavezom je konstantno rastao. Od 1901. godine kontingent je ustanovljen na 3.500 regruta i zadržao se do 1909. godine. Na osnovu raspoloživih podataka moguće je djelimično ustanoviti broj osoba koje su se godišnje pojavljivale na regrutaciji. U navedenom periodu u prosjeku su se na regrutaciji godišnje pojavljivale 45.983 osobe, od kojih je regrutovan tek svaki trinaesti.[169]

---

[168] Budžet za vojsku i žandarmeriju od 1883. do 1914. godine je iznosio:

godina	budžet za vojsku	godina	budžet za žandarmeriju
1883.	213.000	1880.	2.341.214
1885.	880.690	1885.	2.420.320
1890.	1.825.140	1890.	2.776.568
1895.	3.060.760	1895.	3.057.760
1900.	4.551.600	1900.	3.465.466
1905.	5.154.000	1905.	3.632.155
1906.	5.139.300	1906.	3.753.189
1907.	5.308.700	1907.	3.810.144
1908.	5.340.300	1908.	3.912.233
1909.	5.585.000	1909.	4.456.777
1910.	6.455.080	1910.	4.512.334
1911.	6.745.162	1911.	4.578.466
1912.	7.167.708	1912.	4.711.522
1913.	6.489.400	1913.	5.014.794
1914.	5.446.751	1914.	2.839.679 (za prvu polovinu godine)

Podaci od 1883. do 1906.., Bericht..., 1906., za vojsku str. 232, za žandarmeriju 235; za 1907. Bericht..., 1907., 69; za 1908. Bericht..., 1908., 75; za 1909. Bericht..., 1909., 77; za 1910. Bericht..., 1910., za vojsku 72, za žandarmeriju 73; za 1911. Bericht..., 1911., za vojsku 76, za žandarmeriju 77; za 1912. isto; za 1913., Bericht..., 1913., za vojsku 109, za žandarmeriju 110-111; za 1914., Bericht..., 1914-1916.., za vojsku 26, za žandarmeriju 27.

[169] KA-W, KM, Präs., 1909., 26-26/1, Nota K.u.k. Ministarstva rata Zemaljskom ministarstvu odbrane, 17. maja 1909. Od prve regrutacije bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika 1882. do 1900. regrutni kontingent je iznosio:

godina	1882. 1886.	1887.	1888.	1889.	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.	1899.	1899.
broj	1.200	1.381	1.580	1.779	2.000	2.140	2.323	2.530	2.665	2.822	3.342	3.543	3.576	3.839

Od 1901. do 1908. godišnje je regrutovano 3.500 osoba, dok se u istom periodu na regrutaciji godišnje pojavljivalo:

godina	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.	1906.	1907.
broj	37.284	38.858	33.206	36.877	39.470	43.082	48.493	50.121	52.782	51.054

Austrougarska vojska u Bosni i Hercegovini nakon okupacije

Austrougarska vojska smještena u Bosni i Hercegovini nakon okupacije, postala je značajan novi društveni i ekonomski faktor koji je zajedno sa ostalim doseljenicima – činovnicima, poduzetnicima, inteligencijom i radništvom, unosio u ovu sredinu nove poglede, dajući pečat svim događajima u kulturnoj i društvenoj sferi života. Izgradnja saobraćajnica i infrastrukture u bosanskohercegovačkim gradovima te približavanje tekovina zapadnoevropske civilizacije djelo je inženjerijskih jedinica okupacione vojske. Tokom 1878. i 1879. godine razvila se velika aktivnost na rekonstrukciji i dogradnji putne mreže. Do sredine 1881. godine u Bosni i Hercegovini je za kolski saobraćaj osposobljeno 16 putnih pravaca u dužini od 1.542,81 km.[170]

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine iz vojnih, ekonomskih i finansijskih razloga počela je izgradnja željeznica. Krajem septembra 1878. godine pristupilo se izgradnji uskotračne pruge Bosanski Brod-Zenica, koja je dovršena 1879. godine.[171] Da bi se ostvarila veza Monarhije sa Sarajevom, pristupilo se izgradnji pruge Sarajevo-Bosanski Brod, koja je u saobraćaj puštena 5. oktobra 1882. godine.[172] Radi povezivanja Sarajeva s morem, pristupilo se izgradnji uskotračne pruge dolinom Neretve Metković-Mostar. Gradnja je započela 1884., a završena je 1885. godine. Naredna etapa Mostar-Ostrožac je dovršena i puštena u saobraćaj 1888., a dionica Ostrožac-Konjic 1889. godine. Dogradnja pruge Konjic-Sarajevo je završena 1. augusta 1891. godine, tako da je za 13 godina izgrađena glavna saobraćajna linija Bosanski Brod-Sarajevo-Metković.[173]

Važno mjesto u koncepciji strateških željeznica Monarhije prema jugu imala je pruga prema Boki Kotorskoj. Među prugama koje su ulazile u plan prioritet je dobila linija Gabela-Uskoplje-Gruž, Uskoplje-Zelenika i Hum-Trebinje. Ta pruga je puštena u saobraćaj sredinom jula 1901. godine.[174]

Zbog strateškog i političkog značaja posebna važnost je pridavana izgradnji "istočne željeznice" od Sarajeva do granice Srbije i Osmanskog carstva. Za izgradnju je usvojena varijanta izgradnje pruge Sarajevo-Uvac i Međeđa-Vardište, koje su završene 4. jula 1906., a ogranak Međeđa-Dobrljin 1. augusta 1906. godine.[175]

---

[170] I. Tepić, Izgradnja saobraćajnica u Bosni i Hercegovini od sredine 19. vijeka do austrougarske okupacije, Prilozi Instituta za istoriju, god. XVII, Br. 18/1981., Sarajevo, 1981., 69.

[171] Dž. Juzbašić, Izgradnja željeznica u Bosni i Hercegovini u svjetlu austrougarske politike od okupacije do kraja Kállayeve ere, ANU BiH, Djelo, knj. XLVIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 28, Sarajevo, 1974., 46.

[172] Ibidem, 77.

[173] Ibidem, 101.

[174] Ibidem, 180.

[175] Ibidem, 207.

Tokom okupacionog pohoda počela je uspostava ratne pošte putem koje su se u početku obavljali prijem, transport i dostava pisama, novina i novčanih pošiljki samo za potrebe austrougarske vojske. Ratna poštanska služba je postepeno prilagođavana političkim prilikama u zemlji. Kada je uspostavljen novi upravni aparat, K.u.k. Ministarstvo rata je, u sporazumu sa oba ministarstva nadležna za pitanje poštanskog saobraćaja, 16. novembra 1879. godine donijelo naredbu o pretvaranju pokretnih (etapnih) pošta u stalne vojne poštanske ustanove. Služba u poštama se trebala obavljati prema općim manipulativnim propisima i specijalnim uputstvima vojno-poštanske uprave. Već u prvoj godini okupacije stabilizovala se i telegrafska mreža. Pored izgradnje unutrašnje mreže vojska Monarhije je od prvih dana okupacije značajnu pažnju posvetila uspostavljanju saobraćaja između telegrafskih stanica na teritoriji okupiranog područja i graničnih zemalja.[176] Od 1889. godine uveden je i telefonski saobraćaj, kojim su se u prvo vrijeme mogli koristiti samo pripadnici vojske i civilni činovnici, a krajem 1894. godine su poduzeti prvi koraci ka uspostavi javnog telefonskog saobraćaja.[177]

Izgradnja vojnih objekata je dala novi izgled bosanskohercegovačkim gradovima. Središta društvenog života su postale oficirske kasine organizovane nakon okupacije, sa vojnim bibliotekama, vojnim orkestrima i brojnim kulturnim manifestacijama, unoseći u zatvorenu bosanskohercegovačku sredinu novi stil života. U Bosni i Hercegovini se 1895. godine nalazilo 22.944 vojnika zajedničke vojske, od kojih je 17.777 (75,5%) bilo smješteno u gradovima, a petnaest godina kasnije njihov je broj porastao na 33.758, što je predstavljalo povećanje od 10.215 vojnika (57%). U gradovima je bilo raspoređeno 27.992 vojnika (83%). Nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine, broj austrougarskih vojnika u zemlji je povećan, a također je promijenjen i njihov raspored.[178] Vojne kasarne su bile smještene u urbanim sredinama ili u ruralnim graničnim rejonima. Godine 1885. u zemlji ih se nalazilo 309.[179]

Za oficire iz Monarhije vojna služba u Bosni i Hercegovini je predstavljala veliki izazov. Propisi službe nisu im dozvoljavali nikakvu drugu privilegiju osim biranja garnizona. Svojim duhom K.u.k. oficir je nadmašivao prosjek oficira drugih evropskih država. Često se bavio umjetnošću i književnošću, što mu je, za vrijeme vojne službe i boravka u zabačenim garnizonima, nerijetko bila jedina razonoda.[180]

[176] Milan Ljiljak, Pošta, telegraf i telefon u Bosni i Hercegovini, II, Razvoj i razmještaj mreže poštanskog, telegrafskog i telefonskog saobraćaja za vrijeme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine (1878-1918), Sarajevo, 1981., 39-40.

[177] Ibidem, 182-184.

[178] Iljas Hadžibegović, Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća, Sarajevo, 1991., 56.

[179] M. Ljiljak, PTT..., 72-73. Pored Sarajeva najveći broj kasarni nalazio se na granici prema Srbiji (Zvornik 19) i Crnoj Gori (Bileća 26, Trebinje 23). Dislokacija vojnih jedinica i komandi bila je uslovljena političkom situacijom u zemlji. Početkom posljednje decenije austrougarske uprave vojne jedinice i komande austrougarske vojske nalazile su se u Sarajevu, Višegradu, Foči, Banjoj Luci, Tuzli, Rogatici, Bijeljini, Janji, Goraždu, Čajniču, Podromaniji, Vlasenici, Kalinoviku, Travniku, Jajcu, Livnu, Jeleču, Prači, Palama, Trnovu, Zenici, Zvorniku, Bihaću, Srebrenici, Drinjači, Sanskom Mostu, Bosanskom Petrovcu, Zavidovićima, Derventi, Vardištu, Bijelom Brdu, Uvcu i Čelebiću.

[180] I. Deak, K. u. k. Officier..., 87. Nekoliko austrougarskih oficira napisalo je vrijedna literarna djela o Bosni i Hercegovini. Među njima se posebno ističu: Michel Robert, Mostar, 1908., Prag, 1909.; Isti, Halbmond über die Narenta, (Erzälungen), Wien, 1947.; Maximilian Hölzel, Balkan in Flamen, Wien, 1939.; Hans Julius Ueberslacker, Bei Streiffunis, Salzburg, 1958.

Oficiri su se prihvatali teškog i izazovnog zadatka da, pripadajući različitom narodu i kulturi, zadobiju povjerenje običnih vojnika. Svaki oficir je nastojao da koliko-toliko nauči njihov jezik.[181] U bosanskohercegovačkim jedinicama govorila se čudna mješavina iskrivljenih verzija zemaljskog, njemačkog i mađarskog jezika, zavisno od strukture oficirskog i podoficirskog tijela.

Vojno "dušebrižništvo" u bosanskohercegovačkim jedinicama nakon uvođenja vojne obaveze

Institucija vojnog "dušebrižništva" imala je dugu tradiciju u austrijskoj vojsci. Vojni kapelan je bio duhovni otac puka, zadužen za pružanje utjehe vojnicima ne samo u miru nego i u vrijeme krvavih borbi, ublažavajući nevolje i grozote prouzrokovane ratom.[182]

Nakon uključenja Bosne i Hercegovine u vojnu organizaciju Monarhije, uvedena je institucija vojnog "dušebrižništva" i uspostavljen je poseban okrug za "dušebrižništvo", koje je imalo poseban status u vojsci i bilo rangirano prema funkcijama i vojnim činovima, dijeleći se u aktivni i rezervni vojni sastav. U slučaju rata, potreba za vojnim "dušebrižnicima" se pokrivala iz rezervnog sastava. Za obavljanje "dušebrižništva" kod katoličkih vojnika u Bosni i Hercegovini bili su određeni jedan vojni svećenik, dva vojna kurata i šest vojnih kapelana.[183] Kod pravoslavnih vojnika je od 1896. godine bio sistematizovan jedan vojni nadsvećenik sa šest vojnih kapelana. Za jevrejske vojnike u miru nije bio predviđen "dušebrižnik", nego se "dušebrižništvo" vršilo preko lokalnog rabina. U slučaju mobilizacije, kod svake armijske Vrhovne komande bio je predviđen jedan vojni rabin koji se starao za vjerske funkcije vojnika kod trupa, komandi i ureda.[184] Za obavljanje vojnog "dušebrižništva" kod muslimanskih vojnika su već u provizornom Vojnom zakonu iz 1881. godine bila predviđena dva vojna imama.[185] Naredne godine, sarajevski

---

[181] U zajedničkoj vojsci u upotrebi su bile tri vrste jezika: tzv. komandujući jezik, sa upotrebom 80 riječi, na kojem se vršila obuka i vodila jedinica u ratu, službeni jezik na kojem se vršila unutrašnja služba u puku u pismenoj i usmenoj formi i jezik puka, koji je predstavljao maternji jezik vojnika jednog tijela trupa. (Rudolf Kiszling, Die Nationalitäten in Habsburgers Wehrmacht, u: Der Donauraum, IV, Wien, 1959., 36)

[182] F. Schmid, Heeres-Recht..., 375-377.

[183] Ibidem, 208.

[184] Ibidem, 290-292.

[185] Sammlung der Gesetz und Verordnungen für Bosnien und Hercegowina 1882., Nr. 63, 202. Istovremeno je propisana odjeća za vojnog imama: *Fes crven sa bijelim sarukom (ahmedijom) i crnom kitom od svilenih resa, gornja haljina - tamnomodro džube od sukna do ispod koljena oblikom običajnim u muslimana, jaka i okrajak na rukavima bročast na rukavima duž šava po rubu nastavka bit će tri zlatna traka, nadalje, tamnomodre prostrane šalvare od sukna, nadnogavice treba da se spram donjeg kraja suzuju. Dječerma tamnomodra s jednim redom od 13 komada krugljastih dugmadi od mjeda. Pas će mu biti crven (krmezi) i šal koji se omota oko struka, mestve crne (čifte kundur). Mushavska kesa o prekoramku nalika nabojnjači konjičkih časnika c. kr. vojske. Remen širok 2,5 cm ima biti od crvena safijana i presvučen srebrnom trakom. To mu služi za pohranu Kur'ana te se nosi na desnom ramenu spram lijeve strane. Kovčežić (sandučić) od crne kože, u nj se spremaju 4 vjerozakonska čitaba, a uz to mora imati dva metra dugačak i 1,5 m širok ćilim za klanjanje (sedžada).*

muftija Hilmi Mustafa Hadžiomerović je predložio da se za vojnog imama imenuje hodža hadži Mehmed Kokić iz Zenice. Taj prijedlog je potvrdio car odlukom od 1. decembra 1882. godine.[186] Nekoliko godina kasnije, 1888., imenovan je i drugi vojni imam, hodža Mehmed Bećiragić iz Sarajeva.[187]

Za muslimanske vojnike se činilo sve što je moguće, ukoliko to nije dovodilo u pitanje jedinstvo armije. I sam čin polaganja zakletve je njima prilagođen, pa su je oni posebno polagali. Imam sa Kur'anom u ruci čitao je tekst zakletve, koji su vojnici sa fesom na glavi tiho ponavljali i na kraju njen značaj potcrtavali riječima *Vallahi billahi.*[188] U takvom načinu polaganja zakletve sadržan je duboki filozofski smisao značenja islama kod bosanskohercegovačkih Muslimana, pa se sa zakletvom Bogu povezivala dužnost prema caru. Kršenje jedne obaveze povlačilo je za sobom kršenje druge, pa je tako uspostavljen mehanizam koji je osiguravao njegovu punu lojalnost.

Nakon premještanja bosanskohercegovačkih trupa 1891. u unutrašnjost Monarhije i uspostave bosanskohercegovačkih pukova 1894. godine, u njihov sastav su imenovani vojni "dušebrižnici". Sjedište im se nalazilo u štabnim stanicama četiri bosanskohercegovačka puka u Beču, Budimpešti, Grazu i Trstu. Bataljonima smještenim u Bosni i Hercegovini su dodijeljeni "dušebrižnici" iz civilnog sastava. Od 1911. godine vojni "dušebrižnici" su ulazili u osnovni sastav bosanskohercegovačkih jedinica.[189]

Vojni "dušebrižnici" su imali izuzetno značajnu ulogu u izgradnji moralnih i vojničkih osobina bosanskohercegovačkih vojnih obveznika. Prema odredbama Zakona o "dušebrižništvu" iz 1887. godine, regulisane su njihove dužnosti i obaveze u ratu i u miru. Za vrijeme borbenih dejstava nisu se smjeli udaljavati od jedinice; u toku borbe su trebali ohrabriti vojnike i podsjećati ih na savjesno i požrtvovano vršenje vojničke dužnosti; na mjestima za previjanje su trebali tješiti ranjene. Osim toga, obavljali su pokop poginulih vojnika prema vjerskim običajima. U miru, vojni "dušebrižnici" su imali značajnu ulogu pri provođenju regrutacije. Za vrijeme vojne službe su stalno trebali podsjećati vojnike na ispunjavanje dužnosti, poštivanje zakona i izvršavanje naredbi nadređenih. U kaznenim ustanovama su trebali ubijediti vojnike u neispravnost njihovog postupka i da zbog kršenja discipline trebaju izraziti pokajanje. Na kursevima, organizovanim kod jedinica za vrijeme služenja vojnog roka, vojni "dušebrižnici" su provodili opismenjavanje i vodili kurs vjeronauke. Kao glavni zadatak, trebali su kod vojnika razvijati patriotizam prema Monarhiji, stalno ih podsjećati da je zakletva svetinja i da se treba žrtvovati za cara.[190]

---

[186] KA-W; KM 34 -11/1, 1. decembar 1882. Militär-Imam.

[187] Schematismus für k. u. k. Heer und Kriegsmarine 1888., Wien, 1889., 655.

[188] Cirkular – Verordnung, 18. X 1893., Armée-Verordnungs-Blatt, Nr. 99, Wien, 1896., 41. Tekst zakletve je glasio: *Zaklinjem se Bogu svemogućem, da ću biti vjeran njegovom veličanstvu caru i kralju Franzu Josephu Prvom, i da ću sve zapovijedi mojih nadređenih i viših poštovati čak i u opasnosti po vlastiti život.* (W. Schachinger, Bošnjaci dolaze..., 16)

[189] E. Bielek, Geschichte der Militär-Seelsorge..., 210.

[190] A. Wagner, Das Bewafnete Macht..., 535.

Dječački vojni pensionat u Sarajevu (1878-1914)

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine u istoj zgradi u kojoj se za vrijeme osmanske uprave nalazila pripremna vojna škola, austrougarska uprava je 1879. godine osnovala Carski i kraljevski dječački vojni pensionat, koji je neposredno bio podređen komandi 15. korpusa, a posredno K.u.k. Ministarstvu rata. Zadatak mu je bio da dječake iz domaćih porodica pripremi za školovanje na jednoj od kadetskih ili srednjih realnih vojnih škola. U pensionatu su se školovala i djeca oficira, vojnih i zemaljskih činovnika, te činovnika vojne i državne željeznice, kao i pošte. Škola se sastojala iz četiri razreda i bila je u rangu niže realne škole. U nju se moglo smjestiti do 100 pitomaca. Za pedagoško vođenje pensionata za svaka dva razreda je imenovan po jedan oficir. Prema sredstvima iz kojih su se pitomci vojnog pensionata izdržavali, dijelili su se na erarne pitomce, za čije je izdržavanje bilo nadležno K.u.k. Ministarstvo rata, štićenike od kojih se 48 školovalo iz zemaljskih sredstava i 6 iz sredstava grada Sarajeva, kao i pitomce koji su sami plaćali školovanje.[191]

Za prijem u pojedine razrede pensionata bilo je potrebno predočiti dokaze o propisanoj starosnoj dobi kandidata, koja je za prvi razred bila utvrđena na 10-12 godina, za drugi 12-13, treći 12-14 i za četvrti razred 13-15. godina. Također, bilo je potrebno dostaviti uvjerenje o završenom četvrtom razredu osnovne škole, kao i uvjerenje ljekara o psihičkoj sposobnosti kandidata. Pored toga, svi kandidati su morali pristupiti prijemnom ispitu. U ovoj školi nastava se izvodila na njemačkom jeziku, prema udžbenicima koji su bili propisani za niže realne škole u Monarhiji.

Od 1885. godine pensionat je reorganizovan na taj način da je za pitomce koji su imali namjeru nastaviti školovanje u pješadijskoj kadetskoj školi, bio organizovan pripremni kurs. Za one koji se nisu namjeravali posvetiti vojnom pozivu, treći razred je smatran završnim i odgovarao je četvrtom razredu niže realne škole.[192]

Pitomci su u toku školovanja učili historiju i geografiju Austrije, Ugarske i Bosne i Hercegovine, sa ciljem upoznavanja najvažnijih historijskih ličnosti, savremenih događanja, proizvodnje, saobraćaja, običaja...[193]

Nakon što je zgrada pensionata 1888. godine izgorjela u požaru, on je premješten u prostor koji nije raspolagao potrebnim higijenskim i sanitarnim uvjetima. Poslije aneksije Bosne i Hercegovine započeta je izgradnja nove zgrade, finansirana iz sredstava K.u.k. Ministarstva rata i Zemaljske vlade. Istovremeno sa izgradnjom nove zgrade, poduzete su mjere za reorganizaciju

[191] Bericht..., 1906., 182.
[192] Ibidem, 183
[193] ABH, ZMF, BH Präs., 1910., 1.182. Entwurf der Reorganisation des Militär-Knaben Pensionat in Sarajevo, Zajedničko ministarstvo finansija Zemaljskoj vladi u Sarajevu, Beč, 2. septembar 1910.

pensionata. Izgrađen je prostor za smještaj 155 pitomaca, sa učionicom za 15 pitomaca pripremne klase, 4 učionice za po 35 pitomaca, jedna sportska sala za gimnastiku i mačevanje, muzički kabinet, fizikalni i hemijski kabinet, 4 spavaonice i dvije prostorije za odmor pitomaca.

Pitomci pensionata su nosili odjeću analognu pripremnim vojnim školama u Monarhiji – tamnoplavu bluzu i hlače, smeđesivi mantil, i prepoznatljivo obilježje bosanskohercegovačkih jedinica, tamnocrveni fes sa crnom svilenom kićankom.[194]

Broj pitomaca primljenih u pensionat, u posljednjih deset godina djelatnosti, se kretao od 104 pitomca školske 1903/04. godine (1 musliman, 20 pravoslavnih, 79 katolika, 6 ostalih) do 96 u posljednjoj školskoj godini, 1913/14. (10 muslimana, 18 pravoslavaca, 60 katolika, 1 grkokatolik, 5 protestanata i 2 Jevreja). Nastavu je izvodilo 13 svjetovnih nastavnika i 5 nastavnika religije. Od početka školske 1914/15. godine, zavod je u smislu instrukcije o mobilizaciji raspušten. Da bi se pitomcima omogućio nastavak školovanja, oni su premješteni u vojne škole u Straß, Kismarton i Fischau.[195]

Bosanskohercegovački zemaljski pripadnici u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije od aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine do izbijanja Prvog svjetskog rata 1914. godine

Početkom XX stoljeća Austro-Ugarska se nalazila u krizi uzrokovanoj brojnim činjenicama. Zahtjevi za promjenama u društvu su postajali sve glasniji, dok su nacionalni pokreti sve više jačali, težeći oslobađanju od pritiska vladajućih slojeva Monarhije.[196] Bitno se izmijenio i međunarodni položaj Monarhije. Savezništvo sa Njemačkom dovodilo ju je u sukobe sa Antantom, a njena balkanska politika je predstavljala samo kariku u lancu ukupne politike Reicha u Evropi.[197]

Unutrašnje i vanjskopolitičke teškoće u kojima se nalazila Monarhija izazivale su kod vodećeg sloja strah za njenu budućnost. Izlaz iz ove situacije je nađen u namjeri da se pomoću novih ljudi na najodgovornijim mjestima stvori novi koncept političkog razvoja, što bi očuvalo integritet Monarhije i ujedno podiglo njen međunarodni ugled. Izmjene u vanjskopolitičkim

[194] KA-W, KM 1910., Militär-Knaben Pensionat in Sarajevo, Zajedničko ministarstvo finansija Zemaljskoj vladi u Sarajevu, Beč, 24. januar 1910.

[195] Bericht... 1914.-1916., 131.

[196] Tofik M. Islamov, Aus der Geschichte der Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn am Anfang des 20. Jahrhundert, u: Österreich-Ungarn in der Weltpolitik 1900.-1918., Berlin (Ost), 1965., 11-20.

[197] Joszef Galantai, Die aussenpolitik Österreich-Ungarn und die herschenden Klassen Ungarns, u: Österreich-Ungarn in der Weltpolitik..., 256.

institucijama su trebale konsolidovati stanje u zemlji, što bi vojsci i diplomatiji ostavilo odriješene ruke u borbi velikih sila za hegemoniju na Balkanu. Umjesto ministra Goluchowskog, čija je politika bila nedovoljno aktivna, za ministra vanjskih poslova je postavljen Alois Lexa von Aehrehthal. Njegovo imenovanje označilo je početak aktivne vanjske politike Monarhije, usmjerene prema Balkanu. Radikalnim rješenjem nacionalnih problema trebalo je ostvariti unutrašnjopolitičku konsolidaciju, što bi vanjskoj politici – armiji i diplomatiji – stvorilo više slobodnog prostora.[198]

Dolaskom na mjesto načelnika Generalštaba generala Conrada von Hötzendorfa, koji je smatrao armiju za "najvažnije sredstvo moći države i najdjelotvornije sredstvo politike", vojni faktor je u koncepcijama austrougarske vanjske politike dobijao sve veći značaj. *Light-motiv* vojnih krugova Monarhije postao je rat protiv Srbije. U memorandumu od 18. decembra 1907. godine o vojnopolitičkim aspektima unutrašnjopolitičkih prilika, general Conrad je osuđivao politiku *status quoa* na Balkanu, ističući da "u historijskom razvoju nema stajanja i da samo agresivna politika omogućava postizanje uspjeha".[199]

Nakon priprema obavljenih tokom ljeta 1908. godine u unutrašnjoj i vanjskopolitičkoj oblasti, pristupilo se provođenju aneksije. Austrougarski suveren Franz Joseph je 5. oktobra 1908. godine potpisao dokumente o aneksiji Bosne i Hercegovine. Istovremeno, Bugarska i Istočna Rumelija su zbacile sultanov suverenitet i proglasile nezavisnu kraljevinu. Time su na Balkanu izbila dva požara koji su prijetili da se pretvore u buktinju, izazivajući veliku diplomatsku krizu.

I dok su mjerodavni krugovi u Beču nastojali slijediti pravac koji je zacrtao ministar Aehrenthal, Njemačka je nastavljala zaoštravati krizu, nastojeći da izazove što dublji razdor sa silama Antante. U periodu od januara do marta 1909. godine izvršena je razmjena pisama između načelnika njemačkog i austrijskog generalštaba Helmuta von Moltkea i generala Conrada. U ovim pismima defanzivni ugovor o savezu Njemačke i Monarhije iz 1879. godine je tumačen kao ofanzivni. Moltke je uz saglasnost kancelara von Bülowa znatno proširo njemačke obaveze, ističući da će Njemačka kao *casus foederis* smatrati čak i takav austro-ruski sukob koji bude izazvan indirektnim miješanjem Rusije u odnose Monarhije i Srbije.[200]

Krajem februara 1909. godine Austro-Ugarska se neposredno sporazumjela sa Osmanskim carstvom plaćajući novčanu odštetu za Bosnu i Hecegovinu, dok se Rusija zauzela za Bugarsku preuzimajući na sebe veći dio obaveza prema Porti. Nakon razrješenja ova dva sukoba preostao je sukob Monarhije i Srbije, koji je početkom marta 1909. godine buknuo svom snagom.[201]

[198] A. Suppan, Zur Frage eines österreichisches Imperialismus in Südosteuropa: Regierungspolitik und öffentliche Meinung um die Annexion Bosniens und der Herzegowina, Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848.-1918., Wien, 1978., 104.

[199] Conrad von Hoetzendorf, Aus meiner Dienstzeit, Bd I, Wien, 1921., 537.

[200] Österreich-ungarische Ausenpolitik von der Bosnischen Krise 1908. bis zum Kriegsausbruch 1914., Bd II, Wien und Leipzig, 1930., Nr. 1.185.

[201] Theodor Sosnosky, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarn seit 1866., Bd II, Stuttgart, 1914., 207-208; Vladimir Šulek, Diplomatska historija centralnih sila 1908.-1915., II, Zagreb, 1939., 32.

U proljeće 1909. godine austrougarski Generalštab je namjeravao povećati vojne snage protiv Srbije. Planirana je upotreba dvije armije, II i V, sa ukupno 11 divizija, pored 12. korpusa sa 3 brdske brigade, tri operativna bataljona i jedne domobranske divizije kao rezerve. Napad protiv Srbije u proljeće 1909. godine je planiran sa 283.000 pušaka i 641 topom. Nakon što je i Ministarstvo vanjskih poslova pristalo na predložene vojne mjere, sredinom marta 1909. godine car je odlučio potpisati naredbu o popunjavanju i slanju novih jedinica u Bosnu i Hercegovinu i Dalmaciju. Prilikom audijencije kod cara, 22. marta 1909. godine, general Conrad je isposlovao carevo odobrenje za stavljanje u pripravnost 7. korpusa sa sjedištem u Temišvaru i 13. korpusa u Zagrebu, kao i za koncentraciju novih jedinica koje bi u slučaju potrebe povećale trupe predviđene za operacije u Srbiji.[202]

Nakon što je Njemačka ultimativnim zahtjevom Petrogradu podržala Monarhiju, sile Antante su prihvatile aneksiju Bosne i Hercegovine, a nakon toga i Srbija, notom od 31. marta 1909. godine. Izjavom velikih sila o ukidanju člana 25. Berlinskog ugovora Aneksiona kriza je završena, čime je definitivno priznato proširenje prava suvereniteta cara Franza Josepha na Bosnu i Hercegovinu.[203]

Na početku Aneksione krize od trupa zajedničke vojske u Bosni i Hercegovini su bile smještene jedinice 15. korpusa sa 2 divizije, 36 pješadijskih bataljona, 3 eskadrona konjice, 3 tehničke čete i 11 brdskih bataljona. U Dalmaciji su se nalazile jedinice vojne oblasti Zadar, sa 2 brdske brigade, sa po 4 pješadijska bataljona i jedan pješadijski puk *Landwehra*. U graničnom području prema Srbiji i Crnoj Gori nalazilo se 8 graničnih odjeljenja, tako da je ukupna jačina svih jedinica iznosila 23.000 osoba.[204] Svim komandama korpusa je 29. septembra 1908. godine predložena djelimična mobilizacija. Nakon carevog slaganja, 12. novembra je naređeno povećanje stanja jedinica, koje je trebalo slijediti u dvije faze: u prvoj je sazvano 15 pješadijskih bataljona i jedan eskadron konjice uz povećanje stanja jedinica u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji. Istovremeno, uspostavljeno je 6 četa graničnih lovaca. Druga faza provedena je nakon zaoštravanja situacije, 15. marta 1909. godine, kada je sazvano 15.000 dodatnih rezervista. Nakon djelimične mobilizacije, u Bosnu i Hercegovinu je upućeno ukupno 29 pješadijskih bataljona i 1 eskadron konjice, što je odgovaralo otprilike polovini stacioniranih trupa u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji. Ukupno je mobilisano 26.000 rezervista.[205]

Pripremajući aneksiju Bosne i Hercegovine vojni krugovi Monarhije su računali sa mogućnošću izbijanja ustanka pa su poduzeli određene preventivne mjere. Početkom 1909. godine komandant 18. pješadijske divizije, general Blasius Shemua je procjenjivao da je

[202] Andrija Radenić, Austrougarski planovi protiv Srbije u vezi sa aneksijom Bosne i Hercegovine, u: Jugoslovenski narodi pred Prvi svetski rat, Beograd, SANU, Poseban izdanja, knjiga CDXVI, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 61, Beograd, 1976., 814.

[203] V. Šulek, Diplomatska historija..., 52.

[204] Karl Schoeller, Das Mobwesen Oesterreich-Ungarns 1914., Salzburg 1966., (rukopis u biblioteci Ratnog arhiva u Beču), 69.

[205] ABH, ZMF, BH Präs., 1909., 1.945, Abschrift des an das 1, 2, 4, bis 13. Korpskommando ergangenen Reichskriegsministerial = Erlasses Präs. Nr. 10.850 von 18. November 1908.

pravoslavno stanovništvo u Bosni i Hercegovini sasvim neraspoloženo prema Monarhiji, posebno u graničnim srezovima prema Srbiji i Crnoj Gori. Kada je 9. marta 1909. godine za zemaljskog poglavara Bosne i Hercegovine postavljen general pješadije baron Marijan Varešanin od Vareša, nastojao je izvršiti saziv rezervista iz graničnih srezova i da se oni upute u unutrašnjost Monarhije. Odgovarajući na njegovu notu od 26. marta 1909. godine zajednički ministar finansija Burián je narednog dana dao svoju saglasnost, izražavajući želju da ta mjera u pripremnom stadiju bude držana tajnom i provedena sa najvećom energijom i odlučnošću, čime bi se postiglo hermetičko zatvaranje granice za vrijeme provođenja ove mjere. Istovremeno, ministar Burián je obećao da će Zemaljskoj vladi dati uputstva da svim sredstvima koja joj stoje na raspolaganju snažno pordži ove mjere, misleći pri tome, prije svega, na poduzimanje potrebnih mjera za zbrinjavanje porodica mobilisanih.[206]

Carevom odlukom od 30. marta 1909. godine sazvani su rezervisti iz 8 graničnih srezova u Hercegovini i premješteni u Karlovac. Na osnovu dostavljenih rezultata o sazivu rezervista koji su raspoređeni u sastav III bataljona 4. bosanskohercegovačkog puka u mostarskom garnizonu, ustanovljeno je da su se u prvim danima aprila na poziv odazvala 1.574 vojna obveznika, od kojih je 1.118 podvrgnuto trinaestodnevnoj, a još 99, naknadno, petnaestodnevnoj obuci. Od sazvanih vojnih obveznika najmanji broj, većinom pravoslavnih, odazvao se u Gacku (42%), u gradu Mostaru su se od 211 odazvala 104 vojna obveznika (49%), dok se u Bileći od 214 odazvalo 120 rezervista (56%), a isti je rezultat bio i u Trebinju gdje su se od 145 pozvanih rezervista odazvala 82. Istovremeno, u mostarskom srezu od 620 pozvanih odazvalo se 547 rezervista (88%). Takvi rezultati su jasno pokazali da pravoslavno stanovništvo pokazuje simpatije za Srbiju i Crnu Goru, pa se tu već formirala strategija nepovjerenja njihovom eventualnom angažovanju na Balkanskom frontu.[207]

Koristeći iskustva sa formiranjem *Streifkorpsa* (izviđačko odjeljenje) nakon gušenja ustanka u Hercegovini 1882. i iskustva na suzbijanju razbojništava i nemira, u vrijeme Aneksione krize se poduzimaju mjere da se ovo tijelo ponovo aktivira. *Streifkorps* je imao 11 izvidničkih odjeljenja, u čijem sastavu su se nalazila 3 oficira sa činom zastavnika i 104 osobe, uključujući računskog oficira i poslužitelja oficira. Njihov zadatak se odnosio na nadgledanje granice, sprečavanje formiranja bandi i djelovanje na očuvanju javnog reda i mira.[208]

---

206 ABH, ZMF, BH Präs., 1909., 854. Zajedničko ministarstvo finansija u nadležnosti BiH K.u.k. Ministarstvu rata, Beč, 27. mart 1909.

207 ABH, ZMF, BH Präs., 1909., 1.199. Übersicht des Einrükungsbewegung der b.h. Nichtaktiven Grenzbezirken der Herzegovina, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija u nadležnosti BiH, Beč, 8. juni 1909.

208 KA-W, KM 1908., 69–2/1 ad. Schutzcorps-Aufstelung. Isto i: Streifkorps Abteilungen (K.u.k. 15. korps komando, Präs., Nr. 3.700, 1908., rukopis, Biblioteka KA-W); M. Ekmečić (Uticaj balkanskih ratova..., 410) pogrešno poistovjećuje odjeljenja *Streifkorpsa* sa organizacijom *Schutzkorpsa*; osim toga poziva se na dokument iz Arhiva vanjske politike Rusije u Moskvi, koji nije identičan originalu i u kojem je riječ odjeljenje prevedena riječju bataljon.

U prvom planu, u vidu su se imali upadi bandi iz Srbije i Crne Gore ili sa teritorije Osmanskog carstva direktno ili zaobilaznim putem, kao i gerilske akcije među domaćim stanovništvom. O odnosu na zadatke koji su mu postavljeni, *Streifkorps* je trebao predstavljati elitno tijelo koje će djelovati bezobzirno tako da će ga se neprijatelj plašiti.[209] Uspostava ovih odjeljenja je slijedila na osnovu odluke K.u.k. Ministarstva rata. Svako odjeljenje je imalo određeni rejon službe u kojem je odgovaralo za sigurnost. U vojnom i administrativnom smislu, odjeljenja *Streifkorpsa* bila su podređena komandi brdske brigade u čijem su se sastavu nalazila, odnosno komandi pješadijske divizije komande 15. korpusa.[210]

Odjeljenja mobilnog korpusa su raspuštena 1. maja 1909. godine, ali se pristupilo novim planovima za njihovu reorganizaciju i opremanje. Pored 5 postojećih krila osnovanih u istočnom dijelu zemlje, K.u.k. Ministarstvo rata se 1909. godine saglasilo sa inicijativom generala Varešanina da se formiraju još dva nova krila na području Banje Luke i Travnika, eventualno i treće na području Bihaća. Tako uspostavljena žandarmerijska krila bi imala po 3 voda sa po 50 ljudi.[211]

Carevom odlukom od 29. jula 1909. godine baron Marijan Varešanin je imenovan za generalnog inspektora trupa, sa sjedištem u Sarajevu. Istovremeno je proširen djelokrug nad svim trupama i vojnim institucijama na području 15. i 16. korpusa u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji. Izvršena je i teritorijalna reorganizacija tadašnjih vojnih područja Sarajeva i Zadra. Novom organizacijom Bosna i Hercegovina je podijeljena na dva korpusna područja. Ranije područje 15. korpusa sa sjedištem u Sarajevu obuhvatalo je sarajevski, banjalučki i tuzlanski okrug za dopunu, dok je u sastav novouspostavljenog 16. korpusa uključen mostarski okrug.[212]

Nakon Aneksione krize, nastupile su značajne novosti u organizaciji bosanskohercegovačkih jedinica. U vojnim strukturama Monarhije značajna pažnja je posvećena uklapanju bosanskohercegovačke vojne sile u zajedničku vojsku i usklađivanju važećih zakonskih normi mjerodavnih za angažovanje njenih vojnih potencijala. Izrađen je nacrt formiranja novih bosanskohercegovačkih jedinica, koji je predviđao obrazovanje jednog pješadijskog puka sa 4 bataljona i jednim mitraljeskim odjeljenjem, čije bi mirovno stanje iznosilo 6.456 osoba; 4 lovačka bataljona sa po jednim mitraljeskim odjeljenjem i brojnim stanjem od 1.648 osoba; brojno povećanje kod 2 eskadrona konjice zahtijevalo je 332, kod 11. brdske brigade 198 osoba, popunjavanje 4 tvrđavske artiljerijske čete i 2 pionirske čete po 100 osoba, 4 dopunske komande 32, kao i 860 osoba za pripomoć komori. Osim toga, trebalo je osigurati zamjenu za vojnike na odsustvu, za šta je računato 269 osoba. Ukupne potrebe kadra za ove formacije su iznosile 9.995 osoba. Kod jedinica *Landwehra* trebalo je oformiti 3 pješadijska puka sa po 3 bataljona i

[209] KA-W, KM 1908., 69–2/1ad, 5.

[210] Ibidem, 2.

[211] Dž. Juzbašić, Aneksija..., 52.

[212] Ibidem, 59. Uporedi: Bericht..., 1910., 9.

dopunskim bataljonskim kadrom, za šta je bilo potrebno 1.932 osobe; jedan pješadijski puk sa 2 bataljona sa 432, kao i bataljonski kadar za 3 puka, sa 10 osoba, što je ukupno iznosilo 2.365 osoba.[213]

Da bi se postojeći zakonski propisi za bosanskohercegovačke trupe uskladili sa onima koji su vrijedili za ostale trupe Monarhije, došlo je i do određenih promjena. Carevim rješenjem od 18. novembra 1909. godine je izmijenjen dotadašnji Zakon o vojnom zbrinjavanju udovica i siročadi, koji je bio na snazi od 12. marta 1899. godine. Tom odlukom su ujednačeni propisi sa onima koji su vrijedili za cijelo područje Monarhije.[214]

Nakon proglašenja bosanskohercegovačkog Ustava carevim rješenjem od 5. marta 1910. godine je izdata novela Krivičnog zakona, kojom je ukinuto redovno vojno suđenje građanskim licima. Istovremeno je odobren Zakon o uvođenju iznimnih mjera, što je bilo predviđeno u članu 20. zemaljskog Ustava. Istovremeno je stupila na snagu naredba od 24. marta 1910. godine o ukidanju dotadašnjeg vanrednog vojnog suđenja, koju je u smislu člana 7. Zemaljskog ustava izdao zemaljski poglavar za Bosnu i Hercegovinu.[215]

Izvjesne promjene su nastupile i u organizaciji bosanskohercegovačkih jedinica. Uzimajući u obzir potrebe za 15. i 16. korpus za dodjelu radnih odjeljenja za mnogobrojne tehničke radove na ratištu, zemaljski poglavar Varešanin je ukazao K.u.k. Ministarstvu rata na potrebe formiranja radnih odjeljenja i to 6 u oblasti 15. i 3 u oblasti 16. korpusa. Ova odjeljenja su trebala biti dodijeljena operativnim jedinicama u slučaju ofanzive na susjedne oblasti. Od ukupno 9 odjeljenja trebalo je tri formirati u sarajevskom vojnom okrugu, po dva u banjalučkom, mostarskom i tuzlanskom. U sastavu jednog radnog odjeljenja trebalo se nalaziti 220 osoba.[216]

K.u.k. Ministarstvo rata je prihvatilo taj zahtjev, uz sugestiju da se u sastavu jednog radnog odjeljenja nalazi 230 osoba, naoružanih *Werndl* puškama, sa 30 patrona po pušci. Jednom radnom odjeljenju je trebalo dodijeliti dodatno po 10 osoba, i to 6 šarži, od kojih bi jedan obavljao računske poslove i 4 pješadinca iz rezervnog sastava bosanskohercegovačkih pukova.[217]

---

[213] ABH, ZMF, BH Präs., 1909., 554, Načelnik Generalštaba K.u.k. Ministarstvu rata, Beč, 3. oktobar 1909.

[214] Bericht... 1910., 9.

[215] Ibidem. Član 20. Ustava je glasio: *U slučaju rata kao i onda kada se neposredno očekuju ratna poduzeća, konačno u slučaju nemira ili kada se pojave u većoj mjeri veleizdajnička ili za sigurnost pogibeljna pothvatanja, može zemaljska vlada po Previšnjem ovlaštenju u predašnjim paragrafima ustanovljene odluke ograničiti ili obustaviti za cijelu zemlju ili za pojedine njene dijelove. Ove iznimne mjere valja proglasiti u Glasniku zakona i naredaba, kao i objaviti na način običajni u mjestima a na jednaki ih način opet ukinuti kad nestane za to razloga.* (Glasnik zakona i naredbi za Bosnu i Hercegovinu, Ustav za Bosnu i Hercegovinu 1910., 24-25). Član 7 Ustava je glasio: *Nikomu se ne smije oduzeti njegov zakoniti sudija. Sudije su u vršenju svog sudskog zvanja samostalni i nezavisni.* (Glasnik..., 24)

[216] ABH, ZMF, BH Präs., 1911., 526. Formierung von bh Arbeiterabteilungen, Armijski inspektor u Sarajevu K.u.k. Ministarstvu rata, Sarajevo, 2. april 1911.

[217] KA-W, MK SM, 76-36/5, Formierung von bh Arbeiterabteilungen. K.u.k. Ministarstvo rata armijskom inspektoru u Sarajevu, Beč, 5. juli 1911.

Nakon dugih i sporih priprema car Franz Joseph je 17. februara 1910. sankcionisao Zakone o ustavnim uredbama za Bosnu i Hercegovinu. Zemaljski ustav je proglašen 20. februara 1910. godine. Ustav i njegovi prateći zakoni su u politički život zemlje uveli Sabor, sa ograničenim legislativnim pravima. Sa stanovišta unutrašnjeg pravnog poretka Bosna i Hercegovina je predstavljala posebno tijelo unutar Monarhije (*Corpus Separatum*), pošto se njen pravni sistem razlikovao i od austrijskog i ugarskog pravnog poretka. Stanovnici Bosne i Hercegovine pravno nisu bili ni austrijski niti ugarski državljani, nego su tretirani kao "bosanskohercegovački zemaljski pripadnici".[218]

Sabor nije mogao utjecati na upravne poslove a zastupnici nisu čak ni mogli postavljati pitanja vladi o njenom radu. Sudjelovanje Sabora u zakonodavnim djelatnostima se isključivo odnosilo na bosanskohercegovačke poslove. Iz njegovih kompetencija su bili izuzeti poslovi koji su se odnosili na jednu ili obje države Monarhije. Prema odredbama sadržanim u § 41, drugog odjeljka, izvan njegovih kompetencija su se nalazila pitanja koja su se odnosila na vojnu obavezu, odobravanje kontingenta regruta, odredbe u vezi smještaja i snabdijevanja vojne sile, kao i pravo rasprave i donošenja odluke o budžetskim izdacima zemlje za vojne ustanove i bosanskohercegovačke trupe, koje su organski predstavljale integralni dio oružane sile Monarhije, kao i sve posebne nadležnosti koje se odnose na vojnu silu.[219]

Tokom cijelog perioda austrougarske uprave pokretano je pitanje prelaska poštansko-telegrafsko-telefonske službe u civilnu nadležnost. To pitanje je ponovo aktuelizirano tokom priprema za donošenje ustava. U njegovom nacrtu iz 1909. godine je bilo predviđeno da se ona prenese u nadležnost Bosanskohercegovačkog sabora. U memorandumu, koji je povodom ovog stava u nacrtu Ustava podnio pukovnik Goiginger K.u.k. Ministarstvu rata, istaknuti su pravi razlozi vojnih krugova protiv izuzimanja pošte i telegrafa iz vojne nadležnosti i svake ingerencije Sabora na ovu službu, zaključujući da ona mora ostati pod upravom K.u.k. Ministarstva rata.[220]

Nakon donošenja ustava 1910. godine pitanje položaja pošte i telegrafa u Bosni i Hercegovini nije skidano sa dnevnog reda. Na prvom zasjedanju Sabora prilikom budžetske debate 1910. godine istaknuta je činjenica da bi pošta i telegraf mogli donijeti značajne prihode kada se ne bi nalazili u vojnim rukama, a pored toga bi domaćem stanovništvu bilo omogućeno zapošljavanje. Nakon diskusije usvojen je zaključak da Sabor izrazi vladi svoju želju da se pošta i telegraf stave pod civilnu upravu te da se pozove vlada da povede pregovore sa mjerodavnim faktorima.[221] Tokom specijalne debate u Saboru o budžetu za 1911. godinu ponovo je pokrenuto

---

[218] M. Imamović, Pravni položaj..., 319.

[219] Oberst Czapp, Wehrgesetz... 5. Uporedi: Dž. Juzbašić, Radničko pitanje u programima građanske politike i djelatnosti Bosanskohercegovačkog sabora, Prilozi Instituta za istoriju, 22, Sarajevo, 1986., 37-38.

[220] H. Kapidžić, Ispisi iz bečkih arhiva, GA i DAR BiH, 1972-73., 272-293; Dž. Juzbašić, Bosanskohercegovački sabor i osnivanje poštanske štedionice, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, 18, Sarajevo, 1981., 258-261.

[221] M. Ljiljak, PTT..., 220-222.

pitanje preuzimanja poštanske i telegrafske službe u resor civilne uprave. Apsolutnom većinom glasova Sabor je usvojio rezoluciju kojom je pozvana Zemaljska vlada da po naredbi od 20. decembra 1878. godine u toku godine podnese zakonsku osnovu kojom će se pošta, telegraf i telefon u Bosni i Hercegovini kao bosanskohercegovački regal uvesti i da se uredi zemaljska institucija koja će njime upravljati. Već za vrijeme prvog zasjedanja Sabora, Zemaljski savjet je stavio do znanja da se neće pridržavati ograničenja Zemaljskog ustava, koja su mu onemogućavala direktne kontakte sa zakonodavnim i izvršnim organima vlasti Monarhije. Početkom februara 1911. godine zahtjev poslanika Sabora je upućen Zajedničkom ministru finansija, austrijskom i ugarskom predsjedniku vlade kao i objema Delegacijama. Njime je istaknut zahtjev koji se temeljio na zaključcima rezolucije Sabora od 23. juna 1910. godine, a odnosio se na proširenje kompetencija Sabora i odredbi Ustava i carinskih zakona. Zahtjev je bio motivisan time da Bosna i Hercegovina kao integralni dio ima ista prava i obaveze kao i drugi dijelovi Monarhije. Nezadovoljni rezultatima sastanka sa Zajedničkim ministrom finansija, predstavnici Zemaljskog savjeta su se 25. februara 1911. godine Memorandumom obratili direktno Delegacijama.[222]

U Memorandumu su navedene brojne anomalije koje su se odnosile na vojne nadležnosti. Prema članu 45 Ustava proračun redovnih i vanrednih troškova za bosanskohercegovačke trupe je bio utvrđen u državnom budžetu u jednom iznosu i nije bio predmet rasprave u Saboru. Iako su bosanskohercegovačke trupe i za vrijeme okupacije i nakon aneksije, s obzirom na organizaciju i na dužnosti, predstavljale integralni dio zajedničke vojske, one su ipak bile posebno tijelo jer je ukupne troškove regrutacije, održavanja i smještaja jedinica ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u Monarhiji snosila sama zemlja. Uz to je dolazilo još plaćanje oficira, podmirenje troškova za smještaj trupa zajedničke vojske te pokrivanje vlastitih troškova. Ova obaveza je i nakon aneksije Bosne i Hercegovine ostala na snazi, dok je članom 45 Zemaljskog ustava Saboru oduzeto pravo utvrđivanja budžeta za vojsku.[223]

Vojne potrebe utvrđene za 1911. godinu su iznosile 6.745.162 krune, što je činilo 8,5% zemaljskog budžeta. Taj iznos uvećan troškovima za žandarmeriju davao je ukupno opterećenje u iznosu od 14,3% (u Monarhiji 12,6%), što je za zemlju predstavljalo enormno opterećenje. Potpuno iscrpljena zemlja, sa negativnim trgovinskim bilansom od 24.000.000. kruna i sa 85% nepismenih, izdvajala je za vojne svrhe 1,7% više od bogatih zemalja Monarhije.[224]

U Memorandumu je dalje naglašeno da su narod i zemlja za vojne svrhe doprinijeli iznad svojih realnih mogućnosti, pa je stoga Zemaljski savjet zastupao stav da sve navedene anomalije

[222] Marta Čupić-Amrein, Die Oposition gegen oesterreichisch-ungarischen Herschaft in Bosnien-Hercegovina 1878.-1914., Bern, 1987., 313.

[223] ABH, ZMF, BH Präs., 1911., 1.813. Memorandum des Bosnisch-hercegovinischen Landesrates im Arméeangelegenheiten überreicht Seiner Exzellenz dem Herrn Ministerpresidenten in Wien, Sarajevo, 1912., 4 - 6. Uporedi: Dž. Juzbašić, Izgradnja željeznica..., 120.

[224] Memorandum..., 19-20.

u vojnim nadležnostima mogu biti sanirane samo zakonskim tretmanom u Saboru, insistirajući da se, radi smanjenja troškova, *Landwehr* izdržava iz sredstava predviđenih za finansiranje žandarmerije. Uzimajući u obzir sve navedene anomalije, Zemaljski savjet je predlagao da se § 45, član 1, alinea 2, Statuta ukine i Bosanskohercegovačkom saboru dodijele kompetencije koje se odnose na smještaj i izdržavanje vojne sile, te druge vojne nadležnosti koje nisu u okviru zakonske djelatnosti u Monarhiji; da se u cjelosti ukine § 45 Zemaljskog statuta i uspostavljanje godišnjeg zemaljskog budžeta u odnosu na redovne i vanredne troškove prenese u nadležnost Sabora kao i poštanski i telegrafski, te da se ukinu odredbe po kojima se oficirima za vrijeme njihovog boravka u Bosni i Hercegovini isplaćuje dodatak za smještaj.[225]

Nakon mjesec dana, druga ministarstva su dobila Memorandum, na koji je zajednički ministar finansija Burián odgovorio negativno, uz objašnjenje da kod prvih zahtjeva usljed važnih vojnih interesa nisu moguće izmjene, stavljajući u izgled da se u vezi posljednje tačke mogu eventualno dati izvjesne olakšice.[226]

Noveliranje bosanskohercegovačkog Vojnog zakona 1912. godine

Opća vojna obaveza u Monarhiji uvedena je 1868. i naredne godine je ustanovljen regrutni kontingent koji je iznosio 95.000 i rezervni kontingent sa 9.500 regruta. Već tada je bilo jasno da je za održavanje redovnih kopnenih i pomorskih snaga sa brojnim stanjem od 800.000 vojnih obveznika postojeći kontingent regruta nedovoljan. Gotovo 20 narednih godina, do 1888. godine, kontingent je ostao nepromijenjen, iako je vojna uprava, posebno prilikom revizije zakona 1879. godine poduzela napor da se zakonskim putem postigne povećanje. Do osjetnijeg porasta je došlo 1889. godine, kada je kontingent regruta povećan na 103.100 osoba. Iste godine mirovno stanje armije je utvrđeno na 18.000 gagista, 270.000 regruta i 54.000 konja. Iako 1902. godine iz unutrašnjopolitičkih razloga nije došlo do promjena vojnog sistema Monarhije, kontingent regruta je povećan na 155.000.

Pogled na napredak u razvoju vojne sile drugih evropskih država je svjedočio o potpunom zastoju u organizacionoj izgradnji austrougarske vojske i krupnim nedostacima njenog vojnog sistema. Mirovno stanje austrougarske armije je bilo u znatnom zaostatku za drugim evropskim državama. U njenom sastavu, u aktivnoj vojnoj službi, se 1909. godine nalazilo ukupno 27.440

[225] Ibidem, 34-35.
[226] M. Ljiljak, PTT..., 222.

oficira, 384.900 vojnika i 72.640 konja, od čega se u bosanskohercegovačkim jedinicama nalazilo 400 oficira, 6.900 vojnika i 50 erarnih konja.[227]

Da bi se nadoknadilo propušteno, trebalo je pristupiti reviziji Vojnog zakona na osnovu uvođenja dvogodišnjeg vojnog roka i istovremeno povećati kontingent regruta za zajedničku vojsku i mornaricu na 159.500 osoba. Reforma austrougarske vojne sile je postavila na dnevni red pitanje promjene provizornog Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu i veće angažovanje njenih vojnih potencijala. Nakon aneksije Bosne i Hercegovine njeni zemaljski pripadnici su izjednačeni u vojnim obavezama sa državljanima Austrije i Ugarske. Aneksija Bosne i Hercegovine je zahtijevala da zbog stupanja bosanskohercegovačkih jedinica u zajedničku vojsku (vojnih organa, ureda i struka) vojni sistem bude ujednačen za cijelu Monarhiju. Aneksijom su otpali razlozi za posebnim statusom bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u izvršenju vojne obaveze u odnosu na ostale stanovnike Monarhije. Kontingenti regruta su se trebali određivati po ključu koji je vrijedio za Austriju i Ugarsku, tj. odnos prema broju stanovnika.

Nakon uvođenja dvogodišnje vojne službe u Monarhiji, vojna organizacija koja je vrijedila za Bosnu i Hercegovinu morala se podvrgnuti reviziji. Pri izradi novog Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu u obzir su uzete dvije mogućnosti. Prva mogućnost je bila da polazište bude trenutno važeći Vojni zakon za Monarhiju iz 1889. godine, a druga parlamentarne rasprave nacrta Vojnog zakona za Austriju, odnosno Ugarsku. Ova mogućnost je i uzeta kao smjernica za pregovore, što je potvrđeno carevom odlukom od 5. oktobra 1909. godine. U diskusijama je zauzet stav da bi prijedlozi Zajedničkog ministarstva finansija o sukcesivnom stvaranju jedne vrste organa zemaljske odbrane još više komplikovali vojni mehanizam i da taj prijedlog ne leži u interesu vojne sile Monarhije. Zemaljska ministarstva odbrane Austrije i Ugarske su bila vojni forumi za donošenje i provođenje Vojnog zakona u sporazumu sa K.u.k. Ministarstvom rata. Međutim, ni jedno od ova dva tijela nije dolazilo u obzir kada je u pitanju bila Bosna i Hercegovina.[228]

Nakon vojne reforme u Monarhiji, u bosanskohercegovačkim jedinicama su nastupile značajne novosti. Vojna komanda je nastojala da se vojni potencijal zemlje iskoristi u većoj mjeri, kao i da se važeće odredbe za Bosnu i Hercegovinu prilagode Vojnom zakonu Monarhije. Kada su u okviru vojne uprave izradili nacrt Vojnog zakona i kada je on, nakon žestokih diskusija u delegacijama sankcionisan, pristupilo se njegovom provođenju. Novi Vojni zakon za Bosnu i Hercegovinu proglašen je 11. augusta 1912. godine. Njime je godišnji kontingent regruta usklađen sa principom koji je važio za Austriju i Ugarsku. Po odredbama Vojnog zakona iz 1912. godine kontingent regruta za Bosnu i Hercegovinu je iznosio 6.392 vojna obveznika ili 0,43% ukupnog stanovništva, što je predstavljalo prosjek austrijskog (0,42%) i ugarskog (0,44%)

[227] Oberst Czapp, Wehrgesetz..., 1912., 3-4.

[228] KA-W, KM, 26-6/1, 1910. Entwurf eines Wehr-Gesetz für Bosnien und Herzegowina 1910.

procenta ukupnog stanovništva. Prema članu 14 novog Vojnog zakona godišnji kontingent regruta za Bosnu i Hercegovinu je ustanovljen za 1912. na 6.392, 1913. - 7.256, 1914. - 7.638, 1915. - 7.688, 1916. - 7.726, i za 1917. godinu na 7.763 osoba.[229]

Istovremeno je došlo do pomjeranja starosne granice za rezervni sastav. Prema novom Vojnom zakonu, treća rezerva se završavala sa 42 godine života. Vojna obaveza je bila opća i morala se izvršiti lično, tako da je ukinuta institucija zastupanja (bedelija, bedluk).[230]

Zakoni o *Landsturmu* za Austriju i Ugarsku nisu odgovarali strukturi vojne sile Monarhije. Stupili su na snagu nakon teških parlamentarnih rasprava, u vrijeme kada je *Landwehr* promatran kao druga rezerva. Tada je zastupano stanovište da se *Landsturm* treba aktivirati tek kad se angažuje i posljednji čovjek *Landwehra*. Budući da se ukazala potreba osiguranja etapnog prostora od formacija *Landsturma*, prvenstveno trupa za zaštitu granica, osiguranje veza (željezničkih, telegrafskih...) i važnih objekata, u nedostatku druge linije je uvedena obaveza *Landsturma*, koja se provodila neposredno nakon početka mobilizacije. Ranije zastupano mišljenje da *Landsturm* može biti sazvan tek kod opće mobilizacije zajedničke vojske je promijenjeno nakon što je prevladalo mišljenje da se paralelno sa mobilizacijom vrši djelimičan saziv *Landsturma*. Nakon popune bosanskohercegovačkih formacija, u obzir su uzeti zahtjevi za specijalne trupe i struke u okviru zajedničke vojske. Uzimajući u obzir hitne ratne pripreme, više bosanskohercegovačkih pukova dovedeno je na povišeno stanje i određene su posebne kvote regruta za granične formacije i kadar bataljonske komore. Zbog povećanja dislociranih trupa brdske artiljerije u Bosni i Hercegovini, kao i velikih zahtjeva za posadama utvrđenja, a također i s obzirom na predstojeću reorganizaciju komore, znatno je povećan broj bosanskohercegovačkih trupa. Također se ukazala nužnost da se i drugim specijalnim jedinicama zajedničke vojske dodijeli veći broj bosanskohercegovačkih vojnih obveznika.[231]

Od novih formacija kod svakog bosanskohercegovačkog puka i kod bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona trebalo je uspostaviti po jedno radno odjeljenje, kao i četiri rezervna kadra, koji su imali zadatak da obrazuju formacije koje su proizilazile iz druge i treće rezerve. U obzir je uzeto i formiranje jednog bosanskohercegovačkog saperskog bataljona, polazeći od činjenice da će se kao pripomoć dodijeliti šarže i profesionisti iz drugih trupnih tijela istog oružja.[232]

Ograničene finansijske mogućnosti zemlje diktirale su dinamiku izgradnje bosanskohercegovačkih formacija na nivou koji je zahtijevao povećani kontingent regruta, pa

[229] Oberst Czapp, Wehrgesetz...1912., 16-17. U kojem obimu je kontingent regruta za Bosnu i Hercegovinu, a također i za Monarhiju, bio nizak pokazuje činjenica da je Srbija, koja je imala približan procent sposobnih regruta, ustanovila kontingent od 20.000 regruta, odnosno 0,74 % stanovnika. (ABH, ZMF, BH Präs., 1910., 1.161. Begründungen zur Wehrvorlage 1910. auf Grund der gegenwärtigen /im allgemeine dreijärigen/ Präsenzdienstpflicht und einem regrutenkontingent von 130.000 Mann für das k. u. k. Heer und die k. u. k. Kriegsmarine, 6).

[230] ABH, ZMF, BH Präs., 1912., 1.225, Bosnien-Hercergovina, Wehrreform-Program, Übersicht der durchzuführenden Standessanierungen und Neuaufstelungen, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 12. august 1912., 3.

[231] Ibidem, Neuaufstelungen, 4.

[232] Ibidem, Übersicht der durchzuführenden Standessanierungen und Neuaufstelungen, Beilage A.

se ona morala realizovati u dva stepena. Prvi razvojni stepen je trebalo realizovati u prvih pet godina. Nakon popune bosanskohercegovačkih formacija preostali regruti su se mogli dodijeliti u sastav specijalnih trupa i struka zajedničke vojske. Regruti, koji zbog nedostatka finansijskih sredstava nisu bili u mogućnosti da izvrše vojnu obavezu u punom zakonskom trajanju, morali su biti podvrgnuti najmanje desetosedmičnoj prvoj vojnoj obuci.[233]

Kod bosanskohercegovačkih pješadijskih pukova i lovačkih bataljona ustanovljen je kontingent regruta koji je do tada bio uračunat u sastav jedinica. Prema novom Vojnom zakonu bila je predviđena dodjela bosanskohercegovačkih regruta u sastav brdske i tvrđavske artiljerije i komore. S obzirom na povećanje brdske artiljerije u Bosni i Hercegovini, ljudstva u utvrdama i predstojeću reorganizaciju trupa komore, broj regruta je trebao biti povećan za dodatne dopunske okruge i kompletiranje stanja kao i za ostale trupe zajedničke vojske.[234]

Novost u Vojnom zakonu je predstavljala dodjela bosanskohercegovačkih vojnika u sastav mornarice, ukupno 100 osoba, za šta je godišnja potreba iznosila 30 regruta. Za uspostavu novih formacija u obzir je uzeta mogućnost da bude formirano 8 pješadijskih pukova i 8 lovačkih bataljona. Dotadašnji dopunski okruzi trebali su ostati nepromijenjeni i u svakom su trebala biti formirana po dva pješadijska puka i dva lovačka bataljona. U obzir je uzeto i formiranje jednog pionirskog bataljona za službu u utvrđenjima. Dvjema bosanskohercegovačkim pionirskim četama, smještenim u Bosni i Hercegovini je trebalo dodijeliti po 50 osoba iz bosanskohercegovačkog regrutnog kontingenta. Uz zadržavanje trenutnih 60 regruta i dodjelom novih 258, planirana je uspostava pionirskog bataljona, za kojim je postojala velika potreba, s obzirom na izgradnju utvrđenja. Zbog hitne potrebe, ovaj program je trebalo ostvariti već u prvoj fazi.[235]

S obzirom na planirano povećanje bosanskohercegovačkih formacija, postojala je potreba i za povećanjem oficirskog i podoficirskog kadra. Nakon realizacije prvog razvojnog stepena broj podoficira je trebao porasti na 1.471, od kojih je trebalo biti sa činom narednika 321, vodnika 409 i kaplara 741.[236]

Provođenje vojne reforme je zahtijevalo povećanje izdataka za bosanskohercegovačke jedinice. Za prelazak na skraćeni vojni rok i s njim povezano saniranje stanja i provođenje organizacijskih mjera kod bosanskohercegovačkih formacija je bilo potrebno osigurati 2.785.000 kruna. Za period od 1913. do 1917. godine predloženi su finansijski zahtjevi veći za 4.151.000, dok bi ukupni troškovi iznosili 12.200.000 kruna. Taj iznos je trebalo upotrijebiti za reorganizaciju i uspostavu bosanskohercegovačkih formacija, kao i za saniranje postojećeg stanja. Osim toga, sredstva bi se koristila u slučaju provođenja potrebnih iznimnih mjera, zavisno od situacije.

---

[233] Ibidem, Bedinungen für die Verkürzung der Präsenzdienstzeit, 2.

[234] Ibidem, Neuaustellungen, 4. Vidi prilog I – *Sanacija i novouspostava bosanskohercegovačkih jedinica po Vojnom zakonu 1912. godine*

[235] Ibidem, Durchführungsprogramm, 5.

[236] Ibidem, Instruktionspersonal, 4-5.

Povećani izdaci u iznosu od 4.151.000 kruna trebali su se pokriti povećanjem normalnog budžeta bosanskohercegovačke uprave i to: za 1913. godinu za 1.000.000 kruna, za 1914. i 1915. za 1.300.000, a za 1916. godinu za 550.000 kruna. Zbog ograničenih mogućnosti finansiranja, pokrivanje potreba za Bosnu i Hercegovinu je raspoređeno na više godina.[237]

Vojna i politička kretanja u Bosni i Hercegovini za vrijeme Balkanske krize 1912/13. godine

Ishod Aneksione krize je ubrzao namjeru balkanskih država da se obračunaju sa Osmanskim carstvom. Nakon dugih diplomatskih pregovora u proljeće 1912. godine zaključeni su konačni tajni dogovori, na koje su svoju saglasnost dale Rusija i Francuska, a kasnije je i Italija izrazila spremnost da podrži balkanske države. Najprije je 13. marta 1912. godine sklopljen ugovor između Srbije i Bugarske, po kojem je trebalo protiv osmanske vojske na jugu voditi ofanzivu, a na sjeveru prema Austro-Ugarskoj biti u defanzivi. Ugovorena je teritorijalna podjela Makedonije i utvrđena sporna zona, a za arbitra je imenovan ruski car Nikola II.[238]

Srbija, Bugarska, Grčka i Osmansko carstvo su 30. septembra 1912. godine proglasili opću mobilizaciju. Crna Gora je 8. oktobra objavila rat Osmanskom carstvu i otpočela napad na Skadar. Blizina ratnog poprišta i jačina snaga angažovanih u vojnim operacijama izazvale su zabrinutost kod mjerodavnih krugova Monarhije. General Potiorek je 1. oktobra zahtijevao da se kod svih komandi, jedinica i ureda u Bosni i Hercegovini uspostavi ratno stanje. Budući da K.u.k. Ministarstvo rata nije odgovorilo na ovaj zahtjev Potiorek ga je 3. oktobra obnovio, obrazlažući ga činjenicom da se u susjednim državama pod oružjem nalazilo 230.000 vojnika.

Kako su Srbija i Crna Gora već mobilisale ljudstvo i imajući u vidu mogućnost većeg iznenađenja, vojni obziri zahtijevali su hitno proglašenje mobilizacije. Potiorek je smatrao da Srbija i Crna Gora mogu svoje aktivnosti usmjeriti prema Monarhiji, a u tom slučaju za provođenje mobilizacije u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji bi bilo potrebno 2-3 sedmice. Osim toga, smatrao je da sama politička situacija zahtijeva uvođenje ratnog stanja, naglašavajući da Bosna i Hercegovina mora osjetiti i vidjeti odlučnost Monarhije, jer "inače... nemiri mogu biti unijeti spolja".[239]

Nakon mobilizacije Srbije i Crne Gore, vojni krugovi Monarhije su računali sa aktima sabotaže i incidentima na granici. Od najvećeg značaja je smatrano nadgledanje graničnih

---

[237] Ibidem, Kosten, 6.

[238] Vladimir Dedijer, Južni Slaveni pod Habsburgovcima (1903-1914), u: Istorija Jugoslavije, Beograd, 1972., 341.

[239] Wilchelm Deutschmann, Die militärischen Massnahmen in Oesterreich-Ungarn währen der Balkankriege 1912-13., Neobjavljena doktorska disertacija odbranjena na Bečkom univerzitetu 1965. godine,20.

objekata, željeznica i očuvanje reda i mira. Poduzete su mjere za opću ratnu pripremu, koje su u glavnim crtama obuhvatile uspostavu ratne pošte, dopunu tvrđavske opreme, izgradnju mostova u potencijalnim pravcima prodora preko granice, regulisanje snabdijevanja kao i osiguranje zaliha i regulisanje nadoknade za izdržavanje porodica mobilisanih vojnih obveznika.[240]

Kako se 1912. godine situacija na Balkanu zaoštrila, K.u.k. Ministarstvo rata je odlučilo da se generalu Potioreku odobri uspostava 6 graničnih lovačkih četa, sa 23 voda po 40 vojnika. Ljudstvo za ove čete trebalo je izabrati iz sastava bosanskohercegovačkih pješadijskih bataljona smještenih u zemlji, koji bi bili dopunjeni od prekobrojnih bosanskohercegovačkih regruta. Paralelno sa mjerama koje su pratile proglašenje vanrednog stanja, povećano je brojno stanje četa graničnih lovaca sa 60 na 93 osobe. Osim toga, granične čete su dobile po jednog rezervnog oficira, tako da je njihovo brojno stanje iznosilo 3 oficira i 93 vojnika.[241]

Pozivne karte za mobilizaciju u Bosni i Hercegovini, prema zakonu iz 1888. godine, već su bile spremne i samo je nedostajao potpis i datum da budu uručene okružnim komandama za dopunu. Vodilo se računa o tome da se u njima izbjegne riječ mobilizacija iz političkih obzira i da bi se izbjeglo uznemirenje na berzi, pa je upotrijebljen izraz "popuna na ratno stanje". Car Franz Joseph je 7. decembra 1912. godine odobrio dopunu svih trupa, čime je K.u.k. Ministarstvo rata dobilo mogućnost da poveća stanje jedinica 15. i 16. korpusa tako da je svakom bataljonu dodijeljeno po 50 dodatnh rezervista preko njegovog ratnog stanja. Na Potiorekov zahtjev, u Bosni i Hercegovini je formirano 5 baterija brdske artiljerije i dvije haubičke baterije, nakon čega se u zemlji na raspolaganju nalazilo 24 baterije brdskih topova i 8 baterija poljskih haubica, sa ukupno 112 oruđa.[242]

U pismu koje je 21. decembra 1912. godine general Potiorek uputio načelniku Generalštaba Conradu von Hötzendorfu o stanju u bosanskohercegovačkim jedinicama, obavijestio ga je da računa sa mogućnošću da će kod njih, u slučaju sukoba sa Crnom Gorom i Srbijom biti dezertiranja. Ipak je bio ubijeđen, da će najveći dio časno vršiti svoju dužnost, protiveći se planovima da budu zamijenjene jedinicama iz unutrašnjosti Monarhije. Smatrao je da u njih treba vjerovati i strogom disciplinom održavati red, da će časno vršiti dužnost čak i ako jedan mali dio vojnika otpadne.[243] U odgovoru upućenom generalu Potioreku 27. decembra 1912. godine general Conrad je izrazio svoje principijelno slaganje, insistirajući da se što prije uspostave *Streifkorps* odjeljenja sa brojnim stanjem od 200 osoba, koja će posebno obratiti pažnju na prijelaze na Drini – Bukovu Stijenu kod Višegrada, Foču i Goražde.[244]

---

[240] K. Schoeller, Das Mobwesen Oesterreich-Ungarns..., 72-73.
[241] W. Deutschmann, Die militärischen Massnahmen..., 36.
[242] Ibidem, 27-28.
[243] KA-W, Nachlass Potiorek, C., Karton 5, 23. (dalje N.P. K.)
[244] Ibidem, Conrad-Potioreku, 27. decembar 1912., 29.

Još prije proglašenja aneksije BiH, vojni krugovi Monarhije pripremali su uvođenje iznimnih mjera u zemlji u slučaju rata sa Srbijom. O tome su postojala uputstva iz 1882. godine, ali su ona 1906. stavljena van snage. Od tada se radilo na donošenju iznimnih mjera za Bosnu i Hercegovinu.[245]

Ministar Bilinski je 30. decembra 1912. godine podnio caru na sankciju zakonski prijedlog o iznimnim mjerama u Bosni i Hercegovini, naglašavajući da je, iako se međunarodni položaj u izvjesnoj mjeri popravio, pobuđen da na osnovu ponovljenih telegrama i izvještaja armijskog inspektora i poglavara Bosne i Hercegovine smatra neophodnim da u sporazumu sa ministrom rata i predsjednicima vlada Austrije i Ugarske, pripremi prijedlog o uvođenju iznimnih mjera. Naglasio je da je ministar inostranih poslova trenutno protiv ovih mjera, ali da je ipak dao svoju saglasnost. U spomenutom prijedlogu, koji je car sankcionisao 8. januara 1913. godine navedene su tačke iznimnih mjera: suspendovanje ustavnih odredbi; ograničenje slobodnog kretanja, djelovanje društava i skupova; ograničavajuća odredba o proizvodnji, prodaji, posjedovanju i nošenju oružja, municije i eksploziva; stavljanje civilnih lica pod vojnu jurisdikciju za djela koja su navedena (25 slučajeva); pooštravanje sudskog kaznenog postupka i ukidanje porote; određuju se izvjesna ograničenja u pogledu štampe; ograničenje slanja pismenih i drugih pošiljki; ograničenje i nadzor telegrafskog i telefonskog saobraćaja; zloupotreba držanja golubova pismonoša.[246]

Zbog zaoštravanja Skadarske krize, general Potiorek je krajem aprila 1913. godine tražio preduzimanje hitnih mjera, ukazujući šefu Generalštaba da je hitno potrebno da se pod zastavu pozove sva bosanskohercegovačka rezerva. Ponovo je 30. aprila 1913. godine tražio od Bilinskog podršku za prijedlog o pozivanju rezervista, naglašavajući da bi pomjeranje poziva rezervista značilo ozbiljnu opasnost, pošto bi moglo doći do neuspjeha u pozivanju rezervista u južnoj Hercegovini i nekim dijelovima Bosne, što bi imalo vrlo štetne vojničke i političke posljedice.

Provođenju iznimnih mjera Potiorek je posvetio posebnu pažnju. U svojim izvještajima upućenim ministru von Bilińskom, naglašavao je da postoji ozbiljna opasnost od prelaženja vojnih obveznika iz Bosne i Hercegovine u Srbiju, jer bi se moglo dogoditi da oni, u datom slučaju, okrenu oružje i protiv Monarhije. To je, između ostalog i bio važan razlog njegovim zahtjevima za povećanje trupa u Bosni i Hercegovini i za pozivanje rezervista pod zastavu.[247]

Izbijanjem Balkanskih ratova postalo je aktuelno pitanje stupanja dobrovoljaca iz Bosne i Hercegovine u rat. Kako se službeno računalo, od početka Balkanskih ratova iz zemlje su otišla 293 dobrovoljca, ali se do kraja februara 1913. godine vratilo 209, od kojih je bilo 135 muslimana, dva katolika a ostatak su bili pravoslavci. Do kraja maja 1913. broj dobrovoljaca se popeo na 376.[248]

---

[245] O planovima za uvođenje iznimnih mjera u BiH prije Balkanskih ratova vidi: Dž. Juzbašić, Aneksija..., 48-49.
[246] H. Kapidžić, Skadarska kriza..., 11.
[247] Ibidem, 7.
[248] M. Ekmečić, Uticaj balkanskih ratova..., 417.

Zakonskom odredbom od 20. marta 1913. godine se nastojalo ograničiti iseljavanje vojnih obveznika iz zemlje. Počevši od prvog januara godine u kojoj muškarci, koji podliježu obavezi služenja vojnog roka, navršavaju 17 godina, bilo je dopušteno iseljavanje iz Monarhije radi zaposlenja u inostranstvu samo uz pismenu dozvolu, uz davanje garancije da će ispuniti vojnu dužnost. Ko otputuje sa namjerom iseljavanja, kažnjavan je zatvorom do dva mjeseca i novačanom kaznom do 600 kruna. Za pomoć osobi koja nije smjela iseliti, dajući joj novac, prijevoz, vodiče, upute ili na bilo koji drugi način, predviđena je zatvorska kazna do dva mjeseca i novčana kazna do 600 kruna. Ko podstakne na iseljavanje osobu koja to ne smije, kaznit će se zatvorom od 6 mjeseci do 3 godine i novčanom kaznom do 2.000 kruna.[249]

Ministar von Bilinski je izvijestio generala Potioreka o zaključcima Zajedničke vlade. U cilju poduzimanja ratnih priprema odlučeno je, uprkos odbijanja austrijske i ugarske vlade, da se pristupi kupovini konja i vučne stoke na području Bosne i Hercegovine i Dalmacije.[250] Generalu Potioreku je 29. aprila 1913. upućena naredba da se za potrebe transporta 15. i 16. korpusa kupuju konji i vučne životinje. Svim trupama i uredima na području 15. i 16. korpusa naređeno je da zauzmu puno ratno stanje. Istovremeno je predviđeno da će u to vrijeme uslijediti mobilizacija.[251]

Ta je mjera značila da će trupe 15. i 16. korpusa, koje su se već mjesecima nalazile u mobilnom stanju, povećanjem transportnih sredstava dostići puno ratno stanje. K.u.k. Ministarstvo rata je odobrilo sazivanje prve bosanskohercegovačke rezerve, čiji su vojnici određeni za poslugu kod kupljenih konja i vozila. Na preporuku K.u.k. Ministarstva rata, general Potiorek je zabranio odsustva vojnika do daljnjeg.[252]

Na sjednici Zajedničke vlade održanoj 2. maja diskutovalo se o novonastaloj situaciji i usvojen je zaključak da je rat sa Crnom Gorom neizbježan. Odobrena su sredstva za njegovo pripremanje i odluka o sazivu bosanskohercegovačkih rezervista. Ministarski savjet se saglasio sa sazivom prve, druge i treće bosanskohercegovačke rezerve i odobrio 12,9 miliona kruna za kupovinu konja, 5 miliona za opremanje Boke Kotorske i izdržavanje dodatnih konja za april i maj 1913. godine. Nakon što je Ministarski savjet odobrio sredstva za provođenje mobilizacije, car je uskoro sazvao bosanskohercegovačke rezerviste. Time je dostignuto stanje najviše ratne spremnosti i praktično je provedena mobilizacija.[253]

General Potiorek je već 3. maja dao nalog da se objave odredbe o iznimnim mjerama, kojim su ograničene političke slobode građana. Sabor je raspušten, ograničena je sloboda kretanja

---

[249] ABH, ZMF, BH Präs., 1913., 573. Verordnung betrefend die Beschränkung der Auswanderung für stellung und wehrpflichtige Personen Bosniens u. d. Herzegovina, Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 20. mart 1913.

[250] H. Kapidžić, Skadarska kriza..., 21.

[251] F. Käs, Versuch einer zusammengefassten Darstelung..., 119.

[252] W. Deutschmann, Die militärischen Massnachmen..., 198.

[253] Ibidem, 202.

građana, a nadležnost vojnih sudova proširena je i na građanska lica. Sva vlast je koncentrisana u njegovim rukama.[254]

Ratna zbivanja u toku Balkanskih ratova ostavila su krupne posljedice na političke odnose u Bosni i Hercegovini, produbljujući jaz između srpske i muslimanske politike, u kojima su glavnu sastavnicu činili agrarni odnosi.[255] Zbivanja tokom rata praćena su strahom Muslimana od rješavanja agrarnog pitanja na način na koji je provedeno u Srbiji i Crnoj Gori; očekivanja iste sudbine u slučaju poraza i povlačenja Monarhije iz Bosne i Hercegovine, potcrtali su njihovu vezanost za nju, videći u njoj jedinog zaštitnika.[256] Političke i vojne pobjede u Balkanskim ratovima pojačale su nacionalno oduševljenje i istovremeno privukle podršku Srba iz Habsburške monarhije.[257]

Mjere koje su poduzete u Monarhiji natjerale su crnogorskog kralja Nikolu na popuštanje iz straha od njene akcije, pa je ubrzo u Crnoj Gori uslijedila djelimična demobilizacija.[258]

K.u.k.Ministarstvo rata je preporučilo generalu Potioreku da obustavi kupovinu konja i iznajmljivanje transportnih sredstava, te da ratnu opremu smjesti u utvrđenjima. Osim toga, trebalo je pripremiti podizanje uvedenih mjera. Naredbom Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 15. maja 1913. godine iznimne mjere su ukinute.[259] Stabilizovanje političke situacije prvih dana maja je na dnevni red postavilo pitanje na koji način demobilisati 48.000 bosanskohercegovačkih rezervista. K.u.k. Ministarstvo rata se nalazilo u dilemi treba li mjere koje se odnose na bosanskohercegovačke rezerviste dalje zadržati, odnosno treba li 24.000 rezervista premjestiti u unutrašnjost Monarhije. Njihov četverosedmični smještaj u unutrašnjosti Monarhije radi vojne obuke uzrokovao bi troškove od oko 7.000.000 kruna. U odnosu na njih efekti obuke bili bi neznatni. Osim toga, imalo se u vidu da bi odvajanje rezervista, najvećim dijelom poljoprivrednika, za vrijeme pune sezone poljoprivrednih radova nanijelo veliku štetu. Druga i treća rezerva su bile obavezne na vojnu službu samo u slučaju neposredne ratne opasnosti, tako da sa njenom demobilizacijom nije bilo teškoća. Načelnik Generalštaba je predložio caru da se

[254] Naredba Zemaljske vlade za BiH o obustavljanju pojedinih odredaba zemaljskog ustava od 17. februara 1910., Glasnik..., br. 79, 235; Naredba kojom se izdaju propisi i ograničavanja za putne isprave, prijavljivanje stranaca, slobodu kretanja, društva i skupljanje, Glasnik..., br. 59, 115; Naredba Zemaljske vlade za BiH kojom se izdaju propisi i ograničavanja za proizvođenje, prodaju, posjed i nošenje oružja, streljiva i praskavih stvari... Glasnik..., br. 61, 118; Naredba zemaljskog poglavara za BiH i vojnog nadzornika u Sarajevu kojom se građanska lica privremeno stavljaju pod vojnu sudsku vlast, Glasnik..., br. 62, 119. Naredba zemaljskog poglavara za BiH i vojnog nadzornika u Sarajevu o ograničavanju i nadziranju telegrafskog i telefonskog saobraćaja, Glasnik..., br. 66, 123. Uporedi: H. Kapidžić, Skadarska kriza..., 24.

[255] Vidi šire: Dž. Juzbašić, Uticaj balkanskih ratova 1912/1913. na Bosnu i Hercegovinu i na tretman agrarnog pitanja, Radovi, Filozofski fakultet u Sarajevu, Knjiga XII, Sarajevo 2000., 200-207.

[256] F. Weinwurm, FZM Potiorek..., 357.

[257] Charles Jelavich, Južnoslavenski nacionalizmi. Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914., Zagreb, 1992., 47.

[258] W. Deutschmann, Die militärischen Massnahmen... 213-214.

[259] Naredba Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu kojom se ukidaju iznimne odredbe što su izdate na osnovu naredbe Zemaljske vlade za BiH od 2. maja 1913., Glasnik..., br. 71, 155.

saziv rezervista označi probnom mobilizacijom i da se oni koji su se redovno odazvali na poziv otpuste, a da se oni koji su izbjegli mobilizaciju kazne, odnosno pozovu na odgovornost.[260] Car je to mišljenje prihvatio i 9. maja 1913. godine izdao odgovarajuću naredbu, kojom su rezervisti bili otpušteni. Pored te mjere, general Potiorek je dobio odobrenje da ponovo može dozvoliti odsustva. Time je u Bosni i Hercegovini došlo do umanjenja vojnih mjera, ali se smatralo da će potpuno razoružanje biti moguće tak kada Srbija i Crna Gora počnu sa demobilizacijom.[261]

Balkanska kriza pružila je priliku za veće angažovanje bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika i materijalna davanja zemlje. Usljed zaoštrene vojne i političke situacije na Balkanu, paralelno sa sazivom rezervista 3. maja proglašen je Zakon o vojnom podavanju, koji je bio na snazi do opoziva odluke, 14. augusta 1913. godine.[262]

Nakon proglašenja Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu 11. augusta 1912. godine, vojni krugovi Monarhije su nastojali da se bosanskohercegovačke jedinice u potpunosti integrišu u zajedničku vojsku. Tokom druge polovine 1912. i tokom 1913. godine javljale su se brojne inicijative o provođenju mjera za jačanje osjećaja pripadnosti Monarhiji i traženi su modaliteti potpunog integrisanja bosanskohercegovačkih vojnih snaga u vojnu organizaciju zajedničke vojske. Zemaljski poglavar Potiorek je predložio da se, radi jačanja položaja Monarhije u Bosni i Hercegovini i istovremene promjene posebnog statusa bosanskohercegovačkih jedinica preduzme nekoliko mjera. Bosanskohercegovačke jedinice, koje su se nalazile u Bosni i Hercegovini, trebale su nositi nove oznake. Bosanskohercegovački pješadijski pukovi br. 1-4 trebali su nositi oznake pješadijskih pukova zajedničke vojske sa brojevima od 103 do 106, postojeći bosanskohercegovački lovački bataljon je trebao nositi oznaku K.u.k. lovački bataljon 3, a tri lovačka bataljona koja je trebalo kasnije formirati u Bosni i Hercegovini, nosili bi oznaku K.u.k. lovački bataljoni, sa brojevima 15, 26, i 33. Novoformirani saperski bataljoni su trebali nositi oznaku K.u.k. saperski bataljoni br. 15, odnosno 16, a novoformirani pionirski bataljon oznaku kao K.u.k. pionirski bataljon br. 15.

Ekonomska uprava bosanskohercegovačkih jedinica trebala je prijeći u nadležnost K.u.k. Ministarstva rata, da bosanskohercegovački političari ne bi zahtijevali poseban status bosanskohercegovačkih jedinica. Osim toga, trebalo je preduzeti mjere koje imaju za cilj jačanje osjećanja pripadnosti Bosne i Hercegovine Monarhiji.[263]

Mjere koje je predložio general Potiorek radi jačanja položaja Monarhije u Bosni i Hercegovini, podržao je i prestolonasljednik Franz Ferdinand, smatrajući da je u tu svrhu potrebno

---

[260] Krajem juna 1913. usvojen je poseban Zakon o kažnjavanju za neslušanje vojničkog poziva i za zavođenje na to, Glasnik..., 1913., br. 79, 235, 23. juni 1913.

[261] W. Deutschmann, Die militärischen Massnahmen..., 215.

[262] Naredba Zemaljske vlade BiH kojom se ukida dužnost ratnog podavanja, Glasnik..., 1913., br. 94, 331.

[263] KA-W, MK SM, 97-1/3-8, 1913., Die Massnahmen zur Starkung der militärischen und politischen Stellung der Monarchie in Bosnien und der Herzegovina resümirend unterbreitet das KM: im Einvernehmen mit dem Chef des Generalstabes.

uvesti epitet k.u.k. za sve urede, organe, itd., koji su označeni samo kao bosanskohercegovački; zamijeniti bosanskohercegovačke zemaljske zastave državnim svuda gdje je to moguće i unaprijediti osnovne škole na njemačkom jeziku.[264]

Prijedlog generala Potioreka da se unificira odjeća kod bosanskohercegovačkih jedinica, nije naišao na slaganje prestolonasljednika Franza Ferdinanda, koji je izrazio želju da svi pripadnici jedinica, koje se popunjavaju iz Bosne i Hercegovine i dalje nose fes, pa će ta odluka ostati na snazi sve do kraja Prvog svjetskog rata. Jedini izuzetak bit će učinjen kod jurišnih bosanskohercegovačkih jedinica, kojima će se dodijeliti čelični šljemovi.[265]

Austrougarska armija pred Prvi svjetski rat 1914. godine

Od sredine XIX stoljeća izgradnja kopnene vojske je krenula ubrzanim tempom. U mnogim zemljama se uvodi opća vojna obaveza, čime se stvaraju osnove za angažovanje velikih ljudskih i materijalnih potencijala u slučaju rata. Istovremeno sa organizacionim vršene su značajne promjene u naoružanju i opremi. Nagli razvoj nauke i tehnike i sve jači upliv vojne sile u unutrašnjim i međunarodnim odnosima, utjecali su na činjenicu da se izgradnji vojske posvećuje posebna pažnja.

U pogledu porasta brojnog stanja armije Austro-Ugarska je znatno zaostajala za drugim evropskim državama. Po Vojnom zakonu iz 1868. mirovno stanje francuske armije iznosilo je 414.000 vojnika (preko 10% stanovništva); Italije oko 200.000 ili 8%, a Rusije 640.000 vojnika ili 8% stanovništva. Godišnji regrutni kontingent u Francuskoj iznosio je 260.000 vojnih obveznika, u Italiji 100.000, u Rusiji 310.000, dok je u Monarhiji iznosio 126.013 regruta. Po broju jedinica Monarhija je znatno zaostajala za drugim evropskim državama. U slučaju rata predviđeno je da Monarhija u prvoj liniji angažuje 37 pješadijskih divizija i 9 divizija konjice, dok su vojne snage Rusije obuhvatale 52 pješadijske divizije i 23 divizije konjice, Francuske 47 pješadijskih i 11 konjičkih divizija, Italije 24 pješadijske i 3 konjičke divizije.[266]

Najveći problem vojnih potencijala Monarhije je predstavljao ograničeni kontingent regruta, zbog čega armija nije raspolagala dovoljnim brojem uvježbanih rezervista. Vojna

[264] KA-W, KM, 1913., Anträge auf Stärkung der Stellung der Monarchie in BH., Predsjedništvo Vojne kancelarije generala konjice i admirala mornarice Franza Ferdinanda K.u.k. Ministarstvu rata, Beč, 15. mart 1913.

[265] KA-W, KM, Präs., 81 22/2, 1913. Massnahmen zur Stärkung der militarischen und politischen Stellung der Monarchie in BH, Bemerkung zum Einsichtsakt des k. u. k. Kriegsministeriums. M. Ekmečić (Uticaj balkanskih ratova..., 415) pogrešno navodi da od 1913. godine nisu sve bosanskohercegovačke jedinice nosile fes kao oznaku porijekla.

[266] ABH, ZMF, BH Präs., 1898., 686. K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 1. april 1898., prijepis.

obaveza u Monarhiji je obuhvatala samo 8% stanovništva dok je u Italiji iznosila 10%, što znači da bi Monarhija pri procentualnom odnosu od 10% stanovništva 1914. raspolagala sa 1.000.000 više uvježbanih vojnika.[267]

Glavna kriza u političkoj borbi za reformu Vojnog zakona u Monarhiji je počela 1902. godine, kada je u Parlamentu najavljen novi prijedlog Vojnog zakona. Ugarski predstavnici, unatoč najavljenom prethodnom slaganju u Delegacijama pravili su opstrukcije i 10 godina sprečavali ozakonjenje prijedloga. U više godina sprečavali su čak i uspostavu normalnog kontingenta regruta – 1902., 1903. i 1905. godine, što je dalje doprinosilo slabljenu odbrambene snage. Kroz desetogodišnju političku opstrukciju parlamentarnog rada, propušteno je vrijeme za djelotvorno naoružanje. Stoga je jedini izlaz ostao da se postojeće oružane snage najmanje kvalitativno uzdignu i, u izvjesnoj mjeri, nadoknade brojčani nedostatak. Tako se jasno prepoznavalo da je pitanje personalne izgradnje vojne sile Monarhije bilo glavni razlog da njene vojne snage nisu predstavljale instituciju koja je odgovarala renomeu velike sile. Jedina mogućnost jačanja oružanih snaga ostala je u oblasti organizacije, naoružanja i opreme, a posebno obuke. Uz puno uvažavanje dostignuća nauke u naoružanju i taktičkoj obuci general Conrad je utjelovio princip da sadržaj stoji iznad forme, duh iznad materije, uvjerenje iznad prinude; maksimu da moralne vrijednosti, sistematski razvijane, same vode potrebnoj disciplini i omogućuju da se i slabije opremljene trupe uspješno suprotstave nadmoćnom neprijatelju.[268]

Mirnodopsko stanje jedinica austrougarske armije je zabrinjavalo vojno vodstvo. Pješadijska četa je u aktivnoj službi brojala 93 osobe, *Landwehra* 62, *Honvéda* 55, tako da je pri ratnom stanju od 250 ljudi u četi pri mobilizaciji dodijeljeno 170-200 neaktivnih vojnika. Istovremeno, četa je u Rusiji brojala 167, u Njemačkoj 141-158, u Francuskoj 118-127, u Italiji 110 ljudi. Pješadijski bataljon u aktivnoj službi je 1908. u Rusiji imao brojno stanje od 480, Njemačkoj 641, Francuskoj 500-935, Italiji 440, a u Austriji 235-394 osobe.[269]

Služba u redovnoj vojsci je 1912. smanjena za pješadiju zajedničke vojske na dvije godine. U međuvremenu, vojna obaveza je proširena na 24 godine: 12 godina u zajedničkoj vojsci i domobranstvu i 12 godina u *Landsturmu* za sve oblasti Monarhije, od čega je 7 najmlađih godišta obrazovalo prvi poziv za popunu i pojačanje operativne vojske, a ostalih 5 bilo namijenjeno za službu u pozadini.[270]

Austrougarska armija je Prvi svjetski rat dočekala sa brojnim nedostacima. Naoružanje je bilo manjkavo, pušaka *Mannlicher* je bilo samo za trećinu pješadije, dok su ostale dvije trećine imale prepravljene puške *M 88/90*, a neke jedinice čak jednometku *Werndl*; brzometna

[267] Oskar Regele, Feldmarschal Conrad, Auftrag und Erfüllung 1906.-1918., München, 1955., 160.
[268] Ibidem, 190-191.
[269] Ibidem, 166.
[270] P. Tomac, Ratovi..., 508.

artiljerija uvedena je tek 1908/9. godine, odnos kadra i rezerve bio je vrlo nepovoljan, a broj neobučenih vojnih obveznika penjao se na milione. Najveći problem je ipak predstavljala višenacionalna struktura. Habsburška monarhija je predstavljala konglomerat različitih narodnosti. Po statističkim podacima iz 1910. na temelju govornog jezika privilegirane manjine, Nijemci i Mađari, nisu činili ni 50% stanovništva.[271]

U svojim memoarima, objavljenim nakon završetka Prvog svjetskog rata, general Alfred Kraus je navodio brojne nedostatke sa kojima je austrougarska armija stupila u rat, smatrajući ih glavnim uzrokom poraza. Nedovoljan kontingent regruta i stalne žalbe na velike troškove za opremanje vojske, spriječili su povećanje broja trupnih i operativnih jedinica. Takve su prilike bile krive što je austrougarska armija, uprkos bogatstvu u ljudskim resursima, bila baš u sudbonosnom početku rata suviše slaba i stupila na front sa nedovoljnim brojem divizija jačeg sastava. Svi kasniji napori nisu više mogli otkloniti nedostatke koji su bili time prouzrokovani.[272]

Glavno oružje pješadije bila je puška sa bajonetom i na nivou bataljona nije bilo drugog oružja. Od velikih sila samo je Rusija uvela ručne bombe u pješadiji, kao lično naoružanje vojnika pored puške. Od 1907. godine u zajedničku vojsku uvedeni su mitraljezi. Svaki pješadijski puk imao je u svom sastavu po 3 mitraljeska odjeljenja sa po 2 oruđa.[273] Neposredno pred Prvi svjetski rat u sastavu pukova se formiraju mitraljeska odjeljenja (čete) sa 4 do 8 oruđa, sistema *Schwarzlose*.[274]

U sastavu puka nalazili su se i novouspostavljeni telefonski vodovi. U komorama pukova nosio se veliki šančani alat, s ručnim alatom (ašovčić i sjekirica) snabdjeven je dio vojske, negdje i polovina. Vojnik je nosio 120 metaka, za manje kalibre čak i više, čime se njegovo opterećenje povećavalo na 25-30 kg.

Masovne armije zaoštrile su i problem starješina. U austrougarskoj armiji problem popune oficirima je bio složen. Zahvaljujući brojnim vojnim školama austrijska vojna uprava je uspješno stvarala anacionalni oficirski kadar. Oficiri nisu plaćani bolje od državnih službenika visokih kvalifikacija. Zauzvrat, davane su im društvene privilegije, isticani su prilikom svih državnih manifestacija i svečanosti. Da bi se približili bogatim društvenim slojevima uvedena je visoka kaucija koju je u gotovini ili vrijednostima trebalo priložiti prilikom vjenčanja mlađih oficira, čime se sprječavalo da se rodbinski povezuju sa nižim slojevima. Istovremeno im se otežavalo prerano stupanje u brak, što se smatralo štetnim za službu. Oficiri su imali relativno malo djece, jer su kasno stupali u brak; kod godišta 1870., taj prosjek je iznosio 36 godina.[275]

---

[271] Ibidem, 535; Isti, Prvi svetski rat..., 53. Od 100 vojnika Monarhije bilo je 25 Nijemaca, 23 Mađara, 13 Čeha, 4 Slovaka, 9 Hrvata i Srba, 8 Poljaka, 8 Ukrajinaca, 7 Rumuna, 2 Slovenca i 1 Italijan.

[272] Alfred Kraus, Uzroci našeg poraza. Uspomene i rasuđivanja iz svetskog rata, Beograd, 1938., 111.

[273] Unser Heer; 300 Jahre österreichisches soldatentum in Krieg und Frieden, Wien-München-Zürich, 1963., 264.

[274] Untrenbar und Unteilbar. Geschichte der Grosse Weltkriges, Graz-Köln, 1917., 106.

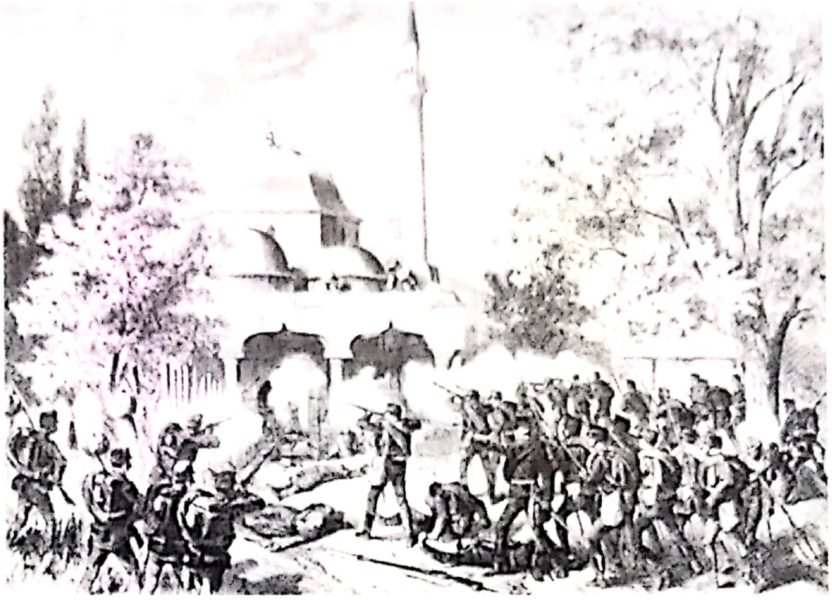
[275] I. Deak, Der K. u. k. Offizier..., 172.

Okupacija Bosne i Hercegovine - bitka kod Maglaja, fotokopija umjetničke slike, crno-bijela, 9 x 13, Istorijski arhiv, Sarajevo

Okupacija Bosne i Hercegovine - borbe kod Jajca, fotokopija umjetničke slike, kolor, 9 x 13, Istorijski arhiv, Sarajevo

Borbe pred Bolničkom džamijom u Sarajevu, fotokopija umjetničke slike, Istorijski arhiv, Sarajevo

Regrutna komisija u Bosni i Hercegovini, crtež, Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Regrutaacija bosanskohercegovačkih vojnih obveznika, crtež, Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Komandni kadar 15. korpusa, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Vojni imam, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo

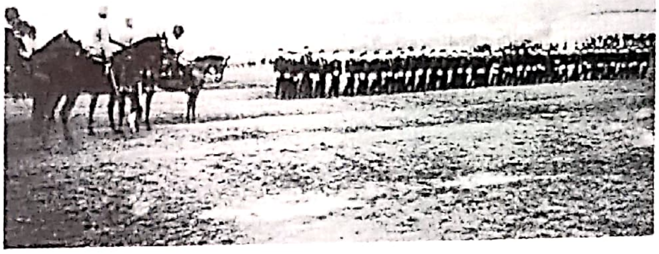
Vojna muzika bivše bosanske vojske - muzikanti, kopija originalne fotografije, smeđe-bijela tehnika, 26 x 19, Istorijski arhiv Sarajevo

Muslimanski vojnici za vrijeme Džuma namaza u kasarni u Budimpešti, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Pitomci vojnog pensionata na defileu u Sarajevu, organizovanom tokom boravka cara Franza Josepha u Bosni i Hercegovini 1910. godine, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Arhiv Bosne i Hercegovine

Pitomci vojnog pensionata na vojnim manevrima u istočnoj Bosni, 26. juni 1914. godine, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Arhiv Bosne i Hercegovine

Jadro Čančar, vojnik 4. bosanskohercegovačkog puka, kopija umjetničke slike, kolor, 9 x 13, Historijski muzej Bosne i Hercegovine

Matić Mijo, bosanskohercegovački vojnik, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Istorijski arhiv Sarajevo

Kulenović Mehmed sa kolegom, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Istorijski arhiv Sarajevo

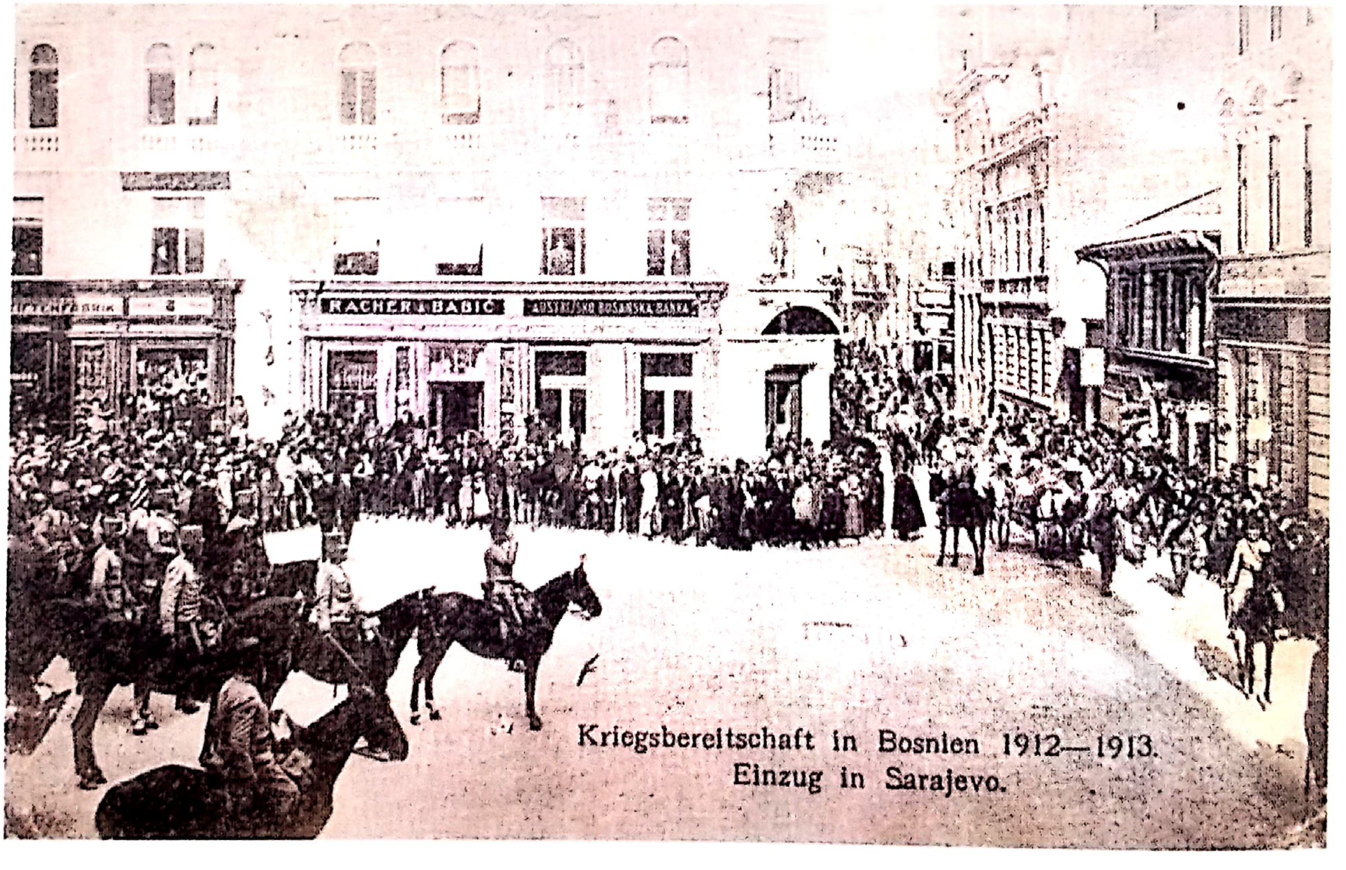
Austrougarski i bosanskohercegovački vojnici i oficiri: Muzsla Paul, Stjepanović Milan, Mirković Mate, Maksimović Vaso, Trišić Jovan, Tefkušić Derviš, Blatović Mijo, Gurda Huso, Beba Nasuh i Bjelonja Salih, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Istorijski arhiv Sarajevo

Austrougarski i bosanskohercegovački vojnici i oficiri: Pendek Ramon, Bauer Joseph, Radović Ilija, Dulovčević Nađo, Alfon Johan, Andrej Anton i Bahuert Mijo, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Istorijski arhiv Sarajevo

Izgled dijela vojnog logora Bojište kod Nevesinja, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Istorijski arhiv Sarajevo

Vojne pripreme u BiH u vrijeme Balkanskih ratova, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Historijski muzej Bosne i Hercegovine

Položaj vojnika u kasarnama je bio sve bolji, materijalno (smještaj, ishrana) i moralno (postupanje sa vojnicima). Liberalizovani propisi štitili su vojnike od obijesti starješina, ali je ipak, u austrougarskoj armiji tjelesna kazna zadržana sve do konca 1916. godine, kada je ukinuo car Karlo.[276]

Prema terminima mobilizacija, koje su planirale vojne institucije Monarhije za 1914 godinu, u proljeće je trebalo početi pripreme za manevre od kojih se jedan trebao održati u Bosni a drugi u Ugarskoj. Na zalaganje generala Conrada usvojena je novela Vojnog zakona u parlamentima. Osim toga, trebalo je povećati brojno stanje konjice i artiljerije. U junu 1914. godine uspjelo je povećanje kontingenta regruta za 32.400 osoba.[277] Nešto ranije, u aprilu 1914., kontingent regruta za Bosnu i Hercegovinu je uspostavljen za 1914. godinu na 8.016 regruta, za 1915. - 8.411, za 1916. - 8.748 i za 1918. godinu na 8.906 regruta.[278]

[276] Josip Horvat, Živjeti u Hrvatskoj. Zapisci iz nepovrata 1900.-1941., Zagreb, 1984., 51.

[277] R. Kiszling, Erzherzog Franz Ferdinad von Oesterreich-Este, Graz-Köln, 1953., 270-271.

[278] ABH, ZMF, BH Präs., 1913., 1.683. Wehrgesetznovelle für Bosnien und Hercegovina, Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 27. decembar 1913.

Glava III

Bosanskohercegovački zemaljski pripadnici u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije od Sarajevskog atentata 28. juna 1914. do kraja 1916. godine

Uvertira u rat. Prilike u Bosni i Hercegovini nakon atentata

Nakon manevara kod Tarčina 26. i 27. juna 1914. godine, u kojima su učestvovale trupe sarajevskog 15. i dubrovačkog 16. korpusa, prestolonasljednik nadvojvoda Franz Ferdinand je 28. juna, na pravoslavni Vidovdan, stigao u službenu posjetu u Sarajevo. Pored zvaničnika, očekivali su ga atentatori, a njegovo osiguranje je bilo nedovoljno. Bomba koju je bacio Nedeljko Čabrinović nije pogodila cilj, ali je prvi metak Gavrila Principa smrtonosno pogodio nadvojvodu Franza Ferdinanda, a drugi, namijenjen zemaljskom poglavaru generalu Potioreku, ubio je njegovu suprugu Sofiju, vojvotkinju od Hochenberga.[279]

Na kasnije organizovanom suđenju optuženi Gavrilo Princip, koji je prije četiri godine izišao iz tuzlanske gimnazije i od tada pohađao gimnaziju u Beogradu, izjavio je da se "ne kaje za svoj čin i da nije zločinac, jer je htio samo zlo da odstrani". U društvu u kojem se kretao postao je osvjedočeni srpski nacionalista. Austriju je mrzio jer je smatrao da "od nje Južnim Slavenima može doći samo zlo". Nadvojvodu Franza Ferdinanda je smatrao "najvećom pogibelji za ideju ujedinjenja Srba i uopće Južnih Slovena pod srpskim vođstvom". Prema njegovom mišljenju "Srbija je imala misiju da Bosnu i Hercegovinu otrgne od Austrije, pa da tako misli svaki čestiti čovjek". Ta misao ga je potakla da počini atentat.[280]

Neposredno nakon ubistva prestolonasljednika Franza Ferdinanda, u Bosni i Hercegovini je nastupilo pravo ratno stanje. U redovima muslimanskog i katoličkog stanovništva atentat je izazvao duboko uznemirenje. Već 28. juna u večernjim satima u Sarajevu je došlo do prvih demonstracija, u kojima su uzeli učešća i oficiri. Narednog dana je počeo pravi mali rat. Zbog ogorčenja su muslimani i katolici počeli sa uništavanjem srpskih radnji i stambenih objekata. Policija, žandarmerija, pa čak i vojne snage, nisu bili u stanju da spriječe demonstracije. Demonstranti su se usmjerili prema srbofilskim građanima i institucijama, pa se na udaru prvo našla *Prosvjeta*, *Narod* i *Srpska riječ*, srpske škole, hotel *Evropa* i mnogobrojne radnje koje su pripadale *Narodu* i grupi oko *Otadžbine*, koje su pljačkaški elementi devastirali. Osim nekoliko lakših Srbima nisu nanijete teže tjelesne povrede. U nastalom metežu Srbi su ustrijelili Antona Krajinu iz Bugojna, a nekoliko Muslimana (Osman Azirović, Salih Pusić i Abdulah Širbegović) teško je povrijeđeno. Za vrijeme demonstracija u kafani *Babića bašta* vlasnik Pero Prijević je pretrpio teške povrede, od kojih je kasnije podlegao. Zbog pljačke, u gradu je pritvoreno 58 osoba.[281]

---

[279] P. Tomac, Prvi svetski rat..., 11.

[280] Iz rasprave zbog veleizdaje, Sarajevski list, br. 247, 14. oktobar 1914., 2.

[281] Božo Madžar, Izvještaj vladinog komesara za glavni grad Bosne i Hercegovine Sarajevo o političkoj i privrednoj situaciji u Sarajevu od sarajevskog atentata do kraja januara 1915. godine, GA i DAR BiH, 26, Sarajevo, 1986., 208.

Tek je nakon uvođenja prijekog suda, u gradu nastupio mir. Bez obzira na političko usmjerenje, Srbi su bili ogorčeni, zahtijevajući punu odštetu za učinjenu štetu, prema zagrebačkom primjeru. General Potiorek je naredio da se osobama čija je imovina bila oštećena, dostavi pomoć iz fonda za podršku.[282] Nakon nereda i progona srpskog stanovništva, reisul-ulema hadži Mehmed Džemaludin ef. Čaušević je uputio Muslimanima poslanicu, u kojoj ih je opominjao na "red i mir i čuvanje dobara svojih sugrađana". [283]

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu je 29. juna donijela *Objavu o zavođenju prijekog suda* za područje gradske općine Sarajevo i sarajevskog kotara, kojom je bila predviđena smrtna kazna za 12 vrsta zločina.[284]

Istoga dana u popodnevnim satima u Sarajevu su ponovo odjekivali hici, za šta je general Potiorek optužio Srbe, nadajući se da će javna proklamacija prijekog suda takva zbivanja brzo dovesti do kraja. Poslijepodne, trojica predsjednika Sabora i Šerif Arnautović su posjetili generala Potioreka. Veoma uzbuđeni, vjerovali su u početak općih nemira Srba, insistirajući da se uvede prijeki sud u cijeloj zemlji, za šta Potiorek ipak nije vidio dovoljno razloga. U vezi sa radom Sabora trojica predsjednika su smatrali da bar u naredne tri sedmice on neće biti osposobljen za rad, zalažući se da bude odmah zatvoren i da se sumnjivim elementima oduzme pravo imuniteta. Međutim, Potiorek je tu mjeru smatrao ishitrenom jer bi bila neprijatna, a i zbog Ramazana svaki rad Sabora je bio isključen.[285]

Nakon Sarajeva demonstracije su se proširile i na druga mjesta: Doboj, Vareš, Zenicu, Županjac, Žepče, Bugojno, Visoko, Maglaj, Mostar, Travnik, Tuzlu, Stolac, Konjic, Čapljinu, Ljubuški, Livno, Šamac, Brčko.[286] Zbog oštećenja privatne imovine Srba, uveden je prijeki sud u tuzlanskom i maglajskom srezu. U Mostaru je jedan pravoslavni trgovac ustrijeljen na ulici jer je katolicima, koji su kupovali robu, postavio provokativno pitanje: kupuju li "za svog crknutog cara". Potiorek je bio uvjeren da su radikalni pravoslavci svojim cinizmom doprinijeli nemirima, što je izazvalo reagovanje muslimana i katolika, koji su bili pod neposrednim utiskom ubistva prestolonasljednika.[287]

---

[282] Ibidem, 209. U demonstracijama je nastala šteta od oko 500.000 kruna; oštećeno je oko 150 osoba, kojima je isplaćena pomoć u iznosu od 37.787 kruna.

[283] Sarajevski list, br. 137, 4. juli 1914., 3.

[284] Sarajevski list, br. 131, 29. juni 1914., 1. Predviđena je kazna za Zločin veleizdaje, Zločin protiv vojne sile, Zločin ometanja javnog mira, Zločin ustanka, Zločin bune, Zločin javnog nasilja za neke slučajeve, Zločin umorstva, Zločin ubistva, Zločin teške ozljede tijela, Zločin paleži, Zločin razbojstva, Zločin davanja pripomoći u nekom od pomenutih primjera.

[285] ABH, ZMF, BH Präs., 1914., 811. Prijepis telegrama zemaljskog poglavara FZM Potioreka zajedničkom ministru finansija Ritteru von Bilinskom, Sarajevo, 30. juni 1914.

[286] P. Slijepčević, Napor Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje, Sarajevo, 1929, 222.

[287] ABH, ZMF, BH Präs., 1914., 781, Verhängung des Standesrechtes über die Beßirke Tuzla u. Maglaj, Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 2. juli 1914.

Ministar von Bilinski je smatrao da pomisli o zatvaranju Bosanskohercegovačkog sabora treba potisnuti, jer bi se takva mjera protivila svoj dotadašnjoj povoljnoj situaciji, usljed čega je bio ubijeđen da će ponovni početak rada Sabora ne samo spasiti postojeću situaciju, nego će djelovati umirujuće na opće stanje. U telegramu koji je uputio Potioreku, izložio je program rada uprave u Bosni i Hercegovini, u situaciji nastaloj nakon atentata i nereda. Tumačeći stavove cara Franza Josepha, koji ga je 29. juna primio u audijenciju, saslušao njegove izvještaje i u potpunosti izrazio zadovoljstvo mjerama koje je poduzeo Potiorek, von Biliński se zauzimao za daljnji rad Bosanskog sabora i sređivanje prilika, navodeći da je car izrazio mišljenje da se za zločine pojedinaca i za ispade uzbuđenih grupa stanovništva ne bi smjela kažnjavati cijela zemlja u kojoj je većina stanovništva vjerna caru i za koje bi prekid političkih i privrednih interesa značio veoma mnogo. Ostajao je i dalje na snazi stari kurs po kojem je trebalo na ustavnom sistemu sa većinom stanovništva u zemlji i dalje konsekventno sarađivati.[288]

U noti koju je ministar rata Alexander Krobatin 2. jula uputio von Bilińskom, zahtijevano je da se naredbe koje je iznio u noti u devet tačaka, a koje se odnose na mjere koje treba poduzeti u Bosni i Hercegovini nakon atentata, izvrše u saglasnosti sa objema vladama s bezobzirnom energijom. Tražio je da se iznimne mjere, koje je Potiorek poduzeo u Sarajevu uvođenjem prijekog suda, prošire na cijelu Bosnu i Hercegovinu i Dalmaciju, da se bezuvjetno raspusti Sabor i sva srpska udruženja, da se svi policijski sudovi predaju u ruke Potioreku kako bi mogao u svojim rukama imati sve potrebne mjere za održavanje reda i sigurnosti u unutrašnjosti zemlje, da se iz Bosne i Hercegovine protjeraju svi državljani Srbije, a sa područja Monarhije Srbi koji su se u bilo kojem smislu pokazali nepodobnim. Ostale naredbe su se odnosile na studente, srednjoškolce, učitelje i pravoslavne svećenike.[289]

Između ministra Bilińskog i vojnih krugova došlo je do razmimoilaženja u odnosu na daljnji unutrašnjopolitički kurs u Bosni i Hercegovini. Pod njihovim pritiskom prihvatio je gledište da treba zaključiti rad Sabora i na sjednici Zajedničkog ministarskog vijeća 7. jula 1914. je podržao stav Potioreka da se Austro-Ugarska mora obračunati sa Srbijom ukoliko želi zadržati Bosnu i Hercegovinu.[290]

U proklamaciji upućenoj bosanskohercegovačkom stanovništvu, car Franz Joseph je istakao da je duboko pogođen činom jednog bezbožnog ubice koji je u glavnom gradu njegove voljene Bosne ubio njegovog nasljednika i nadu Monarhije, nećaka Franza Ferdinanda. Posebno je naglasio da je dirnut spontanim saučešćem svih konfesija Bosne i Hercegovine, pa je ovlastio sve korporacije i općine da izraze duboku zahvalnost stanovništvu.[291]

---

[288] ÖUAP, Bd VIII, Nr. 9.962. Šifrirani telegram zajedničkog ministra finansija von Bilinskog zemaljskom poglavaru Potioreku, Beč, 30. juni 1914.
[289] ÖUAP, Bd VIII, Nr. 9.997, Nota ministra rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 2. juli 1914.
[290] Dž. Juzbašić, Aneksija..., 79-80. Vidi i: Dž. Juzbašić, Nacionalno-politički odnosi u Bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910-1914), Sarajevo, 1999., 209-214.
[291] ABH, ZMF, BH Präs., 1914., 787. Proklamation für Bevölkerung von S. Mayestät, 2. juli 1914.

Iznimne mjere u Bosni i Hercegovini su zavedene tako da su najprije Zakonskom Naredbom Zemaljske vlade od 26. jula 1914. godine suspendovane pojedine odredbe Zemaljskog statuta, što je dalo pravnu osnovu za njihovo uvođenje na osnovu Zakona o iznimnim mjerama od 5. marta 1910. godine. One su objavljene u više naredbi Zemaljske vlade. Danom objave naloženo je za cijelu zemlju da oružnički listovi gube važnost i da su svi vlasnici oružja dužni u roku od 8 dana prijaviti oružje nadležnom organu sigurnosti. Oni koji su posjedovali eksploziv morali su ga u roku od 24 sata prijaviti političkim organima. Za neizvršavanje ove odredbe bila je predviđena kazna do 2.000 kruna i pokretanje postupka pred vojnim sudom. Kazneno zakonodavstvo nad osobama koje su se, nakon stupanja na snagu naredbe u Bosni i Hercegovini, bavile nedozvoljenim poslovima, sarađivale i dogovarale sa neprijateljem, prekršile zakletvu o vojnoj službi ili se nisu odazvale pozivu na službu učinile su krivično djelo, zbog čega su predati vojnim sudovima koji su bili nadležni samo za ta djela, tako da druga kažnjiva djela nisu uzimana u obzir.[292]

Sarajevski atentat je mjerodavnim vojnim i političkim krugovima u Beču i Berlinu izgledao kao izuzetan povod za obračun sa Srbijom. Na Memorandum cara Franza Josepha, koji je naglašavao riješenost bečkog dvora da Srbiju izoluje, umanji i isključi kao faktor sile, njemački car Wilhelm II je u slučaju sukoba sa Rusijom obećao bezuvjetnu pomoć. Ministar vanjskih poslova grof Berchtold je 7. jula 1914. godine sazvao sjednicu Ministarskog savjeta na kojoj su se svi prisutni složili da diplomatski uspjeh Monarhije, čak i kada bi se završio porazom Srbije, ne bi imao veću vrijednost. Zbog toga je zaključeno da Srbiji treba uputiti zahtjev u formi ultimatuma, koji unaprijed pretpostavlja odbijanje i time otvara put za radikalno rješenje. Nakon odluka Ministarskog savjeta uslijedio je rad Beča i Berlina na izradi memoranduma koji je držan daleko od javnosti. Diplomatski predstavnici Monarhije u Petrogradu, Parizu, Londonu, Rimu i Carigradu upoznali su 24. jula svoje vlade sa poduzetim koracima Monarhije i sadržaju ultimatuma. Nakon što je predsjednik Ministarskog savjeta Srbije Nikola Pašić predao notu da srpska Vlada odbija izvršiti istragu o atentatu na njenoj teritoriji, austrougarski poslanik u Beogradu je, kratko nakon predaje odgovora Srbije, saopćio da sadržaj note ne zadovoljava i da će poslanstvo isti dan napustiti Beograd. Nakon isteka ultimatuma, Srbija je počela sa mobilizacijom, jer se očekivalo da će objava rata uslijediti za nekoliko sati.[293]

---

[292] ABH, ZMF, Präs. BH, 1914., 1.059. Verordnung des Landeschef für Bosnien und der Hercegovina und Arméeinspektors in Sarajevo über die zeitweilige Unterstellung von Zivilpersonen unter die Militärstrafgerichtsbarkeit, Zemaljska vlada Sarajevo, 26. juli 1914. Kažnjivim djelima su smatrani:

- veleizdaja (§ 111-115 Krivičnog vojnog zakona),
- ometanje javnog reda i mira (§ 142),
- pobuna (§ 149-151),
- širenje glasina (§ 338-342),
- pljačka (§ 253),
- podmetanje požara (§ 242-246),
- uvreda cara (§ 140) i članova careve porodice (§ 141),
- ustanak (§ 144-148),
- javno nasilništvo (§ 302),
- ubistvo (§ 209-213),
- učešće u pljački (§ 268-269).

[293] Klaus Dorst - Wolfgang Wünsche, Der ersten Weltkrieg. Erscheinung und Wesen, Berlin, 1989., 44-45. O julskoj krizi 1914. vidi šire: Fritz Fischer, Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18. Düsseldorf, 1961., 59..., Juli 1914. Die europäische Krise und der Ausbruch des Ersten Weltkriegs, Herausgeben von Imanuel Geiss, DTV Dokumente, München, 1961.

Dan prije izbijanja rata K.u.k. Ministarstvo rata je imenovalo Vrhovnu komandu Balkanskih oružnih snaga. Njen komandant je bio ovlašten da operacije na Balkanu vodi samostalno. Imajući u vidu predstojeću ofanzivu na Srbiju donijeta je odluka da se, u slučaju stupanja na srbijansku teritoriju, civilna i vojna uprava prenesu na vojne komandante Balkanskih oružnih snaga.[294] Predznak skorog izbijanja rata bilo je i sklanjanje porodica oficira iz Bileće i Trebinja.[295] Kad je postalo izvjesno da je izbijanje rata već gotova stvar, car Franz Joseph je 31. jula izdao ovlaštenje Vrhovnoj komandi da se sva utvrđena mjesta u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, kao i utvrđenje Petrovaradin prevedu u ratno stanje.[296]

Mobilizacione mjere su obuhvatile ne samo oružanu silu nego i privredu, industriju, poljoprivredu, saobraćaj i medije, kojima je pripala glavna uloga u kreiranju javnog mnijenja.

Austro-Ugarska se pripremala za rat protiv Rusije, Srbije, Crne Gore i Italije, pa su izrađivani planovi za rat sa svakim vjerovatnim protivnikom pojedinačno i sa više protivnika i na više frontova istovremeno. Prema varijanti ratnog plana s kojim je Austro-Ugarska ušla u rat cjelokupne njene kopnene snage (oko 1.500.000 osoba) su bile podijeljene u 3 grupacije: glavne snage (*A Staffel*, 28 1/2 pješadijskih divizija, 10 konjičkih divizija, 21 *landsturmska* i marševska brigada), prikupile bi se do 19. dana mobilizacije u Galiciji, odakle bi poduzele ofanzivu protiv Rusije. Minimalna grupa Balkan (8 pješadijskih divizija i 7 brdskih pukova), namijenjena je za rat protiv Srbije i Crne Gore. Trebalo je da se do dvanaestog dana mobilizacije prikupe na Balkanskom frontu sa defanzivnom ulogom.

Za slučaj izolovanog rata protiv Srbije bilo je predviđeno da II i V armija izvrše prodor iz Srema preko Save, odnosno iz Bosne preko donje Drine prema Valjevu, dok bi VI armija djelovala glavnim pravcem Sarajevo-Užice. Prema Crnoj Gori bile bi ostavljene dvije brigade za odbranu Boke i Hercegovine. Nakon završene koncentracije Austro-Ugarska je 12. augusta imala u svojoj balkanskoj armiji prema Srbiji i Crnoj Gori raspoređenih sedam armijskih korpusa sa 15½ pješadijskih divizija, jednu konjičku diviziju i jedanaest samostalnih brigada, raspoređenih u tri armije.[297]

Mobilizacija crnogorske vojske je izvršena 28. i 29. jula 1914. godine, a srpske dan kasnije. Po njenom završetku ukupno stanje srpske vojske je iznosilo oko 250.000 osoba u operativnoj vojsci i 150.000 u pozadini. Crnogorska vojska mobilisala je za operativnu vojsku 35.000 osoba, dok se izvjestan broj ljudstva, većinom nenaoružan, nalazio u pozadini.[298]

---

[294] KA-W, KM, AOK, Op. Nr. 5, K.u.k. Ministarstvo rata Vojnoj komandi Sarajevo, 27. juli 1914.

[295] Ibidem, Op. Nr. 43, K.u.k. Ministarstvo rata Vojnoj komandi Sarajevo, 27. juli 1914.

[296] Ibidem, Op. Nr. 95, K.u.k. Ministarstvo rata Vojnoj komandi Sarajevo, 31. juli 1914.

[297] P. Tomac, Prvi svetski rat..., 37-39.

[298] Milan Zelenika, Prvi svetski rat 1914., Vojno delo, Beograd, 1962., 148. Prema podacima glavnog intendanta brojno stanje na hrani srpske vojske iznosilo je 542.000 osoba, 75.000 konja i 76.000 volova. Time je Srbija ispunila zavjet dat Rusiji da će mobilisati pola miliona vojnika.

Ukaz za opću mobilizaciju car Franz Joseph je potpisao 31. jula, ali je 2. august određen kao dan uzbune, a 4. august kao prvi dan mobilizacije. Dio *B-ešalona* koji još nije počeo prevoženje prema Srbiji, zadržan je u mobilizacijskim mjestima odakle je upućen neposredno u Galiciju. Ostatak *B-ešalona* koji se nalazio u pokretu prema Srbiji, trebao je početi prevoženje za Galiciju tek pošto budu slobodne pruge u Karpatima, koje je koristio *A-ešalon*. Mobilizacija u Monarhiji je izvršena pravilno i trajala je tri dana za konjicu, a sedam za pješadiju i artiljeriju.[299]

Sa "Hura!" u smrt za cara i domovinu

U svim dijelovima Monarhije slike su bile gotovo iste. Od miliona onih koji su se oduševljavali za buduće pobjede malo ko je ranije vidio ratište. Vjerski dostojanstvenici su blagosiljali vojnike koji su odlazili u rat bez jasnog cilja, a vojne koračnice su trebale biti putokaz za njihov put u nepoznato. Noću, 4. augusta, kada je istekao britanski ultimatum i počeo svjetski rat, Sir Edward Grey, stojeći na prozoru svoje sobe u *Foreign Officeu*, rekao je jednom prijatelju: "Svjetla se gase svugdje u Europi. Za našeg života nećemo vidjeti da će se ponovo upaliti."[300]

Početkom augusta 1914. godine obrazovana su tri fronta u Evropi, koja su zadržala prvenstveni značaj sve do kraja rata. Od decembra 1914. godine *Zapadni* front se protezao od Sjevernog mora do Švicarske, u dužini od oko 700 km. Prema njemačkoj vojsci na tom frontu su se nalazile britansko-francuska i belgijska vojska. *Istočni* ili *Ruski* front protezao se od Baltičkog mora do Rumunije, gdje se austrougarskoj i njemačkoj vojsci isprriječila ruska vojska. Duž Save i Dunava obrazovan je *Balkanski* front, gdje su se austrougarskoj vojsci suprotstavile Srbija i Crna Gora.

Zbrka u Monarhiji počela je već sa mobilizacijom. Trupe koje su ranije bile određene za južno ratište su upućivane na sjever, što je poremetilo sve prvobitne planove. Bilo je i sitnijih, tipičnih austrijskih paradoksa. Kada su bosanskohercegovačke jedinice već bile spremne za odlazak na ratište, jedinicima je stigao povjerljivi nalog Vrhovne komande da se pravoslavni vojnici izjasne žele li poći na front protiv Srbije ili žele biti raspoređeni u sastav drugih jedinica.

---

[299] Ibidem, 156. Pri općoj mobilizaciji u Monarhiji formirano je 6 armijskih, 17 korpusnih komandi sa ukupno 49 pješadijskih, 11 konjičkih divizija, 3 samostalne brigade, oko 20 marševskih i 20 *landsturmskih* brigada, svega oko 3.350.000 osoba. Od toga je 1.800.000-2.000.000 ušlo u operativnu vojsku (1.094 bataljona, 425 eskadrona, 483 poljske i brdske artiljerije, 224 tvrđavske artiljerijske čete, 155 inženjerijskih i 15 avionskih četa). Ukupan broj raspoloživog ljudstva iznosio je oko 6.100.000 osoba, od kojih je polovina bila vojno obučenih ili djelimično obučenih.)

[300] J. Horvat, Prvi svjetski rat, Panorama zbivanja, Zagreb, 1967., 152.

Iako je njihov broj iznosio preko 1.000 ili oko 30%, samo dvadesetak vojnika izrazilo je želju da ide na drugo ratište.[301]

Nakon proglašenja ratnog stanja za osiguranje granice prema Srbiji i Crnoj Gori angažovani su, osim žandarmerije i veteranskog korpusa (1.600 vojnika) i od povjerljivog domaćeg stanovništva *Schutzkorps* (Zaštitni korpus) sa 11.000 osoba, koji je priključen žandarmeriji. Tako je na početku mobilizacije bila osigurana glavna žila kucavica zemlje, uskotračna željeznička pruga i granični pojas prema Srbiji i Crnoj Gori.[302]

U sastavu *Schutzkorpsa* u osnovi su se nalazili bosanskohercegovački muslimani i katolici. Njegovo formiranje i dopuna uslijedila je od elemenata koji nisu podlijegali vojnoj obavezi, iz sastava 2. i 3. rezerve, koji nisu imali ratni raspored, sa instruktorskom svrhom i za podršku žandarmeriji u održavanju reda i mira u zemlji, u svrhu upotrebe protiv bandi i za vođenje "malog rata" protiv slomljenog protivnika. Formiranje i uspostava *Schutzkorpsa* bila je čisto vojna nadležnost, na koju Zemaljska vlada BiH nije imala utjecaja. Na prijedlog generala Potioreka od 23. jula 1914. godine, za ljudstvo *Schutzkorpsa* su sistematizovane plate u iznosu od 5 kruna za vođu odjeljenja, dok su ostali pripadnici primali iznos od 2 krune i 19 helera, te 80 helera dnevno za ishranu. *Schutzkorps* je djelovao na principu teritorijalne odbrane, u smislu instrukcija o mobilizaciji, o zaštiti vojnih objekata, vojnih uređaja, željeznica, poštanskog i telegrafskog saobraćaja...[303]

Pored toga formiran je dobrovoljački *Zaštitni korpus* (*Freiwilige Schutzkorps*). Odluka o njegovom formiranju je povjerena komandi žandarmerijskog korpusa za Bosnu i Hercegovinu. Ustanovljen je kontingent za Bosnu od 1.000 pješaka i 22 konjanika, a za Hercegovinu od 200 pješaka.[304]

Na frontu su se pripadnici *Schutzkorpsa* kretali zajedno sa vojnim jedinicama. Bosanskohercegovački Srbi, koji su se pridružili srbijanskim i crnogorskim snagama za vrijeme njihovog prodora u Bosnu i Hercegovinu, uhvaćeni na djelu za vrijeme trajanja prijekog suda, kažnjavani su smrtnom kaznom. Izvršioci kazne bili su pripadnici *Schutzkorpsa*, najvećim dijelom bosanskohercegovački Muslimani, pa je u historijskom pamćenju bosanskohercegovačkih Srba ta činjenica kasnije predstavljala instrument za genocidnu politiku

---

[301] Austrougarski general Alfred Kraus je u svojim memoarima, objavljenim nakon rata, zabilježio kako mu je jedan viši oficir 3. bosanskohercegovačkog pješadijskog puka pričao u augustu 1914., za vrijeme vožnje na front, da se "u Budimpešti bilo prikupilo preko 10.000 osoba iz njegovog puka, za koje nije bilo mjesta u jedinici". (A. Kraus, Uzroci..., 105-106); P. Blašković, Sa Bošnjacima..., 81; J. Horvat, Prvi svjetski rat..., 159. B. Hrabak (Predavanje Bosanaca..., 78) bez navođenja izvora, daje podatke da se samo nekoliko pravoslavaca prijavilo i da su se u sastavu bosanskohercegovačkih bataljona nalazili samo katolici i muslimani.

[302] ÖULK, Bd 1, 1914., 92.

[303] ABH, ZMF, 1914., 14.498. "Schutzkorpsmanschaft", Versorgung. Zemaljska vlada BiH, Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo 3. novembar 1914.

[304] KA-W, N. P., K. 7, Geh. Nr. 68 b, Sarajevo, 12. septembar 1914. U Bosni je trebalo da okrug Sarajevo dodijeli 100 pješaka i jednog konjanika, grad Sarajevo 250 pješaka, travnički srez 250 pješaka i 3 konjanika, banjalučki srez 450 pješaka i 15 konjanika, bihaćki srez 50 pješaka i tuzlanski srez 100 pješaka i 3 konjanika.

prema njima. Za vrijeme službe, u redovima *Schutzkorpsa* bilo je i prekoračenja dužnosti, za šta su njegovi pojedini pripadnici optuženi, a protiv njih su vođeni krivični procesi. Jedan proces vođen je krajem aprila 1915. godine, na kojem je osuđeno nekoliko osoba.[305]

Prema naredbi generala Potioreka, u Bosni i Hercegovini je, pored redovne armije, obrazovano više vrsta vojnih formacija. Tokom septembra 1914. godine, u svrhu odbrane Sarajeva i okoline postao je aktuelan plan formiranja *Scharfschutzkorpsa*.[306] To vojno organizovano tijelo je u slučaju potrebe trebalo vršiti patroliranje, obavještajne zadatke, sigurnosnu i rukovodeću službu. Posebna pažnja je posvećena rukovanju oružjem i njegovanju streljaštva kod omladine, analogno kao što je to bio običaj u alpskim zemljama Monarhije. Za vršenje zadataka trebalo je uspostaviti komandu *Scharfschutzkorpsa* sa trojicom stalnih inspektora na čelu, koji bi se smjenjivali svakih 8 sati. U svim kasarnama je trebalo biti raspoređeno po 20 članova *Scharfschutzkorpsa* u punoj ratnoj pripravnosti, odjevenih u smeđe-sivu odjeću, sa kratkim hlačama, dugim čarapama ili gamašama.[307]

Pristupilo se i formiranju *Bürgerwehra*, kao civilne zaštite za očuvanje javnog reda i mira u zemlji, koji nije podlijegao propisima vojne discipline. O formiranju tih jedinica Zemaljska vlada je donijela rješenje 11. augusta 1914. godine. Trebalo ih je formirati po žandarmerijskim rejonima, sa zadatkom da patroliraju, čak i bez oružja, ako im je komandir bio naoružan. Za formiranje patrola trebalo ih je upisati četiri puta više nego što imaju pušaka. Ta *građanska vojska* je vršila funkciju civilne garde, a na terenu je bila podređena žandarmeriji.[308] Osim toga, uspostavljen je i *Schutzwehr*, male naoružane jedinice uz žandarmerijske stanice. Formirane su i seoske straže organizovane po rejonima, u koje je ulazilo po 6 ili 12 sela. Sve te formacije nazivale su se službeno *Bürgerwehr*, sa zadatkom da pojačaju policiju zbog odlaska njenih članova u redovnu vojsku, da vrše policijske patrole, stražarske službe pred upravnim zgradama, poštama, pored telefonskih i željezničkih linija i čuvanje istaknutih mjesta uz riječnu obalu i pojačanje finansijskih straža.[309]

Postojala je namjera obrazovanja i drugih vojnih tijela. Smatrajući da je stvaranje jedne vrste milicije oportuno, sreski načelnik Mostara Mujaga Komadina je krajem septembra 1914. uputio pismo Vojnoj komandi Mostar sa konkretnim prijedlogom. Predložio je da se nakon popisa svih vojnih obveznika, starosti od 37 do 60 godina, koji nisu vršili vojnu dužnost, obrazuje milicija koja bi bila posebno obučena u rukovanju oružjem, a u čijem sastavu bi se nalazili muslimani i katolici. Prema njegovoj procjeni u srezovima Hercegovine moglo se angažovati oko 20.000 osoba, od toga u Konjicu 6.000, u Mostaru 5.000, Ljubuškom 4.000, Čapljini 3.000

---

[305] Prozes gegen Schutzkorps Leute, Sarajevoer Tagesblatt, 30. april 1915., 5.

[306] Posebno dobro obučeni strijelci. ABH, ZV BH, 1914., 12.020, Formierung eines "Scharfschutzkorps", Tvrđavska komanda Sarajevo Zemaljskoj vladi BiH, Sarajevo, 22. septembar 1914.

[307] ABH, ZV BH, Präs., 1914., 11.721. Entwurf für die Aktivierung des Sarajevoer "Scharf-Schutzkorps". Vojna komanda Sarajevo, 3. septembar 1914.

[308] M. Ekmečić, Ratni ciljevi..., 474, nap. 89.

[309] Ibidem, 173.

i u Nevesinju 2.000. Tako obrazovanu miliciju je trebalo aktivirati u slučaju ako se regularne vojne snage ne bi mogle uspješno suprotstaviti neprijatelju, prikupiti na određenim mjestima i staviti na raspolaganje gdje za to postoji potreba. Nakon izvršenih zadataka milicija bi se ponovo vraćala u svoju općinu i tamo čekala do naredne potrebe za intervenciju. Za njeno formiranje povoljnu okolnost je predstavljala činjenica da je žetva već bila obavljena. Na kraju pisma Mujaga Komadina je konstatovao da "ljudstvo sa velikim nestrpljenjem čeka na poziv da služi domovini."[310] Vojna komanda iz Mostara se u načelu složila sa formiranjem milicije, uz molbu da se hitno dostave podaci o rezultatu te akcije.[311]

Plan o djelimičnom naoružanju povjerljivog ljudstva u Bosni i Hercegovini je imao korijene u preduzimanju pripremnih mjera za vrijeme prijeteće ratne opasnosti, tokom 1911. i 1912. godine. Na početku rata, naoružanje muslimanskog i katoličkog stanovništva iz ugroženih oblasti je provedeno samo djelimično. Da bi se ta ideja u cjelosti ostvarila, planirano je da se provede naoružanje povjerljivog stanovništva iz srezova Nevesinje, Konjic, Fojnica, Travnik, Visoko, Vareš i Kladanj, koje bi bilo u stanju da spriječi napade komitskih četa.[312] Za naoružanje lojalnog stanovništva general Potiorek je zahtijevao da mu se hitno uputi potrebno oružje, ukupno 10.000 pušaka sa bajonetima, koje bi se brodom ili željeznicom dostavile u Mostar i Sarajevo i po 5.000 za Banju Luku i Bosanski Brod, sa po 100 patrona po pušci, kao i revolveri i pištolji svih vrsta, sa 50 komada municije.[313]

Nakon prvog talasa većina ovih formacija je raspuštena, ali je za vrijeme prodora srbijanskih i crnogorskih snaga na bosanskohercegovačku teritoriju u septembru i oktobru 1914. plan o naoružavanju povjerljivog stanovništva ponovo aktueliziran.

[310] ABH, ZVBH 12.623, Miliz. Pismo okružnog predstojnika Mostara Mujage Komadine Vojnoj komandi Mostar, 28. septembar 1914.
[311] Ibidem, Vojna komanda Mostar komandi Vojne stanice Konjic, 30. septembar 1914.
[312] KA-W, N. P. 86 c, Rapport, 26. septembar 1914.
[313] ABH, ZMF, BH Präs., 1914., 1.200.

Bosna i Hercegovina kao neposredno ratno područje 1914. godine

Prema izvještajima koji su iz Bihaća, Travnika, Tuzle i Banje Luke pristigli Vojnoj komandi u Sarajevu, mobilizacija je u ovim mjestima prošla u najboljem redu. U Bihaću i Mostaru pravoslavni građani su manifestovali lojalnost Monarhiji, dok su muslimani u Gračanici učili dove za pobjedu.[314] Banjalučki pravoslavci su izražavali lojalnost, tako da je cijeli grad bio okićen crno-žutim zastavama.[315] U drugoj polovini augusta Vojna komanda u Sarajevu je proglasila amnestiju za sve vojne obveznike koji se nisu odazvali na mobilizaciju, ukoliko se lično jave političkim organima okruga.[316]

Nakon izbijanja rata i proglašenja mobilizacije, značajna uloga je pripala vjerskim poglavarima u Bosni i Hercegovini, reisul-ulemi Čauševiću, arhiepiskopu i mitropolitu Evgeniju Letici i mostarskom biskupu Mišiću, koji su se pobrinuli da se mobilizacija provede u redu i miru, koristeći pri tom priliku da se u bosanskohercegovačkim jedinicama širi patriotizam i naglasi vezanost za Monarhiju.[317]

U prvoj ratnoj godini bio je posebno jak utjecaj vojnih "dušebrižnika", kapelana, imama i rabina na vojne obveznike, potcrtan mišlju o ispaštanju zbog prekršene zakletve caru i kralju, što je imalo presudan značaj na njihovo držanje na frontu i podnošenje nadljudskih napora.[318] Na prijedlog K.u.k. Ministarstva rata i careve odluke od 31. oktobra 1914. Todor Jungić iz Sarajeva imenovan je za pravoslavnog vojnog nadsvećenika kod 6. armije, a istovremeno je hafiz Abdulah ef. Kurbegović imenovan za vojnog muftiju II klase kod 25. pješadijske divizije.[319]

Poseban značaj u provođenju mobilizacije pripao je vjerskim službenicima. Pred izbijanje rata, prišlo se provođenju odredbi § 144. Statuta o kulturnoj autonomiji islamske zajednice iz 1909., kojim je bilo predviđeno imenovanje šesterice muftija.[320]

General Potiorek je posebno vodio računa da oduševljenje muslimanskog stanovništva iskoristi za ratne ciljeve Monarhije, nastojeći da se to manifestuje u svakom pogodnom trenutku.

[314] KA-W, N. P., K. 5, 5 c.

[315] Ibidem, 6 b.

[316] Armée-Verordnungs-Blatt, Normalien, Wien 1914., Nr 41, 19. august 1914.

[317] Sarajevski list, br. 183, 13. august 1914., 2; br. 184; 14. august, 2; br. 191, 19. august, 2.

[318] Kada kapetan Pero Blašković na italijanskom ratištu sretne Muslimana koji gladan i žedan vuče top na daleko brdo, plačući govori da "gazeći kao koza stalno upućuje samo molitvu Allahu da ga artiljerija ubije, jer to nije život", u njegovim riječima oslikava se stav prema vojnoj obavezi: zakletva Bogu i caru, jer jedna uključuje drugu, motiv je koji je pokretao vojnike na podnošenje nadljudskih napora. (P. Blašković, Sa Bošnjacima..., 368).

[319] ABH, ZMF, 1914., 14.479, Militär-Seelsorger, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 13. novembar 1914.

[320] ABH, ZMF,1914., 6.693. Betr. Muftis Neuernenung, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 29. april 1914. Nakon što je Ulema medžlis predložio kandidate za tu funkciju, Zajedničko ministarstvo finansija imenovalo je šest muftija i to: hadži Abdulaha ef. Riđanovića za muftiju mostarskog okruga, Salima ef. Muftića sarajevskog okruga, hadži hafiza Ibrahima ef. Maglajlića tuzlanskog, Muhameda Ševketa ef. Kurta travničkog i hadži hafiza Jusufa Zia ef. Jahića banjalučkog okruga.

Nakon izbijanja rata, u svim džamijama u Bosni i Hercegovini su učene dove za pobjedu Centralnih sila. Povodom ulaska Velike Britanije u rat, 15. augusta, nakon molitve za cara u Carevoj džamiji u Sarajevu, prema dogovoru generala Potioreka sa reisul-ulemom i vakufskim direktorom Šerifom Arnautovićem, učena je dova protiv Britanaca. Reisul-ulema Čaušević, odjeven u nošnju mule od Meke i Medine, održao je svečani govor na posebno ukrašenom podijumu. Taj čin je fotografisan, načinjene su razglednice sa tekstom njegovog govora, koje su upućene muslimanskim vojnicima na ruskom frontu, kao i u muslimanske zemlje, sve do Indije.[321]

Neposredno nakon mobilizacije u Srbiji, započele su vojne operacije na području Bosne i Hercegovine. Već 29. jula 1914. godine četnici su kod Rogačice i Bajine Bašte prodrli preko Drine, ali su bili protjerani.[322] U donjem toku Drine angažovane su 11. i 13. brdska brigada, dok je pojas u srednjem toku Drine od Višegrada do Goražda nadgledala 7., a područje kod Foče 8. brdska brigada. Južnije, general Potiorek je naredio smještaj 3. brdske brigade, u Nevesinje kao pozadinu za utvrđenja Bileća, Avtovac i Trebinje. Sve ostale jedinice, dijelom željeznicom i dijelom pješice, uspjele su se skupiti na liniji Kalinovik-Sarajevo-Vareš i sjediniti sa trupama koje su iz Monarhije dolazile željezničkom linijom Bosanski Brod-Sarajevo.[323]

Srbijanske čete iz sastava Šumadijske divizije i Limskog odreda prodrle su 3. augusta na teritoriju Bosne, potiskujući austrougarska granična odjeljenja, utvrđujući se na visovima istočno od Višegrada. Već 3. i 4. augusta poduzele su napade na željezničke stanice Uvac i Rudo, kao i na Vardište. Pošto se udar crnogorske i srbijanske vojske očekivao preko Užica i Sandžaka u pravcu srednje Bosne, general Potiorek je naredio da se na Balkanskom frontu dodatno angažuje jedna i po divizija. Istovremeno su željeznicom i automobilima upućene 9. brdska brigada u Višegrad i 2. u Goražde.[324]

Nakon objave rata, general Conrad je naredio da se prema Srbiji, pored jedinica Minimalne grupe Balkan, koncentriše i *B-ešalon*. Kada je Rusija 31. jula objavila opću mobilizaciju, odlučio je da se prema Srbiji ostavi samo minimalna grupa ojačana štabom V armije, 8. korpusom i jednom pješadijskom divizijom iz *B-ešalona*. Kako je već bilo počelo prevoženje *A-ešalona* na ruski front, i II armije koja je ulazila u *B-ešalon* na srpski front, da srpsko-crnogorska vojska ne bi izvršila brzi napad trebalo je prvo u Sremu i Banatu izvršiti koncentraciju prema Srbiji pa da tek 18. augusta počne prebacivanje jedinica na Istočni front, u Galiciju. Tako su samo V i VI armija obrazovale *Balkanske snage*, a time je u osnovi izmijenjen ofanzivni ratni plan za II, V i VI armiju.

---

[321] KA-W, N. P. K. 8, Nr 136, Sarajevo, 15. august 1914.
[322] B. Hrabak, Operacije na srednjoj i gornjoj Drini i u Sandžaku avgusta 1914. godine, Istorijski glasnik, 4, Beograd, 1964., 12.
[323] ÖULK, Bd I, 1914., 93.
[324] Ibidem, 96.

Objava rata Rusiji saopćena je u Sarajevu 6. augusta 1914. godine. Naredba Vrhovne komande armije od istog dana zahtijevala je, kao minimalni zadatak, odbranu državnih granica.[325] Generalu Potioreku data je daljnja sloboda odlučivanja i rada, uz napomenu da bi uspješan udarac prema srbijanskom upadu bio od najvećeg značaja. Te riječi nisu ostale bez odjeka, pa se on odmah odlučio na ofanzivu prema Srbiji, iako je raspolagao sa samo 10 pješadijskih divizija. Već 9. augusta podnio je generalu Conradu svoj operacioni plan koji je predviđao ofanzivu sa zapada na Srbiju i to: V armija je trebala 12. augusta u zoru prijeći Drinu, nastupiti ka Valjevu i zauzeti ga do 18. 8.; 15. korpus VI armije se do 14. augusta trebao razviti na liniji Višegrad-Srebrenica, prijeći Drinu do 18. augusta i nastupiti ka Užicu, dok je njen 16. korpus trebao izvršiti širi obuhvat od Goražda i Foče preko Uvca i Pljevalja ka Užicu. Potiorek je naredio da V armija, iako nije bila potpuno prikupljena, 12. augusta izvrši prijelaz preko Drine. Komandant V armije general Ritter von Frank je naredio 8. korpusu da u zoru 12. augusta pređe Drinu sjeverno od Janje i zauzme visove istočno od Lešnice. Istovremeno je 13. korpus trebao izvršiti prodor južno od Janje.[326]

Narednih dana u jugoistočnoj Bosni je bilo vrlo živo. Srbijanski i crnogorski operativni plan protiv Austro-Ugarske, koji je 6. augusta 1914. godine predočio vojvoda Ratomir Putnik, predviđao je da se vežu veće austrougarske snage i time oslabi udar u pravcu Rusije. U osnovi ofanzivnog operativnog plana koji je predviđao zajedničke operacije srbijanske i crnogorske vojske, planirano je angažovanje užičke vojske koja bi operisala pravcem Višegrad - Sarajevo i crnogorske vojske na pravcu Pljevlja – Goražde - Sarajevo.[327]

Nakon što su od mještana dobili informacije da se u Foči nalazi jedna austrougarska brigada, komandant Sandžačkog odreda je naredio da Ljubišanski odred zauzme položaje Borovac, Viševina i Ravna Gora. Odred je 6. augusta prešao granicu i nastupao u pravcu Čelebića, prisiljavajući austrougarske snage na povlačenje. Nakon osvajanja područja oko Čelebića, iz Vikoča, Bastasa i okolnih naselja 570 pravoslavaca se prijavilo Sandžačkom odredu i izrazilo želju da se bore protiv Monarhije.[328]

Istovremeno, dijelovi Užičke vojske su 7. augusta dostigli uzvišicu Panos, sjeveroistočno od Višegrada, a Limska grupa je prodrla u područje Međeđe, organizujući od bosanskohercegovačkih pravoslavaca komitske čete. Crnogorci su se rasporedili jugoistočno od Čajniča i zauzeli Čelebić, nastavljajući prodor prema Avtovcu i Trebinju. U području Goražda i Foče i duž hercegovačke granice razvili su se sukobi u kojima su se granični lovci, žandarmerija, dijelovi *Schutzkorpsa* i manji dijelovi graničnih utvrđenja sukobljavali sa Crnogorcima. Ovakve

---

325 Ibidem, 103.

326 M. Zelenika, Prvi svetski rat..., 443.

327 B. Hrabak, Operacije..., 5.

328 Ibidem, 15.

vijesti nisu djelovale umirujuće na komandu Balkanskih oružanih snaga. Pojačane su jedinice 3. brdske brigade i jedinice koje su bile smještene u Trebinju, Bileći i Mostaru. Isto tako linija Foča-Višegrad je popunjena sa dovoljnim brojem jedinica.[329]

Prema izvještaju komande u Ustiprači, Čajniče je bilo u plamenu, a 5.000 Crnogoraca je krenulo prema Goraždu. Jedan zarobljeni Crnogorac je potvrdio da je od tih 5.000 osoba moglo biti oko 2.000 vojnika, dok su ostali bile komite i domaći ljudi.[330] U vijestima pristiglim iz Avtovca, zabilježeno je neprijateljsko držanje pravoslavnog stanovništva ovog kraja. Muslimanima iz Avtovca vojvoda Mišić je uputio poziv da se dignu na ustanak.[331]

Ofanziva prema Sarajevu nalazila se ranije u strateškim koncepcijama srbijanskog Generalštaba, ali se njen domet ograničio na vezivanje i markiranje austrougarskih snaga. Ofanzivni karakter pokazuju zadaci četničkih odreda.[332] Podizanje ustanka u Bosni i Hercegovini je ulazilo u planove vojnih krugova Srbije. Nakon izbijanja rata donijeta je uputa za izvođenje četničkih aktivnosti protiv austrougarskih vojnih snaga, koju je sastavio pukovnik Dragutin Dimitrijević Apis. Ovim dokumentom je bilo predviđeno da u slučaju ofanzive četnički odredi prijeđu na teritoriju Bosne i Hercegovine i tamo posluže kao jezgro za podizanje ustanka u području gdje žive pravoslavci. Četničkim odredima je Vrhovna komanda srbijanske vojske povjerila izvršavanje specifičnih vojnih zadataka, u prvom redu aktivnosti gerilske prirode. Četnici su za vrijeme ofanzivnih operacija trebali nastupati kao prethodnica i izvidnica redovne srbijanske vojske, sa zadatkom da upadaju na teritoriju koja je pod kontrolom austrougarske vojske i da je napadaju s leđa, kao i da u njenoj pozadini napadaju i razaraju komunikacije, velike pokretne ustanove, vrše obavještajnu službu i slično. Njihov osnovni cilj je bio da prisile neprijatelja da rasturi svoje snage i time se oslabi njegova napadačka moć. Za vrijeme povlačenja srbijanske vojske, četnici su se trebali zadržati na okupiranoj teritoriji u pozadini neprijateljskih snaga, napadati i razarati mostove, propuste, telegrafske i telefonske linije, komoru i dr. Od preostalog stanovništva trebalo je obrazovati nove čete. Preko specijalno organizovanih obavještajnih kanala četnici su morali ostvariti vezu sa redovnom srbijanskom vojskom.[333]

Mjesto i uloga četničkih odreda u Prvom svjetskom ratu bili su utvrđeni posebnom direktivom Vrhovne komande. Svi četnički odredi su upućeni 9. augusta na Drinu. Najjužnije se nalazio Gornjački odred raspoređen od Uvca do crnogorske granice, zatim Zlatiborski od Rogačice do Uvca, Rudnički od Rogačice do Zvornika i Jadarski od Zvornika do Rače.[334]

---

[329] ÖULK, I, 1914., 104.

[320] KA-W, N. P., K. 5, 20, Dienstzettel, Sarajevo, 2. august 1914.

[331] Ibidem, 27 f. Dienstzettel, Sarajevo, 3. august 1914.

[332] O ulozi četnika u vrijeme Balkanskih ratova i prije vidi šire u: Nusret Šehić, Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941), Sarajevo, 1971., 13-39.

[333] Ibidem, 40; Jugoslovenski dobrovoljci 1914.-1918. Srbija, Južna Amerika, Severna Amerika, Australija, Francuska, Italija, Solunski front. Priredio Nikola B. Popović, Beograd, 1980., 5.

[334] Jugoslovenski dobrovoljci..., 13.

Pojedine čete Zlatiborskog i Gornjačkog odreda su tokom 1914. godine operisale na teritoriji Bosne, na području Vlasenice, Olova, zatim su nastupale prema Srebrenici, Han Pijesku, Palama i dopirale u neposrednu blizinu Sarajeva. U mjestima gdje su prodrle srbijanske i crnogorske snage, četnicima su se priključivali tamošnji stanovnici i ulazili su kao dobrovoljci u njihove redove. Pokušaj da se akcijom četničkih odreda na području Bosne izazove ustanak nije uspio, budući da je stanovništvo koje je moglo nositi oružje internisano u unutrašnjost Monarhije ili je mobilisano i raspoređeno u radne odrede. Zbog toga su četnički odredi u području Bosne gdje su operisali, uglavnom nailazili na starce, žene i djecu.[335]

Za vrijeme vojnih operacija uhvaćene komite su na licu mjesta strijeljani ili vješani. U mostarskom srezu su ubijene 154 osobe, u duvanjskom 19, dok je u oba sreza u borbama poginulo 36 osoba. U trebinjskom srezu je obješeno 78, a 30 je stradalo u borbama, dok je u bilećkom srezu šest osoba strijeljano a šest objешeno.[336]

Prodor srbijanskih i crnogorskih vojnih snaga na područje od Višegrada do Foče izazvao je masovni bijeg muslimanskog stanovništva iz srezova Višegrad, Rogatica, Čajniče i Foča, dok ih je pravoslavno stanovništvo dočekalo kao oslobodioce, sarađujući s njima i uključujući se u njihove redove. Takvo držanje je bilo povod poduzimanju najžešćih represivnih mjera. Nakon povlačenja crnogorske vojske sa Čelebića kod Foče, sredinom augusta 1914. godine, uhapšeno je 180 pravoslavaca, od kojih je 71 strijeljan u Foči na osnovu odluke prijekog suda, dok su 24 upućena u logor u Arad.[337]

Sa linije Foča-Goražde 14. augusta 16. korpus je preduzeo postepeno čišćenje bosanske teritorije od crnogorskih i srbijanskih snaga. Glavna kolona je nastupala u pravcu Rudog, a sporedna, 13. brdska brigada u dolini, 1. brdska brigada desno, a 2. brdska brigada lijevo na uzvisinama. Petnaestog augusta austrougarske snage su prodrle iz pravca Goražda i Foče i zauzele Zaborak. Narednog dana trupe generala Gabriela su nastojale da ovladaju prevojem Metaljka. Rano ujutro, crnogorske trupe su zapalile Čelebić, povlačeći se nakon toga sa bosanske teritorije.[338]

Austrougarska VI armija nije bila angažovana u Cerskoj bici, te je bila odvojena od V armije. Kada je Užička vojska 14. augusta preduzela nastupanje prema Višegradu, pred njom je austrougarski 5. korpus, još neprikupljen, prešao u odbranu. Istovremeno, 16. korpus je od Foče i Goražda preduzeo nastupanje preko crnogorske granice, potiskujući pred sobom slabije crnogorske snage Pljevaljske divizije u Sandžak. Time su dijelovi VI armije 17. augusta onemogućili spajanje crnogorske Pljevaljske divizije sa srbijanskim Limskim odredom; 19. augusta 16. korpus je zauzeo Pljevlja, a dalji prodor obustavljen je i završio se po naređenju

[335] N. Šehić, Četništvo..., 41, nap. 97.
[336] P. Slijepčević, Napor Bosne..., 396.
[337] ABH, ZMF, BH Präs., 1914., 1.715. Sreski ured Foča Zemaljskoj vladi BiH, Sarajevo, 23. septembar 1914.
[338] ÖULK, I, 1914., 118-119.

generala Potioreka 23. augusta povlačenjem VI armije na lijevu obalu Drine, pošto su V i II armija pretrpjele poraz u Cerskoj bici. Jedinice VI armije su prikupljene u području Rogatice i Vlasenice i prema Ljuboviji. Radi ostvarenja jače koordinacije srbijanske i crnogorske vojske i veće operativne povezanosti njihovih dejstava razrađen je 17. augusta srpsko-crnogorski operativni plan po kojem su 2/3 crnogorske vojske trebale sadejstvovati u srbijanskoj Užičkoj vojsci pri operacijama u istočnoj Bosni, a 1/3 se zadržati u odbrani na granici. Za načelnika štaba crnogorske Vrhovne komande naimenovan je srbijanski general Božo Janković. Crnogorska vojska je od 25. augusta pregrupisana i preformirana: Sandžačka vojska jačine 13.500 i Drinski odred jačine 5.500 osoba, trebali su sadejstvovati u jugoistočnoj Bosni s operacijama Užičke vojske za odbranu granice te lokalna dejstva. U graničnom području ostali su Hercegovački odred, jačine oko 10.000 osoba, Lovćenski odred, jačine 6.858 i Starosrbijanski odred jačine 7.500 osoba, dok je Kolašinska brigada činila samostalni odred od 6 bataljona. Sandžačka vojska je 26. augusta iz šireg područja Pljevalja prešla u napad i istog dana zauzela grad. U daljem prodoru, Sandžačka vojska je 11. septembra prešla Drinu nizvodno od Foče, tri dana kasnije kod Goražda, dok je Užička vojska prešla kod Starog Broda, Višegrada i Međeđe.[339]

Ratna psihoza koja je zavladala, svakodnevno je donosila žrtve. U Vlasenici su 20. augusta ubijena dva Muslimana prelazeći cestu, jer se nisu zaustavili na poziv vojske.[340] Iz Konjica je javljeno da su dva seljaka ubijena pod optužbom da su pucali na voz.[341] Trupe ugarskog *Honvéda* nisu razlikovale muslimane, katolike i pravoslavne pa su temeljito opustošile jedno muslimansko selo.[342]

Iako su nakon izbijanja rata na snazi bile odredbe Haške konvencije, u sukobima na području Bosne i Hercegovine dogodile su se brojne grozote. Po međunarodnom ratnom pravu određene kategorije stanovništva uživale su pravnu zaštitu. U tu kategoriju spadali su ranjenici, bolesnici, brodolomci, pripadnici oružanih snaga, ratni zarobljenici i građanska lica koja su pala u ruke neprijatelju ili su izložena napadima neprijateljskih oružanih snaga.[343] Prema izvještaju žandarmerijskog korpusa za Bosnu i Hercegovinu, upućenom komandi VI armije, crnogorske trupe su 27. augusta kod Bileće zarobile sanitetsku patrolu, koja je zbrinjavala ranjenike. Nakon toga, Crnogorci su im odrezali noseve i uši, iskopali oči, a zatim još živima izrezali usta da ne mogu vikati. Zbog toga je upućen protest crnogorskoj vladi, uz prijetnju preduzimanja strogih represalija od strane vojnih jedinica.[344]

[339] P. Tomac, Prvi svetski rat..., 125.

[340] KA-W, N. P, K. 5, 44, 24. august 1914.

[341] Ibidem, Dienstzettel, 45 d. Sarajevo, 25. august 1914.

[342] Ferdinand Hauptmann, Anton Prasch, Ein Reisebericht Dr Ludwig Thalloczy aus Bosnien, Wien, 1981., 437.

[343] Položaj i zaštita žrtava rata regulisani su općim načelima međunarodnog ratnog prava i posebnim pravnim konvencijama: položaj žrtava rata regulisan je Ženevskom konvencijom o zaštiti vojnih ranjenika i bolesnika iz 1864., revidiranom 1907., a ratnih zarobljenika Haškom konvencijom iz 1899., revidiranom 1907. (Haška konvencija od 29. jula 1899. o zakonima i običajima rata na kopnu, Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, br. 107, 1914., 209-251).

[344] KA-W, KM, AOK Op. 2.176. General Potiorek Vrhovnoj komandi armije, 3. septembar 1914., prijepis.

Srbijanska Vrhovna komanda je 16. septembra preporučivala crnogorskoj Vrhovnoj komandi da se Sandžačka vojska uputi ka frontu Višegrad-Rogatica i da se tu sjedini sa Užičkom vojskom. Ujutro, 17. septembra dijelovi Sandžačke vojske su ušli u Rogaticu. O tome šta se događalo u narednom periodu sreska uprava Rogatice je izvijestila Zemaljsku vladu nakon ofanzive austrougarskih snaga, krajem oktobra 1914. godine. Pustoš je počinjala odmah na izlazu iz Sarajeva. Sa obje strane puta kuće su bile spaljene, većinom nenaseljene i opljačkane. Svi pravoslavci sa Sokoca i Podromanije su se povukli sa srbijanskim i crnogorskim trupama. Crnogorci su ušli u Rogaticu 17. septembra u popodnevnim satima, pozdravljeni od domaćih pravoslavaca aplauzima, zastavama i cvijećem. Uprava u gradu se nalazila u njihovim rukama. Od muslimanskog stanovništva u gradu je ostala tek trećina, koja se nije blagovremeno povukla, izložena teroru Crnogoraca. U gradu su ubijeni kafedžija i jedan nadničar, dok su muderis Muhamed ef. Skaljić, 8 imama, ugledni građani: Bećirbeg Šahinpašić, Uzeiraga Daidžić, Hafiz ef. Muftić, Ibrahim Teskeredžić i drugi, ukupno 70 u srezu, uzeti za taoce. Na ulicama su Muslimani zaustavljani i otimani su im novac i satovi. U gradu su Crnogorci spalili oko 20 kuća sa sporednim zgradama, 20 dućana i džamiju u mahali. Srbijanci i Crnogorci su opljačkali sve što je bilo moguće – namirnice, odjeću, vrijedne stvari i opremu i sve odvukli. Čak su i od domaćeg pravoslavnog stanovništva, pod izgovorom da austrougarski novac više ne vrijedi i stoga mora biti zamijenjen, prikupili novčanice, iznudivši na taj način oko 40.000 kruna. Usljed prodora austrougarskih trupa, 80% pravoslavnog stanovništva se priključilo srbijanskim i crnogorskim snagama koje su se povlačile, velikim dijelom dobrovoljno, dok su jednim dijelom bili prinuđeni.[345]

Sandžačka vojska je nastavila operacije desnom obalom Prače u pravcu Sarajeva, a Užička njenom lijevom obalom. Drinski odred, formiran u okviru Goranskog, dobio je zadatak da osigura lijevi bok i pozadinu Sandžačke vojske, presiječe komunikaciju Sarajevo-Kalinovik i onemogući saobraćaj. Srbijanska Vrhovna komanda je 22. septembra naredila da Užička vojska preduzme ofanzivu pravcem Rogatica-Žljebovi-Vlasenica u pozadinu VI austrougarske armije, da poruši željezničku prugu u dolini Krivaje kojom se ona snabdijevala i prinudi je na obustavljanje napada prema Krupnju. Istovremeno, crnogorska Sandžačka vojska je trebala osigurati pozadinu Užičke vojske, zatvarajući pravce Sarajevo-Glasinac i Sarajevo-dolina Prače.[346]

Iz Trnova je bježalo cjelokupno stanovništvo. Crnogorci, obučeni u uniforme austrougarske vojske, palili su imanja i pljačkali sve odreda pa je stanovništvo izbjeglo. Vraćanje pravoslavnog stanovništva nazad nije dolazilo u obzir, jer se pretpostavljalo da će se pridružiti neprijatelju.[347] Oblast sreske ispostave Trnovo krajem oktobra 1914. godine je u potpunosti očišćena od srbijanskih i crnogorskih trupa, pa je uspostavljen saobraćaj na putu Sarajevo-Trnovo-Kalinovik,

---

[345] ABH, ZMF, BH Präs., 1914., 1.740. Sreski ured Rogatica Zemaljskoj vladi u Sarajevu, 20. oktobar 1914., prijepis.

[346] Novica Rakočević, Politička i vojna saradnja Srbije i Crne Gore u ratu 1914., Naučni skup: Kolubarska bitka. Ratni napori Srbije 1914. godine, Zbornik radova, knjiga 3, Beograd, 1984., 94-95.

[347] KA-W, N. P., K. 6, 86 ad c, Rapport, 27. septembar 1914.

a počeo je s radom i poštanski saobraćaj. Muslimanske porodice iz Trnova su počele povratak kućama. Od pravoslavnog stanovništva je ostao mali broj, dok je najveći dio pobjegao i priključio se srbijanskim i crnogorskim jedinicama.

Nakon što su se 23. septembra u Rogatici sastali komandanti Užičke i Sandžačke vojske te Šumadijske divizije, sporazumjevajući se o zajedničkom vođenju operacija, jedinice Sandžačke vojske i Drinskog odreda su zauzele pozicije i poduzele izviđanje preko Glasinca, Romanije i Jahorine u pravcu Sarajeva. Crnogorska izvidnička odjeljenja su do 25. septembra zauzela Palež, Čelopek, Pohovac, Šiljevu glavu i selo Pale, dok je Užička vojska izvršila prodor u pravcu Vlasenice. Dana 27. septembra izvidničke patrole Sandžačke vojske su izbile na liniju Čelopek-Veliki Vrh-Mokro, dok je Drinski odred izbio na Jahorinu i Igrište, a lijevim krilom kod Kalinovika. Prodor Užičke i Sandžačke vojske u istočnu Bosnu ugrozio je pozadinu VI austrougrske armije, koja je bila u ofanzivi prema srbijanskim snagama na srednjoj Drini. Dijelovi Sandžačke vojske su prekinuli komunikaciju Sarajevo-Vlasenica, a srbijanske snage šumsku prugu Olovo-Han Pijesak, direktno ugrožavajući Vlasenicu, Olovo i Kladanj. Istovremeno, crnogorske patrole su dolazile do Kozije ćuprije na ulazu u Sarajevo.[348]

O zbivanjima u vlaseničkom srezu za vrijeme prodora srbijanskih i crnogorskih snaga, kod etapnog zapovjedništva nakon ponovnog zauzimanja mjesta izjavu je dalo više stanovnika. Kad su Srbijanci drugi put upali u sela Pomol i Štedra bilo je masakrirano više stanovnika. Srbijanske patrole su opkolile muslimanske kuće tražeći hranu i stoku, što im je dato bez otpora, a zatim su tražili novac. U ovim selima srbijanski vojnici su također silovali žene.[349]

Takva situacija je zahtijevala pojačanje austrougarskih jedinica i preduzimanje ofanzive kako bi se srbijanske i crnogorske snage odbacile preko Drine. Austrougarske snage su 4. oktobra počele sa jakim napadima na Užičku vojsku, koji su nastavljeni narednih dana. Prikupljene austrougarske snage (2 brdske brigade i nekoliko bataljona iz pozadine pod komandom generala Felixa Andriana) preduzele su od 5. do 10. oktobra protivnapad i odbacile Užičku vojsku južno od puta Han Pijesak-Sarajevo. Period zatišja tokom borbi na Drini general Potiorek je iskoristio da sa novoformiranom 50. divizijom iz 16. korpusa poduzme 18. oktobra ofanzivu u jugoistočnoj Bosni i potisne Užičku vojsku do 24. oktobra na desnu obalu Drine. Iza nje, do 30. oktobra su se povukle i crnogorske jedinice.[350]

Nakon ofanzive srbijanskih i crnogorskih jedinica iz istočnobosanskih srezova Kladanj, Srebrenica, Vlasenica, Rogatica, Višegrad i Zvornik, sa njima je u pravcu Srbije i Crne Gore otišlo oko 50.000 stanovnika, dijelom dobrovoljno, a dijelom su bili prisiljeni da se priključe vojsci jer su vojni krugovi proširili vijesti da "Švabo ubija sve pred sobom". Osim toga, bio je prisutan

---

[348] N. Rakočević, Politička i vojna saradnja..., 95.
[349] Zlodjela Srba u Bosni, Sarajevski list br. 114, 24. april 1915., 3.
[350] M. Zelenika, Prvi svetski rat..., 637-638.

strah od kazne zbog svečanog dočeka srbijanskih i crnogorskih jedinica, kao i zbog učešća u pljačkama. Vojska je prikupljala izbjeglice u blizini Borika, upućujući ih prema Srbiji.[351]

Izbacivanjem Užičke i Sandžačke vojske iz jugoistočne Bosne general Potiorek je riješio pitanje osiguranja pozadine na tom prostoru, nakon čega je mogao pristupiti realizaciji odluke o trećoj ofanzivi protiv Srbije. Obostrani gubici u borbama na Drini su bili veliki. Radi uništenja srbijanskih snaga u dolini Jadra i u Mačvi, general Potiorek je 6. novembra preduzeo opću ofanzivu sa V armijom prema II srbijanskoj armiji i sa VI armijom od Ljubovije prema Valjevu. Prethodno je kombinovani korpus trebao da proširi mostobran kod Sremske Mitrovice radi obuhvata desnog krila II srbijanske armije, koja se noću 30/31. oktobra povukla jugoistočno od Šapca i prema Ceru. Međutim, srbijanska Vrhovna komanda je 2. i 12. novembra pravovremeno povukla svoje armije na liniji Ub-Karaula-Blizanski visovi-Jocina breza-Stave, a Užičku vojsku u prostor Užica, naslanjajući desno krilo na Obrenovački odred, a lijevo na Medvednik.[352]

U vladinim krugovima u Sarajevu smatralo se da se na brzu pacifikaciju pravoslavnog stanovništva nije moglo računati, ukoliko austrougarske snage ne budu odlučno djelovale na sprečavanju pokretanja ustanka. Od 28. juna do 15. augusta 1914. godine kod centralnih sudova u Bosni i Hercegovini su vođeni krivični postupci protiv 637 osoba. Nakon pronalaženja lozničkog materijala, iz grupe talaca je uzeto ili novim hapšenjem u sarajevski zatvor sprovedeno nekoliko stotina osoba.[353]

Iznenađujuće je bilo u kojoj mjeri se srpska ideja probila ne samo među inteligencijom nego i među seoskim stanovništvom.[354]

Vojni organi u trebinjskom okrugu su preduzeli kaznene mjere, pa su 12. augusta obješeni Gujo Gudelj iz Pokrajčića, koji je davao signale crnogorskim trupama i pop Vid Parežanin iz Lastva-Korjenića, kao talac, zbog prelaska lastvanskih pravoslavaca Crnogorcima pri napadu na Trebinje.[355]

Takve scene i primjeri fanatizma pojačali su ubjeđenje da mu se može suprotstaviti samo silom. Protiv komita se nije uvijek postupalo konzekventno. Isprva se nisu mogli razlikovati od redovnih trupa i mnogi su došli u zarobljeništvo. Tek kasnije nisu više tretirani kao vojnici. Sami nisu znali za šta se bore, priznajući samo da ih oficiri tjeraju naprijed.[356]

---

[351] KA-W, N. P., K. 8, 109 b, Kladanj 17. oktobar 1914. M. Ekmečić označava bijeg pravoslavnog stanovništva iz istočne Bosne "etničkim čišćenjem svojih podanika od strane Austro-Ugarske". (Ratni ciljevi..., 180).

[352] M. Zelenika, Prvi svetski rat..., 638.

[353] Đ. Mikić, Veleizdajnički procesi..., 62.

[354] F. Hauptmann, A. Prasch, Ein Reisebericht..., 430. Poznat je slučaj da je jedan srpski seljak pred vješalima tri puta vikao "Živio kralj Petar!", a zatim, masakriran od vojnika, umirući, ponovo spominjao njegovo ime.

[355] ABH, ZMF, BH Präs., 1914., 1.410, Prepis izvještaja br. 320 od 13/8 1914., Krilo komande u Trebinju komandi žandarmerije. Dok je stajao pod vješalima sa konopcem oko vrata pop Parežanin je vikao: "Živjela Srbija, srpska vojska, srpski narod i velika Rusija".

[356] F. Hauptmann, A. Prasch, Ein Reisebericht..., 430.

Austrougarska uprava je smatrala da takvi primjeri ukazuju da je riječ o tajnom i dugom pripremanju bosanskohercegovačkog pravoslavnog stanovništva u veleizdajničkom smislu za događaje koji su nastupili. "Oni su tako odgajani, jer je po logici teško pretpostaviti da bi običan neobrazovan seljak, čak i stare žene, mogli pružiti takve vojne usluge, a da prethodno nisu dugo vremena bili na to pripremani." – zaključio je dvorski savjetnik Grasl, predlažući da "uprava ima za glavni zadatak da vaspitava narod kojim upravlja u duhu odanosti prijestolju i poštovanja zakona bez obzira na ličnost, i da u svim administrativno-upravnim postupcima pokaže dobru namjeru i dosljednu čvrstinu". Smatrao je da treba voditi računa da se isključi bilo kakav militaristički duh, a time i štetna protekcija koja ometa rad, tj. odavanje priznanja za zasluge svakom pojedincu. Na kraju zaključuje: "Da se tako radilo, ne bi se desilo da među srpskim intelektualcima ima i danas nesumnjivo mnogo onih koji su u dubini srca na strani neprijatelja."[357]

Istraga vođena u Sarajevu protiv učesnika u atentatu, pokazala je svu oštrinu krize u prosvjetnom i školskom sistemu u zemlji i razmjere omladinskog pokreta koji je negirao austrougarsku vladavinu. Vlasti su vršile istrage, hapsile osumnjičene srednjoškolce i pripremale protiv njih sudske procese. Po shvatanju austrougarskih centralnih vlasti u srednjim školama u Bosni i Hercegovini je došlo do krize, otkazivanja discipline i međusobnih obračunavanja među učenicima.[358] Budući da su se godinama umnožavali ekscesi školske omladine, za suzbijanje te pojave i njenih uzroka pokazale su se neodrživim iznimne mjere. Ustanovljeno je da su ekscese podsticali neprijateljski elementi koji su sistematski i najčešće protiv lojalnih elemenata u školskim tijelima djelovali i agitirali. Zbog toga su dopunjene odredbe drugog glavnog dijela, trećeg odjeljka Kaznenog zakonika za Bosnu i Hercegovinu. Za one kojima se dokaže krivica predviđena je kazna od 1 do 6 mjeseci, a ukoliko nije bosanskohercegovački zemaljski pripadnik, protjerivan je sa područja Monarhije.[359]

Vojna komanda iz Mostara je procijenila da je srbofilska propaganda koja je ranije otklanjana primjenom drakonskih mjera, nakon mobilizacije nastavljena u punom obimu. Kao potvrda takvog uvjerenja bili su davanje svjetlosnih signala srbijanskoj i crnogorskoj vojsci, kao i raspoloženje pravoslavnog stanovništva koje je otvoreno pokazivalo radost i nakon najmanjeg znaka neuspjeha austrougarskog oružja, što je praćeno raznim glasinama. Usljed toga, Vojna komanda je zahtijevala preduzimanje preventivnih mjera u većem obimu. Prije svega, trebalo je iz zemlje protjerati neprijateljske elemente a zabraniti useljavanje stanovništva koje dolazi iz balkanskih zemalja. Svima koji su neprijateljski raspoloženi prema državi trebalo je konfiskovati

[357] G. Šljivo, Raspoloženje naroda..., 138.

[358] H. Kapidžić, Austrougarske centralne vlasti i omladinski pokret u Bosni i Hercegovini neposredno poslije sarajevskog atentata, GA i DAR BiH, IV-V, Sarajevo, 1965., 398.

[359] ABH, ZMF, BH Präs., 1914., 1.078. Entwurf eines Gesetzes womit die Bestimmungen des zweiten Hauptstückes des dritten Teiles des Strafgesetzes ergänzt werden. Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 26. juli 1914.

imanja. Zbog znakova stalnih nemira školske omladine, trebalo je donijeti zakon koji će vrijediti za cijelu zemlju. Sve narodne škole u Bosni i Hercegovini, Dalmaciji i Slavoniji je trebalo pretvoriti u vojne škole, a konačno raspustiti sva sokolska udruženja. Ponovno regulisanje aktivnosti udruženja vršilo bi se pod kontrolom vojno-teritorijalnih oblasti, a odobrenje za njegovu aktivnost bilo bi uvjetovano doprinosom mobilizaciji. Predloženo je da se prošire streljačka društva i da im se daju posebne privilegije. Svi pravoslavni duhovnjaci bi morali završiti studij u zemlji. Neodložnim zadatkom smatrano je ukidanje ćirilice u javnom saobraćanju, u udžbenicima i upotreba u uredima.[360]

Petnaest dana prije smjenjivanja, general Potiorek je u izvještaju upućenom Zajedničkom ministarstvu finansija opravdavao oštre mjere koje su preduzete u Bosni i Hercegovini nakon Sarajevskog atentata. U njemu je konstatovano da je, poslije saznanja stečenih posljednjih mjeseci, uspjelo da se većina pravoslavnog stanovništva pridobije za državnu ideju, čak štaviše, uočene pojave na svim područjima uprave su pokazale da prevratnički duh i nelojalnost nisu zastupljeni samo kod nekih egzaltiranih političara, nego je on uhvatio korijen u do tada neslućenim razmjerama u svim slojevima stanovništva. Veći dio svećenstva i učitelja u konfesionalnim školama te ostale inteligencije slobodnih zanimanja, kao i gradskih gazda, inficiran je ovim duhom pa se čak mnogostruko proširio i među zemaljskim činovnicima i namještenicima svih kategorija, uprkos njihovoj zakletvi na službu. Konzervativno i lojalno stanovništvo zavedeno je od iredentističkog pokreta, prilazeći u cjelosti sa oružjem srbijanskoj vojsci u graničnom području.

Po Potiorekovom mišljenju proces atentatorima je pokazao da je Srbija raspirila nacionalne strasti Srba u Bosni i Hercegovini i podstakla njihove megalomanske aspiracije. Optuživao je *Slavenski jug* i iz njega izraslu *Narodnu odbranu*, koja je sve kulturne institucije Srba pretvorila u oruđe svog političkog cilja. Kao glavni razlog jačanja srpskog nacionalizma Potiorek je navodio popustljivost uprave prema zahtjevima u ranijem periodu, naročito nakon završenog autonomnog pokreta za crkveno-školsku autonomiju. Davanje Statuta o crkveno-školskoj autonomiji smatrao je fatalnom greškom uprave, jer je to dovelo do uspostave nacionalne crkve i škole i do izgradnje takve svijesti kod Srba da se oni više nisu osjećali kao Bosanci pravoslavne vjere i pripadnici Monarhije, nego kao poseban privilegirani elemenat koji smatra da ima pravo na separatističke aspiracije, čime je stvorena vrlo prikladna platforma za subverzivnu djelatnost.[361]

Kako su prijeki sudovi sami odlučivali o krivici ili nevinosti optuženih, smjeli su im biti privedeni samo okrivljeni uhvaćeni na djelu ili optuženi sa dovoljno argumenata. Za to je, prema § 438 Krivičnog vojnog zakona, predviđen rok od 48 sati.[362] Nakon proglašenja vanrednog stanja taj rok je produžen na 8 dana, da bi se organima javne sigurnosti dao slobodni prostor da mogu

[360] ABH, ZMF, BH Präs., 1914., 1.996. Zemaljska vlada blh Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 29. novembar 1914.
[361] ABH, ZMF, BH Präs., 1914., 1994. Izvještaj šefa Zemaljske vlade BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 15. decembar 1914.
[362] R. Hecht, Heeresergänzung..., 61.

obaviti dodatne istrage.[363]

Usljed ratnih zbivanja sreski sudovi iz ugroženih područja su premješteni u unutrašnjost zemlje.[364]

Opća mobilizacija i ratno stanje u zemlji postavili su pred žandarmeriju velike zahtjeve. Za vrijeme ratnih zbivanja na granici kao i kasnije prilikom čišćenja nekih područja od neprijatelja, žandarmerija se borila rame uz rame sa vojnim jedinicama. Djelovala je prilikom rekvizicija, zbrinjavanja izbjeglica, nadzora interniranih, sprečavanja krijumčarenja namirnica i u svim oblastima snabdijevanja. Radi kvalitetnijeg vršenja službe 1914. godine dovedeno je iz Njemačke 8 kriminalističkih pasa, čiji se broj povećao na 18. Usljed ratnih događaja na granici prema Srbiji i Crnoj Gori 22 žandarmerijske stanice su bile potpuno uništene ili u tolikoj mjeri oštećene da su se morale ponovo graditi.[365]

U sastavu bosanskohercegovačke žandarmerije 1914. godine nalazilo se 2.259 osoba, od kojih je bilo 224 iz Bosne i Hercegovine. Tokom 1916. godine u sastavu Bosanskohercegovačke žandarmerije se nalazilo 2.181 osoba, od kojih je njih 278 bilo iz Bosne i Hercegovine.[366]

Atentat od 28. juna 1914. godine i rat koji je uslijedio, dali su povod za preduzimanje iznimnih mjera u području javne sigurnosti. To je vodilo čitavom nizu pooštravanja postojećih policijskih normi. Promijenjeni odnosi imali su za posljedicu reformu cijelog policijskog aparata u zemlji, što je 1916. godine dovelo do uspostave moderno utemeljene Policijske direkcije u Sarajevu. Uskoro su preduzete organizacione mjere za uspostavu sigurnosne službe u ostalim krajevima zemlje.[367]

---

[363] ABH, ZMF, BH Präs., 1914.., 1.162, Behandlung von Deserteuren, Flüchtlingen und verdächtigen Personen, Ministarstvo unutrašnjih poslova svim zemaljskim šefovima, Beč, 23. juli 1914., prijepis.

[364] ABH, ZMF, BH Präs., 1957, ex 1914., Verhalten der Gerichte in den von Feinde besetzten oder bedrohten Gebieten, Zemaljska vlada BiH Vrhovnom sudu, Vrhovno tužilaštvo na okružne i sreske sudove, Sarajevo, 22. decembar 1914.

[365] Bericht...1914. - 1916..., 28-29.

[366] Ibidem, 210. Od toga su 1914. godine bila 102 pravoslavca, 21 musliman i 101 katolik. Tokom 1916. godine broj katolika ostao je isti, dok se broj muslimana povećao na 52, a pravoslavaca na 114 osoba.

[367] Ibidem, 26.

Represivne mjere prema bosanskohercegovačkim Srbima. Uzimanje talaca i internacije politički sumnjivog stanovništva

Neposredno nakon objave mobilizacije u Bosni i Hercegovini vojni organi su počeli uzimati taoce. Ta mjera je trebala predstavljati garanciju za mir u zemlji, pa su na taj način ograničavane akcije komitskih četa. Taoci su svojim životima garantovali za svaku štetu koja se u zemlji mogla dogoditi vojsci, vojnim objektima, transportima, javnim prometnim sredstvima i svemu što je imalo značaja za vojsku. Postavljani su na onim mjestima koja su mogla biti ugrožena od gerilskih akcija.[368]

U dopisu Zemaljske vlade upućenom sreskim uredima i ekspoziturama u zemlji 28. jula 1914. godine sadržana je instrukcija o uvođenju institucije talaca. Za taoce je trebalo uzimati najutjecajnije i najuglednije osobe pravoslavne vjere koje su politički pripadale *Narodu*, *Otadžbini* i *Srpskoj riječi*, s tim da oni budu zalog lojalnog držanja njihovih pripadnika i pristalica. Naglašeno je da je od posebnog značaja uzimanje za taoce osoba koje su sa njima u krvnom srodstvu, čime se željelo postići umirujuće djelovanje na stanovništvo. Politički organi su trebali da stanovništvo upoznaju o značaju uzimanja talaca, naglašavajući da to nije kaznena mjera, nego sredstvo zaštite države, a da se poštuje njihov tretman. Svojim životima taoci su garantovali za objekte od vojnog značaja i svaki incident je imao za posljedicu njihovo pogubljenje.[369]

Za namjerno oštećenje željeznice, mostova, puteva, telegrafskih i telefonskih linija, predviđena je smrtna kazna vješanjem. Svaka općina u čijoj oblasti dođe do takvog oštećenja, bila je izložena visokim kaznama ili drugim teškim kontribucijama, koje su odmah preduzimane. Vojne komande osiguranja željeznica i mostova, kao i komande vojnih transporta bile su ovlaštene za uzimanje talaca i mogle su ih rasporediti kod odjeljenja za zaštitu i na vojne vozove. Prilikom napada na željeznicu ili mostove taoce je trebalo strijeljati na licu mjesta.[370] U svim općinama, posebno onim koje su se nalazile u blizini željeznice, trebalo je na vidnim mjestima istaknuti plakate.[371] Vojna komanda je uputila sreskim organima u Jajcu, Bugojnu, Travniku i Zenici poseban dodatak Naredbi, po kojem je kod svih važnijih vojnih objekata i vojnih transporta trebalo iz okolnog područja rasporediti taoce. Pri razrješenju veteranske čete

---

[368] G. Šljivo, Raspoloženje naroda..., 91.

[369] ABH, ZV BH Präs., 1914., 7.493. Aushebung von Geiseln und Behandlung derselbe. Zemaljska vlada BiH svim sreskim uredima i sreskim ispostavama, Sarajevo, 28. juli 1914.

[370] ABH, ZV BH Präs., 1914., 8.352, Objava komande 15. korpusa.

[371] ABH, ZV BH Präs., 1914., 7.441. Beschedigung von Komunikationsmitteln, Zemaljska vlada BiH svim sreskim uredima, sreskim ispostavama i vladinom komesaru za glavni grad Sarajevo, Sarajevo, 27. juli 1914.

od strane bosanskohercegovačkih odjeljenja za zaštitu željeznice Jajce-Travnik trebalo je taoce rasporediti tako da na svakom vozu budu po trojica.[372]

U unutrašnjost Monarhije su prvo odvedeni politički sumnjivi i taoci.[373] Od ukupno 380 pravoslavnih svećenika u zemlji, zatvoreno je ili odvedeno u taoce 163.[374]

Nakon izbijanja rata Zajedničko ministarstvo finansija je preduzelo mjere da politički nepodobni i sumnjivi zemaljski pripadnici koji su uhapšeni u zemlji, budu premješteni u unutrašnjost Monarhije, jer iz vojnih i političkih obzira njihovo zadržavanje u zemlji nije bilo poželjno. General Potiorek je uputio nalog svim sreskim uredima da načine listu nepouzdanih stanovnika, da se privremeno smjeste u Brod i upute u Komarom.[375]

Gotovo svakodnevno, Zajedničkom ministarstvu finansija je javljano da su vojni organi iz graničnih srezova uklanjali politički sumnjivo pravoslavno stanovništvo i predavali političkim organima radi premještaja u unutrašnjost Monarhije. Ocijenjeno je da ove osobe ni pod kakvim uvjetima nisu mogle ostati u zemlji. Smještaj u srezovima sa većinskim pravoslavnim stanovništvom nije dolazio u obzir jer bi tada neprijatelj lako unio novu varnicu. Smještaj u srezove sa većinskim muslimanskim stanovništvom još manje je uzet u obzir, jer bi došlo do novih sukoba, a osim toga je u njima bilo smješteno domaće izbjeglo stanovništvo i izbjeglice iz Sandžaka. Interniranje politički sumnjivih u zemlji zahtijevalo bi nadgledanje od austrougarskih trupa. Svaki smještaj u zemlji je nosio u sebi opasnost da neprijatelju dostavljaju vijesti i odaju položaje austrougarskih jedinica. Stoga je bilo važno da se politički nepovjerljive i sumnjive osobe bezuvjetno protjeraju u unutrašnjost Monarhije. Srbi iz drugih područja Monarhije su trebali biti premješteni u Neszider, da ne bi dolazili u kontakt sa ostalim bosanskohercegovačkim stanovništvom.[376]

Posebno teška situacija interniranih bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika je bila u Aradu. Nakon saznanja o katastrofalnoj situaciji u logoru K.u.k. Ministarstvo rata uputilo je Naredbu Vojnoj komandi u Temišvaru da se preduzmu hitne mjere da se stanje popravi.[377]

Prema odredbama instrukcije o mobilizaciji u nekadašnju tvrđavu Arad je bilo smješteno oko 4.000 bosanskohercegovačkih interniranih osoba. Ograničeni uvjeti smještaja znatno su pogoršali zdravstveno stanje tih osoba pa je stalno rastao broj oboljenja i smrtnih slučajeva.

---

[372] ABH, ZV BH, Präs., 1914., 7.352. Zemaljska vlada BiH svim sreskim uredima i sreskim ispostavama, Sarajevo, 29. juli 1914.

[373] KA-W, N. P. K. 6, Geh. Nr. 61 b. Broj interniranih osoba u unutrašnjost Monarhije u prvim mjesecima nakon Sarajevskog atentata je iznosio: iz grada Sarajeva 82, okruga Sarajevo 172, okruga Bihać 16, okruga Banja Luka 100, okruga Mostar 390, okruga Travnik 55 i iz okruga Tuzla 404. Od toga su bila 23 svećenika, 99 učitelja i 2 poslanika. U zemlji su internirani iz grada Sarajeva 37, okruga Bihać 64, okruga Banja Luka 153, okruga Mostar 196, okruga Sarajevo 61, okruga Travnik 138, okruga Tuzla 195, ukupno 844 osobe. Među interniranim bili su 101 svećenik, 18 učitelja i 7 poslanika.

[374] F. Hauptmann, A. Prasch, Ein Reisebericht..., 444.

[375] KA-W, N. P., K. 5, 21 d. Dienstzettel, Sarajevo, 10. august 1914.

[376] ABH, ZMF, BH Präs., 1914., 1.543, 1.556 Internierung von politisch verdächtigen aus Bosnien in Arad. Zajedničko ministarstvo finansija K. k. Ministarstvu rata, Beč, 21. septembar 1914.

[377] ABH, ZMF, BH Präs., 1915., 61. Politisch Verdächtige b.h. Landesangehörige in Arad, K.u.k. Ministarstvo rata Vojnoj komandi Temišvar, januar 1915.

Među interniranim licima najveći broj nije posjedovao nikakvih dokumenata i najčešće je u Arad upućivan sa oznakom *P. V.*[378] Kako se iz izvještaja Vojne komande iz Arada moglo zaključiti da se među interniranim nalaze i taoci K.u.k. Ministarstvo rata je ovlastilo Vojnu komandu u Temišvaru da preduzme sve potrebne mjere za poboljšanje tamošnjih odnosa. Istovremeno je, na zahtjev okružnih organa u Bosni i Hercegovini i Zemaljske vlade BiH u Sarajevu, trebalo osnovati komisiju koja će ustanoviti da li je internirani počinio prestup ili prekršaj protiv vojne sile ili javne sigurnosti i mira u Monarhiji. Ukoliko su za to postojale osnove, krivca je trebalo predati nadležnom sudu, a nevine otpustiti.[379]

Po nalogu komandujućeg generala u Bosni i Hercegovini Sarkotića, u periodu od 17. do 30. maja 1915. godine zarobljenički logor u Aradu je posjetio major Karl Wesseli. U Arad je stigao 16. maja i narednog dana posjetio komandanta logora pukovnika Eduarda Hegediša i zapovjednika vojne stanice u Aradu kapetana Fridricha Lachmanna, informisao se o stanju u logoru a zatim se sam uvjerio u odnose koji su vladali u logoru, obavljajući razgovor sa interniranim. Nakon uvida u situaciju sačinio je izvještaj i dostavio Zemaljskoj vladi u Sarajevu. U njemu je konstatovano da je u Arad ukupno bilo internirano oko 4.300 osoba, od kojih se trenutno nalazilo u logoru 3.558, od toga 3.393 muškarca, 109 žena i 56 djece. Do tada je u logoru umrlo 520 osoba, dio je premješten u Bihać, a dio otpušten kući.[380]

U početku su internirani bili smješteni u tamnim, vlažnim prostorijama u kojima su spavali najčešće na podu, pokriveni slamom. U logoru su vladali izuzetno loši sanitarni uvjeti. Loš smještaj, hladnoća i vlaga, nedostatak odjeće i promijenjene navike kao i nedovoljna ishrana, doprinijeli su da je usljed depresije umanjena otporna snaga, pa je broj oboljenja znatno porastao, što je praćeno velikom smrtnošću.

Tu su se nalazile i majke onih koji su na frontu ili su na službi u komori, pa se major Wesseli založio da se upute kući, a ukoliko to nije bilo moguće iz vojnih razloga da se premjeste u Bihać. Smatrajući da najmanje 1.000 osoba ne pripada u Arad, predlagao je da se izvrši saziv vojnih obveznika čija su godišta već mobilisana. Sredinom januara 1915. godine logor je reorganizovan i za komandanta je imenovan kapetan Lachmann. Svaki internirani je dobio krevet, slamaricu i ćebe, a inteligencija po dva lanena prostirača. I ishrana se popravila pa su dobijali tri obroka dnevno, a inteligencija posebno svaki dan meso. Interesantno je zapažanje majora Wesselija o inteligenciji. Uz konstataciju da kod svećenika, učitelja i studenata poduzete mjere nisu postigle

[378] P. V. – Politisch Verdächtig – politički sumnjiv.

[379] ABH, ZMF, BH Präs., 1915., 439. Internierte b.h. Landesangehörige in Arad, K.u.k. Ministarstvo rata komandi Balkanskih oružanih snaga, Beč, januar 1915.

[380] U djelu *Crna knjiga. Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme svetskog rata 1914-1918.* (Sarajevo, 1920., 74.) Vladimir Ćorović navodi da se u Aradu nalazilo 5.500 interniraca, da je do 30. januara 1915. umrlo 1.195 osoba, a broj se do kraja povećao na 2.200 osoba. Iako autor ne navodi izvor, ti podaci su kasnije u literaturi preuzimani nekritički, bez provjere.

cilj, izražavao je ubjeđenje "da oni nikada neće biti građani vjerni državi i da sami žele biti smatrani političkim mučenicima".[381]

U vojnom logoru u Franzstadtu (Žegar) kod Bihaća, prilike za internirane su bile drugačije. Sredinom aprila 1915. godine u logoru se nalazilo 367 osoba, raspoređenih u pet baraka sa po dvije sobe. U svakoj baraci veličine 15 × 5 m smješteno je po 30 do 50 osoba, raspoređenih tako da se u jednoj nalazila inteligencija, u drugoj studenti i "bolji ljudi", a u trećoj žene, djevojke i djeca. Seljaci, zanatlije i ostali su raspoređeni u preostali prostor. U logoru je uspostavljena ambulanta za 30 osoba, a svakodnevno su obavljane ljekarske vizite, tako da je opće stanje interniranih bilo dobro. Do 10. aprila 1915. godine u logoru je umrlo 10 osoba, od kojih je bilo 7 starijih od 50 godina.[382]

Za vrijeme ofanzive na Srbiju u jesen 1915. i na Crnu Goru početkom 1916. godine, nakon povlačenja srpske i crnogorske vojske, ostalo je dosta bjegunaca iz Bosne i Hercegovine. Austrougarske vlasti su ih počele prikupljati i slati u Bosnu, gdje im je trebalo biti posebno suđeno. Skupljene porodice slali su najviše u Pljevlja, gdje im je bilo određeno sabiralište, a odatle su otpremani u veliki dobojski logor.[383] Kroz njega je od 27. decembra 1915. do 5. jula 1917. godine prošlo 16.673 muškarca i 16.966 žena i djece iz Bosne i Hercegovine, a sa srbijanskim i crnogorskim stanovnicima ukupan broj se penjao na 45.791 osobu. Prema zabilješkama sveštenika Slavka Trninića u Doboju je sahranjeno 1916. i 1917. godine preko 1.000 djece starosti ispod 10 godina, a svega je u logoru umrlo, uračunavši Srbijance, 4.500 do 5.000 osoba.[384] Iste podatke je u Bečkom parlamentu iznio poslanik Tresić-Pavičić, na šta mu je u ime austrougarske Vlade odgovorio njen vojni ataše u Hagu, Iškovski, navodeći da u Aradu nije umrlo svih 3.000 interniranih, kako je naveo Tresić-Pavičić, nego 709, priznajući da su tamo higijenske prilike u početku zaista bile loše.[385] Prema njegovim podacima, po osudi vojnih sudova u Bosni i Hercegovini je ubijeno 210 lica zbog zločina ometanja javnog reda i mira i 250 zbog veleizdaje, špijunaže i pomaganja neprijatelju. Izneseni su podaci da je u Doboju umrlo 1.900 osoba od bolesti i iscrpljenosti, navodeći da je do njih došlo prilikom povlačenja crnogorske vojske za kojom su išli.[386]

---

[381] ABH, ZMF, BH Präs., 1915., 439. Relation über das k.u.k. Internierungslager in Arad, Major Karl Wessely Zemaljskoj vladi BiH u Sarajevu, 4. april 1915.

[382] ABH, ZMF, BH Präs., 1915., 472, Internierungslager Franzstadt in Bihać. Verhältnisse, Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 20. april 1915.

[383] V. Ćorović, Crna knjiga..., 129.

[384] P. Slijepčević, Napor Bosne..., 226.

[385] Uporedi: Prilog II – Pregled mobilizacije interniranih u Aradu.

[386] P. Slijepčević, Napor Bosne..., 227.

Ekspatrijacija i konfiskacija imovine bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika. Plan o naseljavanju granične oblasti

Ratna zbivanja na području Bosne i Hercegovine 1914. godine imala su značajne posljedice na politički i demografski razvoj graničnih oblasti prema Srbiji i Crnoj Gori, aktuelizirajući ranije planove o naseljavanju tog područja.[387] Prema popisu stanovništva iz 1910. godine u graničnom području prema Srbiji i Crnoj Gori (Višegrad, Čajniče, Rogatica, Foča) živjelo je 49.101 pravoslavac i 68.725 muslimana, što je predstavljalo odnos od 42% : 58%. Od ukupnog muslimanskog stanovništva u ovim srezovima pred srbijanskim i crnogorskim trupama izbjeglo je 37.000 osoba. Pravoslavno stanovništvo se dijelom pridružilo srbijanskim i crnogorskim trupama, a dio je ostao obavljajući svoje poslove. Brojčani odnos između muslimanskog stanovništva koje je smatrano potpuno pouzdanim i pravoslavnog koje je smatrano potpuno nepouzdanim, stalno se pomjerao u korist ovog posljednjeg.[388]

U graničnim oblastima je svuda konstatovano da se pravoslavno stanovništvo sa oružjem priključilo neprijatelju da bi aktivno uzelo učešća u borbama protiv austrougarskih trupa. U vezi sa represivnim mjerama koje su već prihvatile Vrhovna komanda armije i K.u.k. Ministarstvo rata, zbog sličnog veleizdajničkog držanja stanovništva, general Potiorek je smatrao da je za sprečavanje proširenja ustaničkog pokreta bilo nužno proširiti zabranu o iseljavanju iz 1907. godine, po kojoj su zemaljski pripadnici koji usmjere oružje protiv vojne sile Monarhije ili se priključe neprijatelju i zatim napuste zemlju gubili zemaljsku pripadnost. Nakon što je u graničnim srezovima konstatovano da je pravoslavno stanovništvo dijelom samostalno a dijelom uz pomoć neprijateljskih odjeljenja uništilo imanja muslimanskih i katoličkih susjeda, za zaštitu preostalih i obnovu porušenih imanja lojalnog stanovništva trebalo je nadoknaditi štete od konfiskovanih imanja ustanika. Stoga je general Potiorek zamolio ministra von Bilinskog da se zauzme za suspenziju § 16 (odjeljak 1 i 2) Zemaljskog statuta, čime bi Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu bila ovlaštena da protiv osoba koje su usmjerile oružje protiv vojne

[387] Važno mjesto u politici vojnih krugova Monarhije zauzimala je ideja o kolonizaciji graničnih oblasti povjerljivim elementom, koji bi doprinosio jačanju austrijske državne ideje. U proljeće 1908. godine taj plan iznio je general Auffenberg, koji je u toku 1910., 1911. i 1912. godine ponovo aktueliziran, sa idejom naseljavanja isluženih mlađih bivših podoficira seljačkog porijekla. Posebno važnim smatrano je naseljavanje dinastiji vjernih elemenata u donjem toku Drine, na granici prema Srbiji. Međutim, plan K.u.k. Ministarstva rata nije se mogao realizovati zbog neregulisanih agrarnih odnosa i nedostatka potrebnih finansijskih sredstava. (Dž. Juzbašić, Aneksija..., 50)

[388] I. Hadžibegović, Ideja o naseljavanju ruskih ratnih zarobljenika njemačke nacionalnosti u istočnoj Bosni krajem 1915. i početkom 1916. godine, Godišnjak društva istoričara BiH, Sarajevo, 1988., 160.

sile Monarhije ili su sarađivale sa neprijateljem, provede konfiskaciju pokretne i nepokretne imovine. Istovremeno sa suspendovanjem ovih odredbi Zemaljska vlada je imala pravnu osnovu da sprovede iznimne mjere.[389]

U vezi sa represivnim mjerama protiv pravoslavnog stanovništva koje je učestvovalo u borbama srbijanske vojske sa austrougarskim trupama, Ministarstvo vanjskih poslova Monarhije je odobrilo poduzete mjere slažući se u principu sa oduzimanjem zemaljske pripadnosti i konfiskacijom imovine, uz primjedbu na način njenog provođenja podjelom imovine lojalnim susjedima. Razlog za to mišljenje je bio strah da bi podjela konfiskovane imovine na taj način pružila Rusiji povod da u oblastima istočne Galicije, zauzetim od ruskih trupa, budu poduzete iste mjere što bi za Monarhiju u političkom pogledu moglo imati dugotrajne negativne posljedice. Zbog toga je smatrano da pravo raspolaganja konfiskovanom imovinom treba da dobije Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu.[390]

Svi sreski uredi su bili dužni da hitno ustanove koji su bosanskohercegovački zemaljski pripadnici digli oružje protiv vojne sile ili se priključili neprijatelju i napustili zemlju. Popis takvih osoba je na kraju svakog mjeseca trebalo dostavljati Zemaljskoj vladi, u svrhu objavljivanja presude u službenom *Sarajevskom listu*. Gubitak zemaljske pripadnosti odnosio se, *ipso iure*, na muškarca, njegovu suprugu i maloljetnu djecu. Izuzetak je učinjen u slučajevima ukoliko se maloljetnik već nalazio u službi K.u.k. vojske, u obrazovnim vojnim ustanovama ili je živio odvojeno od roditelja, a nije učestvovao u njihovom krivičnom djelu.[391]

U štampi su svakodnevno objavljivana izvršenja smrtnih kazni. Odlukom prijekog suda u Tuzli, 7. oktobra 1914. godine je izvršena smrtna kazna nad 18 osoba iz Kladnja zbog "zločina protiv vojne sile države počinjene time što su hotimice propustili da podnesu prijavu protiv približavajućih neprijateljskih četa, što su ugostili srpske čete i kod njih činili službu kao vođe i dijelom na njihovoj strani se zajedno borili i učestvovali u pljačkanju neprijatelja kao i zbog ugrožavanja muslimanskog žiteljstva da će im zapaliti stanove ako ih dobrovoljno ne isprazne".[392]

U Tuzli je, također, 2. novembra izvršena smrtna kazna nad tri seljaka iz rogatičkog kotara, a narednog dana dva iz kladanjskog.[393] Osim svakodnevnih vijesti o izvršenjima smrtnih

---

[389] ABH, ZMF, BH Präs., 1914., 1.557 Massnahmen gegen jene bh serb. Orth. Bevölkerung die sich dem feinde angeschlossen u. gegen unsere Truppen gekämpft hat. Šifrirani telegram zemaljskog poglavara generala O. Potioreka Zajedničkom ministru finansija Leonu Ritteru von Bilińskom. Član 16 Ustava je glasio: *Vlasništvo je nepovredivo. Iskup (ekspatrijacija) može se provesti samo iz obzira na javno dobro ili iz drugih u zakonu naznačenih razloga, te uz primjernu nadoknadu. Prema zakonima koji za to postoje kazna oduzimanja imanja (konfiskacija) nije dopuštena. Propisi krivičnog zakona kao i administrativni, finansijski i dohodarinski propisi o gubitku i oduzimanju robe ostaju na snazi.* (Ustav..., Glasnik..., 1910., 24).

[390] ABH, ZMF, BH Präs., 1915., 980. Ministarstvo vanjskih poslova K.u.k. Ministarstvu rata 15. juni 1915.

[391] ABH, ZVBH, BH Präs., 1914., 13.567, Durchführungsverordnungs zur Gesetz vom 7. Oktober 1914., über die Ergänzung des Gesetzes betreffend die Erlassung von Ausnahmverfügungen, Zemaljska vlada BiH svim okružnim i sreskim uredima kao i vladinom komesaru za glavni grad Sarajevo, Sarajevo, 17. oktobar 1914.

[392] Smaknuće prijekim sudom, Sarajevski list, br. 254, 8. oktobar 1914., 4.

[393] Ibidem, br. 269, 5. novembar 1914., 4.

kazni, propraćenih kratkim obrazloženjem kazne kao "zločinstvom protiv ratne sile države", objavljivani su spiskovi osoba kojima je oduzeta bosanskohercegovačka zemaljska pripadnost. Tako je kotarski ured u Kladnju, odnosno u Rogatici i Brčkom na osnovu naredbe Zemaljske vlade BiH, izrekao pravosnažne presude na oduzimanje bosanskohercegovačke pripadnosti osobama i njihovim porodicama zbog toga što su digli oružje protiv vojnih snaga Monarhije, što su bili u sporazumu sa neprijateljem i zatim otišli iz zemlje. Presuda se odnosila na odrasle članove porodice i njihovu djecu.[394] Te presude su svakodnevno objavljivane u *Sarajevskom listu*, a najvećim su se dijelom odnosile na stanovnike srezova Kladanj, Vlasenica, Rogatica i Trebinje.[395]

Polazeći od činjenice da će Srbija poslije rata postojati u određenoj mjeri kao samostalna država, Zemaljska vlada BiH je pristupila traženju najpovoljnijih rješenja za granično područje. U okviru postojećih zakonskih normi prišlo se realizaciji tih mjera. Proveden je propis o ekspatrijaciji i propis o konfiskaciji pokretne i nepokretne imovine. Na osnovu tih propisa do novembra 1915. godine na izgon iz domovine je osuđen 11.591 pravoslavac, od kojih je ranije živjelo u Sarajevskom seoskom srezu 5.299, Rogatičkom 3.243, Trebinjskom 1.183, u Bilećkom 1.008... Od ukupnog broja ekspatriranih, na istočnobosanske srezove je dolazilo 9.697 osoba ili preko 81%. Istovremeno sa ekspatrijacijom, vršena je konfiskacija nepokretne i pokretne imovine osoba koje su za vrijeme rata digle oružje na oružanu silu ili se pridružili neprijatelju i ostavili zemlju. Do kraja 1915. godine, na osnovu Zakona o konfiskaciji od 7. oktobra 1914., u srezovima Nevesinje, Mostar, Bihać i Gradačac su konfiskovane samo pojedine, manje parcele dok je u pet srezova konfiskovano 6.612 dunuma zemlje, od čega je na dva sreza (Trebinje i Bileća) otpadalo 5.571 dunum ili 84% konfiskovane zemlje, zbog činjenice da se iz njih najveći broj stanovnika priključio srbijanskim i crnogorskim trupama. Sva konfiskovana zemlja je upisivana u katastre na zemaljski erar.[396]

Među onima koji su se pozabavili pitanjem unutrašnje kolonizacije bio je savjetnik austrijske vlade Fridrich Hey, koji je 9. januara 1915. uputio austrijskom Ministarstvu unutrašnjih poslova promemoriju, u kojoj je razmatrao pitanje naseljavanja ratnih vojnih invalida na teritoriji Dalmacije, Bosne i eventualno novopripojenih oblasti Srbije. Po njegovom mišljenju invalidi bi, kao elemenat vjeran caru bili "najbolji materijal" za naseljavanje, insistirajući da im se osiguraju krediti za zasnivanje domaćinstava. Njima bi se pridružili i drugi "zdravi elementi", kao što su "uzorni seljaci, vrtlari, zanatlije i drugi." Smatrajući cijeli posao oko kolonizacije izuzetno složenim, Hey je zahtijevao da zvanični faktori izvrše blagovremeno zakonske, tehničke i druge pripreme, što bi omogućilo efikasno sprovođenje kolonizacije kada za nju nastupi pogodan trenutak.[397]

[394] Ibidem, Oduzimanje bosanskohercegovačkog zemaljskog pripadništva, br. 299, 5. decembar 1914., 2-3.

[395] Ibidem, br. 310, 17. decembar 1914., 2; br. 311, 18. decembar 1914., 3; br. 318, 24. decembar 1914., 2; br. 321, 27. decembar.1914., 3; br. 324, 30. decembar 1914., 3 itd.

[396] I. Hadžibegović, Ideja o naseljavanju..., 160-161.

[397] ABH, ZMF, BH Präs., 2.180, 1915., Promemorija savjetnika Fridricha Heya.

Kada su austrijske snage u ofanzivi protiv Srbije i Crne Gore krajem, 1915. godine, zaposjele teritoriju istočne Bosne na desnoj strani Drine, koju su držale srbijanske i crnogorske vojne snage, pokrenuta je nova ideja o kolonizaciji. Početkom novembra 1915. godine austrijski kapetan Aurel Sprung je K.u.k Ministarstvu rata podnio prijedlog o naseljavanju ruskih zarobljenika njemačke nacionalnosti u istočnu Bosnu. Oko 200 zarobljenika je izrazilo želju za naseljavanje u Austro-Ugarskoj, pa je kapetan Sprung smatrao da bi bilo najbolje naseliti ih na područje istočne Bosne, koje je zbog ratnih zbivanja postalo gotovo pusto. Osim toga, naseljavanje je bilo poželjno iz političkih i ekonomskih razloga. Sprung je smatrao da bi naseljavanje njemačkih seljaka bilo "najbolje sredstvo protiv neprijateljskih smutnji prema državi, čije je poprište bio poodavno čitav jug Monarhije".[398]

Sredinom decembra 1915. godine predstojnik sarajevskog okruga Ibrahimbeg Defterdarević je uputio Zemaljskoj vladi BiH opširan izvještaj u kojem se izjašnjavao protiv bilo kakvih obzira prema ekspatriranim i protiv eventualne repatrijacije, smatrajući da "za sve ove protivdržavne elemente ne smije biti mjesta u zemlji, osobito u mom okrugu koji se nalazi na granici". Stoga se zalagao da se u graničnim oblastima nasele kolonisti, posebno iz Ugarske, koji bi zajedno sa muslimanskim stanovništvom uspostavili "pouzdanu graničnu odbranu". Defterdarević je smatrao da je potrebno svim sredstvima političkog utjecaja održavati i dalje razvijati kod muslimanskog stanovništva njegovu vjernost dinastiji i privrženost državnoj ideji, koju je ono pokazalo u dotadašnjem toku rata. Isto tako se zalagao da se ojača njegov privredni i kulturni nivo, da bi se mogao uspješno suprotstaviti pravoslavnom stanovništvu, koje je manje pouzdano i neprijateljski raspoloženo prema austrougarskoj upravi. Po mišljenju Defterdarevića, trebalo je izvršiti kolonizaciju katoličkog stanovništva, što bi doprinijelo privrednom i socijalnom slabljenju pravoslavnog elementa. Istovremeno se zalagao da se u pogranične srezove ne dovode činovnici srpske nacionalnosti, jer su oni svojim ponašanjem direktno pothranjivali "subverzivna osjećanja" u srpskom narodu.[399]

Izloženi planovi o kolonizaciji graničnih oblasti naišli su na podršku kod mjerodavnih faktora Monarhije, ali i na teškoće u realizaciji te ideje. Nakon protjerivanja srbijanskih i crnogorskih snaga iz istočnobosanskih srezova i uspostave austrougarske administracije, ponovo je postalo aktuelno pitanje naseljavanja graničnih oblasti. Na kraju je prihvaćeno mišljenje da treba izvršiti ekspatrijaciju i konfiskaciju imovine pravoslavnog stanovništva koje je okrenulo oružje protiv Monarhije i na njihovo mjesto naseliti drugo, izmiješano stanovništvo, prvenstveno muslimansko i katoličko iz drugih krajeva Bosne i Hercegovine, te ratne invalide, islužene vojnike, podoficire, žandare i finansijske stražare. U razmatranju kolonizacije graničnih oblasti, Zemaljska vlada BiH i Zajedničko ministarstvo finansija su polazili od činjenice da će

[398] ABH, ZMF, BH Präs., 1915., 93. Kapetan Aurel Sprung K.u.k. Ministarstvu rata, 6. novembar 1915.
[399] ABH, ZMF, BH Präs., 1915., 1.377. Okružna oblast Sarajevo Zemaljskoj vladi BiH, 15. decembar 1915.

Srbija i nakon rata egzistirati i da će višegradski, čajnički, rogatički i fočanski srez činiti graničnu zonu. Da bi se stvorile povoljne mogućnosti kolonizacije ekspatrirano stanovništvo iz tih oblasti je trebalo preseliti dalje od granice, u travnički okrug.[400]

Proglašenje "svetog rata" (džihada) u Bosni i Hercegovini

Nakon završetka Balkanskih ratova, Osmansko carstvo se nalazilo u teškoj situaciji zbog gubitka najvećeg dijela evropske teritorije, kao i zbog neposrednog ugrožavanja Carigrada od strane Bugarske i Grčke i njihovih aspiracija na njegovu teritoriju.

Nakon Sarajevskog atentata carigradska vlada se uvjerila da neće moći izbjeći ulazak u rat. Mada je ministar rata Enver-paša bio najutjecajniji i lično naklonjen Nijemcima, Porta je u početku pokušala da se približi silama Antante. Uskoro se pokazalo da Rusija nije mnogo držala do toga. To je Njemačka odmah iskoristila i već 2. augusta 1914. godine zaključila tajni ugovor o učešću Osmanskog carstva u ratu na strani Centralnih sila. Njemačka se nadala da će to povoljno utjecati na Bugarsku, Rumuniju, Persiju, Afganistan i druge da joj se pridruže. Polagala je velike nade i na ugled sultana kao vjerskog poglavara cijelog muslimanskog svijeta od 300 miliona osoba i da će proglašenjem "svetog rata" (džihada) pokazati da je njihovo mjesto u ovom ratu na strani Centralnih sila.[401]

Ulazak Osmanskog carstva u rat, 1. novembra 1914. godine, imao je značajne posljedice na događaja na jugoistoku Evrope. Za proglašenje "svetog rata" bila je nužna najprije sveta fetva šejhul-islamova, a na osnovu te fetve sultan je proglašavao rat. U Carigradu, 14. novembra 1914. godine, nakon što se klanjalo podne u Fatihovoj džamji izaslanik šejhul-islama je proučio fetvu, kojom se proglašava "sveti rat", da bi se nakon toga masa svijeta uputila pred Ministarstvo rata i pred Portu, gdje je proučena dova za pobjedu vojske i mornarice.[402] Vlada je razaslala štampi Proglas o "svetom ratu", datiran 21. novembra 1914. godine. Sultan je naredio da se proglas razašalje u sve muslimanske zemlje. Potpisali su ga tadašnji i pređašnji šejhul-islam kao i 24 velika alima. Svi muslimani su pozvani da u ratu uzmu učešća na strani Centralnih sila, čime je i muslimanima na Balkanu jasno ukazano da je njihovo mjesto na strani Monarhije.[403]

---

[400] ABH, ZMF, BH Präs., 1915., 1.377. "Pro domo".

[401] P. Tomac, Prvi svetski rat..., 152-153.

[402] Sarajevski list, br. 278, 17. novembar 1914., 1.

[403] Ibidem, br. 290, 26. novembar 1914, 1; Uporedi: Wolf Dieter Bihl, Die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und den osmanischen Reich im ersten Weltkrieg, Öst. Ost Hefte, Wien, 1982., 35.

Po Šerijatu, po mulketi, svi muslimani su bili dužni učestvovati u ratu. Ratovati nisu morali: djeca, žene, robovi, slijepi i sakati. Ako se neprijatelj pobijedi, time je rat dovršen, ali ako bude drukčije pa neprijatelj pobijedi, onda može žena, a da ne pita svoga muža, i rob da ne pita gospodara, da pođe u rat... Zabranjeno je svako unakažavanje neprijatelja.[404]

General Potiorek nije oklijevao da naloži čitanje šejhul-islamove fetve sa zapovijedi o "svetom ratu" (džihadu) u svim džamijama u zemlji i muslimanskim vojnicima na frontu kao dobrodošlo sredstvo psihološkog i ideološkog vođenja rata. Da bi se njihovo vjersko oduševljenje usmjerilo u pravcu dobrovoljnog ulaska u vojsku, general Potiorek je nastojao što brže djelovati na reisul-ulemu, da se u svim džamijama u zemlji objavi fetva šejhul-islama, po kojoj je i muslimanima u Bosni i Hercegovini proglašen džihad protiv Britanaca, Francuza i Rusa.[405] Istovremeno je molio austrougarskog ambasadora u Carigradu Palavicinija, da od šejhul-islama zatraži objašnjenje mogu li se muslimani boriti pod carskom zastavom. Imajući u vidu da je džihad šerijatsko-pravna institucija islama, tražio je odgovor na pitanje da li on mora biti vođen pod muslimanskom komandom.[406]

Nakon što je službenim putem dobio od šejhul-islama fetvu i poslanicu, reisul-ulema Čaušević je pozvao sve muftije i odličnike u Sarajevo, upućujući istovremeno okružnicu svim mufti-efendijama i šerijatskim sudijama da prikupljaju priloge za vojsku.[407]

U haremu Begove džamije, 11. decembra 1914. godine, prije podne se počeo okupljati muslimanski narod, da čuje govor reisa Čauševića. Džamija i dvorište pred njom bili su puni i računa se da je bilo preko 3.000 osoba. U džamiji su se na okupu našli svi ugledniji predstavnici muslimanskog naroda. Kad je klanjana džuma, imam i hatib begove džamije hafiz Esad ef. Sabrihafizović proučio je hudbu, a iza toga Ašere i učila se iz Kur`ana *Sura o pobjedi*. Nakon što se završilo Ašere, na mimber se je uspeo reisul-ulema Čaušević, obraćajući se okupljenom narodu, naglašavajući da je u svjetski rat, kao saveznik Monarhije i Njemačke, ušlo i Osmansko

[404] Sarajevski list, br. 282, 18. novembar 1914., 2. M. Ekmečić (Ratni ciljevi Srbije..., str. 139) izostavlja posljednju rečenicu u proglasu jer se ne uklapa u naslov koji je dao poglavlju Prvi svjetski rat kao vjerski rat, ali u napomenama taj naslov je naveden za Balkanske ratove.

[405] Manfried Rauchensteiner, Der Tod des Doppeladlers, Wien, 1991., 183.

[406] ABH, ZMF, BH Präs., 1914., 1815. Heilige Krieg Tuzla, 15-16 novembar 1914.

[407] ABH, Präs. 1914., 1913, Heilige Krieg, Zemaljska vlada Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 2. decembar 1914.

[408] Sarajevski list, br. 306, 12. decembar 1914., 2-3. Na skupu su bili prisutni reisul-ulema Džemaludin Čaušević, sarajevski muftija Salim ef. Muftić, mostarski muftija Hadžiabdulah ef. Riđanović, tuzlanski muftija Ibrahim ef. Maglajlić, bihaćki muftija Hadži hafiz Husni ef. Numanagić, banjalučki muftija Muhamed Ševket ef. Kurt, osmanski konzul Resul ef., predsjednik Bosanskohercegovačkog sabora dr. Safvet-beg Bašagić, gradski načelnik Fehim ef. Ćurčić, sarajevski okružnik Ibrahimbeg Defterdarević, vakufski direktor Šerif ef. Arnautović, predsjednik hodžinske kurije Jusuf Zija ef. Midžić, sarajevske kadije Mutapčić, Prohić, Hatibović i Bukvica, bivši direktor šerijatske škole Hadži Hasah ef. Spaho, vladin tajnik Osman ef. Hadžić, narodni poslanik Mustajbeg Halilbašić. Sa strane su došli narodni poslanici i viđeniji prvaci: Rifatbeg Sulejmanpašić, Dervišbeg Miralem, Mehmed ef. Šarić, Hadži Osman ef. Prcić, Ibrahim ef. Rašidkadić, Suljaga Salihagić, Miralembeg Begović iz Dervente, Hašimbeg Hafizadić i Mustajbeg Ibrahimpašić iz Travnika, Mehmedbeg Kapetanović iz Ljubuškog, Hadži Salmanbeg Ćorović iz Cazina, Muhamedbeg Ibrahimpašić iz Bihaća, tešanjski muderis M. ef. Članak, Alibeg Omerbegović iz Banje Luke, M. Bišćević iz Bihaća, Ćamilbeg Bašagić iz Nevesinja, Hadži Alibeg Bektašević iz Konjica, Huseinbeg Zulfikarpašić iz Foče.

carstvo.[408] Nakon proglašenja fetve, svim jedinicama na frontu u kojima su se nalazili muslimanski vojnici, upućen je po jedan primjerak.[409]

Od uključenja bosanskohercegovačkih muslimana u austrougarsku vojsku, njihovi vjerski običaji poštivani su u punom obimu. Računajući na ulogu koju su trebali imati u ratu, tom pitanju poklanjana je posebna pažnja. Oslanjajući se na izvještaje objavljene u *Sarajevskom dnevnom listu*, da je 18. septembra 1914. godine tijelo u Budimpešti preminulog vojnika islamske vjeroispovijesti u nedostatku imama pokopano uz prisustvo katoličkog "dušebrižnika", koji je održao molitvu, Ulema medžlis je molio za intervenciju da se prekine sa ovim postupkom, koji je u suprotnosti sa islamskim običajima i da se u garnizonskim mjestima, u kojima su smješteni ranjenici islamske vjere, gdje nema vojnog imama, angažuje islamski zamjenik "dušebrižnika." K.u.k. Ministarstvo rata je zamoljeno da opravdane zahtjeve Ulema medžlisa provede kod nadležnih vojnih organa. Istovremeno, Zajedničko ministarstvo finansija je zamoljeno da preporuči nadležnom vojnom mjestu da se uvaže opravdani zahtjevi. Na ovaj dopis Zemaljskoj vladi BiH predsjedništvo Ulema medžlisa uputilo je naknadno, 8. oktobra, pritužbu jednog vojnika iz Pešte. Zbog toga je Ulema medžlis zamolio Zemaljsku vladu da se obrati pažnja na sva glavna mjesta gdje su se nalazili ranjeni muslimanski vojnici i da se i na ta mjesta odredi po jedan substitut vojnog imama.[410]

Budući da su se kasnije ponavljale žalbe Ulema medžlisa, Vrhovna komanda armije je skrenula pažnju svim vojnim komandama kod kojih su se nalazili muslimanski vojnici, da se njihovi vjerski običaji moraju uvažavati u skladu sa zakonskim odredbama. "Dušebrižnici" drugih konfesija nisu smjeli posjećivati muslimane u bolnicama ili drugim mjestima, a također ni sahranjivati. Prema okolnostima vršenja službe i mogućnostima, trebalo je muslimanima osigurati uvjete za uzimanje abdesta i omogućiti posjetu džamijama u slobodno vrijeme.[411]

Budući da su bosanskohercegovački Muslimani ispoljili vanrednu lojalnost i patriotizam prema Monarhiji, da bi im se izrazila zahvalnost, sazrela je odluka da im se u srcu Monarhije, u prijestolnici Beču, izgradi jedna džamija, arhitektonski lijepog i modernog stila. Zemljište, od

[409] ABH, ZMF, 1915., 2.593. Betr. Fetva und Proklamation der Ulemas über den heiligen Krieg, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 10. mart 1915.

[410] ABH, ZMF, 1914., 14.500. Angebliche Leicheneinsegnung eines Moslims durch einem römisch-katolischen Geistlichen – Erhebungen, K.u.k. Ministarstvo rata Vrhovnoj komandi armije, Beč, 7. novembar 1914. Uz zahtjev je priloženo pismo sljedeće sadržine: *Evo da Vam javim, kako je to ovamo kod muslimanskih vojnika. Baš evo danas mi na srcu se muka cijedi, vidjevši kako vojnici svih drugih vjera idu u crkvu, da se po svom zakonu Bogu mole, a mi muslimani? Mi naravski o tome ni habera, da bar jednom u sedmici dobijemo vremena da se očistimo i što o islamskoj vjeri čujemo, a kamo li da se ko pobrine za kakvo mjesto, gdje bi se moglo zajednički bar koji put klanjati. Vama je poznato da je naš svijet naročito u ovom halu pobožan, te ih mnogo ima koji mnogo na to žale što nema niko da se za njih brine, te da im se pruži prilika tobe doći, a tim nam je teže kad vidimo da druge vjere vojnici to sve mogu. Naših ranjenika ima mnogo po špitaljima pa se sa životom bore, a nema nitko da ih utješi osim ako se po koji pop nađe dobra srca, pa obilazeći svoje i našim se navrati, pa kako im je u tom halu, možete da zamislite. Na to mi ih se je mnogo tužilo, da im je to najteže da ih nema tko bar u zadnjem času razgovoriti i malo uputiti. Zato evo hoću da Vam to javim da znate, te da se Vi za to zauzmete bar ubuduće da se tako što ne događa.*

[411] ABH, ZMF, 1914., 11.982, Moslim. Religionssatzungen, Einhaltung, Vrhovna komanda armije, Standort des AOK/EOK, 8. oktobar 1915.

oko 1800 m^2 na raspolaganje je stavio vlasnik Joseph Hänsler. U ovu akciju se uključio veliki broj pripadnika najboljeg sloja bečkog društva, bez razlike na religiju.[412]

Ratna privreda. Zakon o ratnom podavanju

Analogno kao i u obje polovine Monarhije za Bosnu i Hercegovinu je 29. jula 1914. godine proglašen Zakon o ratnom podavanju. Neposredno njeno susjedstvo sa frontom prvih vojnih operacija u ratu, uvjetovalo je s jedne strane povećane zahtjeve za ratnim doprinosom, a sa druge strane povišene privredne mjere. Oko šestine teritorije zemlje se nalazilo u području neposrednih ratnih operacija, dok je veliki dio uzet u obzir kao polazište vojnih operacija i etapni prostor. Nepovoljni komunikacioni i transportni odnosi uvjetovali su da se trupe u operacionoj oblasti moraju same snabdijevati, tako da su sredstva zemlje za neposrednu ratnu svrhu uzeta u povećanom obimu. Ratno podavanje se moglo zatražiti za potrebe vojne sile, u slučaju ustanka, za potrebe finansijske straže pridružene vojnoj sili kao i drugih vojno organizovanih ustanova, za potrebe osoblja koje prati oružane snage, a također i za potrebe ratnih zarobljenika ili oružane sile neke savezničke države.[413]

Naredbu o ratnom podavanju, ukoliko nije bila direktno usmjerena na općine (gradonačelnike, seoske predstojnike, ili njihove zastupnike), Zemaljska vlada BiH je upućivala okruzima, srezovima i, na kraju, obveznicima ratnog podavanja. U slučaju odbijanja ili neizvršavanja obaveza politički organi, odnosno, općine su bile obavezne da podavanja provedu primjenom prinudnih mjera pri čemu su u obzir uzete i vojne asistencije. Politički organi su za ratno podavanje imenovali posebne komesare, koji su bili ovlašteni da poduzmu najhitnije mjere i da pri povećanom obimu podavanja na lice mjesta upute organe koji treba da djeluju u dogovoru sa vojnim predstavnikom.[414]

Ratna podavanja od vojnih organa, komandi, trupa, ili vojnih ureda morala su biti što brža i povjerljiva, za dijelove armije u tranzitu i za osiguranje snabdijevanja i smještaja što je zahtjevano od komandi ili nadležnih osoba. Odnosila su se na ličnu službu, stavljanje na raspolaganje vozila, vučne i tegleće stoke i posluge, smještaja, snabdijevanja, transportnih sredstava i pogonskih uređaja, radne snage, radne opreme i alata, ustupanje zgrada, zemljišta i drugih nepokretnih objekata, zbrinjavanje bolesnih osoba, stoke, erarnog vlasništva i podavanja za ratne zarobljenike.[415]

---

[412] ABH, ZMF, 1914., 3.096. Bau eine Moschee in Wien, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom minstarstvu finansija.
[413] ABH, ZMF, BH Präs., 995/ex 1914.
[414] Ibidem, § 9, 141.
[415] Ibidem, § 11, 142.

Kod posebnih ratnih podavanja važno mjesto su zauzimale obaveze na gradnji i popravci puteva, željeznica, telegrafskih i telefonskih linija, radovi na izgradnji utvrđenja i opremanju utvrđenih mjesta kao i radovi na snabdijevanju vojske, ukoliko potrebe nisu mogle biti pokrivene dobrovoljcima, bosanskohercegovačkim neaktivnim vojnim obveznicima koji se vode u evidenciji i raspoređeni su da u slučaju mobilizacije služe za izvođenje radova, a mogle su također biti pozvane i civilne osobe. Kod ispunjavanja obaveze snabdijevanja vojske trebalo je osigurati propisanu količinu hrane.[416]

Od obaveze ratnih podavanja neodložno su se morali osloboditi duševno i tjelesno nesposobne osobe, državni činovnici i predstojnici, načelnici, knezovi, muhtari, glavari, osobe oslobođene prema § 27 Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu, kao i osobe predviđene da vrše "dušebrižničku" službu. Od ratnih podavanja su oslobođeni samostalni poduzetnici, fabrikanti, zanatlije, kao i oni čije bi angažovanje ugrozilo egzistenciju njihovih porodica.[417]

Uplata ratnog zajma je predstavljala mjerilo patriotizma. Nakon izbijanja rata privatnici iz Ljubuškog su uplatili 85.000 kruna, Varcar-Vakufa 30.000, Bugojna 38.000, Gradačca 45.000, dok je u Tuzli upisano 250.000 kruna.[418] U cijeloj zemlji je upisan ratni zajam u ukupnom iznosu od 217 miliona kruna.[419]

Ratna razaranja na području vojnih operacija, vojne mobilizacije, izbjeglištvo, evakuacije i internacije izazvali su velike poremećaje u privredi zemlje. Proizvodnja u većini industrijskih preduzeća i rudnika nije dostizala predratnu, a u mnogim slučajevima je bila prepolovljena ili potpuno prekinuta. Usljed nedostatka radne snage tokom rata, poljoprivredna proizvodnja je organizovana na principu prinudnih moba. Agrarni prinosi su brzo opadali, tako da su u toku 1916. bili gotovo dvostruko manji nego 1914. godine. Ratne kontribucije i pomanjkanje hrane uvjetovali su prekomjerno klanje stoke i brzo nazadovanje stočarstva. Rat je posebno pogađao siromašne slojeve stanovništva. Angažovanjem radno sposobnog stanovništva za ratne potrebe, privreda je ostala bez radne snage, pa su militarizovana preduzeća sve više zapošljavala žene i djecu, a od 1915. i u toku 1916. godine i ratne zarobljenike i povojničene radnike koji su popunjavali radna mjesta u rudarstvu, metalurgiji i na sječi drveta.[420]

[416] Ibidem, Eidesformel für die bei der komissionellen Abschäzung der für der Transportdienst geeignet befundenen Pferde (Tragtiere) und Wagen intervenierenden Sachverständigen, Beilage I, § 19, 159. Dnevno je trebalo osigurati po osobi 700 gr hljeba, 30-50 cl koncentrata supe, 400 gr govedine ili 500 gr svježeg svinjskog, ovčijeg, kozijeg ili telećeg mesa ili 400 gr posoljenog ili 330 gr dimljenog mesa ili 200 gr salame ili kobasica, 140 gr riže, pšenični griz, mahunarke ili 300 gr rotkve, špinata ili 1 kg krompira, 30 gr soli, 0,5 gr bibera ili paprike, 2 cl esencije, 5 gr luka, 36 cl kafe ili 25 gr kafe u zrnu ili 40 gr ekstrakta ruskog čaja od 3 gr čaja i 25 gr šećera i 4 cl ruma ili 25 gr kakaoa i 25 gr šećera i 1/2 l vina, 3/4 l. piva, 1 dl rakije prepečenice ili 1 dl ruma ili konjaka. U nedostatku potrebnih artikala trebalo je izvršiti zamjenu na taj način da se pola porcije hljeba nadomjesti sa 200 gr govedine ili 200 gr povrća, a porcija mesa sa 250 gr sira ili 12 kokošijih jaja, porcija povrća sa 100 gr govedine, svinjetine ili ovčetine.

[417] Ibidem, 149.-150.

[418] Sarajevski list, br. 287, 9. novembar 1914., 2.

[419] P. Slijepčević, Napor Bosne..., 241.

[420] I. Hadžibegović, Društveno-ekonomski uslovi za nastanak radničke klase i stvaranje prvih radničkih udruženja u Bosni i Hercegovini, u: Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1990., 70.

Svojom proizvodnjom Bosna i Hercegovina ni u mirno doba nije mogla zadovoljiti potrebe za žitaricama, tako da se svake godine velika količina morala uvoziti. Saznanje da će rat dugo trajati primoralo je nadležne organe da poduzmu brojne mjere za racionalno trošenje postojećih zaliha i osiguranje snabdijevanja stanovništva. Posebna pažnja je posvećena proljetnoj sjetvi 1915. godine, u koju su se trebali uključiti sigurnosni organi u zemlji – žandarmerija, *Schutzkorps*, veterani, šumari i svi općinski organi. Također, na sjetvi su trebale učestvovati izbjeglice, koje su primale pomoć za izdržavanje iz zemaljskih sredstava.[421] U provođenju proljetne sjetve posebno važnu ulogu je dobila žandarmerija, kojoj su date smjernice za način njenog provođenja. Oranje i sjetvu je trebalo provoditi mobom, pa je u svakom naselju sva radno sposobna muška i ženska radna snaga trebala pomagati. Za ove radove trebalo je angažovati izbjeglice, a kod kuće je mogla ostati samo nužna ženska radna snaga. U svakom mjestu se trebalo postarati da se osigura dovoljno sjemena za sjetvu. Nije se smjelo dogoditi da zbog nedostatka sjemena zemljište ostane neobrađeno, pa su poljoprivrednici jednog mjesta bili dužni pomagati drugima, a ustupljeno sjeme je moralo biti vraćeno nakon žetve. Za sjetvu potrebna oprema (plugovi, drljače itd.) morala je biti u dobrom radnom stanju, a sve potrebne popravke trebalo je izvršiti prije sjetve.

Ni pod kojim uvjetima nije bilo dozvoljeno vođenje radne stoke na ispašu, prije potpuno obavljene sjetve. Na poljoprivrednim jedinicama čiji su muški članovi mobilisani, nije smio ostati neobrađen ni jedan dio. Takvo zemljište trebala su zajednički obraditi naselja, u krajnjem slučaju i prinudno. Na raspolaganje stavljena tegleća stoka, kao i radna snaga i radno vrijeme, trebali su biti maksimalno iskorišteni. U svakom naselju je trebalo da patrole stave na raspolaganje sve radno sposobne muškarce, žene i djecu sa raspoloživom stokom i opremom, da bi od ranih jutarnjih sati do kasno uvečer obavljali sjetvu dok posao ne bude završen u određenom rejonu. Ukoliko bi se pojavio višak radne snage, ona je dodjeljivana na ispomoć susjednim oblastima.[422]

U nedostatku poljoprivredne radne snage, za obavljanje sjetve angažovani su i zarobljenici koje su raspoređivali nadležni sreski i okružni sudovi. Pored toga bilo je dozvoljeno angažovanje školske djece kod lakših poljoprivrednih radova, a nadgledanje i kontrola ovih mjera je povjerena nastavnom osoblju. Također, bilo je poželjno da se za obavljanje poljskih radova angažuju ženske osobe među muslimanskim izbjeglicama (žene i odrasle djevojke). Nižim organima je posebno skrenuta pažnja da intenzivno angažovanje ovih kategorija izbjeglica ne vrše prisilno, nego da se provede na odgovarajući način, budući da je to prvi slučaj pojave muslimanki u javnom životu. Ove odredbe uprave su kod reisul-uleme naišle na puno razumijevanje, pa ih je on snažno podržao, upućujući poziv ovim kategorijama stanovništva. Isto tako, na preporuku

[421] ABH, ZMF, 1915., 8.820. Wirtschaftliche Massnahmen der Landesregierung für Bosnien und Hercegovina während des Krieges (bis Mai 1915.). Im Auftrage der Landesregierung verfasst von Dr Stephan Fodor, Regierungssekretär, Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, 16. august 1915., 83.

[422] Ibidem, 84-86.

K.u.k. Ministarstva rata od nadležnih vojnih komandi, dijelom i na zahtjev političkih organa, vojnicima su u odjeljenjima po 20 osoba odobravana odsustva za obavljanje sjetve.[423]

Da bi spriječila haos u snabdijevanju stanovništva u Bosni i Hercegovini uprava je već 3. augusta 1914. godine donijela Zakon o racionalnom snabdijevanju neophodnim životnim namirnicama. Rekvirisane su sve zalihe hrane, a izvoz iz Bosne i Hercegovine je zabranjen, bez posebne dozvole vlasti.[424] Radi efikasnije kontrole kretanja cijena i snabdijevanja stanovništva, Zemaljska vlada je Zakonom od 7. decembra 1914. godine ovlaštena da, zbog vanrednih prilika uzrokovanih ratom, preduzme posebne mjere u oblasti privrede.[425] Zakonom od 29. marta 1915. godine uređen je promet žitom i mlinskim proizvodima. Njime je utvrđena mjesečna količina po glavi stanovnika i to 7,2 kg brašna ili 9 kg žita, što je dnevno iznosilo 250 grama brašna ili 300 grama žita po osobi.[426] Usljed teškoća u snabdijevanju uzrokovanih ratnim operacijama, ni tako umanjene količine namirnica stanovništvo nije dobijalo redovno. Budući da nije moglo nabaviti ni minimum potrebnih namirnica, bilo je prinuđeno da se snabdijeva na crnoj berzi po izuzetno visokim cijenama. U skladu sa Zakonom od 29. marta 1915. godine o aprovizaciji stanovništva, 15. aprila je formiran Ured Zemaljske vlade BiH za promet žitom sa sjedištem u Sarajevu, koji je imao zadatak da ustanovi postojeće zalihe žita i omogući nesmetano snabdijevanje stanovništva žitom i mlivom. Svi izvršni organi vlasti u zemlji bili su dužni izvršavati odredbe i rekvizicije koje im se u tom pravcu izdaju.[427]

Zakon od 26. maja 1915. godine stavio je van slobodne trgovine žito i mlinske proizvode od žita. Svi koji su posjedovali takve zalihe morali su ih sačuvati dok iste ne potroše ili prodaju na dopušten način ili se eksproprišu ili konfiskuju. Istim zakonom su određeni organi koji su trebali popisati takve zalihe. Također je umanjena kvota od 250 gr brašna na 200 gr dnevno, odnosno 1.400 gr sedmično.[428] Budući da se stanje snabdijevanja stanovništva stalno pogoršavalo, Zemaljska vlada, nezadovoljna radom Ureda za promet žitom, formirala je krajem 1915. godine Zavod za promet životnim namirnicama, s kojim je sjedinjen Ured. Zadatak mu je bio da pronalazi zalihe životnih namirnica i da ih ravnomjerno raspoređuje na sva područja Bosne i Hercegovine.[429]

---

[423] Ibidem, 91.

[424] Zakon kojim se izdaju odredbe o opskrbljivanju pučanstva najprečim namirnicama, dok traju izvanredne prilike nastale po ratnom stanju, Glasnik Zakona i naredbi za BiH, 1914., br. 76, 3. august 1914., 363.

[425] Zakon kojim se Zemaljska vlada ovlašćuje da zbog izvanrednih prilika uzrokovanih ratom naredi što treba na privrednom polju, Glasnik Zakona i naredbi..., br. 167, 7. decembar 1914., 589.

[426] Zakon kojim se uređuje promet žitom i mlinskim proizvodima, Glasnik Zakona i naredbi..., br. 32, 29. mart 1915., 81.

[427] Ibidem, 86.

[428] Naredba Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu kojom se općenito uređuje trošenje žita i mlinskih proizvoda, Glasnik Zakona i naredbi..., br. 50, 26. maj 1915., 121.

[429] Naredba Zemaljske vlade kojom se osniva Zavod zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu za promet životnim namirnicama, Glasnik Zakona i naredbi..., br. 128, 3. decembar 1915., 291.

Prvo maksimiranje cijena Zemaljska vlada je preduzela početkom 1915. godine. Na osnovu Naredbe od 21. februara određene su maksimalne cijene žita.[430] Već krajem 1915. godine Zemaljska vlada BiH je donijela novu Naredbu, kojom je povećana cijena brašna.[431] Radi smanjenja njegove potrošnje, vlasti su zabranile prodaju i upotrebu čistog brašna. Hljebno brašno je moralo u određenom omjeru biti pomiješano sa brašnom od zobi, kukuruza, krompira ili ječma. Istovremeno je zabranjeno upotrebljavati kao krmu raženo, pšenično i ječmeno brašno pogodno za pravljenje hljeba.[432] Da bi se snabdijevanje stanovništva u izvjesnoj mjeri normalizovalo, uvedene su zvanične iskaznice za potrošnju hljeba i mliva, tzv. "hljebne karte".[433]

Ratno zbrinjavanje. Zbrinjavanje ratnih izbjeglica i evakuisanog stanovništva 1914-1915. godine

Prve bosanskohercegovačke ratne žrtve bile su izbjeglice koje su, bježeći od rata, smrt našle daleko od zavičaja, na Jadranu. Putnički brod na liniji Split-Trst je 10. augusta 1914. godine naišao na podmetnutu minu i tom prilikom je od 300 putnika nastradalo 150, najvećim dijelom izbjeglica iz Bosne i Hercegovine.[434]

Nakon što su južne i istočne granične oblasti zemlje postale neposredno poprište ratnih operacija, veliki dio stanovništva je morao napustiti njihove domove, dok je s druge strane dio morao biti vojno evakuisan. Na taj način problem izbjeglica je postao aktuelan neposredno nakon izbijanja rata. S obzirom na male prihvatne mogućnosti u zemlji, kao i specifične socijalne, konfesionalne i privredne odnose, rješavanje problema izbjeglica je bilo teže nego u Austriji i u Ugarskoj. Izbjeglički pokret je započeo krajem augusta 1914. godine, kada su se povlačile austrougarske jedinice iz Sandžaka, kojima se pridružilo i 9.000 izbjeglica. Kad je krenuo izbjeglički talas iz Sandžaka, general Potiorek je smatrao da bi bilo najbolje odmah na granici uključiti sve vojno sposobne muškarce u vojne jedinice.[435] Smatrao je da njihovo vraćanje nazad nije dolazilo u pitanje iz obzira prema bosanskohercegovačkim Muslimanima. Budući da iz vojnih razloga nisu mogli ostati na granici, a smještaj u unutrašnjosti zemlje bio isključen

[430] Ibidem, Naredba Zemaljske vlade kojom se određuje maksimalna cijena žitu i brašnu, Glasnik Zakona i naredbi..., br. 10, 21. februar 1915., 21.
[431] Naredba Zemaljske vlade od 31. maja 1915., Glasnik Zakona i naredbi..., br. 95, 138.
[432] Naredba Zemaljske vlade o proizvodnji i prometu hljeba i peciva, Glasnik Zakona i naredbi..., br. 84, 3. august 1915., 163.
[433] Naredba Zemaljske vlade od 20. IV 1915. o uvođenju zvaničnih iskaznica za potrošak hljeba i mliva, Glasnik Zakona i naredbi..., br. 38, 91.
[434] KA-W, KM, AOK, Op. Nr 620/5, K.u.k. Ministarstvo rata Vojnoj komandi Sarajevo, Beč, 13. august 1914.
[435] KA-W, N. P., K. 5, 48. Dienstzettel, 10. august 1914.

jer mogućnosti zemlje i organi uprave to nisu mogli podnijeti, odobren je njihov prolaz do Ustiprače a zatim direktni transport prema Bosanskom Brodu. Istovremeno je general Potiorek zatražio od K.u.k. Ministarstva rata da se odobri smještaj izbjeglica izvan zemlje.[436]

Muslimansko stanovništvo iz Sandžaka je masovno bježalo sa stokom prema Bosni, da bi se spasilo od osvete Crnogoraca. K.u.k. Ministarstvo rata je naredilo da se prema izbjeglicama postupi isto kao i 1912. godine.[437] Ured za nadgledanje rata je smatrao da izbjeglice iz Sandžaka treba smjestiti u unutrašnjost zemlje, uz preduzimanje oštrih sanitarnih pretraga da bi se spriječilo izbijanje zaraze.[438]

Nakon što su stigle u Bosanski Brod, izbjeglice su raspoređene u Banju Luku, Kotor-Varoš, Kozarac, Derventu i Teslić, dok su izbjeglice iz Foče i Čajniča raspoređene u Vareš, Fojnicu i Busovaču.[439]

Istovremeno je započeo bijeg muslimanskog stanovništva iz graničnih područja srezova Višegrad, Čajniče i Foča, koji je prouzrokovao iseljavanje iz susjednog sreza Rogatica. Jedno iseljavanje je davalo impuls drugom, tako da je broj, isključivo muslimanskih izbjeglica, stalno rastao. Izbjeglice su prikupljane u Alipašinom Mostu, odakle su trebale biti transportovane u sigurna mjesta u unutrašnjosti.

Pokazalo se da su priče o nedjelima srbijanske i crnogorske vojske istinite, pa su paljevine i ubistva izazivali paničan strah. Okružni predstojnik Hrasnica je rezignirano konstatovao da je prije 40 godina muslimansko stanovništvo odlučilo da se oružjem suprotstavi neprijatelju i da kao junaci brane svoje domove i ognjišta. Kasnije, ne samo da su izgubili svaku sposobnost otpora nego im je manjkao potrebni osjećaj zajedništva i ljubavi za rodnu grudu i domovinu, što pokazuje i slika izbjegličkih kolona.[440]

Pod rukovodstvom reisul-uleme Čauševića pokrenuta je akcija za prikupljanje pomoći za izbjeglice, koja je donijela sredstva u iznosu od 61.687 kruna i 84 helera. Veće priloge dali su car Franz Joseph i ministar von Biliński, po 10.000 kruna, dok su ostali prilozi uglavnom bili rezultat aktivnosti reisa Čauševića. Budući da su izbjeglice snabdijevane iz zemaljskih sredstava, prihodi fonda su korišteni za poboljšanje njihovog položaja, za kupovinu odjeće i obuće, hrane, Nestleovog brašna za ishranu djece... Te potrebne namirnice kupovao je

[436] Ibidem, K. 6, 51 ad Potiorek-Bilińskom, Sarajevo, 29. august 1914.
[437] Ibidem, 52 d, 30. august 1914.
[438] Ibidem, 52 f, 1. septembar 1914.
[439] Ibidem, 52., Dienstzettel, Sarajevo, 30. august 1914.
[440] G. Šljivo, Raspoloženje naroda, 132-134. Transport je započeo 13. septembra 1914., kada je otpremljeno 1.800 osoba, 14. - 3.000, 15. - 2.300, 16. - 1.300, 17. - 3.500, 18.- 3.200, 19. - 2.300, 20. - 1.300, 21.- 1.300, 22. - 650 i 23. septembra 280 osoba. Izbjeglice su smještene u travničkom okrugu 6.000 (Travnik, Bugojno, Jajce, Zenica, Žepče i Prozor); u tuzlanskom 5.000 (Gradačac, Gračanica, Maglaj); u banjalučkom oko 3.500 (Prijedor, Banja Luka, Kotor-Varoš); u bihaćkom 3.200 (Sanski Most i Ključ); u sarajevskom 2.600 (Visoko i Fojnica); u mostarskom više od 1.000, koji su smješteni samo u konjičkom srezu.

Izbjeglički ured Zemaljske vlade, a i po njegovom nalogu, okružni uredi, na čijem su području izbjeglice bile smještene.[441]

Muslimansko stanovništvo koje nije uspjelo da pobjegne jer ga je neprijatelj iznenadio, ostalo je na zaposjednutom području. O nasilju kojem je tamo bilo izloženo, okružni predstojnik Hrasnica je podnio izvještaj Predsjedništvu Zemaljske vlade BiH 20. septembra 1914. godine. "Čim je počeo okršaj na granici i kada se pogranična vojska sa žandarmerijom, finansima i članovima Odbrambenog zbora počela povlačiti, a srbijanska vojska prodirati u višegradski kraj, starješine pravoslavnog naroda su istog časa prestale izvršavati povjerene im zadatke, već su se svi listom priključili sa stanovništvom neprijatelju, dok su se muslimani povlačili za vojskom."

Hrasnici su izjavili kako su bili prisiljeni da bježe, te da nisu imali vremena da povedu stoku iz straha da ne ostanu na lijevoj obali Lima i padnu neprijatelju u ruke. Oni koji su ostali, doživjeli su strašne grozote: "Ubijali ih, robili, gulili, a od jednog hadžije su oteli deset hiljada kruna i potom ga ubili."[442]

Nakon potiskivanja srbijanskih i crnogorskih jedinica uslijedio je povratak izbjeglica u Rogaticu tako da je krajem novembra 1914. godine njihov broj bio smanjen na 26.448 osoba. Kad su ponovo počeli sukobi okružni predstojnik Defterdarević je otišao u Rogaticu, gdje je izbila panika i jednostavno rekao da će svako ko napusti mjesto biti obješen. Iako nije mislio ozbiljno, tako je autoritativno nastupio da su mu svi povjerovali.[443] Međutim, uskoro je uslijedio novi napad i Rogatica je ponovo morala biti evakuisana, ovog puta u cjelini. Usljed toga, povećao se broj izbjeglica iz istočnih oblasti, pa je sredinom januara 1915. iznosio 46.000 osoba, od kojih je bilo oko 20.000 djece i 16.000 žena.[444]

Krajem 1914. godine je naređena evakuacija utvrda, odnosno utvrđenih mjesta Sarajevo, Gacko, Bileća i Trebinje što je uskoro i provedeno, kao i napuštanje graničnih općina na istočnoj i južnoj granici. Početkom januara 1915. u Sarajevu su osigurane zalihe za 30.000 vojnika i 15.000 civilnih osoba za 90 dana. Teškoću je predstavljao prihvat izbjeglica, za čije snabdijevanje nije mogla biti stvorena zaliha za 90 dana. Poseban problem predstavljala je činjenica da bi u slučaju evakuacije 35.000 osoba iz Sarajeva bilo potrebno 35 dana, budući da se raspolagalo kapacitetima za prijevoz 1.000 osoba dnevno.[445]

General Sarkotić je 30. marta 1915. izložio plan o evakuaciji Sarajeva, naglašavajući da je potrebno najprije udaljiti stanovništvo koje nije potrebno gradu, a troši životne namirnice. Prvom evakuacijom bi se broj stanovnika glavnog grada smanjio na 15.000, pa bi se život u

[441] Sabiranje za muhadžire, Sarajevski list, br. 39, 28. februar 1917., 2.

[442] G. Šljivo, Raspoloženje naroda..., 134-135.

[443] F. Hauptmann-A. Prasch, Ein Reisebericht..., 443

[444] Bericht..., 1914.-16., 14 1.

[445] KA-W, KM, 69-8/8-2, 1915. Kommission für Besichtigung des KHf Pola und der Festen Plätze BHD..., Ergebnis der Orientirung in der Festung Sarajevo.

njemu vodio organizovanije, a ne bi bilo ni panike prilikom eventualne potpune evakuacije grada. Međutim, postojale su teškoće za takvu evakuaciju zbog malog kapaciteta željezničkog prijevoza, a istovremeno je pripremana i evakuacija vojske.[446] Sarkotić je izračunao troškove za evakuaciju civilnog stanovništva; gdje je osim stanovnika Sarajeva bilo i 5.000 izbjeglica iz Sandžaka i istočne Bosne, pa je za njihov transport trebalo izdvojiti 120.000 kruna i 25.000 kruna mjesečno za ishranu evakuisanih siromašnih građana. Prijedlog za evakuaciju Sarajeva podnesen je caru Franzu Josephu. U njemu je istaknut veoma težak položaj Bosne i Hercegovine i ukazano na mogućnost da bi te pokrajine mogle biti izgubljene. Planirano je da se Zemaljska vlada prebaci iz Sarajeva u Banju Luku. Evakuacija iz Sarajeva je započela u aprilu 1915., evakuacijom 3.000, a nastavljena je u maju, kad je evakuisano 5.000 osoba. Osim toga, iz Sarajeva se samoinicijativno iselilo oko 10.000 osoba, pretežno Muslimana, koji su uglavnom otišli kod svoje rodbine po cijeloj Bosni i Hercegovini.[447]

Prema planovima koje je zajednički ministar finansija Ernest Körber dostavio Zemaljskoj vladi BiH, jedan dio izbjeglica iz Sarajeva je trebalo premjestiti u unutrašnjost Monarhije. Trebalo ih je prvo uputiti u Leibnitz, gdje bi uslijedila sanitarna kontrola i njihova podjela prema staležu i religiji. Visoki društveni slojevi među njima bi bili raspoređeni u Gornjoj Austriji, gdje bi im bili dodijeljeni stanovi i novčana pomoć u iznosu od 70 helera dnevno. Jevreji su trebali biti raspoređeni u Bruck na Leithi, a ostali u pokrajinu Salzburg.[448] Bilo je planirano da u Sarajevu ostane oko 15.000 osoba. Međutim, uspjesi austrougarske vojske u drugoj polovini 1915. godine su ove planove učinili suvišnim.

Nakon provedene operacije čišćenja srezova Srebrenica i Vlasenica od srbijanskih jedinica što je omogućilo povratak izbjeglica, kao i zbog smrtnih slučajeva među njima, ukupan njihov broj se smanjio na 42.218. U to vrijeme bilo ih je 7.000, a broj evakuisanih u zemlji 41.716 osoba. Osim toga, u Hrvatskoj se nalazilo 1.167 evakuisanih osoba, zbrinutih iz zemaljskih sredstava, dok su se u Austriji i Ugarskoj nalazile evakuisane porodice zemaljskih i samostalnih činovnika, ljekara, advokata, bogatijih trgovaca iz Sarajeva i drugih utvrđenih mjesta, ukupno oko 12.000 osoba.[449]

U ljeto 1915. godine, izvan njihovog ranijeg mjesta boravka nalazilo se 104.000 izbjeglica. Takvo stanje je potrajalo sve do jeseni 1915., kada je nakon uspješne ofanzive u Srbiji stvorena mogućnost za njihov povratak.

---

[446] ABH, BH Präs., 344, 1915. Komandujući general u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji K.u.k. Ministarstvu rata, Sarajevo, 30. mart 1915.
[447] G. Šljivo, Raspoloženje naroda..., 140.
[448] ABH, ZMF, Präs. BH 1915., 615, Abschrift eines Chiffretelegrammes des gemeinsamen Finanzministers Dr. von Koerber de dato Wien 28. Mai 1915. an die Landesregierung in Sarajevo. Zajedničko ministarstvo finansija Zemaljskoj vladi.
[449] Bericht... 1914.-1916., 142.

Teškoću za smještaj izbjeglih i evakuisanih predstavljali su religiozni odnosi stanovništva. Muslimana je bilo domaćih 37.294, iz Sandžaka oko 9.000, evakuisanih 14.751, ukupno 61.045 osoba. Među izbjeglicama je bilo 3.319 pravoslavaca, vojno evakuisanih u zemlji 21.048, a među smještenim u Hrvatskoj 527, ukupno 24.894. Katolika je bilo među domaćim izbjeglicama 887, 3.196 evakuisanih u zemlji, 583 u Hrvatskoj, ukupno 4.666 osoba. Izbjeglih Jevreja je bilo 718, 2.904 evakuisanih u zemlji i 57 u Hrvatskoj, što je ukupno 3.689 osoba.

Ukupni troškovi za zbrinjavanje izbjeglica i evakuisanih osoba do 31. decembra 1914. godine iznosili su 814.632 krune i 30 helera. Do 30. jula 1915. troškovi za domaće izbjeglice su se povećali na 2.982.529 kruna i 1 heler, za izbjeglice iz Sandžaka 487.713 kruna i 22 helera, a za evakuisane osobe 1.017.446 kruna i 92 helera, što je ukupno iznosilo 3.839.718 kruna i 7 helera.[450]

Troškovi izdržavanja su u prosjeku iznosili mjesečno 6 kruna i 18 helera po osobi, odnosno 20,6 helera dnevno. Kao maksimalna tarifa za odrasle osobe u gradovima je propisan iznos od 60 helera, a za djecu ispod 10 godina iznos od 30 helera. Na selima, maksimalni iznos za odrasle osobe je utvrđen na 40, a za djecu ispod 10 godina starosti na 20 helera. Da su se izbjeglice mogle izdržavati sa ovim malim sredstvima doprinijela je činjenica da su raspolagali izvjesnom količinom vlastitog novca, da su naišli na podršku domaćeg stanovništva, te da je na selu u početku hrana bila mnogo jeftinija. Budući da mjesno stanovništvo nije imalo pravo na pomoć, sredstva su ostala u navedenim granicama.[451]

U proljeće i ljeto 1915. godine izbjeglice, među kojima su bili i žene i djeca, našle su dodatni izvor prihoda u poljoprivrednim radovima. Na inicijativu reisul-uleme širom zemlje su organizovana prikupljanja sredstava za zbrinjavanje izbjeglica, što je donijelo prihod od 35.000 kruna. U isti fond car Franz Joseph je uplatio iznos od 10.000 kruna. Uprkos teškoćama, prilagođavajući se odnosima u zemlji, izbjeglicama su osigurani smještaj i izdržavanje u toku zime. Uspješne operacije u Srbiji i Crnoj Gori krajem 1915. godine stavile su u izgled konačni povratak svih izbjeglica, pa se veliki dio evakuisanih iz utvrđenih mjesta mogao vratiti kućama.

Broj razorenih, odnosno oštećenih stambenih i privrednih objekata je iznosio 5.000 useljivih i 10.000 neuseljivih. Uprava se morala ograničiti na to da manje oštećene stambene objekte osposobi za nužni smještaj, a da se izgradnja novih objekata provede u vidu izgradnje blokova stambenih kuća. U graničnim srezovima Gacko, Bileća i Trebinje akcije su provedene velikim dijelom zahvaljujući vojnim organima. U rogatičkom srezu je bilo izgrađeno 39 novih objekata i popravljeno 597, u čajničkom srezu izgrađeno je 45 novih objekata i popravljeno 216, dok je u višegradskom srezu izgrađeno 50 novih objekata i izvršeno 100 većih i 661 manja

[450] Ibidem, 143.
[451] Ibidem, 144.

popravka. Zbog nedostatka radne snage i materijala, u fočanskom srezu smještaj je osiguran u vojnim barakama. Krajem 1916. godine broj uništenih objekata je još uvijek bio veliki: 3.221 potpuno uništeni stambeni objekat, 7.075 privrednih zgrada, 1.644 jače oštećenih stambenih kuća i 2.099 znatno oštećenih privrednih objekata.[452]

[452] Ibidem, 146/147.

BOSANSKOHERCEGOVAČKE JEDINICE U PRVOM SVJETSKOM RATU

Prilike u bosanskohercegovačkim jedinicama nakon mobilizacije 1914. godine

Do proglašenja opće mobilizacije, bosanskohercegovačke jedinice su bile većim dijelom smještene u unutrašnjosti Monarhije, dok se dio jedinica nalazio u Bosni i Hercegovini. Prvi bosanskohercegovački pješadijski puk sa štabom, dva bataljona i jednim mitraljeskim odjeljenjem se nalazio u Beču, jedan bataljon u Wiener Neustadtu, a jedan u Sarajevu; drugi bosanskohercegovački pješadijski puk sa štabom, tri bataljona i jednim mitraljeskim odjeljenjem se nalazio u Grazu, a jedan bataljon sa mitraljeskim odjeljenjem u Banjoj Luci; treći bosanskohercegovački pješadijski puk sa štabom, tri bataljona i jednim mitraljeskim odjeljenjem se nalazio u Budimpešti, a jedan bataljon sa mitraljeskim odjeljenjem u Tuzli; četvrti bosanskohercegovački pješadijski puk sa štabom, tri bataljona i jednim mitraljeskim odjeljenjem se nalazio u Trstu, od čega je jedna četa bila smještena u Capodistriji, a jedan bataljon sa mitraljeskim odjeljenjem u Mostaru.[453]

Krajem juna 1914. godine u sastavu bosanskohercegovačkih jedinica u službi se nalazilo 10.298 osoba (pješadija 8.669, tehničke i saobraćajne jedinice 355, i u ostalim jedinicama 1.274.). Na odsustvu se nalazilo 2.998 osoba, u rezervi 24.707, a u dopunskoj rezervi 12.595.[454]

Nakon proglašenja rata bosanskohercegovačke jedinice, četiri pješadijska puka i jedan lovački bataljon su iz mirnodopskih garnizona upućene na front. Početkom rata bosanskohercegovačke jedinice su imale ujednačen sastav. Bosanskohercegovački zemaljski pripadnici su činili od 93-96% sastava, dok je 4-7% sastava bilo iz ostalih područja Monarhije, najvećim dijelom komandni kadar.[455] Kada su bosanskohercegovačke jedinice upućene na front, u sastavu jedne pješadijske čete nalazilo se 234 vojnika, 7 gagista (uključujući jednogodišnje dobrovoljce), dva vozila i šest konja. U svakoj četi nalazili su se po 2 kuhara, 2 obućara, jedan krojač i dva pekara.[456]

---

[453] Bericht... 1914.-16., 27.

[454] ABH, ZMF, BH Präs., 1916., 659 ex 1916. Mannschaftsgrundbuchstand des gemeinsamen Heeres mit Ende Juni 1914., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, 4. juli. 1916.

[455] R. E. Bösch, Die Haltung des südslavischen Soldaten..., 253-254. Bosanskohercegovačke jedinice imale su sljedeći sastav: 1. bosanskohercegovački puk - bosanskohercegovački vojni obveznici 94%, ostali 6%; 2. bosanskohercegovački puk - bosanskohercegovački vojni obveznici 93%, ostali 7%; 3. bosanskohercegovački puk - bosanskohercegovački vojni obveznici 94%, ostali 6%; 4. bosanskohercegovački puk - bosanskohercegovački vojni obveznici 95%, ostali 5%; 1. bosanskohercegovački lovački bataljon - bosanskohercegovački vojni obveznici 96%, ostali 4%.

[456] KA-W, KM, AOK Op. 7.638. K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, 1. mart 1915.

Usljed zbivanja koja su prethodila ratu, nepovjerljivi vojni obveznici, gotovo isključivo pravoslavci, su nakon mobilizacije svrstani u nenaoružane radne odrede i upućeni u unutrašnjost Monarhije. Naredbom Vrhovne vojne komande od 3. augusta 1914. godine, ove jedinice su upućene na radove za opremanje utvrđenih mjesta na Dunavu, za popravak ulica, puteva, izgradnju baraka za smještaj i slično.[457]

Pri bosanskohercegovačkim jedinicama su obrazovani civilni i vojni radni odredi. Vojni radni odredi su bili angažovani u područjima gdje su se nalazile bosanskohercegovačke jedinice. Dodjela u radne odrede je predstavljala najpogodniji način da se bosanskohercegovački pravoslavci izvuku iz ugroženih oblasti, da se provjeri njihova lojalnost, disciplinuju se i vojno se obuče. Tek tada moglo se računati na njihovo angažovanje na frontu.[458]

U novembru 1914. godine komanda Balkanskih oružanih snaga je od prekobrojnog ljudstva mobilisanog u Bosni i Hercegovini formirala tvrđavske pješadijske bataljone br. 1. i 2. U martu 1915. godine su formirani tvrđavski pješadijski bataljoni br. 3-7, dok su do marta 1916. godine formirana još 2 (br. 8 i 9).[459] U augustu 1915. godine na Jugozapadnom frontu iz dva rezervna bosanskohercegovačka puka su formirani bosanskohercegovački lovački bataljoni br. 2 i 3, sa po 4 ratne čete i jednim mitraljeskim odjeljenjem sa 2 oruđa. Kao mjesto formiranja za 2. bosanskohercegovački lovački bataljon je određen Villany, a za 3. bosanskohercegovački lovački bataljon Siklos. U svakoj četi je trebalo rasporediti po 33% apsolutno povjerljivih pravoslavnih i 67% vojnika druge vjere. Po jednom lovačkom bataljonu je trebalo, od strane K.u.k. Ministarstva rata, dodijeliti po 1.100 repetir-pušaka, dok je municiju trebala dodijeliti Vojna komanda iz Budimpešte. Bosanskohercegovački lovački bataljoni 2 i 3, kao i V bataljoni bosanskohercegovačkih pukova 1-4 su kao redovnu dopunu trebali mjesečno dobijati po jednu ratnu četu.[460]

---

[457] KA-W, KM, AOK, Op. Nr. 894, BH Militär-Abteilungen aus Mannschaft der bh. Reservebaone Nr I-III, K.u.k. Ministarstvo rata Vojnoj komandi Sarajevo, Beč 16. august 1914. Uporedi: E. Redžić, Bosanskohercegovačke jedinice..., 194.

[458] KA-W, KM, AOK, Op. 8. 752. Brückenkopf Poszony K.u.k. Ministarstvo rata Vrhovnoj komandi armije, 15. mart 1915. Na početku 1915. godine vojni radni odredi bosanskohercegovačkih jedinica, u čijem su se sastavu nalazili mahom bosanskohercegovački Srbi, imali su 15. marta 1915. sljedeće brojno stanje: u Budimpešti su se nalazili I, II i IV bataljon 1. bosanskohercegovačkog puka sa 3.627 vojnih obveznika, a I, II i IV bataljon 3. bosanskohercegovačkog puka sa 3.998; U Komoronu su se nalazile 1.373 osobe, od toga 111 vojno obučenih i 1.262 bez vojne obuke, u Poszonyju 1.037 osoba iz sastava rezervnih četa 1. bosanskohercegovačkog bataljona i 303 osobe iz rezervnih III bataljona; u Tullinu se nalazilo 500 osoba, koje su odatle raspoređene u ratnu luku Herceg-Novi; u vojnim radnim odredima kod Vojne komande Sarajevo nalazilo se: iz sastava I bataljona 2. bosanskohercegovačkog puka 348 vojnih obveznika, a iz sastava II bataljona 2. bosanskohercegovačkog puka 213. Dnevnica radnika u radnim odredima iznosila je od 3,60 do 4 krune.

[459] Fritz Franek, Die Entwicklung der öst-ung. Wehrmacht in den ersten zwei Kriegsjahren, Österreich - Ungarns letzter Krieg 1914.-1918., Erg. Heft 5, Wien, 1933., 22.

[460] KA-W, KM, AOK, Op. 13.784. BH Reserve-Rgtr-Auflösung; Neuaufstellung der bh. FJB 2 u. 3., K.u.k. Ministarstvo rata Vrhovnoj komandi armije, Beč, 5. august 1915.

U februaru 1916. godine formirano je još pet lovačkih bataljona. Lovački bataljon br. 4 je obrazovan iz tvrđavskog pješadijskog bataljona br. 4, a lovački bataljoni 5, 6, 7 i 8 su formirani iz petih bataljona bosanskohercegovačkih pješadijskih pukova br. 1, 2, 3 i 4.[461] Troškovi za austrougarsku vojsku nastali za vrijeme mobilizacije su podmirivani iz mirovnog vojnog budžeta, iz kojeg je finansirana potrebna oprema, *Landwehr*, *Landsturm* kao i bosanskohercegovačke jedinice. Kod svih vojnih formacija je trebalo konstatovati stanje na dan 30. jula 1914. godine, kao i na završetku rata, tj. nakon izvršene demobilizacije. Pri tome je trebalo uzeti u obzir stanje sredstava i uspostaviti staro stanje, materijalno ili novčano. Doprinos ratnim troškovima iz bosanskohercegovačkih zemaljskih sredstava je trebalo ostvariti u dogovoru sa finansijskom upravom.[462]

Kako je Bosna i Hercegovina bila područje neposrednih ratnih operacija i izložena velikim razaranjima, njen doprinos ratnim troškovima je uzet u ograničenom obimu. Sredinom 1915. godine general Sarkotić je izvijestio K.u.k. Ministarstvo rata o ograničenim finansijskim mogućnostima zemlje, budući da je poreska snaga naroda oslabila, zbog čega je Zemaljska vlada bila suočena sa velikim problemima da nadvlada teškoće isplate kamata i amortizacije za zemaljske pozajmice, koje su dostigle godišnji iznos od 12.130.000 kruna. Osim toga, uzimajući u obzir da su bile potrebne velike žrtve da se nadoknade štete nastale usljed upada srbijanskih i crnogorskih snaga na područje Bosne i Hercegovine na službenim zgradama, kasarnama žandarmerije i finansijske straže, te na putevima i mostovima, bilo je jasno da zemaljske finansije ne mogu pokriti potrebne troškove. Pored toga, usljed rata prouzrokovani su veliki troškovi za izdržavanje porodica mobilisanih i izdržavanje izbjeglica, za šta su mjesečni troškovi procijenjeni na oko 1.000.000 kruna. General Sarkotić je zbog toga molio K.u.k. Ministarstvo rata da se kod pregovora o doprinosu iz bosanskohercegovačkih finansija za ratne troškove te činjenice uzmu u obzir.[463]

Od prvih dana rata u svim armijama postojali su pokušaji sabotiranja ratnih napora. Narodnom pseudomedicinom izazivani su simptomi pred kojima su vojni ljekari bili nemoćni (zaraženost očiju trahomom, sakaćenje prstiju, podizanje temperature jedenjem sirovog krompira, pucanje na sebe kroz hljeb da ne ostane trag baruta...). Na taj način mnogi su postajali trajni invalidi, ne ulazeći u evidencije i bez prava na zbrinjavanje. Bogatiji i obrazovaniji simulirali su bolesti i vukli se po bolnicama, što je bilo moguće uz veze i podmićivanja u vojnoj komandi. O takvim slučajevima saznavalo se najčešće iz anonimnih prijava.[464]

---

[461] ABH, ZMF, BH Präs., 1916., 108. Aufstellung der bosnisch-herzegowinischen Feldjäger baone Nr. 4 bis 8, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč 31. januar 1916.

[462] ABH, ZMF, BH Präs., 769, ex 1915., K.u.k. Ministarstvo rata Zemaljskoj vladi BiH.

[463] Ibidem, Izvještaj generala Sarkotića K.u.k. Ministarstvu rata, Sarajevo 10. august 1915.

[464] B. Hrabak, Zeleni kadar..., 47. Dok su jedni nastojali da izbjegnu vojnu obavezu po svaku cijenu, druge je slučajnost odvela na front. Takvu životnu priču ispričao je kapetanu Peri Blaškoviću vodič, konjovodac, star preko 60 godina. On je dospio u vojsku tako što se je u njegovom selu pored Zvornika, kraj bunara zaustavila komora. Jedan vojnik zamolio ga je da mu pridrži konja, a uskoro je uslijedila komanda za pokret, pa su i njega

Nakon izbijanja rata, u bosanskohercegovačkim jedinicama su se ispoljili znaci nezadovoljstva pravoslavnih vojnika, koji su se stalno nalazili pod prismotrom. Često su optuživani za nelojalnost i kada nisu postojali čvrsti dokazi za to. Nakon prijave jednog kaplara da su jedan vodnik i pet vojnika V čete 2. bosanskohercegovačkog puka prekršili zakletvu, Vojna komanda 3. korpusa iz Graza je naredila da se poduzme istraga. Po njenom okončanju obrazovana komisija je podnijela nadležnoj Vojnoj komandi izvještaj o politički sumnjivom ljudstvu 2. bosanskohercegovačkog puka. U njemu je konstatovano da su izjave ljudstva kao što su "srpska armija će doručkovati u Sarajevu, ručati u Zagrebu itd.", "da su srpski oficiri bolji nego nego austrijski", "Srbi imaju bombe i mogu cijeli grad dignuti u zrak"... proizvod beogradske bulevarske štampe; unijete su u jedinicu i ljudstvo ih nije moglo iskonstruisati i time optužiti ljudstvo srpske nacionalnosti. Takve izjave u jedinicu su unijeli rezervisti, koji su u pozadini bili izloženi veleizdajničkoj agitaciji. Većina ovih izjava data je od seoskog neobrazovanog stanovništva, među kojima nije bilo ni poluinteligentnih ili zanatlija. Takva situacija bila je otežana i činjenicom da veliki dio oficira nije ovladao jezikom jedinice. Zbog toga je Vojna komanda naredila da se konstantno vrši praćenje srpskog ljudstva i za vrijeme transporta ljudstva za popunu jedinica suzbije propaganda prije nego što dođe u dodir sa matičnim jedinicama.[465]

Vrhovna vojna komanda je kod bosanskohercegovačkih jedinica odmah poduzela preventivne mjere. Svaki bosanskohercegovački puk je mogao formirati samo dva ratna bataljona od povjerljivog ljudstva, pri čemu se u njihovom sastavu u prosjeku nalazilo 26% katolika, 41% pravoslavaca i 32% muslimana, što je odgovaralo strukturi stanovništva po zadnjem popisu iz 1910. godine. Pored toga, Vrhovna vojna komanda je naredila da se obrazuju 4 rezervna bosanskohercegovačka bataljona i to: I, II i IV u Budimpešti i III u Beču. Od preostalog ljudstva su formirani nenaoružani radni odredi.[466]

Pridržavajući se uputa Vrhovne komande armije, komanda 2. pješadijske divizije, u čijem se sastavu nalazio 2. bosanskohercegovački pješadijski puk, naredila je da se formiraju četiri pješadijska bataljona sa po četiri čete i tri mitraljeska odjeljenja, dok je sedamnaesta četa raspuštena. Pouzdano ljudstvo ove čete kao i ljudstvo iz tri ratne čete kao i tri dopunske čete svrstano je u borbene formacije. Kod dostizanja punog ratnog stanja čete su imale u svom sastavu 173 muslimana i katolika i 90 povjerljivih pravoslavnih vojnika. Smatralo se da formiranje tri bataljona sa po četiri čete ima prednost da ostaje isti mirovni kadar i da organizacija komore ostaje nepromijenjena, što je smatrano posebno važnim imajući u vidu teškoće na koje se nailazilo. Konačno, puk bi tako bio pošteđen pozornosti koja prati rasformiranje redovnog puka,

gurnuli u kolonu. Godinama je putovao sa komorom od ratišta do ratišta, a sva njegova nastojanja da dokaže da nije vojnik bila su uzaludna. Teško mu je padalo da se sa svojima kod kuće nije oprostio, ali inače mu je bilo dobro, jer je dobijao dosta hrane. (P. Blašković, Sa Bošnjacima..., 371)

[465] KA-W, KM, AOK, Op. 63. Politisch Verdechtige Mannschaft, Komanda 2. bh puka 3. korpusu Landwehra u Grazu, 29. juli 1914.

[466] KA-W, KM, AOK, Op. 133, 2. pješadijska divizija Graz K.u.k. Ministarstvu rata, 1. august 1914.

što je posebno teško padalo oficirima. Tri ratne čete sa 900-1.000 osoba, zatim tri dopunske čete sa 2.000 osoba činili su, izuzev šarži, u najvećem broju pravoslavci. U dopunskim četama su uglavnom bile osobe regrutovane 1914. godine, čija se obuka izvodila bez oružja. Predviđeno je da borbene čete ostanu nenaoružane i da se mogu upotrijebiti za izvođenje radova na mostobranima na Dunavu.[467]

Bosanskohercegovački rezervni bataljoni I i II su trebali da od povjerljivog ljudstva formiraju po jednu četu, a ostale vojne obveznike da svrstaju u radne odrede. Od povjerljivog ljudstva III bataljona trebalo je formirati dvije čete, a ostale također svrstati u radne odrede. Prema izvještajima koji su pristigli iz III bosanskohercegovačkog rezervnog bataljona među apsolutno povjerljivim ljudstvom nalazilo se 360 osoba, pa je ostale trebalo svrstati u radne odrede. Komandant II rezervnog bataljona Fridrih Kovačić je izvijestio Vojnu komandu da prema informacijama koje je dobio o ljudstvu iz dopunskog okruga Banja Luka, a što je potvrdila i policija, može mirne savjesti pravoslavne vojnike koji su se nalazili u sastavu bataljona označiti povjerljivim. Ipak, naglasio je da je potrebna opreznost pri upotrebi ovih jedinica. Ista situacija je bila i u I rezervnom bataljonu. Među 929 osoba, osim 25 muslimana i katolika, svi ostali su bili pravoslavni. Mali broj muslimana i katolika kod rezervnih bataljona trebao se pripisati činjenici da je najveći broj bio angažovan na osiguranju željeznica u Bosni i Hercegovini.[468]

Poziv vojnim obveznicima godišta 1894., 1893. i 1892. Naredbom K.u.k. Ministarstva rata od 13. septembra 1914. godine je predstavljao novi korak u pravcu stvaranja rezervnih bosanskohercegovačkih jedinica.[469] Od 1. do 10. oktobra 1914. godine je obavljeno uvježbavanje ukupno 34.525 vojnih obveznika, od kojih je 13.950 proglašeno sposobnim za vojnu službu (40%) i sazvani u vojne formacije krajem oktobra i početkom novembra.[470]

---

[467] KA-W, KM, AOK, Op. 360, Komanda 2. pješadijske divizije Graz K.u.k. Ministarstvu rata, Graz, 25. august 1914.

[468] KA-W, KM, AOK, Op. 602, Komanda 2. pješadijske divizije Graz K.u.k. Ministarstvu rata, Graz, 15. august 1914.

[469] ABH, ZMF, BH Präs., 1.515, 1914., Einberufung der im Jahre 1894., 1893., u.1892. geborenen Dienstpflichtigen in der Evidenz der zweiten Reserve, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 14. septembar 1914.

[470] KA-W, KM, AOK, Op. 108.916, Musterungen Ergebnisse in BH, Zemaljska vlada BiH K.u.k. Ministarstvu rata, 6. juli 1918. Od ljudstva koje je mobilisano u oktobru 1914. trebalo je dodijeliti:

Jedinice	Sarajevo	Banja Luka	Tuzla	Mostar	ukupno
1. bh. lovački bataljon	100	100	100	-	300
15. komorska divizija	54	53	53	40	200
16. komorska divizija	100	100	40	-	240
sanitetsko odjeljenje 25	20	20	10	-	50
sanitetsko odjeljenje 26	-	-	-	-	-
evidencioni magacin Sarajevo	20	20	10	-	50
evidencioni magacin Mostar	-	-	-	50	50

(KA-W, KM, Abt. 2 W, 35-7/6. Repartition und weitere Behandlung bh Dienstpflichtige, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 23. oktobar 1914.

Međutim, u državnom vrhu Monarhije je procijenjeno da u mobilizaciji bosanskohercegovačkih vojnih obveznika treba ići i na starija godišta od utvrđenih za septembarsku mobilizaciju. U sporazumu sa zajedničkim ministrima (finansija i vanjskih poslova) već narednog mjeseca je upućen prijedlog caru s molbom da se odobri poziv vojnih obveznika za godišta od 1890. do zaključno sa 1878. godinom u evidenciji druge rezerve, radi utvrđivanja njihove sposobnosti za vojnu službu i dovođenje zajedničke armije u ratno stanje za cijelo vrijeme trajanja rata.[471]

Bilo je potrebno da se rezervni sastavi iz Bosne i Hercegovine dovedu u ratno stanje, kaže se u zapovijesti cara K.u.k. Ministarstvu rata, da treba hitno ispitati i ocijeniti mjere koje najbrže i najefikasnije osiguravaju dalje popunjavanje jedinica zbog gubitaka u ratu. U tom smislu već u prvim mjesecima rata je bilo predviđeno utvrđivanje novog Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu koji bi važio za vrijeme trajanja rata. Ovim naredbama su stvoreni uvjeti za formiranje rezervnih bosanskohercegovačkih vojnih formacija.

Radi održavanja potrebnog brojnog stanja vojne sile, zbog gubitaka na Balkanskom i Istočnom frontu, Vrhovna komanda armije je pristupila novim mobilizacijama. Manje angažovanje bosanskohercegovačkog ljudstva pružilo je priliku da se u većoj mjeri iskoriste vojni potencijali. Za ubrzanje regrutacije bilo je potrebno uspostaviti daljnjih osam regrutnih okruga i to u: Rogatici, Jajcu, Prijedoru, Sanskom Mostu, Tuzli, Maglaju, Ljubinju i Livnu. U sastavu regrutnih komisija trebali su se nalaziti po jedan oficir, ljekar i pisar. Trebalo je težiti da se regrutacija završi do 10. decembra 1914. godine. Regrutovane do 21. novembra nadležne dopunske komande su trebale sazvati do 5. decembra, regrutovane do 5. decembra sazvati do 10., a ostale do 15. decembra. Osobe za koje se sumnjalo da bi mogle dezerirati trebalo je odmah sazvati i uputiti ih rezervnim bataljonima, u unutrašnjost Monarhije.[472]

Nakon mobilizacije provedene tokom novembra 1914. godine, u telegramu Vojne komande Sarajevo od 28. novembra upućenom K.u.k. Ministarstvu rata, istaknuto je da ostatak mobilisanih osoba u vojnoj oblasti iznosi 24.000. Kako se nije raspolagalo prostorom za njihov smještaj, zamoljeno je da se preostala polovina regruta uputi u unutrašnjost Monarhije. Osim toga, istaknuto je da se gotovo ne raspolaže sa instruktorskim osobljem i oficirima za obuku, pa je upućena molba da se dodijeli personal i oficiri koji govore jedan od slavenskih jezika.

General Potiorek je 5. decembra iz Banje Koviljače uputio zahtjev K.u.k. Ministarstvu rata da u narednim mjesecima u Bosni Hercegovini uslijedi hitan saziv regrutovanih. Po jednom dopunskom okrugu u zemlji trebalo je obučiti 1.620 vojnika. Obukom su trebali rukovoditi vojni komandanti lično i njihovi zamjenici. Do tada raspoređene u *Schutzkorps* i odjeljenja

[471] E. Redžić, Bosanskohercegovačke jedinice..., 194.

[472] KA-W, KM, AOK, Op. 5.811. Verfügungen für die vorzeitige Musterung in B.H. der Jahrgänge 1896., 1895., 1891., dann 1877. bis 1873., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 28. decembar 1914.

za zaštitu željeznica je trebalo dodijeliti kao kadar. Također, odjeljenja veterana trebalo je iskoristiti kao instruktorski personal. Vojni komandant u Mostaru je trebao da pogodno ljudstvo dodijeli kao instruktore za obuku, za koju nisu bile potrebne ujednačene uniforme, nego civilne, sa crno-žutim povezom na ruci. Komanda ratne luke Herceg-Novi je trebala da preuzme na obuku od 3.000 do 5.000 osoba. Istovremeno je general Potiorek molio K.u.k. Ministarstvo rata za dozvolu da se rezervnim tijelima u pozadini dodijeli veći broj pravoslavaca koji su se, prema dotadašnjim saznanjima, izvanredno borili, ali je borba protiv Srbije za njih predstavljala preveliko iskušenje. U narednom periodu je bio predviđen saziv 35.000 vojno sposobnih, koji su trebali predstavljati nužno dopunsko ljudstvo. Na tu molbu je K.u.k. Ministarstvo rata, 12. decembra 1914. godine, odgovorilo pozitivno.[473]

Od sazvanih bosanskohercegovačkih vojnih obveznika, svaka komanda okruga za dopunu je trebala da vlastitom puku uputi 1.500, a bosanskohercegovačkim lovačkim bataljonima po 120 osoba. U ovoj Naredbi K.u.k. Ministarstvo rata je potcrtalo da su komandanti dopunskih okruga lično odgovorni da ljudstvo bude ujednačeno u moralnim vrijednostima i po vjerskom sastavu, da bi se izbjegao negativni utjecaj na ratne formacije koje su se nalazile u unutrašnjosti Monarhije. Preostalo mobilisano ljudstvo, koje je ostalo u Bosni i Hercegovini, trebalo je da se stavi na raspolaganje Komandi Balkanskih oružanih snaga i da bude raspoređeno prema uputi Vojnih komandi Sarajevo i Mostar.[474]

Tokom novembra i decembra 1914. godine u Bosni i Hercegovini je ukupno sazvano 41.157 vojnih obveznika.[475]

Uporedo sa uklanjanjem nepouzdanih elemenata iz bosanskohercegovačkih pješadijskih pukova, koji su se najvećim dijelom nalazili u redovima bosanskohercegovačkih pravoslavaca, pristupilo se formiranju rezervnih bataljona. Njihovo ljudstvo su sačinjavali najpouzdaniji elementi, regrutovani u toku 1914. godine, brojno ujednačeni u pogledu vjerske strukture. Posao je povjeren majoru Truhelki, koji je imao zadatak da rezervne bataljone dovede u takvo stanje

[473] KA-W, N. P., K. 8, Geh. Nr. 172 d.

[474] KA-W, KM, AOK, Op. 5.681 K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 28. novembar 1914.

[475] KA-W, N. P. K. 8, Geh. Nr 187. Gemusterte bh Manschaften. Mobilizacije provedene u toku novembra i decembra 1914. godine pokazale su sljedeće rezultate:

dopunski okrug	**28. XI**	**5. XII**	**12.XII.**	**15. XII**	**ukupno**
1. Sarajevo	1.023	2.606	2.392	1.735	7.756
2. Banja Luka	1.300	3.307	3.008	2.320	9.935
3. Tuzla	2.330	4.990	3.634	2.390	13.344
4. Mostar	1.585	3.838	3.067	1.632	10.122
ukupno	**6.238**	**14.741**	**12.101**	**8.077**	**41.157**

da se odmah mogu priključiti bosanskohercegovačkim pješadijskim pukovima kao njihovi ratni bataljoni.[476]

U naredbi koju je 5. decembra 1914. godine general Potiorek iz Banje Koviljače uputio vojnim komandama u Bosni i Hercegovini, naglašeno je da je potreba osiguranja veće dopune ljudstva u narednim mjesecima uvjetovala hitan saziv regrutovanih. Po dopunskom okrugu je trebalo obučiti 1.250 osoba koje bi nakon provedene obuke bile premještene. Njihovom obukom su trebali rukovoditi vojni komandanti i njihovi zamjenici, a kao instruktorski kadar odlučeno je da se angažuju vojne osobe koje su se do tada nalazile raspoređene u sastavu *Schutzkorpsa* i odjeljenja za osiguranje željeznica, kao i odjeljenje veterana. Od vojnog komandanta u Mostaru zahtijevano je da ljudstvo, kojim je raspolagao, dodijeli obalskim formacijama kao instruktorski personal.[477]

Neuspjesi u ratu sa Srbijom su nalagali nove mjere u vezi sa mobilizacijom rezerve, pa je već krajem 1914. godine u državnom vojnom vrhu procijenjena mogućnost dužeg trajanja rata. Tom okviru morala se prilagođavati i ratna politika u Bosni i Hercegovini. S obzirom na ratnu situaciju krajem 1914. godine Komanda Balkanskih oružanih snaga je zahtijevala da se u ugroženim područjima razmotre mjere kako bi se na tehnički najjednostavniji način provjerili bosanskohercegovački vojni obveznici, izvukli iz zemlje i svrstali u radne odrede. K.u.k. Ministarstvo rata je u sporazumu sa zajedničkim ministrima 27. decembra 1914. godine uputilo prijedlog caru da se provede mobilizacija vojnih obveznika godišta 1896., 1895. i 1891., zatim godišta 1877. do zaključno 1873. u evidenciji II, odnosno III rezerve prema njihovoj osposobljenosti za vojnu službu, da bi se zajednička oružana sila održala u ratnom stanju.[478]

Prvi znaci nezadovoljstva u bosanskohercegovačkim jedinicama su se pokazali u decembru 1914. godine, nakon formiranja radnih odreda od pravoslavnih vojnih obveznika. Prvi slučaj dezerterstva desio se u 1. bosanskohercegovačkom puku, u kojem je 30. decembra 1914. godine dezertirao podnarednik Stanišić sa 82 vojnika, a naredne još ponovo 98 vojnika. Svi su pripadali IV četi koja je nastala iz radnih odreda. Nakon razgovora obavljenih sa ostalim vojnicima jedinice Vojna komanda je ustanovila da su se među vojnicima širile vijesti o lošoj situaciji na Istočnom frontu, da je Sarajevo već palo i da će uskoro cijela Bosna biti u rukama Srba, da se vodi borba za izgubljenu stvar... U skladu sa zaključcima Vojna komanda je poduzela preventivne mjere, obavještavajući ljudstvo o postupanju Rusa prema zarobljenicima, prijetnjama posljedicama koje bi imalo dezertiranje po njihove porodice, kao i stalno nadziranje jedinica.[479]

---

[476] E. Redžić, Bosanskohercegovačke jedinice..., 198.

[477] KA-W, KM, AOK, Op. 6.151. Komanda Balkanskih oružanih snaga Vojnoj komandi Sarajevo, Banja Koviljača 5. decembar 1914. Uporedi: E. Redžić, Bosanskohercegovačke jedinice..., 200-201.

[478] KA-W, KM, AOK, Op. 5.811. Verfügungen für die vorzeitige Musterung in B.H. der Jahrgänge 1896., 1895., 1891, dann 1877. bis 1873. K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 28. decembar 1914.

[479] B. Hrabak (Predavanje Bosanaca..., 84) pogrešno navodi da se predalo 400 vojnika i da se taj slučaj dezertiranja desio u 3. bosanskohercegovačkom puku.

Nakon jednog prigovora Vrhovne vojne komande zbog uključivanja srpskih vojnika regrutovanih u 1914. godini u brdsku artiljeriju, jer "njihova pouzdanost se ne može konstatirati...", oni su isključeni iz ovih jedinica i raspoređeni u sastav postojećih radnih odreda. Tim mjerama Srbi su se osjećali uvrijeđenim i molili su komandu da ih rasporedi u sastav jedinica na frontu.[480]

U izvještaju koji je 11. februara 1915. g. Komanda 2. pješadijske divizije uputila Vrhovnoj vojnoj komandi, značajna pažnja je posvećena procjeni povjerljivosti bosanskohercegovačkih vojnika, posebno pravoslavnih. Naglašeno je da su se u posljednje vrijeme umnožavali glasovi komandanata i oficira sa fronta koji su ukazivali na umanjene moralne vrijednosti borbenih formacija što je uzrokovano agitacijom, koja negativno utječe na ljudstvo u dopunskim bataljonima. Ta agitacija je vođena od strane inteligentnih osoba koje se i same nalaze kod dopunskih tijela, te s druge strane od civilnih agitatora koji su se u slobodno vrijeme znali približiti ljudstvu. Posebno kod 4. bosanskohercegovačkog puka, kod kojeg se nalazio veliki broj pravoslavnog ljudstva ova činjenica se jasno pokazala, pa se oslikala na nekoliko primjera: "U vremenu od 1. do 15. januara 1915. godine je dezertirao rezervni potporučnik Stanišić i zastavnici Mandić i Kovačević, kao i podoficiri Jovanović i Kostić. Na osnovu prijave podnesene od 4. bosanskohercegovačkog puka o nepouzdanosti rezervnih oficira i ljudstva jedan dio istih je raspoređen u sastav 101. pješadijskog puka, dok su protiv 24 vojnika 4. bosanskohercegovačkog puka podnesene krivične prijave. Prilikom posljednjih teških borbi ponovo je dezertiralo 30 vojnika pravoslavne vjere. Na dezertiranje je posebno utjecala činjenica da se među ljudstvom, koje se nalazilo u Galiciji, proširila vijest da Rusi svakog ratnog zarobljenika vraćaju u zavičaj." Uzimajući te činjenice u obzir, komanda 2. pješadijske divizije je predložila da se bosanskohercegovački vojnici pravoslavne vjere rasporede u sastav drugih pukova u kojima je bila veća zastupljenost drugih konfesija kao i da se strogo nadgleda ljudstvo kod rezervnih bataljona, uz ograničenje ili potpuno ukidanje ulaska civila u kasarnu. Osim toga trebalo je izbjeći "rasuti smještaj" jedinica. Posebno je trebalo provoditi stalnu kontrolu rezervnih srpskih oficira - kod nepoželjnih postupaka slijedilo je degradiranje i premještaj kao pješadinca u redove njemačkih pukova. Osim toga, svaka bosanskohercegovačka porodica čiji član prebjegne neprijatelju bila bi izložena oštrim pretragama kuća i sudskim postupcima. Cilj takvih mjera je bio da se spriječi svako dalje dezertiranje.[481]

Nakon vijesti koje je primila od komande 3. korpusa i 6. pješadijske divizije, u izvještaju od 15. februara 1915. godine Vojna komanda Graz je zaključila da se pravoslavno ljudstvo 2. bosanskohercegovačkog puka pokazalo nepouzdanim i da se stoga ne može svrstati u borbene bataljone. Njih više nije trebalo obučavati, nego formirati radne odrede, a već obučene rasporediti u jedinice za stražarsku službu ili etapne bataljone. Vojna komanda je primijetila da

[480] Rudolf Hecht, Heeresergänzung..., 194.
[481] KA-W, KM, AOK, Op. Nr. 7.316, Komanda 2. pješadijske divizije Vrhovnoj komandi armije, Graz, 11. februar 1915.

se među vojno uvježbanim 25-37-godišnjacima za formiranje ratnih bataljona nalazi dovoljno ljudstva za formiranje VII-X bataljona kod dopunskih tijela. Uzroke nepovjerljivosti u 1. i 2. bosanskohercegovačkom puku krajem decembra 1914. godine Vojna komanda je tražila u ogorčenju pravoslavnog ljudstva zbog njihovog svrstavanja u radne odrede i nedostatka oficira koji poznaju njihov jezik. Zbog toga je bosanskohercegovačkim pukovima 1. i 2. dodijeljeno posebno 5 oficira koji poznaju jezik ljudstva. Također je ovim jedinicama dodijeljen i izvjestan broj oficira za obuku mobilisanih u Bosni i Hercegovini. Istovremeno, Vojna komanda je konstatovala da u 3. i 4. bosanskohercegovačkom puku, koje se nalaze na južnom ratištu, kao i u drugim jedinicama u kojima se nalazi pravoslavno ljudstvo, nema znakova nepovjerljivosti.[482]

Započeto 1914., dezertiranje srpskog ljudstva se nastavilo i tokom 1915. godine posebno na Ruskom frontu. Takva kretanja su motivisala Vrhovnu komandu armije da zahtijeva najstrožije mjere protiv odgovornih komandanata i oficira, kao i konspirativnih elemenata među ljudstvom. U svim jedinicama je trebalo utvrditi stanje pravoslavnog ljudstva i djelovati dosljedno prema ustanovljenim činjenicama.

Sredinom 1915. godine Vojna komanda u Budimpešti je izvijestila K.u.k. Ministarstvo rata da su istraživanja u bosanskohercegovačkim pukovima 1, 2 i 3 utvrdila da su optužbe potpuno neosnovane, ali su se u jesen i dalje primjenjivale mjere predostrožnosti prema pravoslavnim oficirima u rezervnim jedinicama. Vojna komanda u Sarajevu je 10. septembra 1915. godine izvijestila K.u.k. Ministarstvo rata da je kontrola pravoslavnog ljudstva u jedinicama pod njenom komandom dala povoljne rezultate – moralni i vojnički duh ovog ljudstva je bio na visini i pravoslavni podoficiri nisu protežirali svoje istovjernike. U izvještaju K.u. k. Ministarstva rata od 22. septembra 1915. godine Vojna komanda u Grazu je dala interesantne podatke o prilikama u dopunskom bataljonu. Ovaj bataljon je pripadao 2. bosanskohercegovačkom pješadijskom puku i sredinom augusta 1915. godine je iskazao sljedeće stanje: brojao je 5.985 vojnika od kojih su 56,63% bili pravoslavni, 30,44% muslimani i 19,2% katolici. U sastavu XIV pješadijskog bataljona bilo je 1.109 vojnika, od kojih je bilo 61,05% pravoslavaca, 30,91% muslimana i 13,54% katolika. Dopunske čete I-IV imale su 2.709 vojnika, od kojih je bilo 47,71% pravoslavnih, 25,59% muslimana i 26,90% katolika.[483]

Veliki gubici oficira i vojnika u borbama protiv Srbije i Rusije bili su dijelom uzrokovani i lošom taktikom. Jedinicama je naređivan napad bez dovoljno artiljerijske pripreme. Preuzimanjem komande na Balkanu od strane Erzherzoga Eugena stanje se donekle konsolidovalo. Nakon smjene generala Potioreka za komandujućeg generala u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji imenovan je general Stephan Sarkotić.[484]

[482] KA-W, KM, AOK, Op. Nr 7.207, K.u.k. Ministarstvo rata Vrhovnoj komandi armije, Beč, 15. februar 1915. Prema izvještaju Vrhovne komande armije broj srpskog ljudstva koje je prebjeglo posljednjih mjeseci iznosio je: kod pješadijskog puka br. 4-6 osoba, kod 70. puka 12, 86. 10, a kod 3. bosanskohercegovačkog puka 35 osoba. Drukčije podatke donosi B. Hrabak, ali bez navođenja vjerodostojnih izvora.

[483] E. Redžić, Bosanskohercegovačke jedinice..., 202-203.

[484] R. Hecht, Heeres Ergenzung..., 195.

Bosanskohercegovačke jedinice na Balkanskom frontu 1914. godine

U vojnim operacijama na Balkanskom frontu 1914. godine od bosanskohercegovačkih jedinica su učestvovali treći bataljoni bosanskohercegovačkih pukova, koji su se nalazili u sastavu 48 divizije i to: u sastavu 10. brdske brigade III bataljon 1. bosanskohercegovačkog puka; u sastavu 12. brdske brigade III bataljon 2. bosanskohercegovačkog puka; u sastavu 11. brdske brigade III bataljon 3. bosanskohercegovačkog puka, a u sastavu 13. brdske brigade III bataljon 4. bosanskohercegovačkog puka.[485]

Od 21. septembra do 5. novembra 1914. godine pokušavale su se stvoriti povoljne pozicije za novu ofanzivu austrougarskih snaga u Srbiji, posebno u području Biljega. Za osvajanje glavne tačke, kote 693 bilo je predviđeno više od 7 bataljona, odnosno 29 četa. Osvajanje te tačke bilo je od velikog taktičkog i strateškog značaja. U borbama vođenim 5. novembra čete III bataljona 3. bosanskohercegovačkog puka su pretrpjele velike gubitke od 60%. Dvanaesta brdska brigada, kao lijevo krilo glavne napadačke grupe je 25. novembra zauzela uzvisinu Bukva, sjeverno podnožje planine Prostruge, između Ljiga i Dragoviljske. Desno od kote nalazio se raspoređen III bataljon 1. bosanskohercegovačkog puka, lijevo od njega III bataljon 2. bosanskohercegovačkog puka, zajedno sa III bataljonom 3. i 93. puka.

U toku 25. novembra Srbi su pokušali izvršiti više napada, ali su nakon borbe prsa u prsa odbijeni. Nakon što su ujutro III bataljoni 3. i 93. puka izvučeni sa svojih položaja i angažovani u daljnjem osvajanju sjevernog visinskog grebena, odbrana cijelog sektora je povjerena III bataljonu 2. bosanskohercegovačkog pješadijskog puka. Ujutro, nakon kratke borbe, nastupio je mir. Uskoro su stigli izvještaji patrole da su Srbi upali u rovove na krilima 10. i 12. brdske brigade i da su sa kote 552 otvarali snažnu paljbu. Jedno srbijansko odjeljenje istrčalo je 50 koraka naprijed, a za njima se kretala gusta i nesređena gomila i prateći prednji red, prisilila vojnike III bataljona 2. bosanskohercegovačkog puka na povlačenje.

U tom trenutku došlo je do kvara kod jednog mitraljeza, a nije bilo vremena da se greška otkloni. Natporučnik Gojkomir Glogovac je dopuzao sa jednim mitraljezom i trojicom vojnika, koji su uzeli pet redenika municije u jednu zasjedu pred položajem, koji je bio izgubljen. Pustili su da se masa primakne do ruba i tada su otvorili paljbu sa udaljenosti od 100 do 150 koraka, ispaljujući u kratkom periodu 750 patrona. Nije se moglo konstatovati koliki su bili srbijanski gubici, jer je ubrzo snijeg prekrio čitavo ratište, a s obzirom na borbu nije bilo moguće pretražiti teren. Pioniri, koji su narednog dana sahranjivali mrtve, našli su pred položajima

[485] Maximilian Hehnl, Die öst.-ung. Landmacht nach Aufbau, Gliederung, Friedens-garnison. Eintheilung und nationale Zusamensetzung im Sommer 1914., ÖULK, Erg. H. 9, Wien, 1934., 103-104.

III bosanskohercegovačkog pješadijskog bataljona oko 400 ranjenih i mrtvih Srba, dok su se ostali povukli sa već osvojenog vrha u dolinu Dragoviljske.[486] Četiri čovjeka su odlučila ishod borbe za kotu 552 – kaplar Mustafa Bašić, razvodnik Mustafa Alić i vojnik Mustafa Muminović kao mitraljeska posada i zapovjednik odjeljenja, natporučnik Gojkomir Glogovac, koji je odlikovan ordenom *Maria-Theresia* i dobio plemićku titulu – imenovan je prvim bosanskim vitezom i dobio je titulu barona. [487]

Bosanskohercegovačke jedinice, koje su učestvovale u ofanzivi na Srbiju, imale su 12. oktobra brojno stanje od 3.382 osobe. Nakon borbi kod Bukve i Glavica ostalo je na bojištu samo 1.475 osoba sposobnih za nošenje oružja.[488]

Na Istočnom frontu

Od početka rata pa do februara 1915. godine 1. bosanskohercegovački pješadijski puk sa tri bataljona (I, II, IV) nalazio se u sastavu 25. pješadijske divizije. Jedinice I bataljona su već 15. augusta 1914. godine stupile na tlo Galicije i dan kasnije dostigle Jaroslau, gdje su uključene u sastav armije *Auffenberg*. U sastavu puka uglavnom su se nalazili rezervisti sa osmosedmičnom vojnom obukom. Drugi bataljon puka je pretrpio velike gubitke u bici kod Cesnike, u okviru bitke kod Komarowa i ostao je bez tri četvrtine ljudstva, pa je raspušten, a njegovi dijelovi su uključeni u sastav drugih bataljona.[489]

Do kraja 1914. godine 1. bosanskohercegovački puk je učestvovao u borbama koje su vođene od 26. augusta do 2. septembra kod Komarowa, u borbama kod Lemberga od 6. do 11. septembra, a zatim u prodoru preko rijeke Sane od 14. do 17. septembra. Početkom novembra 1914. godine 1. bosanskohercegovački puk je premješten u područje sjeverno od Krakova, gdje

[486] W. Schachinger, Bošnjaci dolaze..., 55-57; Kapetan Gojkomir baron Glogovac, prvi bosanski vitez ordena Marije Terezije, Sarajevski list, br. 229, 19. septembar 1917., 1.

[487] S. Gandini, 2 BH IR..., 29. Nakon završetka rata kapetan Glogovac vratio se u Hrvatsku. Kako su vojsci Kraljevine SHS bili potrebni oficiri, prijavio se u njene redove. Kad je 1919. godine dobio nalog da se angažuje u osvajanju Kranjske, izbjegao je nalog i otišao u Mađarsku, gdje je u bolnici "Crvenog križa" u Budimpešti, umro od tuberkuloze pluća. (Ibidem, 30).

[488] N. P. Gubici u bosanskohercegovačkim jedinicama kod Bukve i kod Glavica iznosili su:

jedinica	mrtvi	ranjeni	nestali	stanje oružja
1. bosanskohercegovački puk	34	1.168	169	524
2. bosanskohercegovački puk	35	1.191	35	461
3. bosanskohercegovački puk	57	1.167	33	490
ukupno	126	3.526	237	1.475

[489] KA-W, Nachlass A. Twerdy, Nr. 3, Bosniaken, Feuertaufe und Ende, 8.

je od 16. do 25. novembra 1914. godine učestvovao u borbama, a od 15. do 18. decembra u potjerama za Rusima nakon bitke kod Limanowa-Lapanova, sjeverno od Visle. Od 20. do 31. decembra 1914. godine 1. bosanskohercegovački puk je učestvovao u borbama na Nidi.[490]

Tri bataljona 2. bosanskohercegovačkog puka (I, II, IV) su bili smješteni u Grazu do 15. augusta 1914. godine, kada su u sastavu 3. korpusa 6. pješadijske divizije i 11. pješadijske brigade, upućeni na rusko ratište putem Lemberg-Zlochow. Prvi zadatak puk je dobio 25. augusta. Trebalo je izvršiti prodor prema Zlochowu, vezati jače ruske snage i poraziti ih kako bi se spriječio njihov prodor u pravcu Zlota Lipa-Dnjestar.

Kada je 26. augusta na putu Gologory-Bortkow zaposjela položaje, 6. pješadijska divizija je dobila zadatak da izvrši prodor u pravcu Zlochowa. U napadu je 2. bosanskohercegovački puk izvršio prodor preko brdovitog, teško prohodnog terena posjednutog jakim ruskim snagama, usljed čega je došlo do velikih gubitaka. Prvi bataljon pod vodstvom majora Schneidera sa oficirima na čelu je napao ruske položaje, podržan muzikom puka. Uprkos snažnoj pješadijskoj vatri i velikim gubicima, puk je uspio probiti ruske položaje. U borbama se posebno istakao poručnik Adamus. Kada su, uprkos brojnoj nadmoćnosti, Rusi bili odbačeni, on je sa jednom četom krenuo u juriš ulazeći prvi u ruske artiljerijske položaje. Kao prvi oficir odlikovan je Vojnim križem za zasluge III klase.[491]

Zbog napadačkog duha, prvi ratni sukobi su bili skupo plaćeni. Nakon pojačanja snaga, Rusi su uspjeli na jugu zauzeti Stanislau i Černovic. Time je 3. armiji prijetilo okruženje sa desnog krila, pa je primorana da se povuče prema Lembergu. Uprkos snažnom otporu, ruske snage su ga zauzele 2. septembra. Nakon toga je 2. bosanskohercegovački puk zauzeo položaje kod Grodeka. Zapovjednik puka, major Mihalić, izdao je 8. septembra zapovijest da prvi bataljon i mitraljesko odjeljenje izvrše prodor na uzvisinu Mayerhof Peterwalden, IV bataljon raspoređen je na lijevo krilo dok se II bataljon nalazio raspoređen u rezervi. Dobro utvrđeni ruski položaji su se nalazili na jednom proplanku udaljenom 1.500-2.000 m. Dok je vlastita artiljerija pružala slabu podršku, ruska je snažno djelovala, što je prouzrokovalo velike gubitke, posebno među oficirima. Čete su imale brojno stanje od samo 50 vojnika, najčešće pod komandom kadeta. Puk je imao velikih muka da izdrži napade Rusa. U presudnom trenutku skočio je narednik Alagić, podigao teški mitraljez, naslonio ga na lijevu ruku otvarajući neprekidno vatru, što je zaustavilo ruski napad. Taj trenutak iskoristio je puk i krenuo u uspješno izveden napad. Tako su u kritičnom trenutku Rusi poraženi, a narednik Alagić je za tu akciju prvi dobio zlatnu medalju.[492]

Treći bosanskohercegovački puk stupio je u borbe u Srbiji kod Šapca 18. augusta, napredujući prema Prčinoviću. Nakon njegovog zauzimanja puk je izvršio prodor u pravcu

[490] Österreich-Ungarns letzter Krieg (ÖULK) 1914.-1918., Bd VII, Geschichte der öst.-ung. Heereskörper, Wien 1938., 198.-199.
[491] S. Gandini, 2. BH IR..., 12.
[492] Ibidem, 13-15.

Gornje Vranske i Cerovca, ali je greškom izdata zapovijest da se sve trupe trebaju povući i preko Save prijeći na drugu stranu.[493] Uskoro je puk dobio naređenje da se uputi na rusko ratište. U Galiciji je od 9. do 14. septembra učestvovao u borbama kod Lemberga, koje su završene porazom austrougarskih trupa. U šumi, istočno od Szezerzeca (Šireca), puk je pretrpio velike gubitke, a zatim se, sa ostalim jedinicama, povukao u Karpate. Tokom povlačenja jedinice je zahvatila kolera, pa su vojnici usput umirali. U roku od nekoliko dana umrlo je preko polovine ljudstva. Od cijele divizije ostalo je samo 411 vojnika sposobnih za borbu.

Iako nedovoljno oporavljeni, vojnici 3. bosanskohercegovačkog puka su upućeni na Užočki klanac, gdje su trebali izvršiti napad na ruske položaje. Usljed vremenskih nepogoda, visokog snijega i nedostatka snabdijevanja, mnogi vojnici su se smrzli. U kasno proljeće naredne godine oficiri jedne divizije *Honvéda* su pričali da su pod snijegom našli veliki broj konzervisanih tijela bosanskohercegovačkih vojnika.

Narednih dana puk je nastavio napredovanje prema sjeveru. Od smrzavanja, premorenosti i gladi puk je izgubio polovinu ljudstva za četiri dana. Poslije podne, 6. oktobra 1914. godine kod sela Sokoliki puk je vodio teške borbe sa Rusima, uspijevši ih protjerati. Istog dana u zajedničku grobnicu je sahranjeno 28 poginulih bosanskohercegovačkih vojnika, dok su u tim borbama 293 bila ranjena.[494]

Najteže trenutke u ratu 3. bosanskohercegovački puk je doživio 21. oktobra 1914. godine. Tog dana dobio je zapovijest da izvrši napad na kotu 668, na obronak prema istoku i na padinu ka zapadu prema cesti Turka-Samobor. Cijeli 3. puk je određen za juriš, a kao pojačanje dobio je vojnike bečkog *Landsturma*. U jurišu je puk pretrpio velike gubitke. Poslije bitke zabilježeno je u IV bataljonu da 13. četa ima samo 24 vojnika, 14. – 4, 15. – 30, a 16. četa 15 vojnika. Ni prvi bataljon nije imao veći broj vojnika. Ispred ruskih položaja, pred žičanim preprekama u besprijekorno poravnatoj liniji za napad, ležali su po dva vojnika u smeđe-sivom odijelu i jedan u crnom, Bosanci i Bečlije izmiješani i sjedinjeni u smrti.[495]

Narednih dana puk je upućen u Šleziju. U toku marša do Dubidze, nestao je cijeli II bataljon 3. puka, koji je opkoljen i zarobljen u gustoj jutarnjoj magli.[496] U borbama vođenim 26. novembra Rusi su uspjeli zauzeti položaje 69. puka i mjesto Brznicu, zarobljavajući 3 čete i jedno mitraljesko odjeljenje. Nakon što su ruski vojnici počeli pljačkati po gradu, dvije bosanskohercegovačke čete iz rezervnog sastava su uspjele povratiti ranije položaje, zarobljavajući oko 600 Rusa. Tih dana svi vojnici mitraljeskih odjeljenja su odlikovani srebrenim medaljama za hrabrost.[497]

[493] P. Blašković, Sa Bošnjacima..., 93.
[494] Ibidem, 119-122.
[495] Ibidem, 133.
[496] B. Hrabak navodi da se kompletan bataljon predao Rusima. Drukčije mišljenje ima P. Blašković, koji je više puta bio pozivan na sudske postupke na kojima je vojnicima trebala biti konfiskovana imovina u BiH. (P. Blašković, Sa Bošnjacima..., 118.)
[497] Ibidem, 149.

O velikom drugarstvu u bosanskohercegovačkim jedinicama i spremnosti da se pomogne saborcima svjedoči sljedeći slučaj. U borbama kod Wojčina krajem decembra 1914. godine, odigrale su se dramatične scene. U juriša na rov, Rusi su pokosili mitraljesce. Među njima, na pet koraka od rova svoje jedinice, pao je ranjen vođa mitraljeskog odjeljenja Tomo Lučić. Jedan Bosanac je iskočio iz rova da ga dovuče, ali je pogođen pao mrtav do njega. Tada su iz rova ponovo iskočila dvojica Bosanaca, ali su i oni pali mrtvi do Lučića. Tek noću sanitetska je patrola, obilazeći bojište, našla ranjenog Lučića i transportovala ga u bolnicu.[498]

Četvrti bosanskohercegovački pješadijski puk je u borbe s Rusima stupio 24. augusta 1914. godine. Prema dobijenoj zapovijesti IV bataljon je trebao marširati na vis Brauewka i spriječiti napredovanje ruske vojske. Snažna mitraljeska i puščana vatra je spriječila prodor Rusa, tako da nije došlo do direktnog sukoba, jer su Rusi primorani da se povuku.[499]

Prva bitka kod Krašnika je bila odlučena i ruske snage su odbijene. Prvi bataljon 4. bosanskohercegovačkog puka je dobio zadatak da očisti Maresin od Rusa i zadrži ga po svaku cijenu. Nakon dobijanja naredbe puk je krenuo na zadatak i priližio se na blisko rastojanje od Rusa, da bi nakon kratke pauze uslijedio napad. Na čelu jedinica, po starom običaju, jurišali su oficiri sa sabljom u ruci. Na dijelu fronta 4. bosanskohercegovačkog puka napad je uspješno izveden. U borbama oko Lublina, na dijelu fronta između 2. i 24. divizije je nastala praznina. Prvi bataljon 4. bosanskohercegovačkog puka, koji se do tada nalazio u rezervi, dobio je zadatak da otkloni opasnost time što je trebao da 2. septembra na desnom krilu 2. divizije osvoji visove zapadno od Fajslowice. Uprkos nadljudskim naporima i velikim gubicima, taj zadatak nije izvršen.[500]

Pregrupisanje prve armije je dovelo 4. bosanskohercegovački puk do Visle. Pukovnik Janus je 26. oktobra 1914. godine dobio zadatak da sa svojom četom zauzme Solec i očisti ga od neprijatelja. Već nakon tri sata borbi stigla je njegova poruka da se sahranjuju ruski vojnici poginuli u akciji. Ono što su ovdje vojnici 4. bosanskohercegovačkog puka uspjeli spriječiti, Rusi su postigli na drugom dijelu fronta. U noći, znatno pojačani, izvršili su napad na polubataljon. Da bi se izbjeglo okruženje morali su se povući na jednu uzvisinu dok nije stiglo pojačanje. Dvije čete pod vođstvom kapetana Scheibla su dobile zadatak da zauzmu Solec. Napad je izvršen uprkos snažnoj puščanoj i artiljerijskoj vatri. Kada je naređen juriš oficiri su se sa isukanim sabljama stavili na čelo jedinice i uz gromoglasno "Hura!" napad je izvršen i Solec je osvojen.[501]

Od početka rata 1. bosanskohercegovački lovački bataljon se nalazio u sastavu 25. pješadijske divizije. U toku 1914. godine nalazio se na Istočnom frontu, gdje je od 26. augusta do 2. septembra učestvovao u borbama kod Komarowa, a zatim od 6. do 11. septembra u borbama

[498] Ibidem, 177.

[499] KA-W, NFA, Gefechtsberichte, BH IR 4, Gefechts-Bericht 1. septembar 1914., Izdelno.

[500] KA-W, NFA, Gefechts-Bericht 2. septembar 1914., Fajslawice.

[501] KA-W, NFA, Gefechts-Bericht 26. oktobar 1914., Solec.

kod Rawe Ruske. Od 14. do 17. septembra je učestvovao u pohodu preko rijeke San. Početkom novembra 1914. godine je premješten u područje Krakova, gdje je učestvovao u borbama vođenim od 16. do 25. novembra, a od 20. do 31. decembra u borbama na Nidi.[502]

U Evropi je 1914. godina završena paralizom frontova. Optimistička predviđanja stratega su iznevjerena i nametnut je novi vid rata. Njegov čisto vojnički karakter je zamijenio totalni rat: ekonomski, finansijski, diplomatski i, iznad svega, moralni. Situaciji na frontu je trebalo prilagođavati nacionalne ekonomije koje su bile slabo pripremljene da prilagode život zemlje na ratne uvjete.

Rezultati rata 1914. godine su prividno bili povoljni za Centralne sile. Njihova privreda je još uvijek bila netaknuta, a privredni potencijali su povećani osvajanjem. Na prvi pogled situacija sila Antante je bila manje povoljna.

Rusi su izbacili austrougarske jedinice iz Galicije sve do Karpata. Krajem oktobra su započeli ofanzivu u zapadnom dijelu Poljske, pred kojom se Hindenburg povlačio, čekajući trenutak kada će biti u stanju da ublaži pritisak na svog saveznika. Zauzeo je Lođ, ali nakon borbi u području Varšave iznureni protivnici su se razmjestili na sigurno da bi proveli zimu.[503]

Sazivi i reparticije bosanskohercegovačkih vojnih obveznika 1915. godine

Bosanskohercegovački vojni obveznici, sazvani u vojnu službu tokom novembra i decembra 1914. godine, koji su stavljeni na raspolaganje Komandi balkanskih oružanih snaga (ukupno oko 41.000), sredinom marta 1915. godine završili su prvu vojnu obuku. Radi lakše obuke i istovremeno kao pojačanje posada u decembru 1914. godine ratnoj luci Herceg-Novi je dodijeljeno 3.500 osoba, a po 500 utvrđenjima Bileća i Trebinje. Radi procjene ovog ljudstva Vrhovna vojna komanda je naredila da se privremeno u svakom okrugu za dopunu u okviru bosanskohercegovačkih pukova uspostavi po jedan kompletan peti ratni bataljon; u ratnoj luci Herceg-Novi trebalo je formirati 4 tvrđavska pješadijska bataljona sa brojevima III-VI, a u Trebinju, pri dodatku od 5.000 regrutovanih osoba, tvrđavski pješadijski bataljon br. VII. Istovremeno je trebalo formirati 24 nenaoružana bosanskohercegovačka vojna radna odreda, da bi se kompletiralo stanje vojnih formacija dodijeljenih vojnoj oblasti Zagreb. Postojeća iskorištenost regrutovanog ljudstva u Bosni i Hercegovini je bila u okviru bosanskohercegovačkih

[502] ÖULK, Geschichte der öst.-ung. Heereskörper, Bd VII, 200.
[503] Opšta enciklopedija Larousse, Tom 3, Geografija, Istorija, Industrija i tehnika, Beograd, 1973., 603.

ratnih bataljona sa 4.400 osoba, 5 tvrđavskih pješadijskih bataljona sa 5.000, 24 nenaoružana bosanskohercegovačka radna odreda sa 6.400, a za kompletiranje pionirskog bataljona br. 15 i dodatne saperske čete br. 13 dodijeljeno je 560 osoba. U sastav štapske čete za komandujućeg generala u Bosni i Hercegovini Sarkotića raspoređeno je 200, a u sastav dvije čete etapnog bataljona *Landsturma* IV/26 u Sarajevu 540 osoba. Jedna četa za etapni bataljon *Landsturma* III/26 sa 250 osoba je raspoređena u Trebinje, kao dopuna za etapni bataljon *Landsturma* II/26 u Foči 330, za *Landsturm* etapni bataljon I/25 u Zvorniku 300, a za *Landsturm* etapni bataljon II/25 u Mitrovici 250 osoba. Utvrdi u Bileći je dodijeljeno 600 a artiljerijskom odjeljenju *Landsturma* I/4 u Mostaru 100 osoba. U sastav 4 rezervna bosanskohercegovačka bataljona je dodijeljeno 4.500 osoba, i to samo muslimana i katolika, dok je za formiranje 7 etapnih bataljona predviđeno angažovanje 4.200 osoba. Time je od 41.000 mobilisanih osoba u Bosni i Hercegovini u sastav bosanskohercegovačkih jedinica raspoređeno 27.750, dok je broj neraspoređenih iznosio 13.250. Raspoloživo prekobrojno ljudstvo je trebalo rasporediti u rezervne pukove.[504]

Od raspoloživog ljudstva na rezervne pukove je trebalo rasporediti iz oblasti Vojne komande Sarajevo od 1. bosanskohercegovačkog rezervnog puka 310 katolika, 610 muslimana, ukupno 920 osoba; rezervnom bataljonu 1. bosanskohercegovačkog puka 50 katolika i 100 muslimana, ukupno 150 osoba; rezervnoj četi bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona od 2. rezervnog bosanskohercegovačkog puka 270 katolika i 550 muslimana, ukupno 820 osoba; rezervnom bataljonu 2. bosanskohercegovačkog puka 40 katolika i 100 muslimana, ukupno 140 osoba; rezervnoj četi bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona od 3. rezervnih bosanskohercegovačkih pukova 3/1 i 3/2 300 katolika i 500 muslimana, ukupno 800 osoba; rezervnom bataljonu 2. bosanskohercegovačkog puka 170 katolika i 350 muslimana, ukupno 520 osoba; rezervnom bataljonu 3. bosanskohercegovačkog puka 40 katolika i 100 muslimana, ukupno 140 osoba; rezervnoj četi bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona iz oblasti vojne komande Mostar trebalo je dodijeliti uvježbane vojne obveznike iz Mostara i okoline i to 290 katolika i 580 muslimana, ukupno 870 osoba rezervnom bataljonu 4. bosanskohercegovačkog puka; 40 katolika i 100 muslimana, ukupno 140 osoba rezervnoj četi bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona.[505]

Radi konsolidacije stanja u ranije uspostavljenim bosanskohercegovačkim formacijama koje su se nalazile na Balkanskom frontu, trebalo je formirati V bataljone bosanskohercegovačkih pukova, u stanicama korespondirajućih III bataljona (bh 1. Petrovci, bh 2. Golubinci, bh 3. Šibać i bh 4. Čalma). Pri tome se uglavnom radilo o dodjeli novih formacija. Od vojnih obveznika uvježbavanih u Bosni i Hercegovini trebalo je uspostaviti 4 ratna bataljona i to V bataljon 1. bosanskohercegovačkog puka u Sarajevu, V bataljon 2. bosanskohercegovačkog

[504] KA-W, KM, AOK, Op. Nr. 8.055. 1915, Repartition bh Dienstpflichtige, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 1. mart 1915.
[505] KA-W, KM, AOK, Op. 8.124. Abgabe von Mannschaft für bh Regimenten, K.u.k. Ministarstvo rata, Erlass vom 5. März 1915.

puka u Banjoj Luci, V bataljon 3. bosanskohercegovačkog bataljona u Tuzli i V bataljon 4. bosanskohercegovačkog puka u Mostaru. Zadatak ovih bataljona je bio da se bore rame uz rame sa već dokazanim trupama 15. i 16. korpusa. Na mjestima uspostave ovih bataljona trebalo je dodijeliti potrebni broj oficira i šarži. Iz sastava 15. korpusa trebalo je u Sarajevo uputiti 9 oficira i 70 šarži, među kojima 2 zapovjednika četa, zastavnika i računskog oficira; u Banju Luku 8 oficira i 70 šarži; u Travnik 8 oficira i 60 šarži. Iz sastava 16 korpusa u Sarajevo je trebalo dodijeliti 5 oficira i 30 šarži, u Banju Luku 6 oficira i 30 šarži, u Tuzlu 2 oficira i 30 šarži a u Mostar 18 oficira i 120 šarži, među kojima bi bila 4 zapovjednika četa, zastavnik i računski oficir.

Komandujući general je trebao u Sarajevo rasporediti 4 oficira i 20 šarži, u Banju Luku 4 oficira i 10 šarži, a u Tuzlu 8 oficira i 30 šarži. Nakon dolaska zapovjednog kadra trebao je uslijediti izbor i raspodjela uvježbanih vojnika u sastav bataljona i četa. Pri tome je trebalo brižno izabrati psihički i moralno najpogodnije ljudstvo. U sastav svake čete za obuku pionira je trebalo rasporediti 2 vodoinstalatera, 4 stolara, 2 kamenoresca i jednog kovača. Kompletno naoružanje, opremu i odjeću trebalo je dostaviti stanicama za uspostavu bataljona, najkasnije do 1. marta 1915. godine.[506]

Pri tome se radilo o dodatku novih formacija specijalista kao što su: telefonisti, signalisti, trubači, nosači ranjenika, pioniri, signalisti, bataljonski trubači, profesionisti... Također se radilo o raspoređivanju izvjesnog procenta bezuvjetno povjerljivih bosanskohercegovačkih vojnika u nove sastave i, gdje je to potrebno, pripomoći marljivih šarži. Pri tome je kao osnova uzeto da se postojeći četni sastavi zadrže i ljudstvo zamijeni. Odluka da li će to uslijediti djelimično ili u za četu cijelosti, ostavljena je u nadležnost zapovjednika trupa ili utjecaju viših komandi.[507]

Za 15. april i 15. maj 1915. godine sazvani su vojni obveznici godišta 1896., 1895. i 1891. u evidenciji II rezerve. Na obuci obavljenoj od 1. do 24. marta pojavila su se 30.434 vojna obveznika, od kojih je sposobnim proglašeno 15.117 (50%). Vojni obveznici godišta 1891. i 1896., ukupno 8.940 su sazvani za 15. april, od kojih je 8.761 zadržan u aktivnoj vojnoj službi. Saziv vojnih obveznika godišta 1896. je uslijedio 15. maja i od 6.170 vojnih obveznika u aktivnoj vojnoj službi su zadržana 6.052.[508]

Od vojnih obveznika sazvanih u Bosni i Hercegovini prema odluci Vojne komande Sarajevo trebalo je 1. bosanskohercegovačkom lovačkom bataljonu dodijeliti 350 osoba a pionirskom bataljonu br. 15 i dopunskim četama pionirskog bataljona br. 5 po 250 osoba; na rezervne magacine komorskih divizija br. 15 i 16 po 50 osoba, a po 25 na magacine za

[506] KA-W, KM, AOK, Op. 5.113. Komanda Balkanskih oružanih snaga komandujućem generalu u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, Ratni poštanski ured 305, 20. februar 1915.

[507] KA-W, KM, AOK Op. 6.802. Fünfte bh Bataillone, Komanda Balkanskih oružanih snaga komandujućem generalu u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, Ratni poštanski ured 305, Erlass vom 10. März 1915.

[508] KA-W, KM; AOK, Op. 108.916, Personelle Leistungen Bosnien und der Herzegowina im Kriege, 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1918.

snabdijevanje u Sarajevu i Mostaru. Od preostalog ljudstva trebalo je tri četvrtine rasporediti dopunskim bataljonima bosanskohercegovačkih pukova i jednu četvrtinu u sastav tri rezervne čete bosanskohercegovačkih pukova. Sastav muslimanskih, katoličkih i pravoslavnih vojnih obveznika u jedinicama je trebao biti ujednačen.[509]

Povećane potrebe za vojnim snagama kojima bi se osigurala konstantna dopuna jedinica na frontu uvjetovale su promjenu Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu. Prema njegovim odredbama vojna obaveza je počinjala 1. januara kalendarske godine u kojoj vojni obveznik navršava 18, a završavala se 31. decembra kalendarske godine u kojoj navršava 50 godina života. Za one koji su prije stupanja na snagu novog Vojnog zakona stupili dobrovoljno u zajedničku vojsku, a nisu navršili 19 godina, vojna dužnost završavala se krajem godine u kojoj navršavaju 47 godina. U zajedničkoj vojsci redovni vojni rok je trajao 2 godine, u prvoj rezervi 10 godina, a u drugoj rezervi do 31. decembra one godine u kojoj vojni obveznik navršava 42 godine života i u trećoj rezervi do 31. decembra u kojoj vojni obveznik navršava 50 godina. U ratnoj mornarici aktivna vojna služba je trajala 4 godine, u prvoj rezervi 5 godina, u službi na moru tri godine, u drugoj rezervi do 31. decembra godine u kojoj vojni obveznik navršava 42 godine i u trećoj rezervi do navršenih 45 godina.

Bosanskohercegovački pripadnici, ukoliko nisu u bilo kojoj kategoriji službe (redovnoj, dopunskoj rezervi, službi na moru, prvoj, drugoj i trećoj rezervi), pripadali zajedničkoj vojsci ili vojnoj mornarici, a bili su vojno sposobni za ratne svrhe, bili su dužni služiti u evidenciji druge rezerve i to od početka godine u kojoj navršavaju 18 godina do konca godine u kojoj navršavaju 42 godine. Iste osobe su bile dužne služiti u evidenciji treće rezerve od 1. januara godine u kojoj navršavaju 43 godine do 31. decembra godine u kojoj navršavaju 50 godina života. U slučaju vanrednih potreba, a posebno u trenutnom ratu kada je nedostajalo prve i dopunske rezerve određene za popunjavanje zajedničke vojne sile, mogle su se upotrijebiti sva druga i treća rezerva i oni bosanskohercegovački zemaljski pripadnici koji su dužni da služe u evidenciji treće rezerve. Treća rezerva i osobe dužne da služe u evidenciji treće rezerve mogle su se upotrijebiti za službu na ratištu samo onda kad su vojni obveznici svih drugih kategorija već bili uzeti za vojnu službu.[510]

Na zapovijest komandujućeg generala u Bosni i Hercegovini, Sarkotića, 29. maja 1915. za granične okruge Brčko, Bijeljina, Vlasenica, Rogatica Višegrad, Foča i Čajniče ubrzana je mobilizacija i hitan saziv vojnih obveznika godišta 1865. do 1872. u evidenciji II rezerve. Odlukom K.u.k. Ministarstva rata od 22. novembra 1914. godine za ova godišta je u cijeloj zemlji

[509] KA-W, KM, AOK, Op. Nr 8.836. Repartition und weitere Behandlung bh Dienstpflichtigen Geb. Jg. 1891., 1895. u. 1896., welche eingerükt sind am 15. april 1915., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, 10. maj 1915.

[510] Zakon od 1. maja 1915. kojim se za vrijeme sadašnjeg rata mijenja Zakon od 11. augusta 1912. o uvođenju novog zakona o obrani za Bosnu i Hercegovinu, Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, br. 59, 1915., 97-98.

provedena mobilizacija, pa tamo gdje su se vojni obveznici odazvali nije je trebalo ponavljati, nego mobilisati samo one koji se ranije nisu odazvali.[511]

Sredinom juna 1915. godine obavljen je pregled vojnih obveznika mobilisanih u Aradu. Ukupno su pregledane 3.973 osobe, od kojih je bilo 2.217 vojno obučenih, dok je 1.749 osoba trebalo biti podvrgnuto vojnoj obuci. Među tim ljudstvom nalazili su se vojni obveznici 32 godišta, rođeni od 1865. do 1897. godine. Posmatra li se zastupljenost ljudstva raspoređenog u radne odrede prema vojnim okruzima za dopunu najveći dio je dolazio iz sarajevskog (1.920), mostarskog (1.258), a u manjem broju iz banjalučkog (403) i tuzlanskog (392), iz čega je vidljivo da se najvećim dijelom radilo o stanovnicima graničnih srezova sarajevskog i mostarskog okruga prema Srbiji i Crnoj Gori.

Naredbom K.u.k. Ministarstva rata trebalo je izvršiti saziv bosanskohercegovačkih vojnih obveznika u evidenciji II rezerve i to 15. juna u inostranstvu i u Bosni i Hercegovini uvježbanih bosanskohercegovačkih vojnih obveznika godišta 1873-1877.; 21. juna godišta 1892-1894. i 1887-1890. i 26. juna 1915. godine u Ugarskoj sazvanih bosanskohercegovačkih vojnih obveznika godišta 1892-1894. i 1887-1890.[512]

Saziv i pregled bosanskohercegovačkih vojnih obveznika godišta 1873-1877. je obavljen od 20. maja do 10. jula 1915. godine. Na obuci su se nalazila 26.064 vojna obveznika, od kojih je sposobnim za vojnu službu proglašeno 14.626 ili 56%.[513] U periodu od 24. juna do 14. jula vršena je obuka bosanskohercegovačkih vojnih obveznika godišta od 1878-1890. i 1892-1894. Na obuci se pojavilo 67.645 vojnih obveznika, od kojih je 37.147 proglašeno sposobnim (55%).[514]

Početkom augusta 1915. godine, K.u.k. Ministarstvo rata je naredilo da se rezervni bosanskohercegovački pukovi 1 i 2 raspuste. Od njih je trebalo formirati dva bosanskohercegovačka lovačka pješadijska bataljona, broj 2 i 3, sa po 4 čete i po jednim mitraljeskim odjeljenjem sa po 2 oruđa. Za bosanskohercegovačke bataljone br. 2 i 3, zatim V bataljone bosanskohercegovačkih pješadijskih pukova br. 1-4, trebalo je formirati po jednu rezervnu četu. Stanica za formiranje 2. bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona trebala se nalaziti u Villanyju, a 3. lovačkog bataljona u Siklosu. U svakoj četi do 33% sastava trebali su činiti apsolutno povjerljivi pravoslavni vojnici, a 67% ostali. Po jednom lovačkom bataljonu K.u.k. Ministarstvo rata je dodijelilo 1.100 repetirskih pušaka, dok je municiju dodijelila Vojna komanda iz Budimpešte. Od mitraljeskih odjeljenja koja su se nalazila u sastavu 1. i 2. rezervnog bosanskohercegovačkog puka, po

---

[511] KA-W, KM, AOK, Op. Nr. 19.083, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 22. novembar 1915.

[512] KA-W, KM, AOK, Op. 11.079. Repartition und weitere Behandlung bh Dienstpflichtige Gb. Jg. 1887.-1890., 1892.-1894. K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, 30. mart 1915.

[513] KA-W, KM; AOK, Op. 108.916, Personelle Leistungen Bosnien und der Herzegowina im Kriege, 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1918.

[514] KA-W, KM; AOK, Op. 108.916, Personelle Leistungen Bosnien und der Herzegowina im Kriege, 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1918.

jedno oruđe je trebalo dodijeliti lovačkim bataljonima, a ostala uputiti na Jugozapadni front. Bosanskohercegovački lovački bataljoni br. 2 i 3 i V bataljoni bosanskohercegovačkih pukova služili su kao redovna rezerva, pa su trebali mjesečno dobijati po jednu ratnu četu.[515]

Naredbom K.u.k. Ministarstva rata trebalo je do 20. oktobra 1915. godine rasporediti ljudstvo na utvrde u Bosni i Hercegovini. Od ukupno sazvanih 8.369 vojnih obveznika godišta 1892-1894. u aktivnoj službi je zadržano 8.207 osoba.[516]

Od mobilisanih bosanskohercegovačkih vojnih obveznika za pokrivanje potreba artiljerije trebalo je od rezervnog bataljona 1. bosanskohercegovačkog puka za artiljerijski puk br. 5 u Herceg-Novom dodijeliti 500 osoba, od rezervnog bataljona 3. bosanskohercegovačkog puka za tvrđavski artiljerijski bataljon br. 2 za utvrde Sarajevo i Mostar po 100 osoba, a od rezervnog bataljona 4. bosanskohercegovačkog puka za tvrđavski artiljerijski bataljon br. 2 je trebalo dodijeliti za utvrde Trebinje i Bileća po 100 osoba.

Dodijeljeni vojni obveznici su morali biti zdravi i pogodni za tvrđavsku artiljeriju. U prvom redu je trebalo angažovati neuvježbano ljudstvo koje je trebalo obučiti, a pravoslavne vojnike nije trebalo dodjeljivati. Raspoređeno ljudstvo je trebalo biti kompletno opremljeno i naoružano.[517]

Za 22. novembar 1915. godine u Bosni i Hercegovini su sazvani vojni obveznici godišta 1887-1890. Ukupan broj sazvanih osoba je iznosio 5.730, od kojih je 5.555 zadržano u vojnoj službi.[518]

Od sposobnih vojnih obveznika Vojna komanda Sarajevo je trebala dopunskim četama bosanskohercegovačkih lovačkih bataljona br. 1, 2 i 3 kao i rezervnim bataljonima bosanskohercegovačkih pukova br. 1-4 dodijeliti po 250 osoba. Dopunskom bataljonu pješadijskog puka br. 97. trebalo je dodijeliti 500 osoba i rezervnim četama ratnih lovačkih bataljona br. 7 i 20 po 200 osoba. Rezervnom skladištu 15. divizijske komore trebalo je dodijeliti 250, a rezervnom skladištu 16. divizijske komore 150 osoba. U instrukciji o reparticiji naglašeno je da za 97. pješadijski puk i ratne lovačke bataljone 7 i 20 ne treba dodjeljivati muslimane, a za bosanskohercegovačke ratne lovačke bataljone br. 2. i 3. treba dodijeliti maksimalno 35% pravoslavnih vojnika. Dodijeljeno ljudstvo iz kontingenta za 97. pješadijski puk i 7. i 20. ratni lovački bataljon je bilo određeno za XIX ratne bataljone (čete).[519]

[515] KA-W, KM, AOK, Op. Nr. 13.784, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija Beč, 5. august 1915.

[516] KA-W, KM; AOK, Op. 108.916, Personelle Leistungen Bosnien und der Herzegowina im Kriege, 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1918.

[517] KA-W, KM, AOK, Op. 16.831, Repartition bh Dienstpflichtige, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 15. oktobar 1915.

[518] KA-W, KM; AOK, Op. 108.916, Personelle Leistungen Bosnien und der Herzegowina im Kriege, 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1918.

[519] KA-W, KM, AOK Op. 17.647, Repartition für 22. November einberufene bh Dienstpflichtige Geb. Jg. 1887, 1888 u. 1889., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 1. novembar 1915.

U martu 1915. godine je uspostavljeno 7 etapnih bataljona sa ukupno 4.200 vojnika, od kojih je bilo 54% pravoslavaca. Zamjena ovog ljudstva, 18 četa sa 3.600 osoba ugarskim vojnicima *Landsturma* nije mogla uslijediti zbog brojnosti. Stoga je K.u.k. Ministarstvo rata poduzelo sukcesivno raspuštanje bosanskohercegovačkog ljudstva iz etapnih bataljona, koje je dodijeljeno Vojnoj komandi Zagreb. Trebalo je paralelno izvršiti izmjenu bosanskohercegovačkog ljudstva u etapnim bataljonima i popunu obalskih formacija u Dalmaciji, kao i formiranje stražarskih četa za ratne zarobljeničke logore.[520]

Za 15. decembar 1915. godine su sazvani bosanskohercegovački vojni obveznici godišta 1883-1886. i 1897. Od ukupno 12.974 sazvanih u aktivnoj vojnoj službi je zadržano 12.612 osoba.[521]

Od vojnih obveznika proglašenih sposobnim za vojnu službu, Vojna komanda Sarajevo je rezervnim četama bosanskohercegovačkih ratnih lovačkih bataljona br. 1-3 trebala dodijeliti po 250 osoba. Na pete bataljone bosanskohercegovačkih pješadijskih pukova br. 1-4 je trebalo rasporediti po 250, a na rezervni bataljon 22. pješadijskog puka 500 osoba. Rezervnom bataljonu 97. pješadijskog puka je trebalo dodijeliti 600, a rezervnim četama ratnih lovačkih bataljona br. 7 i 20 po 50 osoba. Rezervnom bataljonu brdskog artiljerijskog puka br. 13 je trebalo dodijeliti 100 osoba, rezervnom skladištu divizijske komore br. 13 – 250, rezervnom skladištu divizijske komore br. 15 – 200, a rezervnom skladištu divizijske komore br. 16 – 100 osoba.[522]

Ratne operacije 1915. godine

Tokom 1915. godine Njemačka je prenijela težište ratnih operacija na Istočni front, očekujući da će tamo lakše postići definitivnu pobjedu. Zbog toga je već od januara započela veliku ofanzivu i već u martu je ruska vojska definitivno potisnuta iz istočne Pruske. Ruska vojska je zauzimanjem Pšemisla postigla značajan uspjeh dok je austrougarska armija tom prilikom izgubila oko 100.000 vojnika i 900 topova. U kritičnoj situaciji u pomoć joj je pristigla njemačka vojska.

Početkom maja 1915. godine započela je velika ofanziva austrougarskih i njemačkih snaga bitkom kod Gorlica u Galiciji. Tokom maja i juna ruska vojska je potisnuta preko rijeke San a

---

[520] KA-W, KM, AOK Op. Nr. 16.370, Austausch der serb. Manschaft in den bh. Etapentruppen-Manschaft für Küstenschutzformationen. Honvedelmi minister Vrhovnoj komandi armije, Budimpešta, 2. oktobar 1915.

[521] KA-W, KM; AOK, Op. 108.916, Personelle Leistungen Bosnien und der Herzegowina im Kriege, 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1918.

[522] KA-W, KM, AOK, Op. 18.441. Repartition und weitere Behandlung bh. Dienstpflichtige Geb. Jg. 1878.-1890. u. 1892.-1894., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, 1. decembar 1915.

potiskivanje je nastavljeno tokom ljeta i jeseni. Rusi su izgubili Kovno, Gradno, Vilnu i dijelove pribaltičkih zemalja i povukli se sve do Pripjetskih Baruština. Krajem 1915. godine stišale su se borbe na Istočnom frontu, koji se pružao od Riškog zaliva do Dnjestra i nastavljen je pozicioni rat.[523]

Iako je bila u savezništvu sa Njemačkom i Austro-Ugarskom, Italija je odmah nakon izbijanja rata objavila neutralnost. Pri tome je uvjeravala saveznice u svoju blagonaklonost, postavljajući i dalje teritorijalne zahtjeve, čemu se Austro-Ugarska energično suprotstavljala. Početkom januara 1915. godine, oslanjajući se na pokret iredente, zatražila je Trst i južni Tirol. Italija je 10. aprila proširila svoje zahtjeve u Tirolu, Istri, Slovenačkom primorju, tražeći od Austro-Ugarske, također da se odrekne svih pretenzija i u Albaniji.

Pregovori između Italije i sila Antante, koji su vođeni u Londonu, završeni su 26. aprila 1915. godine potpisivanjem Londonskog ugovora, po kojem je Italija trebala u roku od mjesec dana stupiti u rat protiv Njemačke i Austro-Ugarske, a kao kompenzacija za to obećani su joj južni Tirol do Brenera, Trst, Gorica i Gradiška, Istra, sjeverna i srednja Dalmacija sa Trebinjem, važnija jadranska ostrva, Valona i ostrvo Sazan te učešće u poslijeratnoj raspodjeli teritorija u Maloj Aziji i Sjevernoj Africi. Italija je 3. maja istupila iz Trojnog saveza, a 23. maja objavila rat Austro-Ugarskoj.[524]

Italijansko ratište je na austrougarskoj teritoriji obuhvatalo Tirol, Korušku, Kranjsku i Primorje, a na italijanskoj dio Lombardije, Veneciju i Furlaniju, tako da su ga sačinjavala dva fronta - Alpski i Sočanski. Na Alpskom frontu su obje strane zatvorile pravce, koji prelaze preko grebena s jedne na drugu teritoriju objektima stalne fortifikacije, dok je Sočanski front bio slabo ili nikako utvrđen. Jezgro austrougarske odbrane u Tirolu je činila tvrđava Trento. Ratne operacije, uglavnom lokalnog značaja, počele su noću, 23/24. maja 1915. godine. Italijanske trupe su zauzele dio teritorije pred austrougarskom glavnom odbrambenom linijom. Ofanziva italijanske vojske je počela mjesec dana kasnije ofanzivom II i III armije u pravcu Gorice i visoravni Doberdoba, čime je došlo do prve od dvanaest sočanskih bitaka. Do kraja 1915. godine na Sočanskom frontu su vođene četiri bitke. Uprkos angažovanju jakih snaga, koje su na obje strane stalno narastale, masovne upotrebe artiljerije i obostrano velikih gubitaka, italijanske armije nisu uspjele probiti front austrougarske 5. armije i zauzeti Goricu. Ipak, ulaskom Italije u rat vezane su jake austrougarske snage, koje su polovinom novembra već brojale 20 divizija.[525]

Bugarska je čekala povoljnu priliku da stupi u rat na strani Centralnih sila, koje su u julu pojačavale napore u tome smislu. Pošto je Srbija odbila ponudu Njemačke i Austro-Ugarske za sklapanje separatnog mira one su je odlučile napasti. U duhu te odluke su 6. septembra 1915.

523 Fuad Slipičević, Prvi svjetski rat i stvaranje države jugoslovenskih naroda, Sarajevo, 1957., 18-19.
524 P. Tomac, Prvi svetski rat... 245-247.
525 Ibidem, 252-257.

godine u sjedištu Njemačke Vrhovne komande u Plesu potpisale sporazum sa Bugarskom o njenom učešću u zajedničkom napadu na Srbiju i Crnu Goru. Kao protivuslugu, Bugarska je trebala od Osmanskog carstva odmah dobiti maričku oblast, a od osvojene Srbije Makedoniju i oblasti do Velike i Južne Morave.[526]

Austrougarski napad na Srbiju je brižljivo pripreman od maja 1915. godine. Njemačka Vrhovna komanda nije željela slijediti Potiorekov plan iz 1914. godine i izvršiti napad forsirajući teške prijelaze preko Drine. Napad je započeo preko Save i Drine s 14 divizija grupisanih u dvije armije. Krajem novembra 1915. godine operacije za osvajanje Srbije su završene tako da je srbijanskoj vojsci odsječen put na jug, ostavljajući samo mogućnost povlačenja prema Crnoj Gori i Albaniji. Na širokom frontu od Užica do Leskovca tri austrougarske armije su potiskivale srbijansku vojsku na liniju Nova Varoš-Mitrovica-Priština. Oslabljena srbijanska vojska nije se mogla upustiti u borbe velikih razmjera, nastavljajući povlačenje slobodnim pravcima preko Prizrena u Albaniju dok su se manji dijelovi probijali kroz planine prema jugu. Time je srbijanska vojska bila raskomadana na dijelove.[527]

Tri bataljona 1. bosanskohercegovačkog puka (I, II, IV) su se od početka februara 1915. godine nalazila u sastavu 19. pješadijske divizije raspoređene na Istočnom frontu, gdje su ostali do oktobra 1917. godine, kada su premješteni na Italijanski. Tokom februara divizija je učestvovala u prvoj i drugoj ofanzivi u Karpatima. Od maja je raspoređena na Dnjestar, a od 26. augusta do 6. septembra je učestvovala u ofanzivi u istočnoj Galiciji. Nakon toga, 1. bosanskohercegovački puk je učestvovao u borbama na Seretu od 6. do 12. septembra i na Stripu 14. septembra 1915. godine.[528]

Drugi bosanskohercegovački pješadijski puk premješten je u Karpate, u dobro izgrađene rovove. U prvoj polovini decembra 1914. Rusi su na frontu preko Dunajca krenuli prema Krakauu i Neu Sandezu. Time je bila otvorena mogućnost ugrožavanja bočnog krila austrougarskih trupa u odbrambenim položajima. Zbog toga je Vrhovna vojna komanda naredila 6. pješadijskoj diviziji da se kao rezerva rasporedi na visove kod Laborcza. Ruski pritisak na Neu Sandez primorao je austrougarske trupe da 2. decembra napuste grad Bartfeld. Ali, i Rusi su imali velikih gubitaka. Visok snijeg i jak mraz onemogućavali su veće akcije i bilježeni su samo lokalni sukobi. Početak 1915. godine je, zbog visokog snijega, bio posebno težak za trupe. Stotine povrijeđenih su bili prepuštani sudbini. Vojnik je živio na otvorenom, na temperaturi od -20 °C, bez osiguranog snabdijevanja.

Drugi bosanskohercegovački puk raspoređen u sastav 13. korpusa, 23. januara 1915. g. je stigao u Korosmezu, a zatim je ljudstvo saonicama prebačeno do Brusztura.[529] Nakon četiri

---

[526] Ibidem, 288.
[527] Ibidem, 292-302.
[528] ÖULK, Geschichte der öst.-ung. Heereskörper, Bd VII, 237.
[529] S. Gandini, 2. BH IR..., 19.

sedmice puk je prvi put stupio u borbu kod Poszieone, u kojoj je zarobljeno oko 500 Rusa i dva mitraljeza. Odatle je puk marširao preko Pniova, Bitkowa i Babzce do Solotwana. Sve do početka marta vođene su manje borbe sa Rusima. Četvrtog marta u Lubienecu, bosanskohercegovački vojnici su doživjeli snažnu snježnu oluju sa grmljavinom i munjama, koja je trajala nekoliko minuta, ali je donijela izuzetno nisku temperaturu, usljed čega je došlo do brojnih smrzavanja. Nakon što je puk 22. marta dostigao Kryczku, danima je bio izložen snažnoj artiljerijskoj vatri. Zatim je 2. bosanskohercegovački puk vodio teške borbe kod Bistrice Solotvince, da bi 4. juna zauzeo nekoliko visova i stigao do Jablonke. Zbog velikih gubitaka tokom zime i proljeća 1915. puk je popunjen i reorganizovan. Sredinom juna 1915. godine, 2. puk se nalazio kod Okna. Drugi bataljon je premješten na rusko-besarabijsku granicu, dok su I i IV bataljon 23. juna kod Duvnova vodili teške borbe, da bi ga konačno uspjele zauzeti.[530]

Zbog velikih gubitaka tokom juna i jula 1915. godine 2. bosanskohercegovački puk je raspoređen u rezervu. Početkom septembra nalazio se na ušću Dnjestra, nasuprot Rusa koji su držali mostobran kod Sinkova. Nakon napada I i IV bataljona, 3. septembra su zauzeti ruski položaji, a oni odbačeni na Szuparku. Iako su do 9. septembra svakodnevno ruski vojnici i oficiri tjerani da izvrše protivnapad, nakon ogromnih gubitaka su primorani na povlačenje. U borbama je zarobljeno oko 4.000 Rusa, što je plaćeno velikim žrtvama. U IV bataljonu su ostala samo tri oficira i 187 vojnika sposobnih za borbu. Dva dana nakon povlačenja Rusa, novopridošli XIV marš-bataljon je donio potrebno pojačanje.[531]

Sredinom oktobra 1915. godine 2. bosanskohercegovački puk je premješten na italijansko ratište. Zajedno sa ostalim pukovima 6. divizije stigao je 27. oktobra u Schönpass kod Gorice, i to 2 bataljona sa 12., a jedan sa 16. brigadom. Od 21. oktobra Italijani su se, angažujući velike snage, pokušavali u 4. sočanskoj bici probiti prema Trstu. Teren i uvjeti za borbu su se pokazali mnogo težim nego na Istočnom frontu. Nisu postojali utvrđeni zakloni, tako da su jedino sklonište predstavljala udubljenja nastala djelovanjem italijanske artiljerije, koja je bila premoćna. Nisu postojale ni zaštitne veze za povlačenje, a poseban problem je predstavljao nedostatak vode. Do žestoke borbe je došlo 1. novembra, nakon trosatne italijanske artiljerijske vatre, ali je 2. bosanskohercegovački puk u borbama kod Peteana u protivnapadu uspio da odbaci Italijane. U borbama vođenim kod Monte San Michelle italijanske jedinice su 13. novembra, uz snažnu podršku artiljerije, uspjele zauzeti dio fronta, koji je 2. bosanskohercegovački puk uspio povratiti u protivnapadu. Ova ratna epizoda je Italijane koštala velikih gubitaka – 8 oficira i 476 vojnika.

Dan kasnije, italijanska udarna odjeljenja su južno od Peteana probila položaj širok oko 400 koraka i pod okriljem noći pokušali ga proširiti, ali je napad odbijen. Isti pokušaj su Italijani poduzeli 15. novembra na vrhu Monte San Michelle, ali je 2. bosanskohercegovački puk, zajedno

---

[530] Ibidem, 20-22

[531] KA-W, NFA, Gefechts-Berichte, Gefecht bei Sinkov, 7.- 9. septembar 1915.

sa 8. lovačkim bataljonom, poduzeo protivnapad i odbacio napadače. Snježne oluje, koje su nastupile 16. i 17. novembra, su donijele obustavu borbenih aktivnosti.[532] Italijani su ponovo nastavili napade nakon 24. novembra 1915. godine, nastojeći da sa pojačanim snagama izvrše prodor prije novih padavina. Međutim, taj pokušaj nije uspio i 4. sočanska bitka je završena bez teritorijalnih dobitaka. Drugi bosanskohercegovački puk je u tolikoj mjeri bio premoren, da se morao povući sa fronta. Isprva je uslijedio kratki odmor u Ranzianou, gdje je puk dopunjen, a zatim je premješten na južnotirolski front.

Nakon ulaska Italije u rat, austrougarska Vrhovna komanda je uspostavila trupe za novo ratište. Od bosanskohercegovačkih jedinica koje su bile angažovane na frontu prema Srbiji, prvi je na Italijanski front upućen 3. pješadijski bataljon 2. bosanskohercegovačkog puka. Bataljon se borio u sastavu 12. brdske brigade i pod zaštitom artiljerije i minobacača uspio je odbaciti italijanske snage sa prijevoja Lodinut i Findenig. U novembru 1915. godine III bataljon se borio na goričkom mostobranu. Posebno se istakao u odbrani visa 383 istočno od Piave, 12. decembra 1915. godine, gdje je držao položaje protiv četverostruko nadmoćnijeg protivnika. Sredinom decembra III bosanskohercegovački bataljon je ponovo sjedinjen sa pukom u čijem sastavu je ostao do kraja rata.[533]

Nakon bitke kod Wojčina 3. bosanskohercegovački puk je, radi oporavka i popune jedinica, do 18. februara 1915. godine ostao na položajima kod Sviciehova. Tada ih je posjetilo više delegacija, između ostalih sin njemačkog cara Joachim i gotovo svi vojni atašei neutralnih država, a 1. februara ih je posjetio prestolonasljednik Karlo.[534] Nakon što su započele borbe u Karpatima, 3. bosanskohercegovački puk je prebačen na front, gdje je 6. i 7. marta pokušao zauzeti čvrsto utvrđeno selo Bistra, ali bezuspješno, kao i 12. i 13. marta kotu 816 kod Jablonke. Puk je 20. i 21. marta izvršio napad prema visu Kičori, zauzimajući ga nakon žestokih borbi, 22. marta ujutro. Nakon naredbe da se jedinice povuku južno od karpatskih kosina, puk je stigao u Csillagfalnu, gdje je zaposjeo vis Stinku, ostajući tu do početka velike ofanzive 16. maja 1915. godine.[535]

U borbama vođenim od 16. do 20. maja kod Ostrožec-Krabienice pokušaji da se zauzmu ruski položaji nisu uspjeli, uprkos velikim gubicima. Od 5. juna puk je napadao selo Bukovice, koje su Rusi napustiti 14. juna, progonjeni do Dobosovke. Za vrijeme zamjene puka konjicom, 24-26. juna Rusi su izvršili protivnapad pa je došlo do dvodnevne bitke između sela Jaričov Stari i Jaričov Novi. Nakon ogorčenih borbi svi ruski rovovi su zauzeti a oni protjerani iz sela.

[532] S. Gandini, 2. BH IR..., 22.
[533] Ibidem, 24-25.
[534] P. Blašković, 3. b-h regimenta, Budapest, 1917., 19.
[535] Ibidem, 20.

Krajem juna puk je vodio žestoke borbe kod Dzedzilova. Iako su zauzeti, ruski položaji se nisu mogli sačuvati, pa se puk povukao uz velike gubitke. Brojno stanje jedinica je bilo tako malo da više nisu bile sposobne za borbu.

Nakon dopune jedinica i oporavka, puk je od 19. do 21. jula vodio žestoke borbe na željezničkom nasipu kod Dobrotvora. Nakon što je uspio odbiti ruske napade, puk je u ponoć 23/24. jula uspio zauzeti njihove položaje. Zarobljeno je preko 300 Rusa, sa jednim mitraljezom i reflektorom. Narednog dana, 3. bosanskohercegovački puk je uspio protjerati ruske jedinice preko Buga.

Početkom septembra 1915. godine nastavljeni su napadi prema ruskim položajima. U nezadrživom jurišu kod Krupieca 6. septembra protjerani su Rusi, čime se zadobila cijela zapadna Wolhinija. U toj akciji zarobljeno je oko 400 Rusa, uz minimalne gubitke u vlastitim redovima. Nakon početka ruske ofanzive sredinom septembra, 3. bosanskohercegovački puk je pretrpio velike gubitke i 15. septembra se povukao nekoliko kilometara. Istog dana poslije podne izvršio je protivnapad zauzimajući, nakon teške borbe, kotu 424 kod Gontove. Nakon toga, puk je stigao u Plaševo, gdje je ostao u rezervi do 7. oktobra, kada je uslijedio novi pokušaj Rusa da zauzmu Sopanov. U žestokim borbama Rusi su pretrpjeli velike gubitke i bili potisnuti do Ikve. Po završetku bitke baron Lützendorf je izdao zapovijest da se pohvale jedinice koje su učestvovale u borbi, ističući posebno 3. bosanskohercegovački puk. Na dostignutim pozicijama puk je ostao do 22. januara 1916. godine, vodeći manje borbe.[536]

Ruski snovi o Karpatima, činilo se da se bliže ostvarenju. Gotovo cijela Galicija i veliki dio Karpata su zauzeti. Prinuđen glađu pao je Pšemisl, čime su oslobođene ruske trupe planirale prodor u pravcu Budimpešte. Austrougarske trupe obrazovale su zid koji je trebao spriječiti ruski prodor i dopremile su na bojište veći broj topova. Već sedmicama, 4. bosanskohercegovački puk se nalazio na položajima uz Laborczatal. Na Uskrs 2. aprila 1915. godine je započela kanonada iz ruskih topova i ruske jedinice su zauzele vis Javirka i time opkolile lijevo krilo 4. bosanskohercegovačkog puka. U ravnici pred frontom nalazilo se 7 novopristiglih ruskih pukova spremnih za napad. Zapovjednik mitraljeskog odjeljenja, kapetan Kriepel je odlučio zauzeti položaje na Uhlinskom, odakle je bilo moguće snažnom vatrom spriječiti ruski prodor. Ovaj manevar je pokrivala I četa sa natporučnikom Schechnerom, u pozadini kote 600, južno od Balintpuszta. Rusi su uložili sve napore da zauzmu ovo mjesto i tako na više mjesta otvore prolaz prema mjestu Hommona. Zbog toga su se morali položaji na Izbugyabela sačuvati po svaku cijenu. Jedna četa iz sastava 4. bosanskohercegovačkog puka raspoređena na oko 1.000 koraka naprijed, sa jednim pojačanim mitraljeskim odjeljenjem držala je pozicije sa kojih je mogla spriječiti svaki prodor daleko nadmoćnijeg neprijatelja. Uvidjevši nemogućnost prodora ruske jedinice su brzo odustale od daljnjih napada.[537]

---

[536] Ibidem, 22-28.

[537] KA-W. NFA, Gefechts-Berichte, Gefecht bei Kota 600, südlich von Balintpuszta 2. april 1915.

Nakon toga, ruske snage su se utvrdile na Javirskoj Kobili i na koti 600, tako da su njihovi položaji izgledali neosvojivi. Ujutro, 4. aprila 1915. godine dvije čete iz sastava 4. bosanskohercegovačkog puka su dobile naređenje da zauzmu Javirsku Kobilu. Nakon što su to učinile bez gubitaka, započelo je snažno djelovanje vlastite artiljerije, što je omogućilo da se jedinice približe ruskim rovovima na udaljenost od oko 300 m. Tada su se uklinile u ruske položaje i sa tri strane otvorile vatru. Kad su Rusi krenuli u pravcu rovova otvorena je snažna vatra. Tada je 4. bosanskohercegovački puk krenuo u protivnapad. Ogorčene borbe potrajale su sve do kasno u noć i puk je uspio probiti ruske položaje. Brdo municije, mnogobrojne puške, 5 oficira i 800 ruskih vojnika bili su ratni plijen.[538]

Nakon završetka majske ofanzive 4. bosanskohercegovački puk je stigao do Wisloka, a 14. juna 1915. godine do rijeke San. U međuvremenu je vođeno više borbi manjeg intenziteta kod Odrzechova, Hussakowa, Balice, Krzcienice. Nakon što je 4. bosanskohercegovački puk stigao na desnu obalu Sana, produžio je i 15. juna stigao na istočnu obalu Bruchowa. Kad se razišla gusta magla, na sjeveru ispred izgorjelih sela vidjela se kota 183. Njeno zauzimanje je trebalo biti odlučujuće za napad lijeve grupe na Sani i pretpostavljalo je teške borbe. Teren preko kojeg je trebalo izvesti napad na izuzetno snažno utvđene ruske položaje nije nudio nikakav zaklon, na pravcu napada nije se nalazilo ni jedno drvo ili bilo kakav prirodni zaklon. Napad je trebalo izvesti po čistini. Osim toga, Rusi su na raspolaganju imali ogromne količine topova i municije.

Napad je počeo snažnom mitraljeskom vatrom. Teška borba je vođena 4 sata i 4. bosanskohercegovački puk je uspio zauzeti ruske linije. Ipak, Rusi se nisu lako predavali. Tri puta su dovođene rezervne jedinice koje su pokušavale ponovo zauzeti kotu 183, ali su svaki put bile odbačene. U četvrtom pokušaju poduzetom sa mnogo nadmoćnijim snagama, Rusi su prodrli sve do rovova i počela je borba prsa u prsa. Dok se približavala nova kolona ruskih pojačanja, kapetan Simetzberger, zapovjednik mitraljeskog odjeljenja, naredio je da se iz blizine otvori snažna vatra, što je Ruse natjeralo na povlačenje. Konačno, 17. juna Rusi su napustili položaje, a 4. bosanskohercegovački puk ih je slijedio sve do ušća rijeke Tanev.[539]

U posljednjim danima juna 1915. godine IV armija, u čijem sastavu se nalazio i 4. bosanskohercegovački puk, dobila je zadatak da osigura istočno krilo operativnih jedinica. U drugoj polovini juna došlo je do desetodnevnih borbi na ušću rijeke Tanev. Četvrti bosanskohercegovački puk je 29. juna stupio u cjelodnevni neprekidni marš, a zatim je došlo do trodnevnih borbi kod Krašnika, sa brojnim gubicima oficira i vojnika. Zbog toga je sa radošću pozdravljena vijest od 4. jula da je puk dobio zamjenu. Ali, predviđeni mir nije dugo potrajao. Rusi su prikupili jaku rezervu u okolini Wilkotaza, a jedan dio razvio se oko visa Popkowice i Zalesie. Bosanskohercegovački puk se sakupio južno od Zalesie, i uprkos snažnoj ruskoj vatri je

[538] KA-W, NFA, Gefechts-Bericht, Kobila, 4. april 1915.
[539] KA -W, NFA, Gefechts-Bericht, Bruchov, 15.-17. juni 1915.

izvršio napad, pokušavajući probiti obruč. U bliskoj borbi su odlučili bajoneti i kundaci, pa je jedna ruska četa zarobljena. U toku borbe izvidnik Salko Omanić je na desnom krilu bataljona primijetio mitraljez bez posluge. U galopu sa isukanom sabljom, krenuo je prema trojici Rusa koji su se približili mitraljezu i jednog je ubio dok su se druga dvojica povukla. Sa velikom radošću je mitraljez predao komandantu, a za ovo djelo je unaprijeđen u čin kaplara i dobio srebrnu medalju za hrabrost.[540]

Nakon utvrđivanja položaja na visovima Popkowice, u zoru 19. jula puk je slijedio Ruse sve do šume južno od Majdana Skrzyniecki. Izviđačke patrole su ustanovile da su Rusi na koti 224 izgradili jaka utvrđenja. Puk je trebao izvršiti prodor na oko 1.000 koraka od vrha i tu sačekati artiljerijsku pripremu napada. Tek što je prva linija krenula u pokret, započela je bitka. Bosanskohercegovački vojnici su preko žičanih prepreka prodrli u ruske položaje. Ratni plijen dvije čete koje su se nalazile na krilu pod zapovjedništvom kapetana Wrachila je bio tri zarobljena oficira, 1.000 vojnika i 3 mitraljeza. Koristeći kišu i duboke prepreke, Rusi su iz obližnje šume krenuli u napad, približavajući se nečujno, bez i jednog ispaljenog metka. Kad je izgledalo da će njihova premoć biti odlučujuća, poručnik Tešanović je izdao naredbu da se izvrši napad bajonetima. Nakon teških borbi, Rusi su savladani i kota 224 je sačuvana. Ujutro, na bojnom polju ležala su brojna tijela napadača i branilaca. Nakon toga, 4. bosanskohercegovački puk je u brzom maršu stigao pred Styr i logorovo u šumi. Ujutro, puk je stupio na marš u pravcu željezničke stanice Kiwercy-Rowno. Teren preko kojeg su se trebali probiti je bila šuma širine 6 km. Zbog utvrđenih ruskih položaja izvidničke patrole nisu mogle utvrditi tačne pozicije jedinice. Sa kompasom u ruci komandiri su se kretali naprijed, strogo se pridržavajući zacrtanog pravca. Oprezno, puk se približio na oko 600 koraka od željeznice. Jedna ruska patrola je bila raspoređena na drveću i primijetivši ih otvorila paljbu. U trenutku je jedinica izvela napad, vodnik Hasan Šuko je pogodio jednog Rusa, a ostali su se predali. U isto vrijeme dvije čete su se približile ruskim položajima i otvorile snažnu vatru. Trubač je dao signal za juriš i Rusi su se uskoro predali. Plijen je bio ogroman: zarobljeno je 300 vojnika i 4 oficira, 4 vagona, 3 mitraljeza, dvoje kola municije i mnoštvo ratnog materijala.[541]

Put Rowno-Luck i dalje je bio slobodan za Ruse i tu vezu je trebalo prekinuti. Da bi se to učinilo bilo je potrebno zauzeti visove istočno od Boruchowa. Ovaj zadatak su dobile dvije čete sa jednim mitraljeskim odjeljenjem kojim je zapovijedao kapetan Riedl. Osiguravajući bočne pozicije, u Sapagovu je ostavio pola čete i sa ostalim vojnicima žurno se kretao prema Boruchovu. Na ivici mjesta ih je dočekala izuzetno snažna paljba. Kapetan Riedl se tada odlučio za napad i naredio trubaču da da signal. Uz gromoglasno "Hura!", krenuli su u tako silovit napad da su se raspale ruske odbrambene linije. Veći dio Rusa je uspio pobjeći dok je dio zarobljen i jedinica je uspjela zauzeti vrh. Kad je jedan ruski zarobljeni kapetan saznao za jačinu

[540] KA-W, NFA, Gefechts-Bericht, Zalesie, 5.-7. juli 1915.

[541] KA-W, NFA, Gefechts-Bericht bei Majdana Skrzyniecki, 20. juli 1915.

bosanskohercegovačkih snaga koje su učestvovale u ovoj akciji rezignirano je konstatovao: "I od te gomile 6 bataljona se dalo u bjekstvo."[542]

U oktobru 1915. godine 4. bosanskohercegovački puk je držao položaje kod Rowna. Rusi su neprestano dopremali nova pojačanja, ali su postigli samo manje lokalne uspjehe. Tako im je u zoru 7. oktobra uspjelo zauzeti dio položaja istočno od Korita. U brzom maršu uputila su se dva bataljona sa zadatkom da povrate ove položaje. U međuvremenu, Rusi su pojačali djelovanje artiljerije tako da je prilaz bio gotovo nemoguć. Uskoro se 4. bosanskohercegovački puk nalazio na polaznim položajima za napad. Paljba iz brojnih mitraljeza i pješadijskog oružja je onemogućavala prilaz. Tada se pristupilo taktici oprobanoj u brojnim dotadašnjim bitkama – uslijedila je artiljerijska priprema napada, signal truba ča i nezaustavljiv juriš. Već u 3 sata komanda puka je javljala da su za nekoliko minuta ruski položaji bili zauzeti. Za ovu akciju Vrhovna komanda armije je 11. oktobra 1915. godine donijela Naredbu kojom se za izuzetnu hrabrost 4. bosanskohercegovačkom puku odaje priznanje.[543]

Tokom 1915. godine 1. bosanskohercegovački lovački bataljon se od marta do aprila nalazio u sastavu 62. pješadijske divizije. Od 1 do 10. juna učestvovao je u drugoj bici kod Krašnika, a krajem jula u operacijama za zauzimanje Lublina. Zatim je od 2. do 4. augusta učestvovao u borbama između Visle i Buga, od 5. do 8. kod Lubatova, a od 8. do 11. augusta u borbama kod Ostrave. Nakon toga je raspoređen u sastav 1.armije. Od 19. do 26. augusta je učestvovao u prodoru preko Kowela, od 26. augusta do 13. septembra u ofanzivi u Volhyniji, a od 13. do 24. septembra u defanzivnim operacijama nakon prodora ruskih snaga na Luck. Od 23. do 28. septembra je učestvovao u drugoj ofanzivi na Rowno, a zatim je prebačen na Balkanski front, gdje je, od 29. septembra do 5. oktobra, učestvovao u prodoru na Srbiju sa sjevera, a od 8. oktobra u prijelazu preko Drine. Od 31. oktobra do 6. novembra je učestvovao u prodoru u srednju Srbiju. Od sredine novembra 1915. do marta 1916. godine je raspoređen u sastav 25. pješadijske divizije, bez vođenja većih vojnih aktivnosti.[544]

Drugi bosanskohercegovački lovački bataljon se od uspostave u augustu 1915. do februara 1916. godine nalazio u sastavu 53. pješadijske divizije. Od početka septembra angažovan je u pripremama ofanzive na Srbiju, u kojoj je aktivno učestvovao nakon prelaska Drine, od 18. oktobra do 6. novembra. Od tada do 24. novembra je učestvovao u borbama južno od Morave.[545] Komande bosanskohercegovačkih jedinica bile su obavezne da Vrhovnoj komandi armije dostavljaju prijedloge za odlikovanja oficira, podoficira i vojnika koji su se posebno istakli u borbama na frontu ili u izvršavanju ratnih zadataka. U svakom prijedlogu za odlikovanje su bili sadržani podaci o činu, pripadnost i dužnost u jedinici, opis borbenog zadatka...[546]

[542] KA-W, NFA, Gefechts-Bericht Boruchow, 31. august 1915.
[543] KA-W, NFA, Gefechts-Bericht, Koryto, 7. oktobar 1915.
[544] ÖULK, Geschichte der öst.-ung. Heereskörper, Bd VII, 237.
[545] Ibidem.
[546] E. Redžić, Bosanskohercegovačke jedinice..., 215.

Dio ovih prijedloga za odlikovanje je objavljivan u štampi, koja je imala značajnu ulogu u kreiranju javnog mnijenja i popularizovanju vojničkog poziva.

Dva vodnika, Ilija Nikić i Nedžib Mujagić nakon što su izdržali žestoku mitraljesku vatru, javili su se dobrovoljno da izvide ruske položaje, pa su im se u toku noći približili na nekoliko koraka. Za svoje držanje u oba slučaja su dobili srebrnu medalju za hrabrost. Kaplar Dušan Bugarinović poslat je sa dva pješadinca, Omerom Devakom i Đokom Stojanovićem kao patrola. Rusi su na njih iznenada otvorili vatru i primorali ih na povlačenje, ali im je ipak uspjelo da se okupe i izvrše zadatak. Njihovo izviđanje proširilo se samostalno i na desno krilo pa su donijeli vrijedne informacije. Kaplar Osman Kapetanović je nekoliko puta otišao u izviđanje, donoseći važne informacije, za šta je dobio srebrnu medalju. Dva zapovjednika patrola, vodnici Simić i Tomić su izvršili nalog pod teškim okolnostima došavši, uprkos žestokoj ruskoj vatri, do njihovih položaja, donoseći važne vijesti. Vodnik Džemal Salković koji je u jednom okršaju upućen kao zapovjednik patrole, uspio je zarobiti jednog oficira i 4 vojnika, za šta je dobio srebrnu medalju za hrabrost.[547]

Vodnici Mijat Stanić i Ilija Kovačević istakli su se u jurišu, postavljajući se na čelo jedinice i prodirući prvi u neprijateljske položaje. Vodnici Gavro Dragić, Ljuboja Maksimović, Mićo Vasiljević, Miho Klaić i Milan Radić istakli su se u odbrani jednog visa i time što su hrabrili vojnike, uprkos velikih gubitaka. Vodnik Omer Modričković se dobrovoljno javio da izvidi položaj prvih neprijateljskih straža. Svoj zadatak je izvršio uspješno, zarobljavajući nekoliko neprijateljskih vojnika.[548]

Vodnik Jahija Brkić je dobio nalog da se prikrade liniji koju je neprijatelj već bio zaposjeo, i da otjera njihovog artiljerijskog promatrača. Nakon što je opažen na njega je pucano pa je u zaklonu sačekao da paljba oslabi, a zatim je presjekao neprijateljsku telefonsku liniju i vratio se s njom u četu. Desetar Hasib Birindžija koji je u početku jednog okršaja ranjen u donju vilicu, previo je ranu sam, pa je odmah iza toga učestvovao u napadu. U ovom okršaju se javio dobrovoljno kao izvidnička patrola, pa je vanredno energično sproveo izviđanje jednog neprijateljskog krila.[549]

Vodnik Latif Ahmetagić iz 3. bosanskohercegovačkog puka je upućen prema jednoj skupini kuća koja se nalazila 200 koraka pred položajima s nalogom da spriječi okupljanje ruskih snaga. Pri vršenju ovog naloga odjeljenje od 10 vojnika je stupilo u borbu s jednom neprijateljskom četom, odbacujući je poslije teških borbi. Nakon što je poginuo zapovjednik, vodnik Vid Marić iz 3. bosanskohercegovačkog puka je preuzeo zapovjedništvo za vrijeme napada, vodeći odjeljenje u žestoki i opasan okršaj, sa dosta hrabrosti i okretnosti. Kad je došla naredba da se borbe prekinu, njegov vod, iako se nalazio uz neprijatelja, promijenio je položaj

[547] Naši junaci u zlatnoj knjizi vojske (Bosanskohercegovačka pješadijska pukovnija br. 3), Sarajevski list, br. 104, 1. april 1915., 3.
[548] Sarajevski list, br. 125, 22. april 1915., 3.
[549] Ibidem, br. 150, 29. maj 1915., 4.

bez gubitaka. Vodnik Halil Obranović iz 1. bosanskohercegovačkog puka dobio je zadatak da sa svojim vodom štiti povlačenje. Iako je tri puta bio ranjen, u glavu, kuk i nogu, izdržao je na položaju sve dok se jedinica nije zaštitila od velikih gubitaka. Povjereni zadatak je izvršio sjajno, pa mu je pripala srebrna medalja za hrabrost I klase. Kaplar Avdo Hajduković iz 3. bosanskohercegovačkog puka je uspješno odbio dva ruska pokušaja napada s boka, kada je bio izložen na krilu svog položaja na udaljenosti od 120 koraka od neprijatelja. Vodnik Avdo Mahmutović iz 3. bosanskohercegovačkog puka je dobrovoljno otišao u patrolu privukavši se do neprijatelja. Dobro skriven ostao je tri dana na svom položaju, ustrijelivši brojne neprijateljske patrole.[550]

Krajem 1915. godine su dostignute tri osnovne vojničke vještine: disciplina, snabdijevanje i drugarstvo. Elitne vojske su pokošene, došli su vojni obveznici starijih i mlađih godišta i trebalo je vremena da se osposobe za borbu. I snabdijevanje je bilo dobro u odnosu na prilike u pozadini. Vojnici su imali bolju opremu, nove uniforme, dobre cipele i čizme. Broj mitraljeza je porastao, jedinice su dobile minobacače i rovovske topove, signalne pištolje, male limene peći i prostirače pod noge.

Drugarstvo vojnika u bosanskohercegovačkim jedinicama bilo je na visini, nikada nije bila potrebna intervencija oficira pošto su se savršeno slagali, bez obzira na vjeru, čemu je najviše doprinijela zajednička sudbina.[551]

O stanju u redovima austrougarske vojske na Istočnom frontu komanda IV armije je krajem decembra 1915. godine izvijestila Vrhovnu komandu. Za raspoloženje ljudstva je bilo karakteristično da niko više ne vjeruje u krajnji uspjeh. Disciplina je znatno popustila, mlađi zastavnici i zapovjednici četa nisu uživali nikakav respekt. Veliko nezadovoljstvo je izazvalo ponovno uvođenje tjelesne kazne, pa je ustanovljeno kod nekih divizija da je zapovjednik čete propisivao batinanje do 25 udaraca štapom, puka do 50, isto toliko je propisano i za gubitak oružja. Na jednom dijelu fronta je primijećeno da se razvilo prijateljstvo s neprijateljem, pa se mijenjao duhan za hljeb. Učesnici u ovoj razmjeni su dolazili između linija fronta, pojedinačno ili u manjim grupama. Zbog toga je komanda armije donijela propise po kojima je trebalo u protivniku oslikati ličnog neprijatelja.[552]

U oktobru 1915. godine Komanda 19. pješadijske divizije je izvijestila Vrhovnu komandu armije o djelimičnom zatajivanju 35. i 1. bosanskohercegovačkog puka, što je bilo obilježeno potpunom iscrpljenošću oficira i ljudstva. Iako se i u ovim jedinicama sporadično nalazilo nepovjerljivih elemenata, prema ocjenama oficira o dobrovoljnom prelasku neprijatelju i predaji

[550] Ibidem, br. 148, 27. maj 1915., 3.
[551] P. Blašković, Sa Bošnjacima..., 214.
[552] KA-W, KM, NFA, Truppen-Körper, K.u.k. 4 AK, 116, Nachrichten über den Gegner, 25. decembar 1915.

nije moglo biti govora. Ljudi su kao mušice padali u neprijateljske ruke. Sam zapovjednik divizije je posjetio vojnike u rovovima i razgovarao gotovo sa svima. Iz obavljenih razgovora je došao do zaključka da u dobre želje ljudstva nema sumnje; ipak je ono, u svakom slučaju, bilo neotporno i vojno slabo uvježbano, preporučujući da cijeloj 19. pješadijskoj diviziji bude pružena mogućnost da se na rezervnim položajima izvrši preformiranje pododjeljenja i odjeljenja, što na frontu širine 16 km, stalno izloženom artiljerijskoj vatri, nije bilo moguće. Posebnu pažnju je trebalo posvetiti izgradnji smještaja, za šta je trebalo dopremiti građevinski materijal (drvo, grede, daske, kartone, eksere...) kao i tri ćebeta po osobi, da bi imali koliko-toliko podnošljiv smještaj. Novododijeljeno ljudstvo najvećim dijelom bilo je neotporno, pothranjeno, pa je hitno za njih zahtijevan dodatak hljeba. Na završetku izvještaja zapovjednik 19. divizije je zaključio da stanje u diviziji djeluje deprimirajuće na oficire, predlažući da se, ukoliko postoji bilo kakva mogućnost, isključi iz sastava njemačkih divizija, jer će tu stalno biti pod sumnjom, iako je sastav njemačkog i češkog elementa trenutno bio povoljniji, a i sam broj Srba, koji su smatrani nepovjerljivim je smanjen. Pod uvjetom da se otklone svi navedeni nedostaci, smatrao je da će divizija za 4-6 sedmica postati punovrijedna.[553]

U drugoj godini rata sastav bosanskohercegovačkih jedinica prorjeđivao se gubicima na frontovima, dezertiranjem i predajom ratnom protivniku. Zbog toga, kao i saznanja da će rat duže trajati, stanje u bosanskohercegovačkim jedinicama je diktiralo potrebu da se novelira vojni zakon za Bosnu i Hercegovinu iz 1912., što bi omogućilo veće angažovanje njenih vojnih potencijala. Od početka rata do januara 1915. godine brojno stanje mobilisanih bosanskohercegovačkih obveznika iznosilo je 50.598 osoba.[554] Do maja 1915. godine povećalo se na 74.669,[555] a do augusta na 127.396 osoba. Od toga se u sastavu pješadijskih jedinica na frontu nalazilo 121.272, a u komori 6.104 osobe. Ukupno stanje oficirskog i podoficirskog tijela je iznosilo 2.069 osoba. Krajem jula 1915. godine ukupne vojne snage Monarhije angažovane u operativnim jedinicama iznosile su u Austriji 42.616 oficira i podoficira i 1.555.636 vojnika (51,99%), u Ugarskoj 31.430 oficira i podoficira i 1.314.953 vojnika (43,79%), a u Bosni i Hercegovini 2.069 oficira i podoficira i 127.736 vojnika (4,22%). Na frontu je bilo angažovano ukupno 76.115 oficira i podoficira te 2.997.965 vojnika.[556]

---

[553] KA-W, KM, AOK, Op. 17.388, IR 35, bh IR 1, Versagen einzelner Abtlgen. Komanda 19. pješadijske divizije Vrhovnoj komandi armije, 27. oktobar 1915.

[554] KA-W, KM, AOK, Op. Nr. 25.716. Statistische Daten über den Grundbuchstand des gem. Heeres mit Ende Jänner 1915., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, 11. februar 1916.

[555] Ibidem, Statistische Daten über den Grundbuchstand des gem. Heeres mit Ende Mai 1915.

[556] Ibidem, Op. Nr. 18.050. Statistische Daten über den Grundbuchstand des gem. Heeres mit Ende Avgust 1915., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 1. oktobar 1915.

TREĆA RATNA GODINA – 1916.

Prvog januara 1916. godine u vojnoj službi i u zdravstvenim ustanovama Monarhije se nalazilo 1.736.000 vojnika. Broj novomobilisanih je iznosio 864.000, sa fronta se vratilo 745.000 ranjenih i bolesnih, a također i 274.000 putem zamjene ljudstva Na osnovu toga, na raspolaganju se u Monarhiji nalazilo 3.619.000 osoba. Od tog broja 1.585.000 su dodijeljeni na front u novim formacijama kao dopunska rezerva, 51.000 osoba je umrlo u bolnicama, 87.000 je otpušteno usljed nesposobnosti za vojnu službu i stavljeno na raspolaganje privredi. U pozadini se 1. augusta 1916. godine u vojnoj službi nalazilo 1.850.000 oficira, vojnika i radnika, od toga 1.426.000 zdravih i 424.000 bolesnih.

Uračunavši i ratne zarobljenike koji su upotrijebljeni kao radnici, ukupne vojne snage na frontu su iznosile 3.171.000 osoba. Od ovih snaga na Istočni front je raspoređeno 1.501.000, na Balkanski 210.000, a na Jugozapadni front 1.154.000 osoba. U prve dvije godine rata Monarhija je angažovala ukupno 6.557.000 vojnika i 298.000 radnika, što je ukupno 6.855.000 osoba. Od toga, usljed gubitaka, iz vojne sile isključeno je 934.000 osoba, 1.010.000 se nalazio u zarobljeništvu, dok se 110.000 osoba moralo ponovo uključiti u privredu.[557]

Iako je slika vojnih snaga Antante bila sumorna, ipak nije bila obeshrabrujuća. Centralne sile još uvijek nisu nigdje uspjele probiti obruč koji ih je sve jače stezao pooštrenjem pomorske blokade. Do kraja 1915. godine je prekinuta sva njihova prekomorska trgovina i stavljena pod strogu kontrolu sila Antante. Racionalizovanjem hrane i kontrolom sirovina Centralne sile su mogle i dalje voditi rat kraće ili duže vrijeme, ali ne u nedogled. Isto je vrijedilo i za ljudske potencijale. Njemačka i Austro-Ugarska, koje su se do tada maksimalno napregle, nisu mogle značajnije povećati svoje operativne vojske bez opasnosti da osjetnije smanje proizvodnju ratnog materijala.

Na tempo izgradnje vojnih snaga Monarhije je posebno utjecala ratna industrija. Već u prvoj godini poseban problem je predstavljalo opremanje dopunskih jedinica sa puškama i mitraljezima, čija je izrada u početku bila dosta skromna. Taj nedostatak se najviše ispoljavao pri uvježbavanju neobučenih vojnih obveznika u pozadini, tako da je gotovo cijele 1915. obuka izvođena sa drvenim puškama.[558] Tako se vojnik tek na frontu prvi put susretao sa pravom puškom i upoznavao sa bojevom municijom.

[557] F. Franek, Die Entwicklung..., 16-17.
[558] Ibidem, 26.; P. Tomac, Prvi svetski rat..., 314.

Početkom 1916. godine u austrougarskoj armiji je na frontu ukupno angažovano 3.343.276 osoba.[559] Od toga je bilo ukupno 1.828.406 vojnih obveznika iz austrijskog dijela Monarhije, (54,69%), što je u odnosu na procentualnu zastupljenost stanovništva bilo manje za 0,64%. Iz ugarskog dijela je angažovano 1.370.056 osoba (40,98%), što je bilo za 0,16% manje u odnosu na procentualnu zastupljenost stanovništa. Broj angažovanih bosanskohercegovačkih vojnih obveznika je iznosio 144.814 osoba (4,33%), što je bilo za 0,80% više od procentualnog učešća u strukturi stanovništva Monarhije.

Sazivi i reparticije bosanskohercegovačkih vojnih obveznika u toku 1916. godine

K.u.k. Ministarstvo rata je 28. decembra 1915. godine uputilo nadležnim vojnim organima naredbu za nove mobilizacije i popunu ratnih formacija. Za 4. i 17. januar 1916. godine je trebalo sazvati vojne obveznike godišta 1873-1877., 1891., 1895., 1896., a za 20. januar 1916. godišta 1878-1882.[560] Ukupno su sazvana 8.652 vojna obveznika, od kojih je 8.021 zadržan u aktivnoj vojnoj službi.[561]

Od sazvanih vojnih obveznika u evidenciji II rezerve dopunskim četama bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona br. 1 trebalo je dodijeliti 150, br. 2 – 300, br. 3 – 200, a petim bataljonima bosanskohercegovačkih pješadijskih pukova br. 1-4 po 100 osoba. Na dopunski bataljon 22. pješadijskog puka je trebalo rasporediti 1.000, a na dopunski bataljon 97.

---

[559] ABH, ZMF, Präs. BH 1916., 547. Statistische Daten über den Grundbuchstand des gem. Heeres mit Ende Jänner 1916., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 23. april 1916.

jedinice	Austrija	Ugarska	B i H	Ukupno
pješadija	1.289.252	997.591	132.037	2.418.880
konjica	82.148	63.553	-	145.701
artiljerija	223.101	157.562	-	380.663
tehn. i saobraćajne trupe	92.767	55.212	1.816	149.795
ostale trupe	141.138	96.138	10.961	248.237
ukupno	1.828.406	1.370.056	144.814	3.343.276

[560] KA-W, KM, AOK, Op. 19.655. Einberugung bh Dienstpflichtige G. Jg. 1873.-1877., 1891., 1895. u. 1896., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 28. decembar 1915.

[561] KA-W, KM, AOK, Op. 108.916, Personelle Leistungen Bosnien und der Herzegowina im Kriege, 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1918.

pješadijskog puka 500 osoba. Dopunskim četama lovačkih bataljona br. 7 trebalo je dodijeliti 250 i br. 20 300 osoba. Na pionirski bataljon br. 15 trebalo je rasporediti 300, a na rezervni bataljon brdskog artiljerijskog puka br. 13 50 osoba. Na rezervno skladište komorske divizije br. 15 trebalo je rasporediti 300, a br. 16 50 vojnih obveznika.

Vrhovna vojna komanda je propisala i vjerski sastav raspoređenog ljudstva. Pješadijskim pukovima br. 22 i 97, lovačkim bataljonima br. 7 i 20, te brdskom artiljerijskom puku br. 13 nisu se trebali dodjeljivati muslimani. U sastavu bosanskohercegovačkih bataljona br. I, II i III moglo se nalaziti samo do 33% pravoslavaca. Od vojnih obveznika dodijeljenih komorskoj diviziji br. 15, njih 200 je trebalo u potpunosti opremiti i poslati rezervnom komorskom skladištu u Petau.[562]

Za 21. februar 1916. godine u Bosni i Hercegovini su sazvani vojni obveznici godišta 1865-1872. Od 16.498 vojnih obveznika u aktivnoj vojnoj službi je zadržano njih 15.847.[563]

Prema nalogu Vojne komande Sarajevo od sazvanih bosanskohercegovačkih vojnih obveznika u evidenciji II rezerve rezervnim četama bosanskohercegovačkih bataljona br. I i II trebalo je dodijeliti po 100, petim bataljonima bosanskohercegovačkih pješadijskih pukova br. 1-4 po 125, rezervnim bataljonima pješadijskih pukova br. 17, 70 i 97 po 500, br. 7 200, br. 20 300 i na rezervno elektronsko odjeljenje 350 osoba. U instrukciji o reparticiji je naglašeno da pješadijskim pukovima br. 17, 70 i 97, lovačkim bataljonima br. 1 i 2 treba dodijeliti samo do 33% pravoslavnih vojnika, a na rezervno elektronsko odjeljenje rasporediti vojne obveznike starijih godišta, po vjerskoj strukturi ujednačenog sastava. Nakon detaljnih pregleda vojne obveznike za rezervno elektronsko odjeljenje je u civilnoj odjeći trebalo uputiti u Beč, gdje su se trebali dalje obučavati.[564]

Krajem decembra 1914. godine K.u.k. Ministarstvo rata je pokrenulo pitanje angažovanja interniranih bosanskohercegovačkih vojnih obveznika. Nakon provedenog ljekarskog pregleda i uvježbavanja sposobnih vojnih obveznika, njih 360 je raspoređeno u rezervni bataljon 4. pješadijskog puka, u rezervnu četu I bosanskohercegovačkog bataljona 348, u rezervnu četu II bosanskohercegovačkog bataljona 490, u rezervnu četu III bosanskohercegovačkog bataljona 565, rezervnu četu IV bosanskohercegovačkog bataljona 660 i u rezervnu četu V bosanskohercegovačkog bataljona 870 osoba.

Od rezervne čete I bosanskohercegovačkog bataljona sve sposobne za vojnu službu trebalo je dodijeliti rezervnim četama 3. bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona. Nakon provedene reparticije, jedinice je trebalo uputiti na Sjeverozapadni front. Sve one koji su klasificirani

[562] KA-W, KM, AOK, Op. Nr. 19.655, Repartition und weitere Behandlung bh Dienstpflichtige G. Jg. 1873.-1877., 1891., 1895., und 1896., 1878.-1882., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 28.decembar 1915.

[563] KA-W, KM, AOK, Op. 21.742, Nachwesung über das Ergebnis der Musterung der bh Denstpflchtigen in der Evidenz der III Reserve der Geburtsjahrgänge 1865. bis 1872., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 29. februar 1916.

[564] KA-W, KM, 2 W, 21-1/10, 1916. Einberufung bh. Dienstpflichtige.

za stražarsku službu i za službu bez oružja u evidenciji II i III rezerve je trebalo dodijeliti bosanskohercegovačkim pukovima br. 1 i 2, lovačkim bataljonima 1, 5, 6, 8 i rezervnim četama etapnih bataljona u Nady Harsanyju kod Sikloša. One koji su bili nesposobni za bilo koju službu je trebalo rasporediti u ratni zarobljenički logor u Sopronieku.[565]

Nakon obavljene mobilizacije, krajem februara 1916. godine, u sastavu austrougarske armije na frontu se nalazilo ukupno 3.441.729 vojnih obveznika i to iz austrijskog dijela Monarhije 1.886.466, iz ugarskog 1.400.269, te iz Bosne i Hercegovine 154.994. Odnos procentualne zastupljenosti u vojnim jedinicama i strukturi stanovništva Monarhije pokazuje da je Austrija angažovala 54,81% vojnih potencijala zajedničke vojske, što je bilo za 0,52% manje od učešća u strukturi stanovništva. Ugarska je angažovala 40,69% vojnih potencijala, što je bilo za 0,45% manje od učešća u ukupnoj strukturi stanovništva Monarhije. Vojni potencijal koji je davala Bosna i Hercegovina iznosio je 4,50% sastava zajedničke armije, što je bilo za 0,97% više.[566]

Istovremeno sa povećanjem vojnih obaveza poduzete su mjere da se važeći Vojni zakon za Bosnu i Hercegovinu uskladi sa zakonom koji je važio za Monarhiju. Obaveza služenja u *Landsturmu*, koja je u Monarhiji obuhvatala vojne obveznike do 55 godina, proširena je i na Bosnu i Hercegovinu zakonom koji je car sankcionisao 4. aprila 1916. godine. Sve osobe koje su navršile 50, a nisu prešle 55 godina života, mogle su biti pozvane na rad za ratne potrebe u trajanju najduže do 6 sedmica. Angažovanje takvih osoba je mogla narediti samo Zemaljska vlada BiH u sporazumu sa vojnim komandama Sarajevo i Mostar. One su smjele biti dalje angažovane u austrijskim zemljama i unutar Ugarske samo u pozadini armije, a unutar Bosne i Hercegovine i Dalmacije bez teritorijalnog ograničenja. Ponovno angažovanje takvih osoba je moglo uslijediti tek nakon prekida od jednog do dva mjeseca. Osobe koje su angažovane bile su obavezne da ostanu u službi i nakon prekoračenja njihove starosne granice. Ovaj zakon je stupio na snagu danom objave i vrijedio je za cijelo vrijeme trajanja rata.[567]

---

[565] KA-W, KM, 2W 35-1/4-2, 1916.

[566] ABH, ZMF, BH Präs., 1916., 659. Statistische Daten über den Grundbuchstand des gem. Heeres mit Ende Februar 1916., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 20. maj 1916.

jedinice	Austrija	Ugarska	B i H	ukupno
pješadija	1.359.701	1.030.326	138.912	2.528.939
konjica	76.184	64.654	-	140.838
artiljerija	220.981	154.716	-	375.697
tehn. i saobraćajne trupe	96.259	57.362	1.817	155.438
ostale trupe	133.341	93.211	14.265	240.817
ukupno	1.886.466	1.400.269	154.994	3.441.729

[567] ABH, ZMF, BH Präs., 1916., 403. Gesetz vom 4. april 1916., Erstreckung der Kriegsleistungspflicht bis zum 55 Lebensjahre.

Mogućnost dugog trajanja rata je zahtijevala preduzimanje mjera za pripremu mlađih godišta za vojnu službu. U martu 1916. godine Zemaljska vlada BiH je donijela Objavu po kojoj su svi muškarci od 14. godine života do nastupanja godine u kojoj podliježu vojnoj obavezi bili obuhvaćeni obaveznom vojnom obukom.[568]

S obzirom na raspuštanje vojnih radnih odreda od bosanskohercegovačkih vojnih obveznika, K.u.k. Ministarstvo rata je donijelo odluku da se od ovog ljudstva formiraju građevinske i transportne čete. U okviru svakog bosanskohercegovačkog puka je formirano po pet transportnih četa, a u okviru tri bosanskohercegovačka lovačka bataljona po jedna četa. U okviru ovih jedinica najvećim dijelom su se nalazila starija godišta vojnih obveznika, rođeni između 1868. i 1872. godine.[569]

Tokom 1916. godine vršena je ponovna regrutacija svih starijih osoba koje su na početku rata u Bosni i Hercegovini pozvani kao građanska lica zajedno sa svojim bosanskim konjima kao konjovoci ili s kolima za komoru ili kolone za dopremu municije na front. Ti "novi regruti" su se do tada donekle uvježbali i vraćali istoj dužnosti koju su i dotada vršili kao "civili". Među njima je bilo i ljudi koji su došli iz Mesopotamije i Palestine, gdje su bili odvedeni sa osmanskom vojskom ili austrijskom artiljerijom. Neki od njih su bili u Albaniji, Belgiji i Italiji. Bilo je i takvih koji su, iako civili, odlikovani za hrabrost. Te medalje su teže zaslužili nego oni koji su jurišali sa bajonetom. Goloruki su, za vrijeme najjače artiljerijske vatre, nosili municiju do prednjih jedinica, koje su često bile izgubljene i bez ikakve veze sa pozadinom. Gubici među nosačima municije su bili ogromni i dostizali su ponekad i 70%.[570]

U svrhu ujednačavanja sastava rezervnih bosanskohercegovačkih tijela trebalo je izvršiti izmjenu ljudstva. Prema nalogu K.u.k. Ministarstva rata trebalo je od rezervnog bataljona 1. bosanskohercegovačkog puka u Budimpešti 150 muslimana i katolika rasporediti u sastav rezervne čete 6. bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona u Harkany kod Sikloša; 100 muslimana i katolika rezervnim četama 8. bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona u Gyödu kod Siklosa. Od rezervnih bataljona 2. bosanskohercegovačkog puka u Lebringu kod Wildona trebalo je dodijeliti 200 pravoslavnih vojnih obveznika rezervnom bataljonu 1. bosanskohercegovačkog puka u Budimpešti i 350 pravoslavnih rezervnom bataljonu 4. bosanskohercegovačkog puka u Gyödu. Od rezervnih četa bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona u Siklosu trebalo je rasporediti 200 muslimana i katolika i 50 pravoslavnih rezervnim četama 6. bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona u Harkany kod Sikloša.[571]

---

[568] ABH, ZMF, BH Präs., 1916., 379. K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 20. mart 1916.

[569] KA-W, KM, Präs., 69-4/23, Beč, 30. maj 1916.

[570] P. Blašković, Sa Bošnjacima..., 202.

[571] KA-W, KM, AOK, Op. 23.140. Standesausgleich der bh Ersatzkörper und Standesaushilfen für FJB 7 i 20., K.u.k. Ministarstvo rata Vojnoj komandi Sarajevo, 16. maj 1916.

Nakon obavljenog saziva i rasporeda vojnih obveznika, u julu 1916. godine u sastavu austrougarske armije na frontu su se nalazila 3.851.144 vojna obveznika, i to iz austrijskog dijela Monarhije 2.061.653, iz ugarskog 1.602.949 i iz Bosne i Hercegovine 186.542.[572] Procentualno učešće u vojnim jedinicama u odnosu na učešće u strukturi stanovništva u Monarhiji iznosilo je za Austriju 53,53% što je bilo za 1,80% manje, za Ugarsku 41,61% što je bilo više za 0,47%, a za Bosnu i Hercegovinu 4,86% ili za 1,33% više od procentualnog učešća u strukturi stanovništva Monarhije.

Do 16. septembra 1916. godine je vršena obuka tri kategorije bosanskohercegovačkih vojnih obveznika i to godišta 1866-1872, 1873-1896. i 1897. Na obuci se nalazilo 24.510 vojnih obveznika godišta 1866-1872. od kojih je 4.254 (18%) proglašeno sposobnim za vojnu službu, 70.693 vojnih obveznika godišta 1873-1896., od kojih je 22.335 proglašeno sposobnim (31%) i 8.407 vojnih obveznika godišta 1897., od kojih je proglašeno sposobnim 3.873 (46%).[573]

Za 14. decembar 1916. godine su bili sazvani bosanskohercegovački vojni obveznici godišta 1875-1877. i 1891.[574] Nakon ljekarskog pregleda i uvježbavanja sposobnim za vojnu službu su proglašena 3.242 vojna obveznika, od kojih je 2.812 zadržano u aktivnoj službi. Oni su prema stepenu sposobnosti svrstani u tri kategorije. Sposobnim za službu sa oružjem proglašeno je 2.460 vojnih obveznika; za stražarsku službu 263, a za službu bez oružja 89.[575]

Prema uputstvu K.u.k. Ministarstva rata o reparticiji vojnih obveznika sposobnih za službu Vojna komanda iz Sarajeva je trebala rezervnom reflektorskom bataljonu u Beču (Jedlersee str. – kasarna za smještaj trupa) dodijeliti 280 osoba, prvenstveno starijih godišta, rezervnoj četi 7. ratnog lovačkog bataljona u Murau-u (Štajerska) 200 i rezervnoj četi 20. ratnog lovačkog

[572] ABH, ZMF, Präs. BH 1916., 1.084. Statistische Daten über den Grundbuchstand des gem. Heeres mit Ende Juli 1916., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 29. septembar 1916.

jedinice	Austrija	Ugarska	B i H	ukupno
pješadija	1.465.540	1.159.017	167.868	2.792.425
konjica	82.987	64.000	-	146.987
artiljerija	212.161	175.445	2.488	390.094
tehn. i saobraćajne trupe	110.645	63.797	2.711	177.153
ostale trupe	190.320	140.690	13.475	344.485
ukupno	2.061.653	1.602.949	186.542	3.851.144

[573] KA-W, KM, AOK, Op. 108.916, Personelle Leistungen Bosnien und der Herzegowina im Kriege, 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1918.

[574] ABH, ZMF, 1916., 13.268, Die Verfügungen wegen Repartition der für den 23. Oktober 1916. Einberufenen Dienstpflichtigen der Geb. Jg. 1875., 1876.,1877. und 1891. werden später folgen. K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom minstarstvu finansija, Beč, 26. septembar 1916.

[575] KA-W, KM, AOK, Op. 38.463. Musterungsergebnis der Geburtsjahrgänge 1875.-1877. u. 1891. in BH, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 28. decembar 1916.

bataljona u Neumarktu (Štajerska) 250. Bosanskohercegovačkim lovačkim bataljonima br. 1 i 8 trebalo je dodijeliti po 200, lovačkom bataljonima br. 2 150, lovačkom bataljonu br. 3 300, lovačkom bataljonu br. 4 250, lovačkom bataljonu br. 6 100 i pionirskom bataljonu br. 15. 150 vojnih obveznika. Ljudstvo koje je trebalo dodijeliti reflektorskom bataljonu u Beču je određeno za službu kao konjovoci, a ljudstvo raspoređeno u sastav komore je trebalo biti pogodno za službu bez oružja i za stražarsku službu. Od ukupnog broja 2/3 ljudstva je trebalo dodijeliti rezervnom skladištu komorske divizije br. 16, a 1/3 rezervnom skladištu 15. komorske divizije. U magacine za snabdijevanje u Sarajevu i Mostaru je trebalo rasporediti sve pekare i mlinare koji su klasificirani za stražarsku službu. Medicinare je trebalo rasporediti za sanitetsku službu, veterinare u službu kod komore, farmaceute sa magistarskom diplomom u sanitetske trupe, a ostale u dopunska tijela pješadijskih i ratnih lovačkih bataljona. Nakon popune utvrđenih kvota ostatak od 1/3 vojno sposobnih je trebalo dodijeliti rezervnom bataljonu 3., a 2/3 rezervnom bataljonu 4. bosanskohercegovačkog puka. U sastavu ljudstva raspoređenog rezervnim četama ratnih lovačkih bataljona br. 7 i 20 i reflektorskom bataljonu trebali su se nalaziti samo pravoslavci i katolici. Rezervnim četama bosanskohercegovačkih lovačkih bataljona br. 3 i 6 je trebalo dodijeliti do 50% pravoslavaca i 50% muslimana i katolika. U sastavu dopunskih četa ostalih bosanskohercegovačkih lovačkih bataljona se trebalo nalaziti 33% pravoslavnih i 67% muslimana i katolika.[576]

U decembru 1916. godine u austrougarskoj armiji se na frontu nalazilo ukupno 4.051.094 vojnih obveznika, od kojih je bilo 2.179.918 iz Austrije, 1.658.402 iz Ugarske i 212.774 iz Bosne i Hercegovine.[577] Odnos procentualne zastupljenosti u vojnim jedinicama i u ukupnoj strukturi stanovništva Monarhije pokazuje da je Austrija davala 54,17% vojnih potencijala zajedničke vojske, što je bilo za 1,16% manje od učešća u strukturi stanovništva. Ugarska je učestvovala sa 40,55% vojnih potencijala, što je za 0,59% bilo manje, dok je veće angažovanje vojnih potencijala od učešća u strukturi stanovništva Monarhije imala samo Bosna i Hercegovina, čiji su vojni potencijali iznosili 5,28% sastava zajedničke armije, što je bilo za 1,75% više.

[576] KAW, KM, AOK, Op. 35.181. Repartition der für den 14. Dezember 1916. Einberufenen bh Dienstpflichtigen. K.u.k. Ministarstvo rata Vrhovnoj komandi armije, Beč, 4. decembar 1916.

[577] ABH, ZMF, BH Präs., 1917., 268. Statistische Daten über den Grundbuchstand des gem. Heeres mit Ende Dezember 1916., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 27. februar 1917. Krajem decembra u austrougarskoj armiji se nalazilo:

jedinice	Austrija	Ugarska	BiH	ukupno
pješadija	1.525.358	1.195.430	192.662	2.913.450
konjica	82.857	63.692	----	146.549
artiljerija	242.979	173.431	3.136	419.546
tehn. i saobraćajne trupe	120.823	78.031	2.710	201.564
ostale trupe	207.901	147.818	14.266	369.985
Ukupno	2.179.918	1.658.402	212.774	4.051.094

Prilike u Bosni i Hercegovini 1916. godine

Sredinom 1916. godine bilo je izraženo nezadovoljstvo stanovništva u Bosni i Hercegovini. Snabdijevanje preko aprovizacijskih ureda je išlo vrlo teško, kao i upisivanje ratnog zajma, na čemu je Zemaljska vlada BiH posebno insistirala. Tokom 1915. godine je došlo do čitavog niza političkih procesa koji su uglavnom bili organizovani protiv srednjoškolske omladine. Te su godine održana 4 veća sudska đačka procesa: banjalučki sa 27 optuženih, mostarski, sa suđenjem u Sarajevu deseterici optuženih, sarajevski sa suđenjem u Travniku sa 65 optuženih i tuzlanski sa suđenjem u Bihaću četrdeseterici optuženih đaka. Na ovim procesima je optuženo i nekoliko profesora. U procesima srednjoškolcima najveći broj optuženih su bili pravoslavci, dok je bio optužen manji broj muslimana i katolika. Osim više manjih procesa održano je i nekoliko većih suđenja i to: protiv Damjana Đurice sa 36 i Save Ljubibratića sa još 30 osoba, Nikole Kašikovića i njegove porodice, kao i protiv Gligorija Jeftanovića i njegovog sina Dušana.[578]

Tokom Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini je održano 17 pojedinačnih i grupnih veleizdajničkih procesa. Nakon pronalaska obavještajne arhive srbijanskog oficira Koste Todorovića u Loznici i u nekim drugim mjestima prilikom prodora u Srbiju u augustu 1914. godine, počelo je hapšenje svih čije se ime našlo na spisku povjerenika. Najveći veleizdajnički proces održan je u Banjoj Luci protiv 156 pravoslavaca, javnih, kulturnih i političkih radnika iz cijele zemlje. Trajao je od 3. novembra 1915. do 22. aprila 1916. godine. Prema statističkim podacima bilo je optuženo 19 svećenika, 14 učitelja, 5 profesora, 2 ljekara, 8 državnih činovnika, 32 trgovca, 26 seljaka i 12 đaka. Presudnu ulogu za odluku suda je imala ekspertiza obavještajnog vještaka, Georga Sertića, obavještajnog oficira kod komande 15. korpusa. U zaključku njegove ekspertize je konstatovano da je u Bosni i Hercegovini od 1911. do 1914., a također i u prvoj ratnoj godini široko razgranata, dobro organizovana i izvrsno funkcionalna špijunska mreža, čije se vodstvo nalazilo u rukama srbijanskih obavještajnih oficira, i "rejonskog inspektora" u Loznici, kapetana, kasnije majora, Koste Todorovića. Obavještajna služba je bila koncipirana za mirnodopsko i ratno doba. Štetne posljedice ove djelatnosti veleizdaje za operacije K.u.k. vojske su se pokazale u prvoj ratnoj godini. Široko razgranata obavještajna djelatnost podržana je, štaviše, nošena od Narodne odbrane i drugih srpskih organizacija.

Za optužene u procesu posljednja tačka ekspertize je bila od odlučujućeg značaja: "Obzirom na to i na okolnosti, da su obavještajni konfidenti u miru specijalno za slučaj rata bili angažovani i da je od Todorovića organizovana obavještajna služba za vrijeme vanrednih vojnih mjera 1912./1913. i za vrijeme ovog rata protiv Srbije funkcionisala, Sertić je zaključio na kraju da su od Todorovića organizovani konfidenti, ukoliko nisu bili odmah na početku rata internirani, uzeti za taoce ili pozvani u vojsku, u ratu vršili iste zadatke." [579]

[578] Komandierende General in BHD, Hochverat und Spionage-processe in BH, Wien, 1917., 3. Rukopis u biblioteci ABH.

[579] Horst Haselsteiner, Process Banja Luka, 1916., Das Militärgutachten, u: Veleizdajnički procesi..., 151-152.

Odlukom suda 22. aprila 1916. godine 16 optuženih je osuđeno na smrt vješanjem a ostali na vremensku kaznu tamnicom od 3 do 20 godina. Intervencijom sa strane smrtna kazna je bila ublažena doživotnom robijom.[580] Osim toga, osuđeni su trebali platiti 14.644.769 kruna bosanskohercegovačkom državnom eraru u ime odštete za izdatke domaćih izbjeglica iz pograničnih srezova te u ime odštete za izdržavanje siromašnih članova porodica mobilisanih.[581]

Vojne operacije 1916. godine. Balkanski front

Strateški rezultati rata 1915. godine su bili poražavajući za sile Antante. Uzaludni pokušaji proboja na Zapadu sa ogromnim ljudskim i materijalnim potencijalima nisu donijeli očekivane rezultate. Rusi su odbačeni daleko na Istok i onesposobljeni za veće ofanzivne operacije. Mada su angažovali velike ljudske i materijalne potencijale, Italijani se nisu pomakli dalje od granice. Uprkos velikim naporima, Srbija je poražena koncentričnim napadom Monarhije, Njemačke i Bugarske, dok su Britanci poraženi pred Bagdadom, a zatim opkoljeni kod Kut-el-Amare.[582]

Uskoro se i Crna Gora našla na pravcu prodora austrougarskih snaga. Da bi spriječila prikupljanje srbijanske vojske u rejonu Skadra i Drača, austrougarska Vrhovna komanda je izradila plan, koji je predviđao da se izvrši opći napad na Crnu Goru, uništi njena vojska, a potom produži nastupanje prema Skadru i Draču. Za izvršenje tog zadatka je određena austrougarska 3. armija. Najvažniji zadatak je dobila grupa komandujućeg generala za Bosnu i Hercegovinu i Dalmaciju, Stephana Sarkotića, koja je, nakon zauzimanja Lovćena, trebala izvršiti prodor prema Skadru i odvojiti crnogorsku vojsku od srbijanske u Albaniji.

U sastavu 48. pješadijske divizije od ukupno 19,5 bataljona, 8,5 je bilo iz bh. kontingenta. U ofanzivi su angažovani bosanskohercegovački tvrđavski pješadijski bataljoni br. 3-8 i V bataljon 3. bosanskohercegovačkog puka. Opći austrougarski napad na frontu Sandžačke vojske je otpočeo 5., a na Lovćenskom frontu 8. januara 1916. godine, nakon snažne artiljerijske pripreme u kojoj je učestvovala i artiljerija ratne flote Monarhije. Znatno nadmoćnije austrougarske trupe su glavni napad usmjerile protiv Lovćenskog odreda, dok su prema Kotorskom odredu vršile slabiji pritisak. Kada je V bataljon 3. bosanskohercegovačkog puka 9. januara zauzeo Solar i probio crnogorske položaje, ishod bitke za Cetinje je bio odlučen.[583]

[580] H. Kapidžić, Austro-ugarska politika i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata, GID BiH, IX, Sarajevo, 1959., 17.
[581] P. Slijepčević, Napor Bosne..., 239.
[582] P. Tomac, Prvi svetski rat..., 314.
[583] KA-W, Nachlass Otto Wiesinger, Nr. 13, Der Kampf um das Lovćen 1914.-16., 36.

Nakon teških borbi, 11. januara 1916. godine oko 15 sati, kralj Nikola je uputio parlamentarce da se zaključi šestodnevno primirje. K.u.k. Vrhovna komanda je 12. januara primila prijedlog i zatražila bezuvjetnu kapitulaciju Crne Gore. Tog dana austrougarske trupe su ušle u Cetinje bez borbe, a 16. januara crnogorska vlada je prihvatila austrougarski zahtjev o kapitulaciji.[584]

Posebne vojničke vrijednosti pri osvajanju Lovćena su pokazale bosanskohercegovačke jedinice. Vojnici 5. tvrđavskog bataljona su uspjeli da za jedinice u napadu osiguraju dopremu 300 sanduka municije sa po 1.500 patrona, a da na kraju ni jedan nije nedostajao, iako su nosili i vlastitu opremu i naoružanje.[585] U skladu sa doprinosom ofanzivi je bio i broj odlikovanja: od ukupno 446 odlikovanih vojnika 141 su bili iz sastava bosanskohercegovačkih tvrđavskih bataljona br. 3.-8., kao i 128 iz sastava V bataljona 3. bosanskohercegovačkog puka.[586]

Na Italijanskom frontu

Pošto nije uspjela pokrenuti Njemačku na zajedničku ofanzivu protiv Italije, austrougarska Vrhovna komanda je planirala samostalnu ofanzivu u južnom Tirolu, koji je branila italijanska I armija. Prema zamisli generala Conrada von Hötzendorfa austrougarske II i III armija (ukupno 14,5 pješadijskih divizija) su se trebale probiti preko planinskog grebena, između rijeke Adige i Brente u italijansku ravnicu i napasti s leđa glavne italijanske snage, orijentisane prema rijeci Soči.

Ofanziva je počela 15. maja 1916. godine, nakon jake artiljerijske pripreme. Do 26. maja austrougarske armije su savladale planinski greben Folgarija-Lavarone, a krajem maja i početkom juna zauzele Asiago-Asiero, tako da je već izgledalo da je osiguran prodor u ravnicu. Međutim, zamorene austrougarske trupe bez rezervi nisu mogle dalje napredovati. Kada je Brusilovljev prodor 4. juna najavio katastrofu austrougarskih snaga na Istočnom frontu, obustavljena je 16. juna ofanziva u južnom Tirolu.[587]

U planiranoj proljetnoj ofanzivi, 6. pješadijska divizija, u čijem su se sastavu nalazile i jedinice 2. bosanskohercegovačkog pješadijskog puka, dobila je zadatak da savlada posljednje prepreke italijanskih snaga pred ulaskom u gornjoitalijansku dolinu. Dijelovi 2. bosanskohercegovačkog puka su 29. maja, prvi put nakon početka ofanzive, stupili u borbu

[584] P. Tomac, Prvi svetski rat..., 309-310.
[585] KA-W, Nachlass Wiesinger..., 30.
[586] Ibidem, 43.
[587] P. Tomac, Prvi svetski rat..., 338-334.

sa italijanskim jedinicama i natjerali jedan njihov puk u bjekstvo. Prvog juna 6. pješadijska divizija se prikupila u dolini pod visovima Monte Mellete, čiji su položaji bili snažno utvrđeni i osigurani sa dovoljno artiljerije. Dva puka i dvije brigade probranih alpinaca branile su vrh u dobro utvrđenim rovovima, načičkanim mitraljeskim gnijezdima. Jedanaest pokretnih baterija, dvije dodatne baterije artiljerijske utvrde Monte Lisser, te 2 velike artiljerijske grupe Monte val Bella i Col del Rosso stajale su na raspolaganju odbrani. Ta artiljerija je imala veliku moć djelovanja bočno i frontalno pred italijanskim položajima. I vremenski uvjeti su bili izuzetno povoljni za odbranu. Danju je bilo maglovito, sa snažnim padavinama, a noću hladno, što se mnogo lakše podnosilo u dobro opremljenim rovovima nego na otvorenom prostoru. [588]

Drugog juna 1916. godine, 27. pješadijski puk je krenuo u napad, dostižući već narednog dana podnožje sjeverno od glavnog vrha. Zatim je naređen novi napad, koji je podržavao III bataljon 2. bosanskohercegovačkog puka. Zbog velikih gubitaka do kojih je došlo usljed snažnog djelovanja italijanskih mitraljeskih odjeljenja, napad je morao biti obustavljen. Tokom noći, III bosanskohercegovački bataljon je pokušao iznenaditi italijansku odbranu i preko kote 1.559 zauzeti vrh Monte Mellete. Poručnik Eckert je sa 100 vojnika uspio prodrijeti do italijanskih položaja ali ih, usljed snažne vatre Italijana, veći sastavi nisu mogli slijediti. Taj prodor je skupo plaćen - izginuli su do posljednjeg vojnika.[589]

Iako je bilo kasno proljeće, vrijeme je bilo kišovito, a vrhovi Mt. Mellete prekriveni gustom maglom. Napad planiran za 6. juni je zbog toga morao biti odgođen, a italijanska artiljerija je i dalje neprestano djelovala. Narednog dana, 7. juna, komanda 11. brdske brigade je naredila napad. Prema naredbi na lijevom krilu 27. pješadijski puk je trebao napasti Monte Castelgomberto i sedlo između njega i Monte Mellete. U sredini je 2. bosanskohercegovački puk trebao izvršiti direktni napad na kotu 1.824, vrh brda. Na desnom krilu 11. puk je trebao držati zaleđinu kote 1.732. Bosanskohercegovačkom puku dodijeljene su sljedeće pozicije: na desnom krilu se nalazila grupa pukovnika Steve Duića, sa III i pola IV bataljona, te jednim mitraljeskim odjeljenjem, 700 koraka jugozapadno od kote 1.824. Lijevo se nalazila grupa majora Adalberta Glossnera sa jednim bataljonom i jednim mitraljeskim odjeljenjem, sa zadatkom da nakon osvajanja vrha prodre u pravcu Monte Miele. Ujutro, pješadija je počela napad iako je izostalo djelovanje artiljerije u punoj mjeri. Nakon artiljerijske pripreme nastupila je pauza od pet minuta, a sa novim djelovanjem je počeo napad. Grupa pukovnika Duića (9., 10., 11. i 12. četa) kao i mitraljesko odjeljenje kapetana Glogovca je zauzela položaje oko 450 koraka od italijanskih rovova. Oko podneva, dvije čete IV bataljona sa majorom Pajerom priključile su se grupi pukovnika Duića.[590]

---

[588] S. Gandini, 2. BH IR..., 37-38.

[589] KA-W, NFA Gefechts-Berichte, Bh IR 2, Gefechtsbericht über die Erstürmung des Mte. Melleta am 7/6 1916., 85; W. Schachinger, Bošnjaci dolaze..., 93.

[590] KA-W, NFA, Gefechtsbericht..., 86.

U ovoj fazi napada posebno se istakao zastavnik Ziegelhuber. Njegova dva mitraljeska odjeljenja snažnom su vatrom prikovala Italijane za zemlju, što je I bataljonu omogućilo da se približi na udaljenost od 300-400 koraka od njihovih položaja. Oko 18 sati se počela podizati magla i pukovnik Duić je naredio da nakon snažnog djelovanja artiljerije krene napad. Da bi se podržao njihov napad, 11. pješadijski puk je sa kote 1.732 otvorio snažnu mitraljesku vatru, ali sa udaljenosti od 1.900 koraka. Budući da su se jedinice 2. bosanskohercegovačkog puka nalazile na oko 400 koraka od italijanskih položaja, ova artiljerijska vatra je nanijela više gubitaka u vlastitim redovima nego kod protivnika. Usljed toga, pukovnik Duić je naredio da se odmah obustavi napad, zbog čega je izgubljeno dragocjeno vrijeme. U 19.20 artiljeriji je naređeno neprekidno djelovanje do 20.00 sati. Tada je kapetan Glogovac naredio napad preko čistine, gdje nije postojala mogućnost bilo kakve zaštite. Već u 20.25 I bataljon sa kapetanom Barthom je dostigao italijanske položaje na zapadnoj strani visa i krenuo u napad bajonetama. Vodnik Huse Škorić je savladao jedno italijansko mitraljesko odjeljenje, a u međuvremenu su se i ostale jedinice približile italijanskim rovovima. U 20.35 trubači su dali signal za napad. U 20.45, nakon borbe prsa u prsa, Monte Melleta se nalazila u posjedu 2. bosanskohercegovačkog puka. Njima su se pridružili vojnici 1. čete 27. puka sa natporučnikom Schwarzom. Italijanske trupe su se posebno ogorčeno branile pored samog vrha Mellete. Nakon njegovog zauzimanja jedna grupa se rasporedila na udaljenosti od samo 50 m. Pukovnik Duić je tada vidio, na 300 metara od vrha, dvije italijanske čete kako im se nastoje priključiti. Odmah je naredio da se jurišna grupa i mitraljesko odjeljenje koje su vodili major Pajer i kapetan Glogovac razviju u desnu stranu. Na vrhu Mellete nalazila se grupa kapetana Glossnera, natporučnika Bošnjakovića i mitraljesko odjeljenje poručnika Kunza. Istočno od kote 1.559, u priključku na grupu kapetana Glogovca, nalazio se natporučnik Steiner sa pola čete. U takvom rasporedu prihvaćena je borba sa italijanskim snagama i svi protivnapadi su odbijeni. U napadu na kotu 1.824 poginulo je više podoficira, pa je tokom noći trebalo pregrupisati komandni kadar.[591]

Sve do 1.00 sat 8. juna, 2. bosanskohercegovački puk je odbijao protivnapade Italijana. Zatim je nastupio mir, koji je potrajao do jutarnjih sati, kada su italijanske jedinice ponovo pokušale osvojiti izgubljene položaje na vrhu Mt. Mellete. Borbe su trajale sve do kasnog popodneva i kad se počeo spuštati mrak, italijanske jedinice su započele povlačenje u pravcu Monte Miele.

Brojni su primjeri herojstva bosanskohercegovačkih vojnika prilikom osvajanja Monte Mellete. Šerif Miljković, 19-godišnji mladić iz Kladuše, koji se nalazio u sastavu XV čete IV bataljona, napravio je pravi junački podvig. U ratnom zanosu krenuo je sam prema italijanskom mitraljeskom odjeljenju i uspio uskočiti u rov i savladati poslugu. Zatim je skinuo mitraljez sa postolja i uspio se vratiti do svoje jedinice. Nakon završetka borbe potražio je pukovnika Duića i lično mu predao ratni plijen.

[591] Ibidem, 98-99.

Narednik Omer Hasanbašić, koji je komandovao IX četom III bataljona, na vlastitu inicijativu je spriječio italijanske jedinice da opkole desno krilo 2. bosanskohercegovačkog puka i u snažnom napadu Italijani su vraćeni na polazne položaje. Poseban primjer herojstva je pokazao Ćamil Reis, vojnik XV čete IV bataljona. Dodijeljen pozadini u petoj liniji jurnuo je naprijed i prvi dostigao italijanske rovove. U kratkoj borbi uspio je savladati italijansku mitraljesku poslugu. Posebnu hladnokrvnost pokazao je pri novom italijanskom protivnapadu. Stojeći ispred položaja mirno je otvarao vatru birajući ciljeve iz mase. Brojni su primjeri i drugih vojnika koji su u presudnim trenucima utjecali na ishod bitke. Kada su Italijani krenuli u protivnapad, Mijo Brkić, strijelac na mitraljezu, podigao je oruđe uvis, pozvao saborce da zauzmu pravac lijevo i desno od njega, a zatim neprekidno otvarao vatru na Italijane, što je izazvalo velike gubitke u njihovim redovima.[592]

U sastavu 2. bosanskohercegovačkog puka u osvajanju Mt. Mellete posebno su se isticali štapski zastavnik Meho Suljanović, zastavnik Omer Hasanbašić, vodnik Hasan Medić, kaplar Jusuf Sekić, vodnik Ivo Jakovljević, kaplar Smail Muhić, kaplar Sulejman Osmančević, vojnik Meho Mahmutović, vodnik Huse Škorić, kaplari Stevo Kukrika, Meho Talić, Huso Zrnić i Avdaga Kuzmić.[593] Pri zauzimanju Monte Mellete 2. bosanskohercegovački puk je od jedinica u sastavu 11. brdske brigade podnio najveće žrtve. Poginulo je 186 vojnika i oficira, dok je ranjeno 690. Četiri italijanska bataljona su imala 196 mrtvih i preko 1.000 ranjenih vojnika.[594]

Osvajanje Monte Mellete je predstavljalo vrhunac ostvarenja 2. bosanskohercegovačkog puka na njegovom ratnom putu. Zapovjednik 11. brdske brigade pukovnik Brunfaut je izvijestio Vrhovnu komandu o ovom djelu slijedećim riječima: "Drugi bosanskohercegovački pješadijski puk kojem pripada glavna zasluga za osvajanje Monte Mellete, istakao se svojim hrabrim držanjem, pod najtežim uvjetima i uz ogromne gubitke. U odnosu na veličinu uspjeha pripada mu vječna slava i počast da ovo herojsko djelo u historiji ratovanja bude posebno obilježeno." Gradska vijeća Bosanske Dubice i Graza su dodijelila puku srebrnu signalnu trubu, a savjetnik vlade dr. Rauscher je I bataljonu 2. bosanskohercegovačkog puka dodijelio novčani iznos od 500 kruna.[595]

---

592 Ibidem, 101-103.

593 KA-W, NFA, Gefechtbericht... fol. 91.

594 ÖULK, 1914.-1918., Bd IV, 1916., Wien 1933., 334. U izvještaju o borbama na M. Melleti navode se drugi podaci: u vlastitim redovima bilo je 202 mrtva, 801 ranjen i 62 nestala. Od talijanskih vojnika je sahranjeno 236, dok je pred frontom prebrojano još oko 400 mrtvih. (KA-W, NFA, Gefechtsbericht..., fol. 91).

595 S. Gandini, 2. BH IR..., 41-42. Bitka na M. Melleti - dan posebnog žrtvovanja, postala je tradicionalni spomendan drugog bosanskohercegovačkog puka, a ta obljetnica se obilježava svake godine, prevazilazeći značaj jednog historijskog događaja. Jedini izuzetak je učinjen u vrijeme vladavine nacionalsocijalista u Austriji 1938-1945. Nakon Drugog svjetskog rata, preživjeli pripadnici 2. bosanskohercegovačkog puka su nastavili tradiciju obilježavanja bitke za Monte Melletu. Ta obljetnica se obilježava svake godine u garnizonskoj crkvi u Grazu, prvog petka u junu, koja postaje centar okupljanja Bosanaca i Hercegovaca iz cijelog svijeta. Tog dana se odaje počast poginulim i umrlim vojnicima 2. bosanskohercegovačkog puka i klanja Džuma namaz. Ovaj tradicionalni skup organizovan od austrijskog Društva za bosanskohercegovačke odnose i nasljednika tradicije 2. bosanskohercegovačkog puka, komandnog bataljona 1, sa partnerom Privrednom komorom Štajerske nošen je temeljnim načelima da spaja narode, da širi toleranciju među rasama i vjerama i traži ono što ih povezuje i doprinosi očuvanju mira. (Zijad Šehić, Elitne jedinice iz Bosne i Hercegovine. Prva linija, List Federalnog ministarstva odbrane/obrane, april/ travanj 1999., br. 66, 102).

Nakon skupo plaćenih borbi na Monte Melleti, zbog opće situacije puk je morao napustiti osvojene položaje i povući se na linije istočne strane, 1.819 m visoki vrh Monte Zebio prema Asiagu i preko kote 1.827 na Monte Colombaro na zapadnoj strani. Dok položaji još nisu bili utvrđeni, Italijani su dopremili jake trupe i artiljeriju, pokušavajući izvršiti prodor u pravcu Trsta. Od 27. do 30. juna 1916. godine 5 italijanskih brigada su pokušale izvršiti prodor sa obje strane brda. Dvije brigade su ponovo 11. jula pokušale zauzeti Monte Interollo a 23. i 24. jula, nakon snažne artiljerijske vatre, Monte Collombaro. Nakon što je i ovaj napad odbijen, nastupilo je duže zatišje, koje je iskorišteno za izgradnju položaja.[596]

Planinski masiv Monte Pasubio, visok 2.236 m, koji se nalazio 20 km jugoistočno od Rovereta, uz velike gubitke su držali tirolski lovci. Nakon što su ga italijanske jedinice zauzele, 1. četa 2. bosanskohercegovačkog puka je nakon teških borbi vođenih od 9. do 29. oktobra 1916. godine uspjela povratiti izgubljene položaje, za šta je dobila pohvalu Vrhovne komande armije.

Jesen i zima 1916/17. godine su bile vrlo hladne, sa snježnim padavinama. Već u oktobru 1916. godine je pao toliko visok snijeg da rovovi nisu mogli biti korišteni. Krajem godine situacija je postala katastrofalna. Snijeg je u prosjeku dostigao visinu od 4 m, tako da su se saobraćajnice koristile kao tuneli. Budući da doprema namirnica više nije funkcionisala pothranjenost i smrzavanje su sve do februara prouzrokovali velike gubitke. Drugi bosanskohercegovački puk je upućen na oporavak i dopunu, pa je premješten na jedan mjesec u Pergine u blizini jezera Caldonazzo.[597]

Sredinom septembra 1916. godine 4. bosanskohercegovački pješadijski puk vodio je teške borbe na Rombonu. Taj planinski dio je predstavljao jedan od najvažnijih položaja na cijelom Koruškom frontu. Strm i krševit, siromašan vegetacijom, položaj na tom stjenovitom masivu je bio najteži za život vojnika u području fronta X armije. Ti položaji, od kote 2.208 naniže prema jugu do priključka na položaj na Raveniku kod Boveca, su bili stavljeni pod zapovjedništvo potpukovnika Kuchynke. U zoru 16. septembra 1916. godine italijanske granate su zasule položaje 4. bosanskohercegovačkog puka, najavljujući skori napad pješadije.[598]

U 8.15 dobro opremljene trupe alpinaca su napustile svoje položaje na jugoistočnoj padini vrha Čukla i iz dva izlazna rova krenuli u napad. Mitraljez sa Malog Rombona, koji je mogao kontrolisati mrtvi ugao, nije se oglašavao jer je bio neutralisan pogotkom italijanske artiljerije. Usljed prodora Italijana situacija 3. i 4. čete je postala kritična. U trenutku najveće opasnosti vodnik Gugalo je sa svojim mitraljezom zauzeo mjesto izgubljenog, priređujući Alpincima neprijatno iznenađenje, prisiljavajući ih na povlačenje. Italijanska artiljerija je i dalje u toku dana i noći držala čitav sektor 4. bosanskohercegovačkog puka pod snažnom artiljerijskom i mitraljeskom vatrom. Sljedećeg jutra položaji su gotovo u cjelosti bili poravnati i zasuti.

[596] S. Gandini, 2. BH IR..., 46-47.
[597] Ibidem, 48-50.
[598] W. Schachinger, Bošnjaci dolaze..., 108-109.

Kasnije, kad je vatra popustila, prišlo se obnovi potpuno izrovanih i zasutih rovova. U izvještaju zapovjednika 2. čete I bataljona 4. bosanskohercegovačkog puka natporučnika Tschernutha Vojnoj komandi, posebno je mjesto zauzimala ocjena bosanskohercegovačkih vojnika u borbi, u kojoj je istaknuto da su gotovo svi poginuli italijanski vojnici bili pogođeni u glavu kroz svoje čelične šljemove, a ostatak je poginuo od pogotka u vrat, dokumentirajući tako njihovu streljačku sposobnost. Dva dana kasnije, 18. septembra 1916. godine Italijani su ponovo pokušali osvojiti Rombon, ali su ručne granate i snažna puščana vatra spriječile njihovo napredovanje.[599]

Na Italijanskom frontu bosanskohercegovačke jedinice su stekle naziv elitnih jedinica austrougarske armije. Kad je trebalo izvršiti prodor, povratiti izgubljene položaje, taj zadatak je povjeravan njima jer se znalo da će ga oni izvršiti bez pogovora. O njima su su se u medijima množile legende, a niko nije znao o pravim patnjama koje su podnosili na frontu.[600]

Bosanskohercegovačke jedinice na Istočnom frontu 1916. godine

Tokom 1916. godine na Istočnom frontu se nalazio 1. bosanskohercegovački pješadijski puk, raspoređen u sastav 19. pješadijske divizije. Od 23. januara do 5. februara je učestvovao u prvoj ofanzivi preko Karpata, a zatim i u nastavku borbi od 16. do 26. februara. Od 27. februara do 23. marta je učestvovao u drugoj ofanzivi preko Karpata, od 15. do 22. maja u prodoru preko Peršinskog, a od 10. do 20. juna u osiguranju Dnjestra između ostrva Zuravno. Od 23. do 25. juna je učestvovao u borbama kod Bukaczowce i Bobrka, a od 29. juna do 2. jula u bici kod Gnile Lipe. Od 26. augusta do 6. septembra je učestvovao u ofanzivi u istočnoj Galiciji, od 6. do 12. septembra u borbama na Seretu, a zatim od 14. septembra u borbama na Stripu i Nidi. [601]

[599] Ibidem, 111-115.

[600] Smail Berhamović Dedo iz sela Radovlja kod Visokog, jedan je od rijetkih bosanskohercegovačkih vojnika – učesnika Prvog svjetskog rata koji je dao intervju u 103. godini života za bosanskohercegovački Iseljenički almanah, svjedočeći o patnjama na italijanskom frontu: *Na sektoru Gorice, koji se zvao italijanski front, ratovao sam pola godine (već sam tad bio porodičan čovjek: žena i dvoje djece). Bila je jesen 1916. godine i kiša je padala bez prestanka. Ležali smo u blatnjavim rovovima, na kiši, željno očekujući sljedovanje ruma, dok su se smjenjivali napadi groznice i talijanskih grenadira. Austrijanci su nam kasnije dali, osim ruma i odmorne slovenačke marš-bataljone. Prešli smo Soču i napali talijanske položaje. Tu su se činila čuda od hrabrosti. Tako je jedan moj zemljak, Asim Halilbašić, upadao u rovove samo sa krivom turskom sabljom, koju je naslijedio od oca, a kad se sablja u jednom ljutom boju slomila, on je na neprijatelja kidisao golim rukama. Kasnije je poludio i govorio da je postao vuk, pa smo ga morali vezati užetom za vrat. Jedne noći zubima je pregrizao uže i zaklao se vrškom prelomljene sablje.* Prepolovljeni bataljon prebačen je na front u Galiciju, gdje se Smail Berhamović predao Rusima. (Asaf Džanić, To se ne može nikada zaboraviti, BiH - Iseljenički almanah, Sarajevo 1972., 173)

[601] ÖULK, Bd VII, Geschichte der öst-ung. Heereskörper, Wien, 1938., 194.

Proljeće 1916. godine tri bataljona 3. bosanskohercegovačkog puka su provela u selima na galicijsko-wolhinijskoj granici, Żwyżyn, Batkow i Manajow, bez značajnijih vojnih aktivnosti. Krajem februara puk je premješten zapadno od sela Lopuszna, u slabo utvrđene položaje, gdje su vojnici bili izloženi hladnoći i temperaturi do -23 °C.[602]

Početkom juna 1916. godine na Istočnom frontu je započela velika ruska ofanziva. Pod komandom generala Alekseia A. Brusilova ruske snage su izvršile prodor između Pinskih jezera i rumunske granice i prodrle oko 100 km u dubinu, zauzimajući Bukovinu i Južnu Galiciju i izbijajući na karpatske prevoje. Velika ofanziva, koja je zaprijetila opstanku Monarhije, prisilila je njemačku Vrhovnu komandu da težište operacija ponovo prenese na Istočni front. Ruska ofanziva je dovela u krizu cijeli Istočni front Centralnih sila, bacila ih u defanzivu prema Italiji i Francuskoj i dovela do promjene u vojnom vrhu Njemačke.[603]

U vrijeme ruske ofanzive, od 25. do 28. jula 1916. godine, 3. bosanskohercegovački puk je učestvovao u velikim borbama kod Brodyja. Prvog dana su Rusi uspjeli ući u rovove bosanskohercegovačkog puka. Nakon teških borbi, prsa u prsa, Rusi su protjerani. Drugog dana borbi, 26. jula, vojnici su ležali ukopani u pijesku, izloženi snažnoj artiljerijskoj vatri, bez dopreme hrane i vode, koju su dobili tek trećeg dana. Tog dana Rusi su izvršili glavni napad na pravcu 14. i 16. čete. Za vrijeme ruskog juriša, iznenada je na položaje bosanskohercegovačkih četa počela djelovati vlastita artiljerija, nanoseći velike gubitke. Od VI rezervnog bataljona 3. bosanskohercegovačkog puka preživjelo je samo 13 vojnika.[604]

Ukupni gubici 3. bosanskohercegovačkog puka u borbama kod Brodyja su bili 19 oficira i 2.600 vojnika.[605] Sredinom augusta 1916. godine puk je zauzeo položaje zapadno od Żwyżyna. U borbama naredna dva dana, VI provizorni bataljon je izgubio trećinu ljudstva. Tokom 21. augusta vojnici 3. bh puka su se morali tri puta boriti bajonetima, pretrpjevši velike gubitke od ruske artiljerije.[606]

Nakon velike ljetne i jesenje Brusilovljeve ofanzive 1916. i teških borbi kod Radziwiellova, Brodyja i Żwyżyna 3. bosanskohercegovački puk je raspoređen, kao brigadna rezerva, na odmor u sredinu velike šume Pienaki. Osim borbi koje su vođene početkom oktobra, kada je puk nakon proboja Rusa kod Podhorcza izvršio protivnapad, ostatak jeseni kao i cijelu zimu nije bilo značajnijih vojnih aktivnosti.[607]

Iako formalno u savezništvu sa Austro-Ugarskom, Rumunija je ostala neutralna tako dugo dok nije izgledalo da ruska armija pod komandom generala Brusilova preuzima inicijativu, što

---

[602] P. Blašković, Sa Bošnjacima..., 240.
[603] P. Tomac, Prvi svetski rat..., 367-374.
[604] P. Blašković, Sa Bošnjacima..., 270-278.
[605] Ibidem, 285.
[606] Ibidem, 301-303.
[607] Ibidem, 318.

je vodilo u savez sa silama Antante. Odmah nakon stupanja u rat, 27. augusta 1916. godine, rumunske trupe su izvršile prodor preko graničnih prelaza na Karpatima i duboko prodrle u Erdelj. Hitno su sa drugih frontova u ovo područje prebačene austrougarske jedinice, među kojima i 71. i 72. pješadijska divizija. Četiri sedmice kasnije austrougarske snage pod komandom generala Arza su uspjele zajedno sa njemačkim trupama spriječiti prodor Rumuna. Na ovaj dio fronta je raspoređen i 5. bosanskohercegovački pješadijski puk, formiran od VII ratnih bataljona četiri bosanskohercegovačka puka, koji se nalazio u sastavu 142. pješadijske brigade. U žestokim borbama istočno od Golu Palatiniusa u području Vrf Vrinveanuluia dijelovi I, III i IV bataljona 5. bosanskohercegovačkog puka pretrpjeli su velike gubitke.[608] Uvečer, 24. oktobra 1916. godine, zapovjedništvo 142. pješadijske divizije je izdalo naredbu da se zauzme linije kota 834-962-887-Vrf Popi i odatle pruži otpor. Bataljoni 5. bosanskohercegovačkog puka su zauzeli položaje na koti 907, na vrhu Jancului. Narednog jutra Rumuni su izvršili napad sa četvorostruko nadmoćnijim snagama, ali su ipak protjerani. U međuvremenu, Rumuni su uspjeli probiti položaje 4. puka husara. Pojačani sa ostacima drugih jedinica, pod zapovjedništvon natporučnika Samanića, 5. bosanskohercegovački puk je trebao usporiti povlačenje, prihvatiti borbu i po svaku cijenu zadržati kotu 962, Vrf Cernica, što bi ostalim jedinicama omogućilo povlačenje. U 13.30 Rumuni su krenuli u napad, raspoređujući četiri bataljona u širini 300 m. Dva puta su pokušavali napad, ali su odbijeni koncentrisanom vatrom i bočnom paljbom mitraljeza. Borbe su potrajale sve do kasno u noć. U međuvremenu, uspostavljena je veza sa zapovjedništvom puka, koje je naredilo da se jedinica povuče i zauzme novi položaj dublje u pozadini.[609]

Na rumunskom frontu borbe je vodio i 4. bosanskohercegovački bataljon, čiji je zapovjednik kapetan Kuzmić od komande bataljona, 9. novembra 1916. godine, dobio naređenje da se sa IV i V četom priključi 10. brdskoj brigadi istočno od Mt. Roba i da zauzme kotu 1.472. Na visovima istočnih Karpata je već pao visoki snijeg, a danima su trajale borbe za osvajanje tri kupe prekrivene gustom šumom na padinama visova Riglou. Ovi položaji su predstavljali ključne tačke za daljnji prodor na desnu obalu rijeke Alt, i za saveznike je bilo važno da ih zauzmu što prije. Rano ujutro, 10. novembra 1916. godine, 4. bosanskohercegovački lovački bataljon je stigao na sjeverozapadne padine Rigloa.

U 13.00 počeo je napad. Težak teren, jaka bočna vatra iz mitraljeza i pješadijskog oružja je nanijela velike gubitke i napad je odbijen.[610] Tokom noći izvršeno je snabdijevanje, municijom i ručnim granatama. Uvečer 10. novembra, 354. njemački pješadijski puk je zauzeo kupu kod Saruscinesci. Prije podne, 11. novembra je iskorišteno za uspostavljanje veze sa susjednim jedinicama i preduzimanje novih mjera za napad, koji je počeo u 16.30 sati. Obje čete I/90 i 4.

---

[608] W. Schachinger, Bošnjaci dolaze..., 127-129.
[609] Ibidem, 132-135.
[610] KA-W, NFA, Gefechts-Bericht Riglou, 4. Bh. FJB, fol. 1-2.

bosanskohercegovački lovački bataljon s teškoćama su se približavale rumunskim položajima. U jakoj pješadijskoj i mitraljeskoj vatri su pretrpjeli velike gubitke, ali su se uspjeli približiti Rumunima na nekoliko metara, otvarajući u bijesu uragansku vatru i sve ih, do posljednjeg, pobiti. Vrh Riglou je zauzet uz velike žrtve. U vlastitim redovima su bila 63 mrtva i 151 ranjeni, a kod Rumuna su poginula 272 vojnika.

Tri dana kasnije, 14. novembra, IV i V četa 4. bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona su se kretale od Valea Calinescilor, južno od Rigloua, za Caliensci u dolini Alta. Kapetan Kuzmić, sa dvije čete 4. bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona i jednom četom I bataljona 90. puka je trebao preuzeti dio kote 804 do rijeke Alt kod Yeretica, i u 5.00 sati ujutro izvršiti prodor od Draagensci na Goldanul. U 6.30, polubataljon 4. bosanskohercegovačkog bataljona je dostigao Golotreni. Obje čete su dostigle sjeverozapadni odsjek, zaštićene od pogleda i vatre Rumuna, koji su bili snažno utvrđeni na položajima sa mitraljezima i sa uvezanim rovovima za rezervu. Položaj na mostobranu je bio osiguran jakim žičanim preprekama.

U rovovima su se nalazila 4 rumunska bataljona, raspoređena na dužinu od 4 km. Na mostobranu je rastojanje do rumunskih položaja iznosilo oko 600, a od vlastitih stražarskih linija 800-1.200 koraka. Mostobran i mostovi su danju i noću Rumuni držali pod snažnom artiljerijskom paljbom.[611]

U 22.00, pod zaštitom posade mostobrana, stražarskih linija i mraka raspoređene su neprimjetno dodatne čete i vodovi na desnoj obali rijeke Alt i Lotru, gdje su zauzeli borbene pozicije i izvršili pripreme za napad na desno krilo Rumuna. Sva suvišna oprema je ostavljena, uzeta je rezervna municija i po 2 ručne granate. Tačno u 3.00 počelo je djelovanje njemačke artiljerije, koje je razaralo žičane prepreke pred mostobranom. Rumuni su na artiljerijski napad odgovorili snažnom pješadijskom i mitraljeskom vatrom na most i cijeli mostobran, pretpostavljajući napad iz tog pravca. Deset minuta kasnije njemačka artiljerija je pomjerila djelovanje oko 200 koraka zapadno. Ispaljene rakete iz signalnog pištolja označile su početak napada. Vojnici su bacili ručne granate i jurnuli prema rumunskim položajima, osvajajući rov po rov.

Već u 3.45 napad je završen, mnogo Rumuna se predalo i zarobljen je jedan mitraljez. Dok su trajali razgovori sa komandantima četa, patrole koje su slijedile Rumune stupile su u borbu i uspjele zarobiti dva oficira i 250 vojnika. Uskoro su i polučete, koje su se nalazile u prodoru na Silistre, dovele 75 zarobljenika. Među zarobljenim rumunskim oficirima se nalazio i major Herrgott, komandant 49. pješadijskog puka, koji je kapetanu Kuzmiću dao informacije o magacinima za snabdijevanje, pa je uskoro zaplijenjeno 1.000 pušaka i velike količine municije i drugog ratnog materijala. Bosanskohercegovački vojnici su oko 9 sati prodrli u Golotreni gdje je kapetan Kuzmić predao raport generalu Korzeru: "Dva oficira i 255 rumunskih vojnika je bilo

[611] Ibidem, 4-7.

zarobljeno, zaplijenjen je jedan mitraljez, 1.000 pušaka i mnoštvo ratnog materijala. Rumuni su pretrpjeli velike gubitke, dok su u vlastitim redovima bili samo dva ranjena, po jedan oficir i vojnik."[612]

Prvi bosanskohercegovački lovački bataljon se od februara do augusta 1916. godine nalazio u sastavu 63. pješadijske divizije. U tom periodu je učestvovao u osvajanju sjeverne Albanije. U augustu je uključen u sastav 47. divizije, bez značajnijih borbi. Drugi bosanskohercegovački lovački bataljon se od februara 1916. godine nalazio u sastavu 47. pješadijske divizije, raspoređene na položajima u Albaniji, bez većih borbenih aktivnosti. Treći bosanskohercegovački lovački bataljon se do februara 1916. godine nalazio u sastavu 53. divizije, kada je premješten na italijansko ratište. Od augusta je uključen u sastav 90. pješadijske divizije, gdje je do oktobra učestvovao u borbama na frontu u dolini Fleima. Početkom augusta je na vrhu Busa Alta pretrpio velike gubitke.[613]

Četvrti bosanskohercegovački lovački bataljon se od januara do kraja septembra 1916. godine nalazio u sastavu 1. pješadijske divizije na Italijanskom frontu. Učestvovao je 18. marta u borbama kod Ciginja, 15. maja na istočnom rubu grebena Kolovrat i od 18. augusta do 13. septembra u jedanaestoj bici na Soči. Od početka oktobra je uključen u sastav 73. pješadijske divizije učestvujući u borbama za prodor na obje strane Alta od 16. oktobra do 25. novembra, a zatim u prodoru u Vlašku od 1. do 6. decembra, kao i u potjeri do Buzeua od 7. do 14. decembra. Od 22. do 28. decembra 4. bosanskohercegovački lovački bataljon je učestvovao u bici kod Romnicu-Sarata.[614]

Peti bosanskohercegovački lovački bataljon se tokom 1916. godine nalazio u sastavu raznih divizija. Od 11. do 16. marta u sastavu 6. pješadijske divizije je učestvovao u 5. bici na Soči, od 15. do 26. maja u borbama kod Folgarie i Lavaronea, od 27. maja do 16. juna u borbama kod Asiaga i Arsiera, a od 16. juna do 24. jula u borbama za vrijeme protivofanzive Italijana u *Sedam općina*.

Šesti bosanskohercegovački lovački bataljon se od formiranja u februaru 1916. godine do decembra nalazio u sastavu 1. pješadijske divizije, učestvujući 18. marta u borbama kod Ciginja, 15. maja na istočnom rubu grebena Kolovrat, i od 18. augusta do 13. septembra u jedanaestoj bici na Soči.

Sedmi bosanskohercegovački lovački bataljon se tokom cijele 1916. godine nalazio u sastavu 47. pješadijske divizije, na položajima u Albaniji. Osmi bosanskohercegovački lovački bataljon se, od formiranja u februaru 1916. godine, nalazio u sastavu raznih divizija. U sastavu 57. pješadijske divizije je učestvovao u borbama na Italijanskom frontu od 15. do 26. maja kod

[612] Ibidem, 8-9.

[613] KA-W, NFA, Gefechts-Bericht 3 BH. FJB. Kampf um die Südspitze der Busa Alta, folio 2-4. Treći bosanskohercegovački bataljon je imao gubitke od 414 osoba, od kojih je bilo 20 mrtvih, 356 ranjenih i 38 nestalih.

[614] ÖULK, Bd VII, Geschichte der öst-ung. Heereskörper..., 240.

Folgarie i Lavaronea, od 27. maja do 16. juna u borbama kod Asiaga i Arsiera, od 16. juna do 24. jula u borbama za vrijeme protivofanzive Italijana u *Sedam općina*, a od 21. do 27. jula u borbama u dolini Fleima.[615]

Njemačka je do 1916. godine postigla veće uspjehe, zadobila veći ratni plijen i pokazala se jačom nego što su to očekivale sile Antante. Ipak, odnos snaga se mijenjao u korist Antante, koja je od SAD-a dobila ratni materijal u vrijednosti od 1,29 milijardi dolara. Osim toga, do kraja 1916. godine na njenoj strani već je ratovalo 14 država. Na drugoj strani, Centralne sile su bile upućene na sopstvene, vrlo ograničene unutrašnje rezerve, na ratom opustošene okupirane oblasti, i u izvjesnoj mjeri, na uvoz iz neutralnih zemalja. Vremenom je strateška inicijativa prešla na stranu Antante, iako Centralne sile nisu pretrpjele nijedan odlučujući poraz. U jesen 1916. godine Antanta je raspolagala sa preko 14 miliona vojnika i 3.000.000 nemobilisanih rezervista, naoružanih sa 19.400 poljskih i 11.400 teških topova, 67.000 mitraljeza i 3.100 aviona, dok su Centralne sile imale 9.500.000 vojnika i 1.100.000 nemobilisanih rezervista, naoružanih sa 14.700 poljskih i 9.100 teških topova, 20.000 mitraljeza i 1.200 aviona.[616]

Dobrovoljačko pitanje. Dobrovoljci u bosanskohercegovačkim jedinicama

Dok su sa jedne strane zabilježena dezertiranja u bosanskohercegovačkim jedinicama, posebno u redovima bosanskohercegovačkih pravoslavaca, istovremeno je došlo i do uključenja muslimanskih dobrovoljaca u njihove redove. Na početku rata iz Pere i Carigrada su se javljali brojni dobrovoljci, koji su ranije živjeli u oblastima Osmanskog carstva, želeći stupiti u vojne redove austrougarske armije. Nakon postignutog dogovora između armijskog vodstva i vojne uprave bilo je moguće ispuniti njihovu molbu i uvježbati ih u unutrašnjosti Monarhije. Zbog teškoća u obuci za vojnu službu, primjeni propisa službe i snabdijevanja, Vojna komanda ih je okupila u Banjoj Luci i prepustila komandujućem generalu u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji.[617]

U sporazumu sa Vrhovnom komandom i komandom V armije Ministarstvo vanjskih poslova je odobrilo daljnji vojni transport muslimanskih ratnih dobrovoljaca 15. marta 1915. godine.[618] Osmanski ambasador je 2. juna tražio od ministra vanjskih poslova da spriječi vojne organe da ove ljude uključuju u vojnu službu austrougarske armije. Istovremeno je saopćio da Porta nema ništa protiv ukoliko bi njeni građani kao dobrovoljci služili raspoređeni u vlastite

[615] Ibidem.
[616] P. Tomac, Prvi svetski rat..., 426-433.
[617] KA-W, KM, Abt. 2W, 17-20/7, 1915.
[618] Ibidem, 20/19, 1915.

bataljone. Već 12. juna 1915. godine baron Burián je primio saopćenje nadležnih organa iz Carigrada da je reisul-ulema dozvolio muslimanima koji žive u Monarhiji, kao i osmanskim državljanima koji žive u Bosni i Hercegovini da se bore u austrougarskoj vojsci, time što ih je pozvao u "Sveti rat".[619]

Krajem septembra 1915. godine tvrđavska komanda Sarajevo se žalila na nedisciplinovano držanje tamo skupljenih osmanskih dobrovoljaca što je zahtijevalo daljnji nadzor. Iz političkih razloga ministar vanjskih poslova nije dozvoljavao vraćanje ovih dobrovoljaca. Zbog toga su oni dodijeljeni rezervnim bataljonima bosanskohercegovačkih pukova, tri mjeseca obučavani i upućeni na Jugozapadni front.[620]

U jesen 1915. godine, u vrijeme ofanzive protiv Srbije, u austrougarskim vojnim jedinicama su se javljali vojni obveznici i bivši osmanski vojnici, koji su dezertirali iz sastava srbijanske vojske. Vrhovna komanda austrougarske armije im je 30. novembra 1915. godine dozvolila dobrovoljni ulazak u sastav zajedničke vojske. Kako su time bili obuhvaćeni i osmanski državljani prisilno mobilisani u srbijansku vojsku, ta odluka je zahtijevala odobrenje carigradske vlade. Situacija sa dobrovoljcima je konačno riješena 4. januara 1916. godine. Na želju Ministarstva rata Osmanskog carstva Vrhovna komanda K.u.k. armije je odlučila da svakog osmanskog državljanina koji ne može dokazati da je rođen u Bosni i Hercegovini otpusti iz vojne službe i da ih preda osmanskim organima.[621]

Budući da je iz crnogorskog dijela Novopazarskog sandžaka vršena mobilizacija ranije ekspatriranih bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika, K.u.k. Ministarstvo rata je 5. februara 1916. godine generalu Sarkotiću skrenulo pažnju da su te osobe izgubile zemaljsku pripadnost i time ne mogu biti uključene u zajedničku vojsku nego ih treba smjestiti u vojne zarobljeničke logore, gdje bi se ustanovio njihov status ekspatriranih osoba kao i njihova lojalnost.[622]

Prema tumačenju K.u.k. Ministarstva rata svaka osoba protiv koje je završen postupak ekspatrijacije nije se mogla više smatrati bosanskohercegovačkim zemaljskim pripadnikom i prema § 15 Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu nisu više mogli stupiti u zajedničku vojsku ili ratnu mornaricu.[623] U bosanskohercegovačke jedinice je uključen i jedan broj albanskih dobrovoljaca. Nakon preporuke ministra rata Krobatina, albanski dobrovoljci su smatrani pripadnicima K.u.k. vojske, sa istim pravima i obavezama koje su imali i ostali pripadnici zajedničke vojske. Zbog uvažavanja vjerskih razlika Albanci su raspoređeni u sastav bosanskohercegovačkih jedinica tako da ih je po jednoj četi moglo biti dodijeljeno najviše do jednog voda.[624]

---

[619] Ibidem, 20/18, 1915.

[620] Ibidem, 2-95/3, 1915.

[621] KA-W, KM, AOK Op. 31.811.

[622] ABH, ZMF, 1916., 5.753. Musterung Expatrierten im Sandžak Novi Pazar, K.u.k. Ministarstvo rata Zemaljskoj vladi BiH, Beč, 5. februar 1916.

[623] Ibidem, K.u.k. Ministarstvo rata Zemaljskoj vladi BiH, Beč, 12. maj 1916.

[624] KA-W, KM, AOK, Op. 28.206. Uporedi: E. Redžić, Bosanskohercegovačke jedinice..., 206.

Bosanskohercegovački vojni obveznici – "dobrovoljci" u ruskoj armiji

Za vrijeme Prvog svjetskog rata glavni i gotovo jedini put za stupanje u srbijansku, crnogorsku ili rusku vojsku bilo je dezertiranje iz jedinica austrougarske armije, za šta je najviše prilika pružao Istočni front. Već tokom 1914. i 1915. godine u Rusiji se našao veći broj zarobljenika iz južnoslavenskih zemalja, pa se javila ideja o formiranju jednog odreda, ali je kasnije formirana jedna divizija i jedan korpus.

Ruske vlasti su u Prvom svjetskom ratu između zarobljenika austrougarske vojske odvajale one koji su bili slavenske narodnosti i držale ih u posebnim logorima, u kojima režim nije bio tako strog kao u logorima gdje su se nalazili Mađari i Nijemci. Vojnici su imali osiguran stan, hranu i opravku odjeće. Pored toga, oni koji su radili primali su po jednu, a koji nisu radili po pola rublje dnevno. Pored pokrivanja svih potreba oficiri su primali i dvije rublje dnevno.[625] Za sve dobrovoljce je 1. aprila 1916. godine organizovan kratak kurs, poslije kojeg je njih 42 proizvedeno u čin dobrovoljca-potporučnika. Do polovine aprila u Odesi je prikupljeno 9.904 dobrovoljca, među kojima ih je bilo 3.812 iz Bosne i Hercegovine.[626]

Gubici bosanskohercegovačkih jedinica prve dvije ratne godine

Početkom rata, zbog odnosa pješadije i artiljerije, gubici su bili ogromni. Izgradnja vojske nije pratila korak sa porastom broja stanovnika. Veliki broj vojno sposobnih je svrstan u dopunsku rezervu; ovo ljudstvo je nakon 8 sedmica obuke dodijeljeno za popunu jedinica zbog gubitaka i upućeno na front.[627]

Veliki gubici oficira i ljudstva su bili uzrokovani lošom taktikom. Jedinice su često vođene u napad bez djelotvorne podrške artiljerije. Do ozljeda i smrtnosti na početku rata je dolazilo više zbog rasprskavanja materijala od artiljerijske vatre nego od direktnih ozljeda oružjem, pa je dodjela šljemova kod pješadije znatno umanjila tu vrstu gubitaka. Posebno su u prvoj godini rata bili veliki gubici kod oficira čemu je doprinijela ofanzivna ratna taktika, što je bilo protivno službenoj uputi koja je tražila poštedu materijala i ljudi.[628]

---

[625] Jugoslovenski dobrovoljački korpus u Rusiji. Prilog istoriji dobrovoljačkog pokreta (1914.-1918.), 9-13.
[626] Ibidem, 16.
[627] Ernst Horsetzky, Österreich-Ungarns Heer und Flotte im Weltkrieg, Insbruck-Wien (bez godine izdanja), 19.
[628] Dienst-Buch A 10 a, Dienstreglement für k.u.k. Heer, I, 1910., 47.

Prema podacima Statističkog ureda K.u.k. Ministarstva rata koji su napravljeni za vrijeme prve dvije ratne godine radi popunjavanja praznine u privrednim aktivnostima i uvida za potrebe ratnog zbrinjavanja, broj poznatih smrtnih slučajeva u bosanskohercegovačkim jedinicama je iznosio 11.170.[629]

U bosanskohercegovačkim jedinicama zabilježen je veliki broj ranjenih, ali se najveći dio nakon oporavka vraćao u jedinicu.

Do 1. decembra 1915. godine 626 ranjenih gagista i 14.787 vojnika iz sastava bosanskohercegovačkih jedinica su nakon oporavka ponovo upućeni na front.[630] Nakon tretmana u periodu do 1. maja 1916. godine u bosanskohercegovačke jedinice se vratilo 776 gagista i 18.955 vojnika.[631] Do sredine septembra broj rekonvalescenata u bosanskohercegovačkim jedinicama iznosio je 1.139 gagista i 28.502 vojnika.[632] U vremenskom periodu od četiri mjeseca broj gagista koji su se nakon ranjavanja vratili u jedinicu povećao se za 363 osobe (46,8%), a broj vojnika za 9.547 (50%).

Prvi i treći bosanskohercegovački pješadijski puk su do sredine septembra imali približan broj od oko 8.000 ranjenih gagista i vojnika, dok je taj broj kod drugog bosanskohercegovačkog puka bio gotovo za polovinu manji zbog manjih borbenih djelovanja. Četvrti bosanskohercegovački puk je imao 6.601 ranjenog. Od bosanskohercegovačkih lovačkih bataljona 1. bataljon je imao najveći broj ranjenih, budući da su drugi i treći bosanskohercegovački bataljoni formirani u augustu 1915., odnosno u februaru 1916. godine.

[629] W. Winkler, Berufsstatistik der Kriegstoten der öst.-ung. Monarchie, Wien, 1919., 12-20.
[630] KA-W, KM, AOK, Op. 19.407. Soldaten welche nach Genesung nach front eingegangen sind, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, 31. decembar 1915.
[631] KA-W, KM, AOK, Op. 25.467, Vrhovna komanda armije K.u.k. Ministarstvu rata, 15. septembar 1916.
[632] Ibidem.

bosanskohercegovačke jedinice	gagisti	vojnici
1. bh. puk	195	7.910
2. bh. puk	304	4.181
3. bh. puk	271	7.986
4. bh. puk	231	6.601
1. bh. lovački bataljon	82	1.279
2. bh. lovački bataljon	37	232
3. bh. lovački bataljon	19	313
ukupno	1.139	28.502

Život na frontu. U rovovima

U početku, bez ratnog iskustva, vojnici su smatrali da je sramota zaklanjati se i ukopati položaj. Veliki gubici natjerali su ih da drukčije razmišljaju, pa što je rat duže trajao sve više su se zavlačili u zemlju. Izgradnja položaja i zaklona u toku rata je prošla kroz nekoliko faza. U početku se kopala udubina prema trupu vojnika, a izbačena zemlja služila je kao mali zaklon. Tokom 1914. godine se počeo kopati vezani rov prema terenu za strijelce u klečećem položaju.[633]

Do izgradnje prvih trajnijih položaja je došlo nakon što se front učvrstio i počeo pozicioni rat. Rovovi su produbljeni za sigurnu komunikaciju, a za cijelu posadu su iskopani položaji za stajanje, u kojima su vojnici bili zaštićeni od kiše, puščanih zrna ili šrapnela. Od jače artiljerijske vatre vojnike su štitile udubine iskopane na dnu glavnog rova, koje su predstavljale početak kasnijih dubokih kaverni za zaštitu posade. Na banketu su bili postavljeni čelični oklopi za gađanje, a preko rova su na izloženim mjestima prebačene žičane mreže koje su štitile položaje od mina elastičnim odbacivanjem.

Na početku rata vojnici su upućeni na uspostavu dvorednog sistema odbrane. U svim rovovima su se nalazile traverze za zaštitu od bočne vatre, a linije su bile povezane odbrambenim rovovima za vođenje borbe u stranu, ako bi neprijatelj zauzeo susjedni dio položaja. Da bi se spriječilo odronjavanje zemlje stranice iskopanih rovova su oblagane isprepletenim prućem. Posebna pažnja se morala posvetiti otjecanju vode iz rova, pa su često bili izvođeni opsežni zemljani radovi. Prvi položaj imao je gustu rovnu mrežu između prve, druge i treće linije i to je sve zajedno sačinjavalo jedan položaj. U rovovima su postavljana zvona za alarm.[634]

Velika pažnja je pridavana izgradnji prepreka. Najviše su građene žičane, koje su se sastojale od zabijenog kolja, isprepletenog bodljikavom žicom. Na padinama i u šumama su kopane jame (vučje jame), u kojima je zaboden šiljast kolac ili oštro gvožđe. Na posebno ugroženim mjestima pred položaje su postavljani sanduci sa eksplozivom koji su se aktivirali na kontakt. Na takvim mjestima je često puštana struja pod visokim naponom, pa je neprijatelj vršio napad tek onda kada bi u pripremi napada artiljerija uspijevala raskinuti žicu.[635]

Važan preduvjet uspjeha vojske u ratu je predstavljalo snabdijevanje ljudstva i vučne stoke. Prema propisima o snabdijevanju vojske i konja ishrana je organizovana u tri obroka, u prvom redu potpuni obrok, zatim normalni i, u slučaju potrebe, rezervni. Za snabdijevanje vojske su od posebne važnosti bile ratne hljebne peći i poljske kuhinje, tzv. gulaš-topovi. Ratne pekare su omogućavale da ljudstvo uvijek dobija svježi hljeb, a mogle su raditi i u toku pokreta. Za 24

[633] P. Blašković, Sa Bošnjacima..., 9.
[633] Ibidem, 9-11.
[634] Ibidem, 11-13.
[635] Opskrbljenje naših četa, Sarajevski list, br. 120, 30. april 1915., 3.

sata su mogle pripremiti oko 3.000 obroka. Važan faktor snabdijevanja su predstavljale ratne kuhinje, u kojima se za vrijeme pokreta pripremalo meso, supa, varivo i kafa za 250 osoba.[636]

Kada se došlo do saznanja da će rat dugo trajati a da su materijalni potencijali nedovoljni, preduzete su mjere racionalnijeg trošenja raspoloživih sredstava. Redoslijed mjera koje su preduzimali K.u.k. Ministarstvo rata i Vrhovna komanda armije od početka rata pokazuje koliko je snabdijevanje predstavljalo važan problem i na koji način je kratkoročno iznalaženo rješenje.[637]

U prvoj ratnoj godini nije bilo dopusta, jer niko nije ni pretpostavljao da bi rat mogao dugo trajati. Rješavanju tog pitanja se pristupilo tek poslije prve godine rata. Najprije su davani dopusti oficirima nakon šestomjesečnog boravka u rovovima, a za boravak u etapnom prostoru poslije osam mjeseci. Za ljudstvo u rovu je važio šestomjesečni boravak na frontu. Dopust je trajao 14 dana sa dodatkom od 5 dana za polazak i 5 za povratak. Osim toga, komandant puka je imao pravo da poveća broj dana za putovanje, pa je ukupan dopust iznosio 28 dana ili gotovo cijeli mjesec.[638]

Borbe su, uglavnom, vođene noću, kada su svi bdjeli, osim stražara koji su danju pazili dok se sva posada odmarala i spavala. Noću je sve bilo na nogama. Služba se vršila posebno oprezno, ni administracija nije mirovala, pa su pred svanuće išli na odmor i na spavanje. Tako je bilo i u rovu, a kod mobilnog ratovanja najveći i najnaporniji pokreti su izvršeni noću, dok su se vojnici u toku dana odmarali. Hrana i drugo snabdijevanje su, također, dolazili noću, a prije svanuća kola i nosači su napuštali front.[639]

Veza između vojnika na frontu i njihovih porodica je održavana zahvaljujući uspostavi vojne pošte. Na početku rata uspostavljene su samo najneophodnije grane službe kod vojne pošte za slanje pisama, dopisnica, telegrama, novina i novčanih pisama k vojsci i od vojske. U

[636] Od 21. septembra 1914. godine porcija kafe od 50 gr sirove ili 40 gr pržene kafe je zamijenjena konzervom kafe od 46 gr, a zatim je smanjeno na 18 gr sirove, odnosno 15 gr pržene. Od 26. septembra 1914. za proizvodnju hljeba je trebalo upotrijebiti 1/3 ječmenog brašna, a od 13. oktobra je pokušano proizvesti hljeb sa 60% raževog i 40% kukuruznog brašna. Od 9. januara 1915. godine dodatak dvopeka je umanjen na 400 gr, a od 20. januara surogati povrća su zamijenjeni kuhanim brašnom. Od februara se pokušalo za konje izraditi dvopeka od mekinja. Da bi se sačuvala zaliha zobi, naloženo je 5. februara da se polovina zobi zamijeni drugom vrstom hrane. Od 10. februara za izradu dvopeka je trebalo koristiti 20% ječmenog brašna. K.u.k. Ministarstvo rata se 13. marta obratilo komandama u pozadini i odobrilo smanjenje porcije hljeba sa 700 na 560 gr hljeba i 100 gr dvopeka. Od 16. aprila za izradu konzervi kafe umjesto slada su korištene kocke šećerne repe, a od 11. juna se pokušala prerada pečenih krušaka za izradu konzervi kafe, za šta je od 30. juna upotrijebljen prženi hrast i pitomo kestenje. Od 18. jula dodjela riže formacijama u pozadini je obustavljena. K.u.k. Ministarstvo rata je 28. aprila 1916. g. dozvolilo umanjenje porcije mesa za utvrđenja sa 300 na 220 grama, a umjesto dvije konzerve kafe od 46 grama na jednu od 23 grama. Također je umanjena porcija mesa vojnicima na frontu na 300 grama, a svima ostalim na 200. Obustavljen je pokušaj da se pravi hljeb sa dodatkom celuloze 25. maja 1916. godine. (U bosanskim pukovima je zamjena za brašno nađena u drvenim strugotinama, koje su neke komisije na žalbu vojnika okvalifikovale kao sastojak koristan za prehranu, za šta su Bosanci okrivili Nijemce, uz ironičnu konstataciju da "to zna samo Švabo", Bogumil Hrabak, Dezerterstvo... 67.) Od 25. juna 1916. godine sadražaj mesa u mesnim konzervama je ograničen na 150 grama, a od 1. jula porcija mesa za formacije u pozadini na 180 grama dnevno (Die Verpflegung der Armée und die oesterreichische Ernährungswirtschaft, KA-W, rukopisno odjeljenje, Ms Carnegie Stiftung für internationalen Frieden, IX, 41-45).

[637] P. Blašković, Sa Bošnjacima..., 61.

[638] Ibidem, 71-72.

[639] C. i kr. vojna pošta, Sarajevski list, br. 202, 16. august 1917., 3.

novozaposjednutim područjima pošta se morala stvarati nanovo i proširivati. Tada je bio uređen promet pisama i novca putem vojno-poštanskih zavoda i zaposjednutih područja između savezničkih neutralnih zemalja.[640]

Kada su krajem 1915. godine prestali veliki pokreti vojske i vođene, uglavnom, pozicione borbe, kod viših komandi austrougarske armije organizovane su "službene k.u.k. javne kuće" po uzoru na njemačke. Nijemci su prvi počeli i seksualni život vojnika na frontu rješavali organizovano. Neposredno iza fronta uredili su tzv. *Feldpuffe* (javne kuće, vojne bordele), ponekad i pokretne, za koje su se na nekim mjestima posjetiocima izdavale čak i karte, kako bi se sprečavale gužve i neredi.[641]

Neposredno nakon izbijanja rata i pojave prvih ratnih zarobljenika, ukazala se potreba da se uspostavi slanje paketa ratnim zarobljenicima i da se to pitanje reguliše kao i korespondencija i telegramski saobraćaj. Monarhija je mogla iz svojih izvora osigurati odjeću, obuću i hranu, pa je čak našla i sredstva da ratnim zarobljenicima u Rusiji šalje zimsku odjeću, duhan, poštanske karte, knjige i novine.[642] Poštanski saobraćaj se odnosio na slanje paketa iz Monarhije u Francusku, Veliku Britaniju, Rusiju i Srbiju gdje su se nalazili austrougarski ratni zarobljenici, kao i na slanje pošiljki iz ovih zemalja na područje Monarhije, gdje su se nalazili njihovi ratni zarobljenici. Paketi su smjeli sadržavati odjeću, veš i druge predmete za ličnu upotrebu. U njima se nisu smjela nalaziti nikakva pisana saopćenja. Adresa na paketu je trebala sadržavati tačno ime i prezime primaoca, vojni čin, jedinicu, mjesto i odredište – zemlju u kojoj se zarobljenik nalazio. Na paketu je trebala vidno biti istaknuta bilješka da je riječ o pošiljci za ratnog zarobljenika (*Prisonner de guerre*).[643]

Bosanskohercegovački vojni obveznici su ginuli na raznim frontovima, gdje su i sahranjivani. Po pitanju vojničkih grobova do konačnog rješenja, iz obzira i pijeteta prema žrtvama i kao sanitarna mjera, propisano je provođenje određenih mjera. Prije svega, mjesta gdje počivaju oficiri trebalo je razgraničiti i odgovarajuće prepoznatljivo obilježiti nadgrobnim obilježjem na kojem je stajalo ime, čin, pripadnost jedinici, dan smrti i, ukoliko je moguće, tačno mjesto. Ovi podaci su trebali biti vidljivi i na zajedničkoj tabli. Materijal kojim su obilježavani podaci je trebao biti otporan na vremenske uvjete. Gdje pogreb nije obavljan na postojećim grobljima, a uspostava vojničkog groblja bila nepovoljna zbog lokalnih odnosa, trebalo je svim sredstvima težiti da se obavi ekshumacija i pokop na najbližem mjesnom groblju, uz prisustvo "dušebrižnika" i mjesnih političkih organa.[644]

[640] J. Horvat, Prvi svjetski rat..., 508.

[641] B. Hrabak, Dezerterstvo i zeleni kadar..., 66.

[642] ABH, ZMF, 1914., 10.673. Ratni ured za nadgledanje rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 30. novembar 1914.

[643] ABH, ZMF, 1915., 4.474. Naredba K.u.k. Ministarstva rata o vojničkim grobovima.

[644] Unteilbar und Untrenbar..., 84.

Zbrinjavanje bosanskohercegovačkih ratnih vojnih invalida (1914-1916. godine)

Bitka kod Solferina 1859. godine je pokazala koliko je vojna sanitetska služba bila nedorasla ubitačnom djelovanju oružja. Švicarac Jean Henry Dunant, užasnut prizorima nezbrinutih vojnika na ratištu, ukazao je na tu činjenicu a zatim je preko "Crvenog križa" koji je osnovao 1863. godine u Ženevi, pokrenuo u tom smislu široku međunarodnu organizaciju, čiji je rezultat bila Ženevska konvencija, po kojoj ranjeni vojnik nije tretiran kao neprijatelj nego kao bolesni, bespomoćni čovjek kojem treba pružiti pomoć.[645]

Okupacija Bosne i Hercegovine je pružila priliku za provjeru praktičnog djelovanja saniteta austrougarske armije i za procjenu tih iskustava. Od tada su ljekari sistematizovani i u miru. Oni su istovremeno vodili divizijske i trupne bolnice u mjestima gdje se nalazio štab. Ljekari su kod jedinica bili pomoćni organi i referenti njihovih komandanata u nadležnosti saniteta.

Napredak u oružanoj tehnici, povećano dejstvo vatrenog oružja i rastući broj vojnih jedinica bili su razlozi zbog kojih se očekivao povećani broj ranjenih. Prema mišljenju ljekara presudni za medicinsko zbrinjavanje bili su prvi zavoj i transport. Zbog toga se odlučilo za temeljnu reviziju austrougarskog saniteta, pa su još 1914. godine donijeti novi propisi. Povećan je broj ljekarskog i kvalitet pomoćnog osoblja. Sanitetske ustanove su bile fleksibilnije i pokretnije, nije bio određen broj mjesta za pomoć nego su organizovane prema stanju borbe. Funkcija vojnog ljekara u miru je bila regulisana propisima službe trupnih jedinica i ureda kojima su dodijeljeni. Kao članovi su učestvovali u radu komisija za regrutaciju. Vodili su brigu o zdravstvu i ishrani jedinica, snabdijevanju jedinica ispravnom vodom, smještaju, opremi, odijevanju, higijeni, tjelesnoj vježbi kao i posebnim zdravstvenim odnosima u garnizonima, na maršu, za vrijeme logorovanja... Starali su se o redovnom provođenju vakcinacije i revakcinacije, sprečavanju izbijanja infekcija i epidemija, transportu tijela umrlih, sahranama i sl.

Sanitet, utemeljen na novim osnovama, prenosio je u oružane snage posljednje tekovine medicinske nauke. Higijena i profilaksa su sve više smanjivale morbiditet, epidemije su suzbijane u začetku, a karitativna medicina je umanjivala procenat mortaliteta u znatnoj mjeri. Medicinska pomoć se na frontu sve više približavala prvoj liniji, posebno intervencija hirurga. Nastala je i čitava mreža sanitetskih ustanova – previjališta, zavojišta, bolnica (poljskih, zaraznih, evakuacijskih), sanitetskih kolona i željezničkih vozova, koji prihvataju, evakuišu i liječe ranjene i bolesne. Takva organizacija saniteta je doprinijela da se veliki broj ranjenih i oboljelih vojnika brzo vraćao u jedinice.[646]

---

[645] A. Wagner, Das Bewafnete Macht..., 529-530.
[646] P. Tomac, Ratovi..., 509.

U Prvom svjetskom ratu 1914-1918. godine izrasla je ratna slika masovnih armija i upotrebe borbenih sredstava velike razorne moći. Ubrzani proces modernizacije rata od početka nije pratio nivo taktičke obuke što je na početku izazvalo velike gubitke. Do početka rata za zbrinjavanje bosanskohercegovačkih ratnih vojnih invalida i njihovih porodica je bio mjerodavan zakon K.u.k. Ministarstva rata iz 1899. godine, kojim je regulisana isplata invalidskih penzija ili smještaj u invalidskom domu.[647]

Nakon što je počeo povratak bolesnih ili ranjenih vojnika sa ratišta, u Bosni i Hercegovini se došlo do saznanja da im treba posvetiti posebnu pažnju. Ta nastojanja su naišla na razumijevanje kod svih nadležnih institucija i uskoro je počela njihova realizacija. Zbog specifičnih odnosa u zemlji, organizacija svih formi ratnog zbrinjavanja se temeljila na drugačijim osnovama nego u Austriji i Ugarskoj. Dok je tamo dominirala privatna inicijativa, u Bosni i Hercegovini su se aktivnosti zbrinjavanja ratnih vojnih invalida, uglavnom, oslanjale na upravni aparat. Privatnoj inicijativi je ostalo slobodno polje djelovanja, iako je i u ovoj oblasti bio značajan utjecaj upravnih organa.[648]

Polazeći od procjene da zbrinjavanje ratnih vojnih invalida nije moguće provesti samo u okviru društvenih organizacija, kao i da je to problem od posebnog privrednog i političkog značaja, kojem se mora pristupiti kao važnom upravnom zadatku ne odričući se djelotvorne podrške svih društvenih krugova, provođenje predloženih mjera je bilo povjereno jednom privremeno formiranom komitetu i nakon kraćeg vremena prenijeto na privredni odjel državne uprave. U prvo vrijeme, za zbrinjavanje ratnih vojnih invalida, osim priloga u ukupnom iznosu od 8.800 kruna, nije bilo drugih sredstava na raspolaganju. Zbog toga je pokrenuta inicijativa za osnivanje fonda iz kojeg bi se finansirali tekući troškovi zbrinjavanja.[649]

Na inicijativu Zemaljske vlade BiH osnovan je privremeni *Komitet zemaljskih udruženja za pružanje pomoći i dobrovoljne sanitetske službe.* Konstituirajuća sjednica je održana 30. jula 1914. godine, pod vodstvom bivšeg gradonačelnika Josipa Vancaša, na kojoj je izabrano Predsjedništvo od 54 člana. Iz sredstava Društva snabdijevane su vojne bolnice sanitetskim materijalom i vešom, a ranjenicima je davan i manji novčani iznos. Do sredine decembra 1915. godine u tu je svrhu utrošeno 261.000 kruna. Centrala društva iz Sarajeva je u Bosni i Hercegovini imala 52 filijale. Prema blagajničkom izvještaju do sredine decembra 1915. godine dobrovoljni prilozi su iznosili 875.571 kruna i 96 helera, a sakupljačke aktivnosti su donijele 400.000 kruna, od kojih je 292.500 uplaćeno u fond.[650]

[647] Armée-Verordnungs-Blatt, Nr 15, Wien, 1899., 75.
[648] ABH, ZMF, 1914., 14.285. Kriegsinvalidenfürsorge.
[649] ABH, ZMF, 1.014, 1916. Kriegsinvalidenfürsorge in B.H., bisherige Tätigkeit und Erwirkung eines Pauschalbetrages, Zemaljska vlada BiH K.u.k. Ministarstvu rata, Sarajevo, 25. januar 1916., 3.
[650] B. Madžar, Izvještaj..., 234.-236.

U ranije provedenim akcijama prikupljanja dobrovoljnih priloga za *Crveni križ*, te zbrinjavanje udovica i djece poginulih vojnika odazvao se veliki broj stanovnika. Stoga se pokazalo potrebnim da se djelatnosti na prikupljanju priloga organizuju sistematski i da se uključi što širi krug stanovništva. U prvo vrijeme su pozvani veći industrijski i trgovački poduzetnici da podrže osnivanje Fonda za zbrinjavanje ratnih vojnih invalida da bi se osigurao kontinuiran priliv novčanih sredstava u Fond. Istovremeno su pozvane sve firme i politički organi da se uključe u ove aktivnosti i podrže ih prema svojim mogućnostima. Kako je seosko stanovništvo prodajom stoke raspolagalo većom količinom novčanih sredstava, i od ovih krugova su se očekivale uplate i priliv sredstava u Invalidski fond. Da bi se svim krugovima stanovništva pružila prilika da pokažu svoju solidarnost i patriotsku dužnost, svi organi državne uprave su bili uključeni u aktivnosti na prikupljanju dobrovoljnih priloga, a posebno osobe koje su svakodnevno dolazile u kontakt sa stanovništvom, kao što su učitelji, vjerski službenici, finansijska policija, a uključili su se i pripadnici žandarmerije. Šefovi političkih organa su prednjačili svojim primjerom i neumorno radili na tome da se stvori materijalna osnova za aktivnosti zbrinjavanja ratnih vojnih invalida, nezavisno od državne uprave. Dok se stanovništvo uključilo i odazvalo aktivnostima na prikupljanju dobrovoljnih priloga iznad svih očekivanja, općine su se u ovim aktivnostima držale pasivno, zbog čega je gradonačelnicima upućen zahtjev za podršku i sudjelovanje u ovim aktivnostima. Ova mjera je uskoro pokazala dobre rezultate i zabilježeno je da su sve općine uplatile priloge.[651]

Da bi se izvan uredskih područja okružnih organa uspostavila čvrsta organizacija, okružni predstojnici su osnovali potkomitete, uz čiju se pomoć dalje dograđivala organizacija. Aktivnosti na prikupljanju dobrovoljnih priloga, provedene su postavljanjem sakupljačkih kasica, kao i organizovanjem brojnih manifestacija u zemlji. Serija od 13 ratnih razglednica sa specifičnim bosanskim motivima sa Istočnog fronta, donijela je veliki čisti dobitak, kao i izrada ratnih suvenira u državnom umjetničkom ateljeu u Sarajevu. Akcija prikupljanja metala provedena 1915. godine je donijela čisti dobitak od 250.000 kruna, a akcija na prikupljanju kaučuka i vune od 19.000 kruna, što je uplaćeno u Bosanskohercegovački invalidski fond. Da bi se osigurao stalni dotok novca Zemaljska vlada BiH je pokrenula izdavanje dvije nove ratne poštanske marke sa doplatom od 2 helera za Invalidski fond. Ovo pitanje je riješeno na zadovoljavajući način i poštanske marke su 10. jula 1915. godine puštene u promet.[652] U drugoj polovini januara 1915. državna lutrija je u svrhu zbrinjavanja ratnih vojnih invalida, organizovala "igre na sreću". Ova akcija je donijela čist prihod od 625.000 kruna.[653]

Rezultat svih provedenih aktivnosti na zbrinjavanju ratnih vojnih invalida je bio da je stanje Invalidskog fonda krajem 1916. godine dostiglo iznos od 1.827.164 krune, što je prevazilazilo

[651] ABH, ZMF, 1.014, 1916. fol. 2-3.
[652] Ibidem, fol. 7.
[653] ABH, ZMF, 1914., 15.760. Kriegsinvaliden-Staats-Loterie.

sva očekivanja. Sredstva Invalidskog fonda su dijelom bila uložena u Privilegovanu zemaljsku banku, a dijelom u Privilegovanu agrarnu i komercijalnu banku i Muslimansku centralnu banku, uz donošenje kamata. Iz sredstava Fonda do kraja 1916. godine, kao ratna pozajmica, isplaćeno je 803.250 kruna.[654]

Od 1915. godine je počela isplata privremenih invalidskih penzija, koje su bile ograničene na jednu godinu i isplaćivale su se do konačnog stupanja u invalidninu. Godišnji iznosi penzija su bili ustanovljeni u iznosima od 60 kruna za invalide umanjene sposobnosti do 50%, 120 kruna za invalide umanjene sposobnosti od 50-100% i 180 kruna za potpuno nesposobne. Članovi porodice su, također, primali sredstva iz Invalidskog fonda, kao provizornu podršku i to u godišnjem iznosu od 60 kruna zakonita supruga invalida, 36 kruna svako dijete invalida i to muška djeca do 16, a ženska do 14 godina, 60 kruna roditelji invalida, s tim da ukupna primanja porodice ne pređu godišnji iznos od 120 kruna.[655]

Krajnji, idealni cilj aktivnosti zbrinjavanja ratnih vojnih invalida je bio ponovna uspostava radne sposobnosti. Taj zadatak se našao u središtu pažnje organa vojne i civilne uprave. Zadaci vojne uprave su bili usmjereni na: liječenje i snošenje troškova za dodjelu ortopedskih pomagala, snošenje troškova za smještaj u civilne bolnice, organizovanje naknadnog tretmana za invalide do stupanja u invalidninu. Civilna uprava je preuzela aktivnosti školovanja i osposobljavanja invalida za raniji poziv, kao i posredovanje pri zapošljavanju.

Jedan od prvih zadataka Zemaljske vlade je bilo vođenje evidencije o ratnim vojnim invalidima, da bi se s jedne strane imalo mjerilo za osnovanu instituciju zbrinjavanja, a s druge strane da bi se imali svi potrebni podaci za ocjenu njihove sposobnosti i da se u skladu s tim prilagodi tretman. Do kraja 1916. godine evidentirana su 2.072 ratna vojna invalida, koji su se već nalazili u zemlji i bili primljeni od nižih organa, kao i 2.400 invalida koji su prihvaćeni od vojnih organa, nakon provođenja naknadnog tretmana. Ovi su gotovo u potpunosti obuhvatali slučajeve koji su zahtijevali hirurško-ortopedski tretman, dok su oboljeli od plućnih bolesti evidentirani u manjem obimu.[656]

Radi uspostave radne sposobnosti kod nepokretnih ili vojnika koji su postali invalidi usljed posljedica ranjavanja, bilo je potrebno provesti naknadni tretman u banjama. Isprva se planiralo otvaranje ortopedskog zavoda u banjskom lječilištu na Ilidži, ali se iz vojnih razloga od ovoga odustalo. Zavod je otvoren 1. septembra 1915. godine u sirotištu odjeljenja trapista "Maria Stern" kod Banje Luke, koje je od početka rata korišteno kao rezervna ratna bolnica. Izbor ovog mjesta pokazao se u cjelini ispravnim i opravdanim; u podrumu, prizemlju, kao i na dva sprata moderne zgrade se moglo smjestiti 400, a u slučaju potrebe i do 600 osoba. Zbog svog dobrog položaja i moderno opremljenih prostorija, objekat je u potpunosti odgovarao svojoj

[654] Bericht..., 1914.-16., 407.
[655] ABH, ZMF, 1915., 4.901.
[656] Bericht...,1914.-16., 149.

namjeni. Osim toga, samostan je od izbijanja rata podržavao sve akcije zbrinjavanja, posebno materijalno, tako da su sredstva Invalidskog fonda u Zavodu korištena u manjoj mjeri.[657] Svi potrebni uređaji, ortopedski aparati i oprema su naručeni u Beču i austrijska vlada je preuzela sve troškove opremanja operacionih sala potrebnom opremom.[658]

Dok na početku rata svi invalidi nisu mogli biti podvrgnuti naknadnom medicinskom tretmanu i školovanju, to je nakon uspostave Zavoda bilo moguće u većoj mjeri. Često je dolazilo do slučajeva da su se invalidi nakon napuštanja jedinica i dolaska u Zavod u početku suprotstavljali školovanju. Ipak, utjecaj osoblja, kao i saznanje o koristi individualno prilagođenog školovanja je brzo promijenilo ta shvatanja.

Posebne teškoće u aktivnostima Zavoda je predstavljala izrada proteza. Privatna i državna industrijska preduzeća Austrije i Ugarske nisu mogla odgovoriti povećanim zahtjevima za ovim sredstvima, a još manje bosanskohercegovačka industrija. Od otvaranja Zavoda u Banjoj Luci, proteze za bosanskohercegovačke invalide su dostavljane od radionica za izradu proteza udruženja "Tehnika za ratne invalide" iz Beča, kao i ugarskih "Ureda za ratne vojne invalide." Zbog velikih potreba za tim sredstvima u Austriji i Ugarskoj, za Bosnu i Hercegovinu se nije mogla očekivati brza isporuka, pa je zato pokrenuto osnivanje vlastite radionice za izradu proteza. Nedostatak stručne radne snage, posebno mehaničara i bandažista, je u početku prouzrokovao velike poteškoće.

U novembru 1915. godine jedan majstor Zemaljske zanatske škole iz Sarajeva je upućen u udruženje "Tehnika za ratne invalide" u Beču, kao i u rezervnu bolnicu br. 11 u Beču (invalidska škola bolnice), gdje je bio praktično i teoretski osposobljen za izradu proteza. Kako je nedostajalo stručne radne snage, Ured vojne policije u Beču je stavio nekoliko zarobljenika na raspolaganje za obuku u izradi proteza. Osim toga, izabrano je nekoliko ruskih ortopedskih obućara i dodijeljeno Ortopedskom zavodu u Banjoj Luci, tako da se raspolagalo sa stručnim kadrom koji je mogao izraditi sve vrste proteza. Krajem 1915. godine, okružni organi Banje Luke su proveli akciju na prikupljanju priloga za osnivanje Fonda za izradu proteza u Ortopedskom zavodu "Marija Stern". Krajem 1916. godine ovi prilozi su iznosili 62.426 kruna, od čega su 2/3 sredstava bili prilozi političkih organa, a ostalo dobrovoljni prilozi stanovništva. Fondom je upravljala Komanda rezervne bolnice u Banjoj Luci a služio je isključivo za izradu proteza.[659]

Školovanje ratnih invalida, ukoliko je to dozvoljavalo njihovo zdravstveno stanje, počinjalo je već za vrijeme naknadnog tretmana. Nastojalo se da se ratni invalidi, ukoliko je to moguće, osposobe za njihova ranija zanimanja, ili da se osposobe za zanimanja koja bi bila prilagođena

---

[657] ABH, ZMF, 1915., 7.703.
[658] ABH, ZMF, 1915., 4.845. Kriegsinvalidenfürsorge.
[659] ABH, ZMF, 1915., 6.348; ZMF 1916., 2.762.

njihovom zdravstvenom stanju. Veliki značaj pridavan je i nastojanjima da se svim štićenicima Zavoda omogući učešće na kursevima opismenjavanja. Budući da se najveći dio invalida ranije bavio poljoprivredom, organizovani su razni kursevi posvećeni toj oblasti. Pri tome je od strane uprave samostana Zavoda "Marija Stern" na raspolaganje stavljeno uzorno vođeno poljoprivredno dobro za izvođenje teoretske i praktične nastave.[660]

Od političkih organa i institucija mjesečno predočeni podaci o ratnim vojnim invalidima koji su se vraćali u zemlju, nudili su puni uvid za kontrolu da li se oni mogu ponovo osposobiti za rad i koje je mjere bilo potrebno preduzeti s obzirom na stepen njihove invalidnosti. Dok su u ortopedskim zavodima invalidima na raspolaganju stajali savjetnici za izbor novih zanimanja, za one koji su se ranije vratili kući, bez provedenog školovanja, takav organ je tek trebalo uspostaviti, što je zahtijevalo povećane aktivnosti političkih organa. Na zahtjev nižih političkih organa, ratni vojni invalidi, koji su težili da se osposobe za daljnji rad u poljoprivredi ili u industrijskim pogonima, uz pomoć vojnih organa upućeni su na školovanje u Ortopedski zavod u Banjoj Luci ili u pogone koji su bili pogodni za tu namjenu. Zbog specifičnih privrednih odnosa u zemlji i posebnih želja invalida, smatralo se da ih nije poželjno angažovati kao pomoćne radnike u pogonima. Stoga se više težilo otvaranju manjih samostalnih pogona, kojih je inače nedostajalo u zemlji.[661] Nakon završenog školovanja ratni vojni invalidi su, prema svim preduvjetima, u svojoj sredini privredno dobro napredovali. Zemaljska vlada im je pomagala u tehničkom obrazovanju, a iz sredstava Invalidskog fonda ili Fonda za unapređenje pogona, pomogla otvaranju radionica i njihovo snabdijevanje sirovinama, omogućujući im na taj način privrednu samostalnost. Pitanje posredovanja pri zapošljavanju ratnih vojnih invalida nakon završenog naknadnog tretmana, u prvo vrijeme nije imalo značajniju ulogu jer je mali broj bio otpušten iz Zavoda i većina se vratila njihovim ranijim zanimanjima. Za njih je iz sredstava donacija za unapređenje obrta, nabavljena oprema za radionice, dok se invalidima, koji su nastavljali svoju raniju aktivnost kao poljoprivrednici, pružala potpora za nabavku najpotrebnijih sredstava.[662]

Tokom 1915. godine Društvo nije pokretalo nove akcije, kao npr. osnivanje vozova "Crvenog križa" za prijevoz bolesnika jer ih je vojna uprava imala na raspolaganju dovoljan broj. Isto tako nisu osnivane nove formacije koje bi se upućivale na ratna područja pošto nije postojala potreba za to, kao i za prijevoz teških bolesnka i ranjenika od željezničkih stanica do bolnica, jer je te poslove obavljala sama bolnička uprava, koja je raspolagala potrebnim transportnim sredstvima i personalom. Na početku rata ovu službu su vršili dobrovoljci, a posebno učenici pod vodstvom vladinog savjetnika Luke Karamana, a od 1915. godine su otpale dobrovoljne kolone za prijenos bolesnika i ranjenika u bolnice. Glavni rad društva je bio usmjeren na njegu bolesnika i ranjenika, brigu oko nabavke bolničkih potrepština i životnih namirnica, te raznog

[660] ABH, ZMF, 1916., 1.014., fol. 15-18.
[661] Ibidem, 45.
[662] Ibidem, 33-36.

rublja, duhana i cigareta. U aktivnostima društva značajna pažnja je posvećena nastojanjima da zabave i okrijepe bolesnike, kao i pomoć u kontaktima bolesnika i ranjenika sa porodicama, davanje informacija porodicama o eventualnim nestalim ili zarobljenim vojnicima... Članovi društva su obavljali prepisku s vlastima, drugim društvima "Crvenog križa", bolnicama i zavodima, sa pojedinim osobama o zdravstvenom stanju bolesnika i ranjenika... Snabdijevali su bolnice rubljem, posteljinom, instrumentima, lijekovima, zavojima i bolničkim namještajem, a osim navedenim, članovi Društva bavili su se drugim aktivnostima koje su u domenu rada "Crvenog križa".[663]

Od 1916. godine je porastao broj bosanskohercegovačkih ratnih vojnih invalida koji su se obraćali civilnim organima za pomoć pri namještenju ili za posredovanje pri zapošljavanju, pa se nastojalo da zapošljavanje ratnih vojnih invalida bude jedinstveno organizovano za cijelu zemlju. Šest sedmica prije završetka naknadnog tretmana i povratka kući, invalidi su popunjavali upitnik koji je upućivan političkim organima, koji su bili dužni da mu osiguraju radno mjesto.[664] Istovremeno, Zemaljska vlada je proširila aktivnosti pri posredovanju u zapošljavanju na trgovačku i zanatsku komoru, a počeo je i razmještaj ratnih vojnih invalida u vojnim uredima i pogonima.

Posebne mjere su bile preduzete za zbrinjavanje slijepih. U aprilu 1915. godine, K.u.k. Ministarstvo rata je, da bi slijepim vojnicima bilo omogućeno odgovarajuće liječenje, donijelo odluku da se oni nakon završetka bolničkog tretmana upute u Institut za slijepe "Sv. Vid" u Zagrebu, gdje su osposobljavani za jedno od zanimanja male privrede. Osim toga, ukoliko je bilo potrebno, vodilo se računa da im se na raspolaganje stavi i potrebni poslovni prostor. Okružnim činovnicima je upućen zahtjev da se slijepima, koji se nalaze u njihovim okruzima, stavi na raspolaganje pogodna osoba, koja će svom štićeniku pomoći savjetom i djelom u radnim nadležnostima. S obzirom na mali broj slijepih vojnika i invalida nije bilo potrebno otvaranje doma za slijepe, jer je zavod "Sv. Vid" u Zagrebu mogao odgovoriti svim zahtjevima.[665]

Poseban značaj u aktivnostima zbrinjavanja ratnih vojnih invalida pridavan je naknadnom tretmanu i školovanju invalida čije je umanjenje radne sposobnosti bilo uzrokovano unutrašnjim oboljenjima. Pored oboljenja srca, registrovan je veliki broj oboljelih od reumatskih i plućnih bolesti. Za invalide kojima je bilo potrebno banjsko liječenje, u obzir je uzeta i činjenica da će biti potrebno višegodišnje ponavljanje tretmana. Zbog toga je osnovan i invalidski dom sa banjskim uređajima u banji Slatina kod Banje Luke.[666]

Velike teškoće je stvorilo provođenje naknadnog tretmana oboljelih od plućnih bolesti, s obzirom da, osim Pansiona za plućne bolesti i Državne bolnice u Sarajevu, nisu postojale

---

[663] Rad bos.-herc. društva "Crvenoga Križa" u godini 1916., Sarajevski list, br. 147, 8. juni 1917., 2.
[664] Bericht..., 1914 - 1916., 151.
[665] ABH, ZMF, BH Präs., 476, 1915.; ZMF, 1916., 3.431; ZMF, 1917., 4.544.
[666] Bericht..., 1914 - 1916., 152.

specijalizovane ustanove kao u Austriji i Ugarskoj. Iako je osnivanje takvih ustanova bilo razmatrano i ranije, izbijanje rata je onemogućilo realizaciju tih projekata. Do iznalaženja trajnog rješenja i gradnje modernog lječilišta 7 km udaljenog od Konjica, za lakše slučajeve pronađeno je provizorno rješenje u smještaju u hotelu u Jablanici, koji je u slučaju potrebe mogao biti proširen izgradnjom pomoćnih baraka. Teško oboljeli su dijelom bili smješteni u odjeljenje za oboljele od tuberkuloze Zemaljske bolnice u Sarajevu, a dijelom u sreske i općinske bolnice, pored kojih su za tu svrhu građene posebne barake, da bi se bolesni nalazili što bliže rodnim mjestima.[667]

Naknadni tretman oboljelih od plućnih bolesti je provođen u Austriji i Ugarskoj. Na osnovu ponude Štajerske zemaljske invalidske komisije u Grazu, u vojne zavode za oboljele od plućnih bolesti oboljeli su mogli biti prihvaćeni i bez saglasnosti bosanskohercegovačke Zemaljske vlade. Troškovi koji su prelazili iznos odobren iz vojnog fonda su podmirivani iz bosanskohercegovačkog invalidskog fonda. Osim toga, za bosanskohercegovačke invalide se uspjelo osigurati smještaj u lječilištima Roszahegx i Beszerczebanya u Karpatima.[668]

Iz posebnog fonda koji su osnovali činovnici i učitelji iz Sarajeva, zakupljeno je 6 kreveta za liječenje u Bad Ischlu. Zemaljska vlada je nastojala da jedan dio provizornih lječilišta u Bosni i Hercegovini zamijeni stalnim, što bi omogućilo suzbijanje tuberkoloze. U tu je svrhu iz zemaljskih sredstava bio predviđen iznos od 300.000 kruna a car Franz Joseph je uplatio prilog od 25.000. Protektorat nad akcijom zbrinjavanja bosanskohercegovačkih vojnika oboljelih od tuberkoloze je preuzela nadvojvotknja Isabela.[669]

U Beču je uređen Zavod za ranjenike iz Bosne i Hercegovine i ostalih slavenskih krajeva, s ciljem da se osposobe za život nakon završetka rata. Ratna bolnica je bila pod upravom dr. Fridricha Krausa. Kroz nju je, do 1917. godine, prošlo 2.907 ranjenika. Uprava škole je u sporazumu sa kompetentnim vojnim faktorima posebno nastojala da se svakom vojniku koji se nalazio u bečkoj bolnici pruži prilika da upotpuni svoja znanja ili da, ako je analfabet, počne učiti čitati. Iskustvo u radu sa ranjenicima je pokazalo da je pohađanje škole u znatnoj mjeri utjecalo na njihovo zdravstveno i psihičko stanje. Najviše uspjeha analfabetima iz Bosne i Hercegovine su donijeli bukvari, koje je u narodnom duhu sastavio Ivo Dobržanski. Napravljeni su kao male enciklopedije, koje vojnik uvijek nosi sa sobom. Uz analfabetsku školu nalazila se biblioteka sa 5.000 svezaka, u koju su dolazili i bolesnici iz drugih bečkih bolnica. U školi se, osim čitanja i pisanja na maternjem i na njemačkom jeziku, učilo knjigovodstvo, elementarno i više računanje, stenografija, strojopis, crtanje i slikanje... Ranjeni u ruku ili oni koji su ostali bez jedne ruke učili su strojopis. Ranjenicima je, također, pružena i prilika da nauče mađarski ili češki jezik.[670]

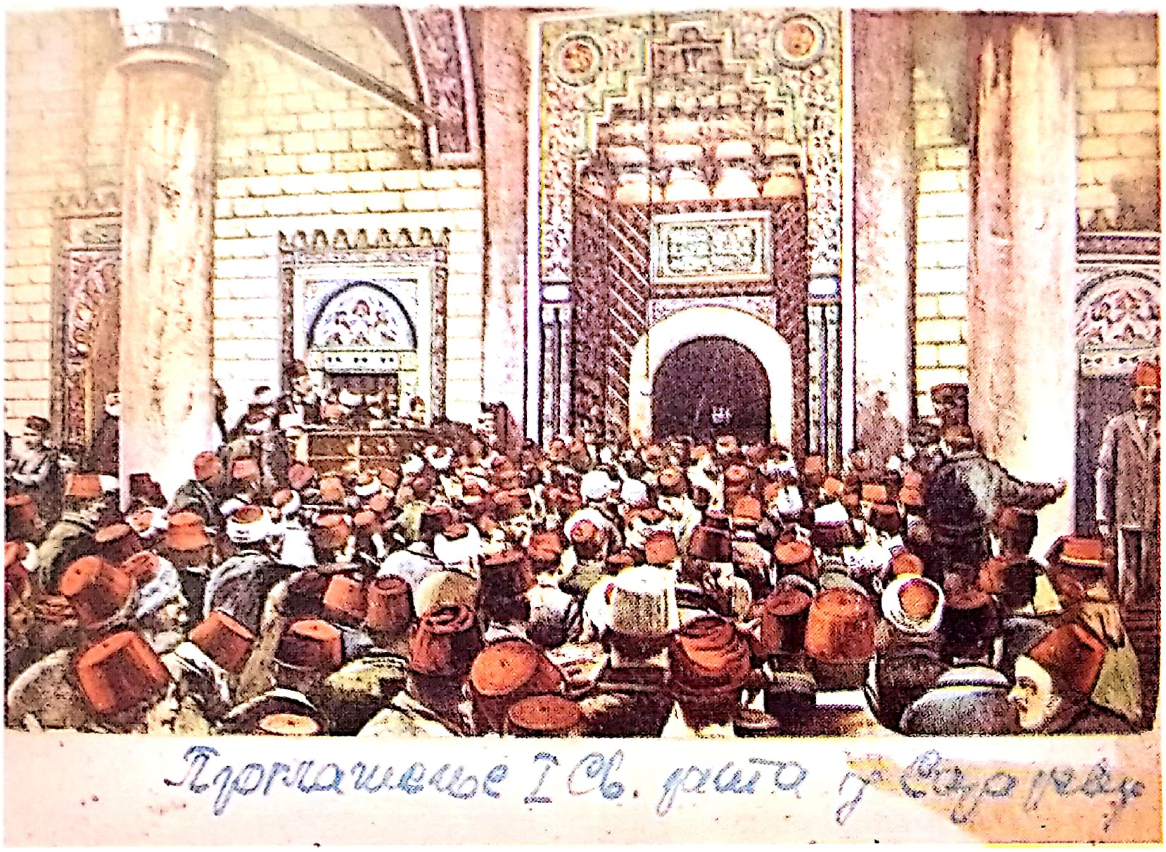
---

[667] ABH, ZMF 1916., 1.014, f. 23.

[668] Ibidem, f. 24.

[669] Bericht..., 1914-1916., 153.

[670] Ratna bolnica za bosanske junake u Beču, Sarajevski list, br. 209, 25. august 1917., 1.

Sarajevo - proglašenje Prvog svjetskog rata - skup pred Begovom džamijom, stara razglednica u koloru, 9 x 14, Istorijski arhiv Sarajevo

Prvi svjetski rat - Sprovođenje Srba iz Bosne i Hercegovine u internaciju u Arad, fotokopija, crno-bijela tehnika, 13 x 9, Istorijski arhiv Sarajevo

Preslušavanje zarobljenih komita u Bosni i Hercegovini 1914. godine, stara razglednica u koloru, 9 x 14, Istorijski arhiv Sarajevo

Austrougarska vojska za vrijeme borbi na Romaniji 1914. godine, stara razglednica u koloru, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

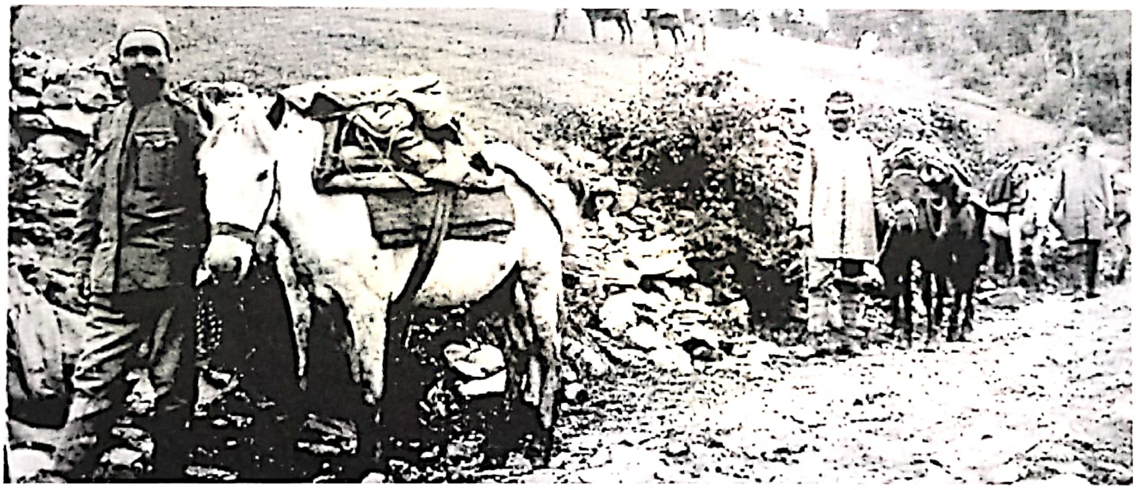

Bosanskohercegovački vojnici u borbama u Srbiji 1914. godine, razglednica, kolor, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Gojkomir Glogovac, prvi vitez bosanskohercegovačke vojske i nosilac ordena Maria Theresia koji se istakao za vrijeme borbi u Srbiji 1914. godine, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo

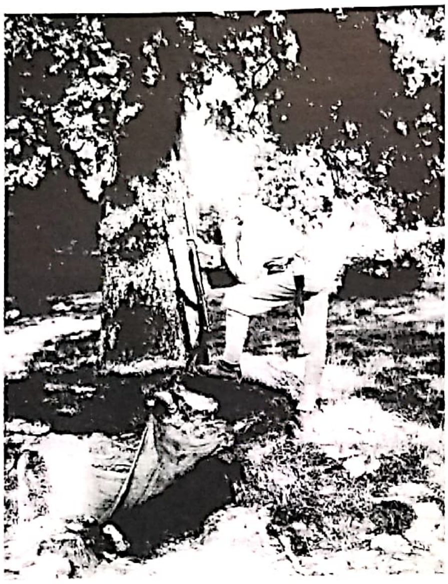
Bosanskohercegovački radni odredi na Italijanskom frontu, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Bosanskohercegovački radni odredi u Galiciji, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Ulazak vojnika 1. bosanskohercegovačkog puka u Lemberg, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

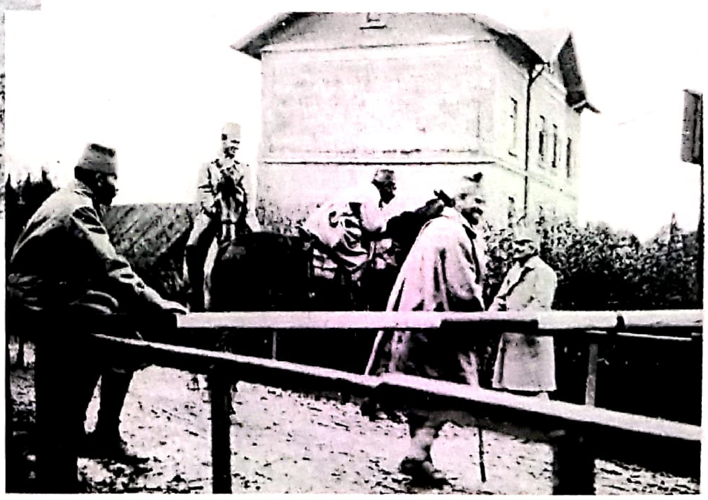

Bosanskohercegovački vojnik na straži kod Zlote Lipe u Galiciji, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Pred Przemyslom, muslimanski vojnik s janjetom, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Vojnici i oficiri 1. bh. puka, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Džamija u Harji u Galiciji gdje su muslimanski vojnici obavljali vjerske dužnosti, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Vojni "dušebrižnici" - imam i kapelan u Galiciji, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

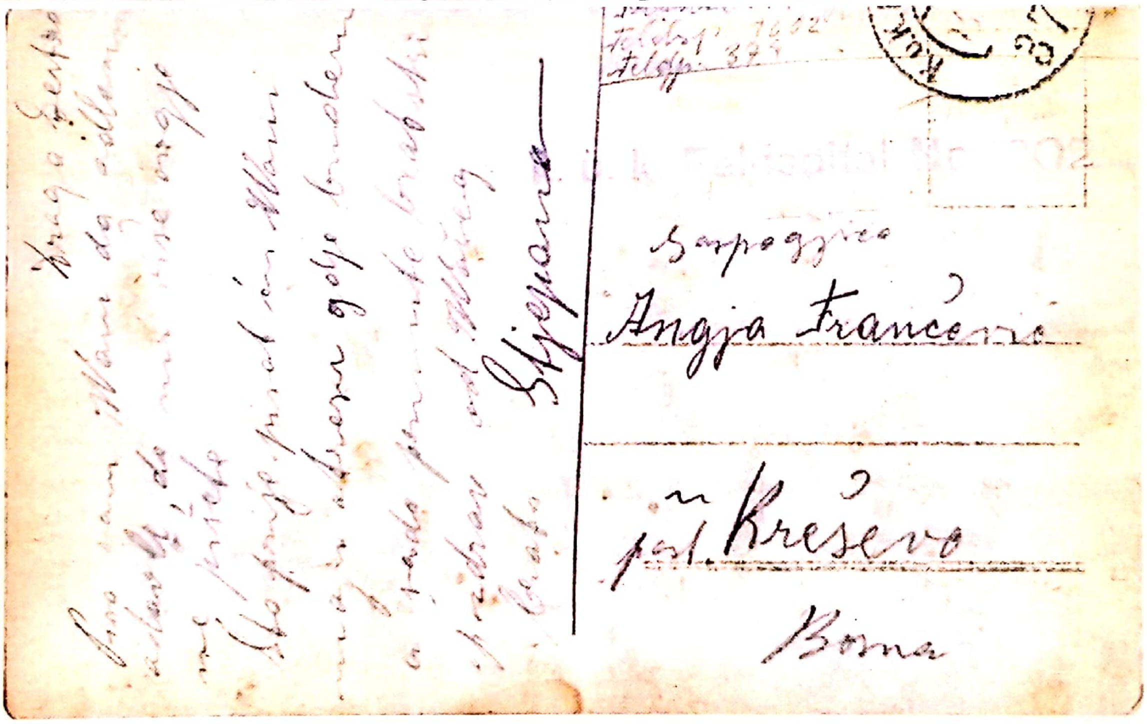

Ranjeni bosanskohercegovački vojnici u borbama kod Kimpolunga u Galiciji, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Molitva na frontu u Galiciji, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Grupa austrougarskih vojnika sa medicinskom sestrom u vojnoj bolnici na frontu. Ovu fotografiju je kao dopisnicu uputio vojnik Stjepan Frančević, Feldspital 1602, Feldpost 374, svojoj sestri Angji Frančević, u Kreševo, popraćenu sljedećim tekstom: "Draga Sestro, piso sam Vam da odlazim odavde, da mi više ovgje ne pišete. Što prije pisat ću Vam moju adresu gdje budem a sada primite bratski pozdrav od Vašeg brata Stjepana". Na poleđini se jasno razaznaju dva žiga, onaj od poljske bolnice "K. u. K. Feldspital No. 1602" i poštanski "K.u.K. F(eldpost)". Godina nije poznata, ali na poštanskom žigu može se razaznati datum 13.V. Ova vojna poljska bolnica se nalazila u Vili Biaggini-Ivancich u San Micheleu na Tagliamentu. Privatni arhiv porodice Jerlagić.

Zbrinjavanje porodica mobilisanih vojnih obveznika

Kao i u obje polovine Monarhije, u Bosni i Hercegovini je osigurano zbrinjavanje ugroženih porodica mobilisanih vojnih obveznika, što je regulisano Zakonom od 7. aprila 1914. godine. Članovi porodica mobilisanih osoba su pod izvjesnim uvjetima imali pravo na podršku za izdržavanje, koja se dodjeljivala iz Bosanskohercegovačkog vojnog fonda, odnosno iz zemaljskih sredstava.[671]

Neposredno nakon izbijanja rata osnovana je centrala za prikupljanje i podjelu priloga porodicama mobilisanih u čijem slučaju nije postojalo zakonsko pravo na izdržavanje, ili je dodjeljivani iznos usljed posebnih okolnosti (bolest, radna nesposobnost, nesretni slučajevi...) bio nedovoljan. U tu je svrhu u zemlji bila pokrenuta akcija za prikupljanje priloga, kojoj se iznosom od 100.000 kruna pridružio car Franz Joseph, kao i nadvojvoda Karlo sa prilogom od 10.000 kruna. U novoosnovani Fond su veće iznose uplatili okrug Brčko 28.000 kruna, Državna komisija Sarajeva 17.000, okrug Bijeljina 12.000, a na proslavi "vojničkog dana" je prikupljeno 11.000 kruna. Namještenici bosanskohercegovačke željeznice su u Fond uplatili 10.000 kruna, a isto toliko su uplatili činovnici Zemaljske vlade. Sreski ured Nevesinje je uplatio 8.600, Islamski komitet 7.000, Zemaljsko udruženje "Crvenog križa" – filijala Bugojno 7.000, Sreski ured Derventa 5.200, Odbor za prikupljanje priloga iz Čapljine 5.100 i Komanda žandarmerije iz Sarajeva 5.000 kruna.[672]

Visina jednokratno isplaćene pomoći u početku je iznosila od 10 do 40 kruna, ali se zbog inflacije povećavala i krajem 1916. godine je iznosila od 20 do 60 kruna. U nekim je slučajevima isplata stalnog mjesečnog dodatka iznosila između 10 i 50 kruna. Iz ovog Fonda je, također, izdržavan Dom za djecu rezervista, privatna institucija koja je trebala osigurati dnevni boravak za djecu zaposlenih supruga rezervista, sa prilogom od 1.500 kruna mjesečno. U graničnim oblastima gdje je ugroženom stanovništvu dodjeljivana pomoć primale su je i porodice rezervista, ratna siročad i udovice. Krajem 1916. godine djelatnost i Fond "Centralnog mjesta za sakupljanje priloga i podjelu za porodice lica u vojnoj službi" je, radi ujednačavanja, preuzeo novoosnovani odjel Bosanskohercegovačke vlade.[673]

---

[671] ABH, ZMF, 8.820, Wirtschaftliche Massnahmen..., 9-10.

[672] Bericht..., 1914.- 16., 154. U periodu 1914-1916. godine stanje Fonda je bilo:

godina	prihodi	rashodi	stanje
1914.	390.422 krune 62 helera	18.731 kruna 84 helera	371.690 kruna 87 helera
1915.	138.572 krune 13 helera	372.958 kruna 72 helera	137.303 krune 99 helera + 200.000 kruna ratnog zajma
1916.	24.711 kruna 03 helera	73.411 kruna 60 helera	88.603 krune 62 helera + 200.000 kruna ratnog zajma

(Bericht... 1914-1916., 407).

[673] Ibidem, 155.

Glava IV

Četvrta i peta ratna godina 1917/1918.

ČETVRTA RATNA GODINA – 1917.

Dok su na obje strane napori oružja ostajali uzaludni, moral u pozadini je sve više slabio. Sa sve većom nestrpljivošću javnost je tražila odgovor na pitanje koliko će još dugo trajati sve nevolje, stavljajući se na stranu onih koji su savjetovali da se što prije prekine sa uzaludnim žrtvama. Usljed teškoća sa snabdijevanjem kod Centralnih sila je poraslo nezadovoljstvo stanovništva u pozadini

Smrt cara Franza Josepha 22. novembra 1916. godine, otvorila je u političkoj historiji Monarhije novu epohu. Rat će, ipak, potrajati još pune dvije godine. Smjena na prijestolju prošla je praćena ravnodušnošću i umorom. Stanovništvo u Monarhiji je imalo drugih briga. Ratna euforija je odavno prošla, sva pažnja je posvećena svakodnevnoj borbi za preživljavanje.[674]

Nasljednik Franza Josepha, car Karlo, imao je program, ali ne i dovoljno energije da ga sprovede u cjelini. Čim je došao na vlast odmah je učinio kraj režimu pritiska koji je gušio javni život. Iako zahtjevi nacionalnih manjina još nisu bili istaknuti, osjećao je opasnost koju su oni nosili. Ekonomske teškoće su se pogoršale, a Ugarska, koja je mogla pružiti pomoć, više je voljela da postojeće zalihe zadrži za sebe. Solidarnost između dva dijela Monarhije više nije postojala. Caru Karlu, također, nije pošlo za rukom da uspješno završi pregovore sa Velikom Britanijom i Francuskom, pa se rat nastavljao sa sve sumornijim perspektivama.[675]

Sazivi i reparticije bosanskohercegovačkih vojnih obveznika 1917. godine

Da bi se front i dalje održao, nastavljena je kontinuirana dopuna jedinica novim ljudstvom. Sredinom septembra 1916. godine je završena obuka bosanskohercegovačkih vojnih obveznika godišta 1873-1896. Na obuku je bilo sazvano 70.693 vojna obveznika, od kojih je sposobnim za vojnu službu proglašeno 22.335 (31%). Ovi vojni obveznici su sazvani u tri termina i to: vojni obveznici godišta 1873-1883. – 11. januara, vojni obveznici godišta 1884-1891. – 21. februara, a vojni obveznici godišta 1892. i 1896. – 27. marta 1917. godine.

[674] Bild-Atlas Oesterreich-Ungarn, Wien 1996., 185.

[675] Pierre Renouvin, Evropska kriza i prvi svjetski rat, Zagreb 1965., 403.

Za 11. januar 1917. su sazvani bosanskohercegovački vojni obveznici u evidenciji II rezerve, godišta 1873-1883. Sazvano je ukupno 6.955 osoba, od kojih je 6.210 zadržano u aktivnoj službi.[676]

Prema zahtjevu Vojne komande Sarajevo vojne obveznike sposobne za vojnu službu je trebalo rasporediti kao konjovoce rezervnim baterijama brdskih artiljerijskih pukova br. 1-6, 8-12, 15-16, 18-20 i 22-26 i to po 200 osoba. Rezervnim baterijama pukova brdske artiljerije br. 3, 7, 13, 14, 17, 21, 27 i 28 trebalo je dodijeliti po 250 osoba, što je ukupno iznosilo 6.000 osoba. Reflektorskom bataljonu u Beču je trebalo dodijeliti 280 osoba, magacinima za snabdijevanje u Sarajevu i Mostaru je trebalo dodijeliti vojne obveznike klasificirane za stražarsku službu i službu bez oružja, prvenstveno mlinare i pekare, tako da ukupan broj dodijeljenih svakom od ovih magacina iznosi 80 osoba. Rezervnim skladištima komorskih divizija br. 15. i 16. je trebalo dodijeliti vojne obveznike koji znaju rukovati konjima i vozilima. Jednom rezervnom skladištu je trebalo dodijeliti 500 sposobnih osoba.

Medicinari sa najmanje završena četiri semestra studija raspoređeni su u sanitetske jedinice. Veterinari su raspoređeni u komoru, farmaceuti sa diplomom magistra u sanitetske trupe, a ostali u pješadijske jedinice i lovačke bataljone.

Nakon izvršene raspodjele vojnih obveznika na navedene jedinice ostatak ljudstva je trebalo dodijeliti rezervnom bataljonu 4. bosanskohercegovačkog puka.[677]

Dana 19. februara 1917. godine u aktivnu vojnu službu su sazvani ponovo uvježbavani bosanskohercegovački vojni obveznici godišta 1884-1891., kao i bosanskohercegovački zemaljski pripadnici istih godišta uvježbavani u Austriji i u Ugarskoj. Ukupno je sazvano 5.951 vojnih obveznika, od kojih su 5.582 zadržana u aktivnoj vojnoj službi.[678]

Prema zahtjevu Vojne komande Sarajevo mobilisane vojne obveznike je trebalo rasporediti tako da vojno sposobni koji su određeni za konjovoce u prvom redu pokriju potrebe za ljudstvom dodijeljinom kod brdskoj artiljeriji, sa ukupno 3.360 osoba. Osim toga, na rezervne baterije brdske artiljerije br. 1-28 trebalo je rasporediti po 120, ukupno 3.360 osoba. Reflektorskom bataljonu u Beču je trebalo dodijeliti 280 vojnih obveznika.

Rezervnom magacinu komorskih divizija br. 15 i 16 trebalo je dodijeliti sve vojne obveznike pogodne za stražarsku službu i za službu bez oružja, koji se razumiju u rad sa konjima i zapregama. Magacinima za snabdijevanje u Sarajevu i Mostaru trebalo je dodijeliti sve sposobne,

[676] KA-W, KM, AOK, Op. 108.916, Personelle Leistungen Bosnien und der Herzegowina im Kriege, 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1918.

[677] KA-W, AOK, Op. Nr. 36.583. Repartition und weitere Behandlung der für den 11. Jänner 1917. Einberufenen bh Dienstpflichtigen. K.u.k. Ministarstvo rata Vrhovnoj komandi armije, Beč, 30. decembar 1916.

[678] KA-W, KM, AOK, Op. 108.916., Personelle Leistungen Bosnien und der Herzegowina im Kriege, 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1918.

dalje, za stražarsku službu i za službu bez oružja pogodne za pekare i mlinare, kao i posebno za stražarsku službu klasificirane sposobne vojne obveznike, tako da ukupna dodjela za svaki od vojnih magacina za snabdijevanje iznosi po 80 osoba.

Dodijeljeno ljudstvo je trebalo biti ujednačene vjerske strukture i ravnomjerno raspoređeno na rezervne baterije brdske artiljerije. Reflektorskom bataljonu u Beču je trebalo dodijeliti samo pravoslavce i katolike. Medicinare sa završena četiri semestra studija je trebalo dodijeliti sanitetskoj službi, a ostale rasporediti u sastav bosanskohercegovačkih pješadijskih pukova i lovačkih bataljona. Farmaceuti sa diplomom magistra su, također, trebali biti raspoređeni u sastav sanitetskih jedinica, a ostali u sastav pješadije ili lovačkih bataljona. Veterinare je trebalo rasporediti u sastav komore. Nakon popune predviđenih kvota, ostatak ljudstva je trebalo rasporediti na bosanskohercegovačke pješadijske pukove br. 1-4.[679]

Dana 27. marta 1917. su sazvani bosanskohercegovački vojni obveznici rođeni 1892. i 1896. godine. Ukupno je mobilisano 6.410 vojnih obveznika, od kojih je 6.059 zadržano u aktivnoj vojnoj službi.[680]

Prema zahtjevu Vojne komande Sarajevo, brdskoj artiljeriji je trebalo dodijeliti 1.226 osoba, budući da ranije potrebe nisu bile u cjelosti pokrivene. Dodatnim rezervnim pješadijskim bataljonima 7. pješadijskog puka u Hartbergu i 17. puka u Judenburgu trebalo je dodijeliti po 110 osoba, a rezervnim bataljonima 79. pješadijskog puka u Otočcu i 96. puka u Karlovcu po 310 osoba, ukupno 840 osoba. Rezervnim četama 7. ratnog lovačkog bataljona u Murauu i 20. lovačkog bataljona u Neumarktu je trebalo dodijeliti po 60 osoba, ukupno 120. Ostalo ljudstvo je trebalo rasporediti na rezervne čete bosanskohercegovačkih lovačkih bataljona i to 1., 2., 4., 5., 6. i 8. bosanskohercegovačkom lovačkom bataljonu po 200, trećem 50 i sedmom 300 osoba.

Ljudstvo dodijeljeno rezervnim bataljonima 7., 17., 79., i 96. pješadijskog puka i rezervnim četama lovačkih bataljona br. 7 i 20 je dodijeljeno za formiranje XXXI marševskih bataljona (četa).

Na rezervna skladišta komorskih divizija br. 15 i 16 trebalo je rasporediti sposobne za stražarsku službu i za službu bez oružja, kao i ljudstvo koje je pogodno za službu sa vozilima i konjima. Magacinima za snabdijevanje u Mostaru i Sarajevu trebalo je dodijeliti po 80 osoba, prije svega mlinare i pekare. Od sposobnog ljudstva je trebalo kao konjovoce rezervnim baterijama pukova poljske artiljerije br. 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 22, 23, 24, 25 i 28 dodijeliti po 100, ukupno 1600 osoba. Na rezervne baterije brdskih artiljerijskih pukova br. 4, 5, 6, 7, 12, 13, 18, 19, 20, 21, 26 i 27. raspoređeno je po 110 osoba, ukupno 1.320, a na reflektorski bataljon u Beču 280 osoba.

---

[679] KA-W, KM, AOK, Op. Nr. 38.403. Repartition und weitere Behandlung der für den 19. Februar 1917. Einberufenen bh. Dienstpflichtigen, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 7. februar 1917.

[680] KA-W, KM, AOK, Op. 108.916., Personelle Leistungen Bosnien und der Herzegowina im Kriege, 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1918.

Promjenom Vojnog zakona 1916. godine vojni obveznici niži od 148 cm su određeni za vojnu službu bez oružja, tako da su i oni mobilisani.

Vjerski sastav bh. vojnih obveznika, raspoređenih u bosanskohercegovačke dopunske bataljone (čete) je trebao biti takav da u pješadijskim pukovima i lovačkim bataljonima muslimani, kao najpovjerljiviji elemenat, budu zastupljeni sa najmanje 50% sastava. Od ukupno 3.200 vojnih obveznika u sastavu bosanskohercegovačkih pukova i lovačkih bataljona trebalo se nalaziti 1.890 katolika i pravoslavaca i 1.310 muslimana.[681]

Nakon obavljenog saziva i reparticije vojnih obveznika na kraju aprila 1917. godine u sastavu austrougarske armije se ukupno nalazilo 4.224.222 vojna obveznika, od kojih je bilo 2.272.941 iz Austrije, 1.715.761 iz Ugarske i 235.420 iz Bosne i Hercegovine.

Odnos procentualne zastupljenosti u vojnim jedinicama i u ukupnoj strukturi stanovništva Monarhije pokazuje da je Austrija davala 53,81% vojnih potencijala zajedničke vojske, što je bilo za 1,52% manje od učešća u strukturi stanovništva. Ugarska je učestvovala sa 40,62% vojnih potencijala, što je za 0,52% bilo manje od učešća u ukupnoj strukturi stanovništva Monarhije. Veće angažovanje vojnih potencijala od učešća u strukturi stanovništva Monarhije imala je Bosna i Hercegovina, čiji su vojni potencijali iznosili 5,57% sastava zajedničke armije, koje je bilo više za 2,04%.[682]

Nakon što je sredinom aprila 1917. godine general Sarkotić obavijestio K.u.k. Ministarstvo rata da je na području Bileće i Trebinja, kao i Rogatice konstatovano vrenje među stanovništvom, kao predostrožnost od Vrhovne komande armije je zatražen premještaj jednog bataljona u ovo područje. Na zahtjev Vrhovne komande armije sprovedena je istraga i ustanovljeno je da je napeta situacija popustila a da je bila prouzrokovana odjekom Revolucije u Rusiji, stupanjem SAD-a u rat i stoga nastajanjem novih nada kod pravoslavnog stanovništva, koje su bile povezane sa teškoćama u snabdijevanju.[683]

[681] KA-W, KM, AOK, Op. 39.635. Repartition und weitere Behandlung der für den 27. März 1917. Einberufenen bh. Dienstpflichtigen, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 5. mart 1917.

[682] ABH, ZMF, BH Präs., 1917., 757. Statistische Daten über den Grundbuchstand des gem. Heeres mit Ende April 1917., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1917.

Jedinice	Austrija	Ugarska	BiH	ukupno	%
pješadija	1.588.749	1.195.074	213.636	2.997.459	70,96
konjica	88.373	67.391	-	155.764	3,69
artiljerija	279.317	205.776	4.134	489.227	11,58
tehn.i saobraćajne trupe	106.041	95.786	2.958	204.785	4,85
ostale trupe	210.461	151.734	14.792	376.987	8,92
ukupno	2.272.941	1.715.761	235.520	4.224.222	100

[683] ABH, ZMF, BH Präs., 815, Gärung unter der Bevölkerung der Bezirke Bileća, Trebinje und Rogatica, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 25. maj 1917.

Od 31. maja do 30. juna 1917. godine obavljen je pregled sposobnih vojnih obveznika sazvanih izvan redovnih termina, a bili su iz okruga Bileća, Trebinje i Rogatica. Ukupno su sazvana 1.274 vojna obveznika, od kojih je 1.193 zadržano u aktivnoj vojnoj službi. Od toga je 671 raspoređen za pomoćnu vojnu službu, 303 za stražarsku službu a 219 za službu bez oružja.[684]

Dana 14. juna 1917. u vojnu službu u Bosni i Hercegovini, Austriji i u Ugarskoj su sazvani ponovo uvježbavani bosanskohercegovački zemaljski pripadnici godišta od 1892. do 1898. Sazvano je ukupno 6.470 vojnih obveznika, od kojih je 6.210 zadržano u vojnoj službi.[685]

Prema odredbama Vojne komande Sarajevo od sposobnih bosanskohercegovačkih vojnih obveznika u evidenciji II rezerve trebalo je na rezervne bataljone 7. pješadijskog puka u Hartbergu i 17. pješadijskog puka u Judenburgu rasporediti po 110 osoba, a rezervnim bataljonima 79. pješadijskog puka u Otočcu i 96. pješadijskog puka u Karlovcu po 110 osoba, ukupno 840 ljudi. Rezervnim četama pješadijskih lovačkih bataljona br. 7 u Murauu i br. 20 u Neumarktu trebalo je dodijeliti po 60 osoba, ukupno 120. Od rezervnih četa bosanskohercegovačkih lovačkih bataljona trebalo je dodijeliti prvom bosanskohercegovačkom lovačkom bataljonu 150 osoba, drugom i šestom po 100, trećem i sedmom po 200, petom i osmom po 250, a četvrtom bosanskohercegovačkom lovačkom bataljonu 300 osoba.

Reflektorskom bataljonu u Beču dodijeljeno je 100 vojnih obveznika, koji su raspoređeni kao konjovoci. Vojni obveznici koji su raspoređeni u sastav rezervnih bataljona pješadijskih pukova br. 7, 17, 79, 96 i rezervne čete pješadijskih lovačkih bataljona br. 7 i 20 su određeni za popunu 33 maršovska bataljona.

Na rezervna skladišta komorskih divizija br. 15 i 16 trebalo je rasporediti sve vojne obveznike pogodne za pomoćnu službu i za službu bez oružja, koji se razumiju u poslove sa konjima i zapregama, pored odgovarajuće procentualne zastupljenosti ljudstva, za obuku istih kategorija sposobnosti. Iz sastava rezervnog bataljona 3. pješadijskog puka je trebalo sposobne vojne obveznike, još neuvježbane, godišta od 1872. do 1882. dodijeliti reflektorskom bataljonu u Beču, ukupno 180 osoba i po 50 sanitetskim odjeljenjima br. 25 u Sarajevu i 26 u Mostaru, ukupno 280.

U uputstvu o reparticiji bila je sadržana i odredba o vjerskom sastavu ljudstva. Rezervnim bataljonima pješadijskih pukova br. 7, 17, 79, 96, rezervnim četama lovačkih pješadijskih bataljona br. 7 i 20, kao i reflektorskom bataljonu trebalo je dodijeliti samo nemuslimane, a po mogućnosti do 50% katolika. Rezervnim četama 3. i 6. bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona trebalo je dodijeliti do 50% pravoslavaca i 50% muslimana i katolika, a rezervnim četama ostalih bosanskohercegovačkih lovačkih bataljona je trebalo dodijeliti samo do 33% pravoslavaca i 67% muslimana i katolika. Nakon izvršene raspodjele, ostatak vojnih obveznika

[684] KA-W, KM, AOK, Op. 43.378, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 26. juli 1917.

[685] KA-W, KM, AOK, Op. 108.916. Personelle Leistungen Bosnien und der Herzegowina im Kriege, 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1918.

je trebalo dodijeliti rezervnim bosanskohercegovačkim pješadijskim pukovima, pri čemu je trebalo uzeti u obzir odnose koji su vladali u rezervnim tijelima. Za sprovođenje odredbe o reparticiji Vojna komanda Sarajevo je trebala rezervnim bataljonima pješadijskih pukova 7 i 17 dodijeliti po 6 a lovačkim bataljonima br. 7 i 20 po 3 povjerljiva podoficira ili razvodnika iz sastava bosanskohercegovačkih tijela, koji govore srpsko-hrvatski, a u slučaju potrebe i njemački ili slovenački jezik.[686]

Nakom obavljenih saziva vojnih obveznika u Monarhiji, tokom juna 1917. godine brojno stanje austrougarske armije iznosilo je 4.295.597 vojnih obveznika. Odnos procentualne zastupljenosti u vojnim jedinicama i u ukupnoj strukturi stanovništva Monarhije pokazuje da je Austrija angažovala 54,04% vojnih potencijala zajedničke vojske, što je bilo za 1,29% manje od učešća u strukturi stanovništva. Ugarska je učestvovala sa 40,3% vojnih potencijala, što je bilo 0,84% manje od učešća u ukupnoj strukturi stanovništva Monarhije. Veće angažovanje vojnih potencijala od učešća u strukturi stanovništva Monarhije imala je Bosna i Hercegovina, čiji su vojni potencijali iznosili 5,65% sastava zajedničke armije, što je bilo za 2,12% više.[687]

Potreba za popunjavanjem jedinica na frontu uvjetovala je promjenu važećeg Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu. Odlukom od 6. jula 1917. uveden je novi Vojni zakon, čijim je odredbama ukinuto trajno oslobađanje od stupanja u oružanu silu za diplomirane ljekare, veterinare i apotekare, kao i oslobađanje od službe za osobe koje su za vojnu službu davali zamjenika (bedela).[688]

Trupe koje su se borile na brdskom frontu trebale su mnogo radne snage za izgradnju položaja i smještaja, uspostavu i održavanje komunikacija te za dopremu materijalno-tehničkih sredstava. Tamo gdje nisu mogli biti preduzeti posebni postupci, ovim trupama su dopremu trebale osigurati transportne čete. Ove okolnosti su uzrokovale preveliko korištenje ljudskih

---

686 KA-W, KM, AOK, Op. 41.629, Repartition und weitere Behandlung der für den 14. Juni 1917. Einberufenen bh. Dienstpflichtigen, K.u.k. Ministarstvo rata Vrhovnoj komandi armije, Beč, 2. juni 1917.

387 ABH, ZMF, BH Präs., 1917, 1.018. Statistische Daten über den Grundbuchstand des gem. Heeres mit Ende Juni 1917., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 7. oktobar 1917.

Jedinice	Austrija	Ugarska	BiH	ukupno
pješadija	1.622.221	1.220.979	221.111	3.064.311
konjica	92.352	69.040	-	161.392
artiljerija	284.567	219.317	4.205	508.089
tehn. i saobraćajne trupe	124.624	73.535	2.898	201.057
ostale trupe	197.541	148.415	14.792	360.748
ukupno	**2.321.305**	**1.731.286**	**243.006**	**4.295.597**

688 Zakon od 6. jula o promjeni Zakona od 11. augusta 1912., kojim se uvodi novi Zakon o odbrani za Bosnu i Hercegovinu. Zbornik zakona i naredbi za Bosnu i Hercegovinu br. 66, 1917., 241.

potencijala za transportne i građevinske čete, što je utjecalo na ograničene mogućnosti formiranja dopune. Da bi transportne i građevinske čete mogle biti popunjene upotrebljivim i pogodnim ljudstvom za brdski front, a da se ostali frontovi ne oslabe, načelnik za dopunu K.u.k. armije je imao u vidu da se u ovu svrhu angažuju i svi bosanskohercegovački vojni obveznici rođeni prije 1872. godine koji nisu bili sposobni za front a koji su se trenutno nalazili u bosanskohercegovačkim rezervnim tijelima, bosanskohercegovačkim etapnim bataljonima, te oni koji su se nalazili u području komandujućeg generala za Bosnu i Hercegovinu, gdje su raspoređeni u etapne formacije.[689]

Za 16. juli 1917. godine su sazvani vojni obveznici mobilisani u Bosni i Hercegovini, Austriji i Ugarskoj, rođeni 1899., ali je saziv naknadno proveden 24. jula. Sazvana su ukupno 6.464 vojna obveznika, od kojih je u aktivnoj vojnoj službi zadržano 6.295.[690]

Od mobilisanih vojnih obveznika, Vojna komanda Sarajevo je trebala na rezervne bataljone 7. i 17. pješadijske divizije rasporediti po 110 osoba, na rezervne bataljone 16., 53., 70., 78., 79. i 96. pješadijske divizije po 210 osoba, na rezervne čete lovačkog pješadijskog bataljona br. 31 po 150 osoba, na rezervne čete lovačkih bataljona br. 7 i 20 po 60, što je ukupno bilo 1.750 osoba.

Rezervnim četama 4., 5. i 6. bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona trebalo je dodijeliti po 50 vojnih obveznika, sedmog i osmog po 100, drugog i trećeg po 150 i prvog 300 vojnih obveznika. Rezervnim baterijama mobilnih artiljerijskih pukova br. 7 i 36, brdskih artiljerijskih pukova 13 i 27 sa odredbom kao vozači, odnosno kao konjovoci trebalo je dodijeliti po 40, ukupno 320 osoba. Reflektorskom bataljonu u Beču sa odredbom kao konjovoci je dodijeljeno 100 osoba

Ljudstvo dodijeljeno rezervnim bataljonima pješadijskih pukova br. 7, 16, 17, 53, 70, 78, 79, 96, i rezervnim četama lovačkih bataljona br. 7, 20 i 31 određeno je za marševske formacije obrazovane još u decembru 1916. godine, ali još uvijek nisu bile popunjene. Rezervnim skladištima komorskih divizija br. 15 i 16 trebalo je dodijeliti sve sposobne samo za pomoćnu službu, sve sposobne za stražarsku službu i za službu bez oružja, koji se razumiju u rad sa konjima i vozilima.

K.u.k. Ministarstvo rata je zahtijevalo da se pri raspoređivanju ljudstva obrati posebna pažnja na vjersku strukturu. Rezervnim bataljonima pješadijskih pukova br. 7, 16, 17, 53, 70, 78, 79 i 96 i rezervnim četama ratnih lovačkih bataljona br. 7, 20 i 31, zatim rezervnim baterijama brdskog artiljerijskog puka, kao i reflektorskom bataljonu trebalo je dodijeliti samo nemuslimane i to najmanje 50% katolika. U rezervnim četama ostalih bosanskohercegovačkih lovačkih bataljona se trebalo nalaziti 33% pravoslavaca i 67% muslimana i katolika.

---

[689] KA-W, KM, AOK, Op. 42.679. Perlustierung nach b-h. Manschaften für Trägerkompagnien, Chef des Ersatzwesens Vrhovnoj komadi armije, Beč, 5. juli 1917., prijepis.

[690] KA-W, KM, AOK, Op. 108.916. Personelle Leistungen Bosnien und der Herzegowina im Kriege, 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1918.

Ostale vojne obveznike godišta 1872-1899. i 1867-1871. pogodne samo za pomoćnu službu i za službu bez oružja je trebalo dodijeliti rezervnim četama etapnih bataljona u Siklošu. Iz sastava rezervnog bataljona 3. pješadijskog puka 180 vojno sposobnih i još neuvježbanih muslimana trebalo je dodijeliti reflektorskom bataljonu u Beču.[691]

Krajem septembra 1917. g. u sastavu austrougarske armije se na frontu nalazilo ukupno 4.463.270 vojnih obveznika, i to iz austrijskog dijela Monarhije 2.447.622, iz ugarskog 1.748.827 te iz Bosne i Hercegovine 266.821 obveznika. Odnos procentualne zastupljenosti u vojnim jedinicama i strukturi stanovništva Monarhije pokazuje da je Austrija angažovala 54,84% vojnih potencijala zajedničke vojske, što je bilo za 0,49% manje od učešća u strukturi stanovništva. Ugarska je angažovala 39,18% vojnih potencijala, što je bilo za 1,96% manje od učešća u ukupnoj strukturi stanovništva Monarhije. Vojni potencijali koje je davala Bosna i Hercegovina iznosili su 5,65% sastava zajedničke armije, što je bilo za 2,45% više od učešća u strukturi stanovništva.[692]

Oficirski kadar u bosanskohercegovačkim jedinicama je popunjavan iz svih dijelova Monarhije. Činili su ga odani patrioti Monarhije, školovani i odgajani u tom duhu. Krajem maja 1917. godine u aktivnom vojnom sastavu austrougarske armije nalazilo se 115.442 oficira, od kojih je iz Austrije bilo 77.309 (66,96%), iz Ugarske 37.754 (32,71%), dok je iz Bosne i Hercegovine bilo 357 osoba (0,31%). Stranaca je bilo 22 (0,02%).

Od ukupno 357 osoba iz Bosne i Hercegovine u vojnoj službi sa oficirskim činom bilo je 10 štapskih oficira, 36 viših oficira i 6 oficirskih aspiranata, ukupno 52 osobe. U okviru rezervnih bosanskohercegovačkih vojnih formacija nalazilo se 150 viših oficira i 60 oficirskih aspiranata, ukupno 210 osoba. U sastavu II rezerve su bila 2 štapska i 3 viša, a u sastavu III rezerve 3 štapska i 3 viša oficira. Ukupno stanje rezervnog bosanskohercegovačkog oficirskog tijela je iznosilo: 12 štapskih oficira, 206 viših oficira i 78 oficirskih aspiranata, ukupno 296 osoba.

U okviru vojnog "dušebrižništva" u aktivnoj službi su se nalazila 4 oficira, po 2 štapska i 2 viša, dok su se u sastavu rezervnih bosanskohercegovačkih formacija nalazila 2 štapska i 19 viših oficira.

---

[691] KA-W, KM, AOK, Op. 42.673. Repartition und weitere Behandlung der für den 16. Juli 1917. Einberufenen bh. Dienstpflichtigen, K.u.k. Ministarstvo rata Vrhovnoj komandi armije, Beč, 30. juni 1917.

[692] ABH, ZMF, BH Präs., 1917., 1.337. Statistische Daten über den Grundbuchstand des gem. Heeres mit Ende September 1917., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 10. decembar 1917.

Jedinice	Austrija	Ugarska	B i H	ukupno
pješadija	1.620.912	1.231.805	243.742	3.096.459
konjica	100.275	74.248	-	174.523
artiljerija	285.019	211.204	4.086	500.309
tehn. i saobraćajne trupe	132.434	78.139	2.890	213.463
ostale trupe	308.982	153.431	16.103	478.516
ukupno	**2.447.622**	**1.748.827**	**266.821**	**4.463.270**

U sastavu saniteta kod bosanskohercegovačkih jedinica nalazila su se 4 bh. vojna ljekara, 14 viših oficira i 3 oficirska aspiranta.[693]

Od proljeća 1917. godine Vrhovna vojna komanda austrougarske armije je pristupila iznalaženju nove forme vojne organizacije, čime je trebalo odgovoriti modernim zahtjevima rata, uzrokovanim ratnim iskustvom i promjenama u taktici, naoružanju i opremi. Krajem oktobra 1917. godine planovi o reorganizaciji armije bili su završeni. Jedna pješadijska divizija, zadržavajući podjelu u dvije pješadijske i jednu poljsku artiljerijsku brigadu, formirana je iz četiri pješadijska puka sa po 3 pješadijska bataljona, ili iz tri puka i tri samostalna bataljona. Od postojećih pješadijskih pukova prekobrojni bataljoni su odvojeni i upotrijebljeni za formiranje novih pješadijskih pukova. Pored 138 pukova zajedničke vojske, na frontu su se nalazila 4 puka Tirolskih carskih lovaca i osam bosanskohercegovačkih pješadijskih pukova, kao i lovački bataljoni i bataljoni graničnih lovaca, pa je ukupno stanje pješadije dostiglo 150 pukova i 42 samostalna bataljona.[694]

U sastav divizija dodatno su bili raspoređeni trinaesti udarni bataljoni koji su, naoružani mitraljezima, pješadijskim topovima, minobacačima i bacačima plamena, trebali činiti elitne jedinice, formirane od probranog ljudstva.[695]

Bosanskohercegovački pješadijski pukovi su imali po 3 bataljona, a od prekobrojnih pješadijskih i lovačkih bataljona br. 5-8 su formirani bosanskohercegovački pješadijski pukovi br. 5-8. U sastav bh. pukova br. 1, 3 i 4 ušli su I, II, i IV bataljon, a u drugi bh. puk I, II i III. U sastav 5. bh. pješadijskog puka su ušli III i V bataljon 1. bh. puka i 5. bh. lovački bataljon. Šesti bh. puk formiran je od IV i V bataljona 2. bh. pješadijskog puka i 6. bh. lovačkog bataljona, sedmi od III bataljona 3. bh. puka, IV bataljona 4. bh. puka i 7. bh. lovačkog bataljona. Osmi bosanskohercegovački pješadijski puk je formiran od III i V bataljona 4. bh. puka i 8. bh. lovačkog bataljona.

Nakon reorganizacije austrougarske armije, bosanskohercegovačke jedinice su raspoređene u sastav divizija, i to 1. bosanskohercegovački puk u sastav 19. pješadijske divizije, 2. u sastav 6., 3. u sastav 31. i 4. u sastav 93. pješadijske divizije.

Bataljoni novoformiranih pukova raspoređeni su u sastav raznih divizija. U okviru 5. bh. puka III bataljon 1. bh. puka se nalazio u sastavu 73. pješadijske divizije, V bataljon 1. bh puka je raspoređen u sastav 18. pješadijske divizije, a V bh. lovački bataljon u sastav 19. korpusa. U okviru 6. bh. puka IV bataljon 2. bh. puka je raspoređen u sastav 6. pješadijske divizije, V bataljon 2. bh. puka u sastav armije *Etschthal*, a 6. bh. puk u sastav 19. korpusa. U okviru 7. bh.

---

[693] ABH, ZMF, BH Präs., 1917., 969. Beilage 3. Zahlenmässige Nachweisung aller in Bosnien und in der Herzegowina heimatsberechtigten Gagisten und Gagisten-Aspiranten die am 31. Mai 1917. bei Kommandos, Truppen und Anstalten des K.u.k. Heeres im aktiven Dienstleistung standen.

[694] ÖULK, Bd VII, 1918., 54.

[695] Ibidem, 58.

puka, III bataljon 3. bh. puka je raspoređen u sastav 28. pješadijske divizije, V bataljon 3. bh. puka u sastav armije *Isa*, a 7. bh. lovački bataljon raspoređen je u sastav 19. korpusa. U okviru 8. bh. puka III bataljon 4. bh. puka nalazio se u sastavu armije *Pusterl*, V bataljon 4. bh. puka u sastavu 93. pješadijske divizije, a 8. bh. lovački bataljon u sastavu 19. korpusa.[696]

Nova organizacija armije, izvršena u jesen 1917. godine, doprinijela je uspostavi mješovitih pukova u nacionalnom smislu. Višenacionalni sastav pješadijskih pukova i bataljona, koji je proveden i u starim jedinicama imao je za cilj da djeluje protiv nacionalno dezintegrirajućih tendencija.[697]

Činjenica da je od bosanskohercegovačkih jedinica samo u tri zabilježeno manje od 90% bh. vojnih obveznika (2. pješadijski puk 89%, 7. pješadijski puk 82%; 3. lovački bataljon 89%) svjedočila je o povjerenju koje su uživali kod Vrhovne komande armije, pa je u njima veći značaj pridavan strateškim i taktičkim razlozima nego nacionalno-političkim.

U jesen 1917. godine nastavljene su mobilizacije bosanskohercegovačkih vojnih obveznika. Za 22. oktobar su sazvani vojni obveznici godišta 1872-1891. (i 1892. i 1893.), a bosanskohercegovački vojni obveznici godišta 1867-1871. za 5. novembar 1917. godine.

Od vojnih obveznika sazvanih 22. oktobra sposobnim za vojnu službu je proglašeno 3.247, od kojih je 2.245 zadržano u aktivnoj službi, dok je broj sazvanih godišta 1867-1872. iznosio samo 631, od kojih je 369 zadržano u vojnoj službi.[698]

Od sazvanih bosanskohercegovačkih vojnih obveznika godišta 1872-1893., Vojna komanda Sarajevo trebala je na rezervne bataljone pješadijskih pukova br. 16, 53, 70, 78, 79 i 96 rasporediti po 110, na rezervne čete lovačkih bataljona br. 7, 20 i 31 po 50, ukupno 810 osoba. Na rezervne čete bosanskohercegovačkih lovačkih bataljona br. 1 i 2 je trebalo rasporediti po 100 osoba, a na rezervne čete 5. bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona 200 i na rezervne čete 7. lovačkog bataljona 50 osoba. Na rezervni reflektorski bataljon u Beču trebalo je rasporediti 200 osoba, na magacine za snabdijevanje u Sarajevu i Mostaru sve sposobne za vojnu službu i za službu bez oružja pogodne pekare i mlinare, tako da njihov broj po magacinu iznosi 30. Na rezervna skladišta komorskih bataljona br. 15 i 16 trebalo je rasporediti sve sposobne za

[696] KA-W, KM, AOK, Op. Nr. 45.869, Reorganisation k.u.k. Armée, K.u.k. Ministarstvo rata Vrhovnoj komandi armije, 26. oktobar 1917.

[697] Struktura bosanskohercegovačkih jedinica u maju 1918. je bila: 1. bh. puk – 94,5% bh. vojni obveznici, 2,5% Nijemci, 2% Česi, 1% Mađari; 2. bh. puk – 89% bh. vojni obveznici, 8% Nijemci, 2% Česi, 1% Mađari; 3. bh. puk – 96% bh. vojni obveznici, Nijemci, Česi, Mađari i Poljaci po 1%; 4. bh. puk – 93% bh. vojni obveznici, 3% Nijemci, 2% Česi, 1% Poljaci i po 0,5% Mađari i Slovenci; 5. bh. puk – 93% bh. vojni obveznici, po 2% Nijemci i Česi, po 1% Mađari, Poljaci i Slovaci; 6. bh. puk – 95% bh. vojni obveznici, 2% Nijemci i Česi i 1% Poljaci; 7. bh. puk – 82% bh. vojni obveznici, 4% Nijemci, 3% Česi, 1% Slovenci; 8. bh. puk – 94% bh. vojni obveznici, 3% Nijemci, 2% Česi i 1% Mađari. Bosanskohercegovački lovački bataljoni imali su sljedeći sastav: 1. bh. lovački bataljon - 91% bh. vojni obveznici, 3% Nijemci, po 2% Česi i Poljaci, po 1% Mađari i Slovenci; 2. bh. lovački bataljon – 94% bh. vojni obveznici, 2% Nijemci, po 1% Česi, Mađari, Poljaci i Slovenci; 3. bh. lovački bataljon – 89% bh. vojni obveznici, 4% Nijemci, 4% Česi, 2% Slovenci; 4. bh. lovački bataljon – 92,5% bh. vojni obveznici, 2,5% Nijemci i Česi, 1,5% Mađari i 0,5% Slovenci i Poljaci.

[698] KA-W, KM, AOK, Op. 108.916., Personelle Leistungen Bosnien und der Herzegowina im Kriege, 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč. 6. juli 1918.

pomoćnu službu i za stražarsku službu, kao i za službu bez oružja, ukoliko se razumiju u rad sa konjima i vozilima.

Od ljudstva raspoređenog na rezervne bataljone pješadijskih pukova br. 16, 53, 70, 78, 79, 96 dalje za rezervne čete lovačkih bataljona 7, 30, 31, kao i rezervni reflektorski bataljon je trebalo dodijeliti samo nemuslimane i do 50% katolika. Na rezervne čete bosanskohercegovačkih bataljona br. 1, 2, 5 i 7 je trebalo rasporediti do 33% pravoslavaca i 67% muslimana i katolika. Na bosanskohercegovačke lovačke bataljone br. 2 i 5 trebalo je rasporediti vojno sposobne iz dopunskog okruga Sarajevo, u 7. bosanskohercegovački lovački bataljon iz dopunskog okruga Tuzla i u 1 bosanskohercegovački lovački bataljon iz dopunskog okruga Banja Luka. Preostalo ljudstvo trebalo je rasporediti tako da se oni koji su ranije služili u tehničkim trupama (godišta 1867-1871.) ili u pionirskim trupama dodijele rezervnom pionirskom bataljonu br. 15. One koji su služili kod željeznice ili u telegrafskom puku trebalo je dodijeliti rezervnom bataljonu željezničkog puka. Vojne obveznike koji su služili kod sanitetskih trupa je trebalo dodijeliti nadležnim sanitetskim četama. Nakon popunjavanja određenih kvota ostatak vojnih obveznika trebalo je rasporediti na rezervne bataljone bosanskohercegovačkih pješadijskih pukova prema potrebama ustanovljenim za XXXIV ratne formacije.

Od rezervnih bataljona bosanskohercegovačkih pukova je trebalo: kod 1. bh. puka rasporediti 1.600, kod 2. bh. puka 700, kod 3. bh. puka 1.700 i kod 4. bh. puka 1.300 osoba.[699]

Nakon provedenih brojnih saziva bosanskohercegovačkih vojnih obveznika tokom 1917. godine, u šifriranom telegramu generala Sarkotića zajedničkom ministru finansija Istvánu Buriánu istaknuto je da su bosanskohercegovački stanovnici u mnogo većoj mjeri bili izloženi ratnim naporima nego stanovništvo Austrije i Ugarske. Prema rezultatima regrutacije u toku 1917. godine u odnosu na broj stanovništva Austrija je iskazivala 0,5%, Ugarska 0,45%, a Bosna i Hercegovina 2,35%. Povučena godišta od 1865. do zaključno 1899. davali su cifru od 298.773 vojnika, tj. 15,7% od ukupnog broja stanovnika Bosne i Hercegovine. General Sarkotić je smatrao da je to prekomjerno opterećenje bh. stanovništva, posebno seoskog, koje je činilo 87% ukupnog stanovništva. Opterećena ratnim davanjima bh. privreda nije mogla zadovoljiti ni elementarne potrebe stanovništva za hranom.[700]

Za 12. decembar 1917. su obučavani bosanskohercegovački vojni obveznici godišta 1897-1899. Na obuci su se pojavila 18572 vojna obveznika, od kojih je sposobnim za vojnu službu proglašeno 2.110 ili 11,8%.[701]

[699] KA-W, KM, AOK, Op. 46.488 Repartition und weitere Behandlung der für den 22. Oktober und 5. November 1917. Einberufenen bh. Dienstpflichtigen, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 16. oktobar 1917.

[700] ABH, Priv. Reg. 134, 1918. Ove podatke Sarkotić je kasnije korigovao. Uporedi: E. Redžić, Bosanskohercegovačke jedinice..., 208.

[701] KA-W, KM, AOK, Op. 45.368. Einberufung BH Dienstpflichtige GJg. 1897., 1998., 1999. K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 30. novembar 1917.

U decembru 1917. potrebe za vojnim obveznicima u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji su iznosile 4.000 osoba. S obzirom na nužnost odgovarajuće zaštite obale, održanje sigurnosti u unutrašnjosti zemlje i omogućavanje bolje obuke, potreba za ovim personalom je označena hitnom. U Dalmaciji su za aprovizaciju stanovništva uspostavljene ribarske stanice, u koje su raspoređene ribarske čete i to u obalskom pojasu sjeverne Dalmacije čete br. I-X, u južnoj Dalmaciji, br. XI i u ratnoj luci Kotor br. XII. Ribarske čete je trebalo organizovati i opremiti kao formacije za zaštitu obalskog pojasa. One su, također, mogle biti iskorištene za zaštitu ostrva i obalskog pojasa i tada su bile podređene nadležnoj komandi obalskog odsjeka. Disciplinovanje i obuku ribarskih četa trebalo je intenzivirati, posebno u periodu kada se zbog vremenskih uvjeta nisu mogli baviti ribarenjem.[702]

Prilike u pozadini 1917. godine. Problem ishrane stanovništva

Sušna i nerodna 1916. je imala krupne posljedice na događaje u Bosni i Hercegovini tokom 1917. godine. Nastupila je glad, posebno kod gradskog stanovništva, u pasivnim krajevima i kod seoskog, pa su zabilježeni brojni slučajevi umiranja od gladi, naročito među djecom i starcima.[703]

U proljeće 1917. izvještaji okružnih predstojnika i Policijske direkcije Zemaljskoj vladi u Sarajevu su govorili o teškoj situaciji u zemlji zbog loše ishrane stanovništva. Vladini izvještaji za mart i april 1917. prikazivali su poraznu sliku. Posebno su teško bili pogođeni sarajevski, travnički i mostarski okrug. Prema izvještajima okružnih predstojnika iz ovih okruga, situacija sa ishranom stanovništva u rano proljeće je bila očajna i jedino rano prispijevanje povrća i divljih zeljastih biljaka su donosili izvjesnu nadu u poboljšanje ishrane. Minimum sljedovanja koji je Zemaljska vlada propisala nije bio dovoljan za ishranu, a čak se ni on nije mogao osigurati. Kao neposredna posljedica ovakve situacije je bila depresija i ratna iznurenost. Više okružnih predstojnika je izvještavalo o nepouzdanom držanju seoskih starješina (knezova i muhtara) prilikom rekvizicije za vojsku. I držanje svećenika je, također, označeno nepouzdanim, što se posebno odnosilo na franjevce, koji su podsticali stanovništvo da ne predaje žito, a i sami ga prikrivali. Da bi se situacija bar djelimično popravila, general Sarkotić je zamolio ministra da kod ugarske vlade isposluje žito za ishranu stanovništva i za sjetvu.[704]

---

[702] KA-W, KM, AOK, Op. 48.778, Komandujući general za BHD Vrhovnoj komandi armije, Sarajevo, 12. decembar 1917.
[703] ABH, ZMF, BH Präs., 1917., 440. Uporedi: H. Kapidžić, Austro-ugarska politika..., 20.
[704] ABH, ZMF, BH Präs., 1917., 573.

Tokom 1917. godine godine stanje u prehrani bosanskohercegovačkog stanovništva se toliko pogoršalo da im je egzistencija bila u potpunosti ugrožena. Zbog visokog snijega je doprema namirnica, i onako suviše mala, bila otežana. General Sarkotić je smatrao da je situacija krajnje ozbiljna. Na njegov hitan apel za dopremu namirnica, ugarski ministar privrede se pravdao transportnim teškoćama. Krajem februara 1917. žandarmerija je javljala o više smrtnih slučajeva od gladi. U istočnobosanskim srezovima, posebno u Rogatici, Foči, Čajniču, Višegradu, Gacku i Trebinju bila je teška situacija. Zbog stalne pothranjenosti, među stanovništvom je zavladala opća slabost i depresija.[705]

Dok je situacija u snabdijevanju jugoistočnih oblasti zemlje bila podnošljiva, u području Jeleča, u dolini Sutjeske i u oblasti Čelebića i Vikoča je vladala glad. Na molbu okružnih predstojnika i komandi žandarmerijskih vodova da se stanovništvu ovih krajeva pomogne, general Sarkotić je naredio da se komisijski konstatuje koliko je potrebno mliječnih krava (ili koza i ovaca), podijeliti najsiromašnijem stanovništvu. Obraćajući se 15. marta šefu careve vojne kancelarije Martereru, Sakotić je molio za hitno slanje brašna civilnom stanovništvu, jer su dnevno 3-4 osobe umirale od gladi. Od 11,5 kg brašna, koliko je bilo predviđeno, u Foči je podijeljeno samo po 6 kg. Sarkotić je smatrao da će, ukoliko hitno ne dođe pomoć, za jedan mjesec polovina stanovništva umrijeti od gladi.[706]

Takvo stanje je loše djelovalo na disciplinu i javni moral, pa je bilo sve više slučajeva ratnog profiterstva. Tokom maja broj smrtnih slučajeva se, zbog pothranjenosti, sve više uvećavao. Ponovna žega i suša imale su teške posljedice za ljetinu i situacija se stalno pogoršavala. Stanovništvo je samo djelimično preduzelo mjere samopomoći i to, prije svih, pravoslavci. Muslimani i katolici su pali u apatiju, očekujući od Zemaljske vlade da preduzme mjere za pružanje pomoći. Da bi se osigurala prehrana stanovništva, Zemaljska vlada BiH je preduzela opsežne mjere, dijelom i bezobzirne rekvizicije, što je izazivalo veliko ogorčenje jednog dijela stanovništva. Preniska cijena za rekviriranu robu je proizvođačima nanijela velike gubitke. General Sarkotić je u unutrašnjosti zemlje pokušao bolje organizovati podjelu namirnica, nastojeći da se izbjegne strogost. Sljedovanje namirnica je bilo malo i dalje se stalno smanjivalo. Manja doprema iz Ugarske, 4 do 6 vagona dnevno, gotovo u cjelosti je završavala u Hercegovini, gdje je situacija postala kritična. Dnevna potreba za hranom je iznosila oko 25 vagona. Međutim, sve intervencije generala Sarkotića su ostale bezuspješne. Kada je iz fočanskog, a uskoro i iz drugih srezova javljeno o brojnim smrtnim slučajevima od gladi, general Sarkotić se obratio svim nadležnim mjestima za pomoć, tvrdeći da se Bosna nalazi na izdisaju. Intervencije iz zemaljskih rezervi i rekvizicije više nisu mogle pomoći, jer u cijeloj zemlji više nije bilo rezervi. Vrhovna komanda armije, K.u.k. Ministarstvo rata i zajednički Ured za prehranu objašnjavali su da nisu u mogućnosti pomoći, ali su ipak intervenisali kod ugarske vlade. Konačno, 4. decembra

[705] S. Klein, Freiherr Sarkotić..., 170.

[706] KA-W, MK SM, 1-3/136, Pismo generala Sarkotića šefu careve vojne kancelarije Martereru, 7. maj 1917.

1917. Zemaljska vlada BiH je od Vojne uprave mogla računati na pomoć od 90 vagona brašna, uz isporuku od tri vagona dnevno.[707]

Kao što je Sarkotić očekivao, uskoro je došlo do krijumčarenja namirnica. Dalmacija, sa nešto preko 500.000 stanovnika, primila je do kraja septembra 1916. za izdržavanje preko 116 miliona kruna, dok su Bosna i Hercegovina i Hrvatska sa po preko 2 miliona stanovnika dobile po 80 miliona. Budući da je stanovništvo u Dalmaciji raspolagalo većom količinom novca, uskoro je došlo do krijumčarenja. Jedan vagon brašna, koji je u Ugarskoj plaćan 5000 kruna, u Dalmaciji se prodavao za 180.000-200.000. Uprkos kontroli žandarmerije i finansijske straže, ovu pojavu je bilo teško suzbiti.[708]

U ove poslove bile su umiješane mnoge ugledne osobe, što je pokazalo hapšenje jednog direktora, apotekara i jednog pukovnika zbog povećanja cijena, prekršaja zabrane izvoza i prevare.[709]

Kako se kriza širila na cijeli prostor Monarhije, a da bi se toj pojavi stalo u kraj, car Karlo je u februaru 1917. dao nalog da se u Beču uspostavi Odbor za prehranu. Predsjedanje je preuzeo general-major Ottokar Landwer, a među članovima su se nalazila oba predsjednika ministarstava te general Sarkotić. Ta je institucija trebala biti nadležni posrednik za prehranu između vojske i stanovništva, odnosno između vojnih i civilnih službenih mjesta u pregovorima sa stranim državama. Sve do osnivanja ovog tijela, jedinstvenog rješavanja problema ishrane nije bilo. General Landwer je pokušao uvjeriti Nijemce i Mađare u ozbiljnost situacije u Bosni i Hercegovini, nastojeći da od njih dobije pomoć. Na ukaz cara Karla, general Landwer se uputio u Bosnu i na licu mjesta se upoznao sa situacijom. Od ukupnog bosanskohercegovačkog stanovništva gradsko stanovništvo činilo je 211.000 osoba. Dok je u drugim mjestima Monarhije seosko stanovništvo najbolje živjelo u Bosni i Hercegovini je, zbog neproduktivnosti, bio obrnut slučaj. Prema strogo regulisanim odredbama potrošnje, seosko stanovništvo je po osobi primalo 240 gr brašna dnevno, a gradsko samo 200 grama. U praksi je seosko stanovništvo živjelo od polovine, pa čak i četvrtine propisane količine, dok je gradsko stanovništvo dobijalo najmanji mogući dio. Osim toga problem su predstavljale i transportne teškoće, jer je u mjesta koja su bila udaljena od pruga bilo teško dostaviti namirnice, budući da su bosanski konji u najvećem broju bili rekvirirani za potrebe armije na frontu. Seljaci su bili primorani da koriste volove za transport. Samo u tuzlanskom, banjalučkom, travničkom i bihaćkom okrugu stanovništvo se dijelom moglo prehraniti. Nakon uvida u situaciju general Landwer je zaključio da je u brdskim krajevima stanovništvo gladno i da mu hitno treba pomoći.[710]

---

[707] S. Klein, Freiherr Sarkotić..., 172.

[708] ABH, ZMF, BH Präs., 1917., 345. Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 20. februar 1917.

[709] ABH, ZMF, BH Präs., 1917., 388. Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 8. april 1917.

[710] Landwer Ottokar, Hunger. Die Erschöpfungsjahre der Mittelmächte 1917./1918., Zürich-Leipzig-Wien, 1931., 58-59.

Odmah je preko Biroa zatražio 200 vagona kukuruza. Nakom intervencije kod ugarskog ministra Hadika, osigurana je dnevna isporuka 15 vagona žita.[711]

U Sarajevu je od 29. do 31. decembra 1917. godine, pod predsjedanjem generala Sarkotića, održana Konferencija o prehrani, na kojoj je učestvovalo 50 predstavnika i na kojoj je on izvijestio o stanju prehrane. Posebnu je teškoću predstavljala ishrana namještenika u vojnim pogonima, gdje su rezerve brašna bile dostatne samo za jednu sedmicu. Jedna vanredna isporuka iz Ugarske je, upravo pred slomom, spasila situaciju. Konačno je vojna uprava osigurala pomoć za mjesec dana, dnevnom dopremom od pet vagona žita. Zemaljska vlada u Sarajevu je osnovala Odbor za prehranu, u čiji su sastav ušla 54 predstavnika proizvođača i potrošača. To tijelo je imalo zadatak da bude u direktnom kontaktu sa svim nadležnim institucijama u Beču i Budimpešti. Molbe za pomoć u konzerviranju mesa su upućene i caru, ali uprkos svim mjerama, stanje prehrane bosanskohercegovačkog stanovništva je ostalo kritično.

Previsoke cijene i teškoće u snabdijevanju prouzrokovali su brojne prevare i prijestupe. Zbog toga se Zemaljska vlada BiH osjećala pozvanom da se umiješa u kupovinu konja i rekviziciju žita u Banjoj Luci. Uskoro su otkriveni i drugi brojni slučajevi prevara i zloupotreba dužnosti.[712]

Privredne teškoće imale su značajne posljedice na politički život u zemlji. Tokom 1917. došlo je do življih političkih previranja u Monarhiji, što je imalo posljedica i na previranja u Bosni i Hercegovini. Dugo trajanje rata, iscrpljenost širokih slojeva stanovništva i opasnost od revolucionarnih kretanja pod utjecajem zbivanja u Rusiji, prisilili su političke krugove Monarhije na popuštanje, pa je u pojedinim zemljama došlo do oživljavanja parlamentarnog života. Krajem maja 1917. sazvan je Bečki parlament, a nešto kasnije i Hrvatski sabor. Do izvjesnog olakšanja došlo je i zbog promjene na prijestolju, što je imalo izvjesnog utjecaja i na politička kretanja u Bosni i Hercegovini. Oživljavanju političkog života u zemlji je u najvećoj mjeri doprinijela rezolucija Jugoslavenskog kluba u Bečkom parlamentu od 30. maja 1917. o ujedinjenju jugoslavenskih zemalja Monarhije pod skiptrom Habsburga. Majska deklaracija je postavila pitanje ujedinjenja južnoslavenskih zemalja, što je bilo u suprotnosti sa zvaničnim stavovima austrijskih i ugarskih političara.[713]

Ideje koje je sadržavala Majska deklaracija su u srpskim političkim krugovima smatrane nepovoljnim, jer je bilo predviđeno stvaranje države na habsburškom jugu. Međutim, razvoj političke situacije u svijetu kao i odnosi među političkim grupacijama u emigraciji bili su nepovoljni za političku liniju Nikole Pašića i Radikalne stranke u Srbiji, jer je padom carizma u Rusiji i raspadom Ruskog fronta izgubljen njihov glavni oslonac vanjske politike. Zbog toga su bili primorani na kompromis. Na sastanku srbijanskih političkih stranaka i članova Jugoslavenskog odbora na Krfu postignut je dogovor o načinu uređenja buduće države. Krfskom deklaracijom,

[711] Ibidem, 152.
[712] S. Klein, Freiherr Sarkotić..., 174-175.
[713] H. Kapidžić, Austro-ugarska politika..., 24.

proklamovanom 20. jula 1917. godine, određeno je da će buduća država biti uređena kao unitaristička, parlamentarna monarhija pod imenom Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Istaknut je princip građanske i vjerske ravnopravnosti, uz izvjesnu samoupravu.[714]

Vojna disciplina i moralno-politička podobnost – faktor stabilnosti armije

Radi popune vojnih formacija na frontu, krajem 1917. godine preduzete su mjere da svi vojni obveznici koji su iz bilo kojih razloga izbjegli vojnu obavezu budu mobilisani. U tu svrhu je naredbom Zemaljske vlade od 24. decembra 1917. godine kod Policijske direkcije u Sarajevu uspostavljeno centralno mjesto za suzbijanje oslobađanja od vojne službe u Bosni i Hercegovini. U Naredbi upućenoj političkim organima, kao i žandarmerijskim krilima i komandantima vodova u zemlji, ukazano je na naređenje K.u.k. Ministarstva rata svim podređenim sudovima i vojnim organima da se evidencija o svim oslobađanjima od vojne službe dostavi centralnom mjestu za suzbijanje izbjegavanja vojne službe, Policijskoj direkciji u Sarajevu. Trebalo je prikupiti sve takve prijave, najčešće anonimne, provjeriti ih i postupiti prema rezultatima provjere.[715]

Protiv dezertera su preduzete i određene zakonske mjere. Tako je bilo predviđeno da: "...ko kao vojno lice pobjegne neprijatelju ili stranoj vlasti koja austrougarskoj Monarhiji prijeti ratom ili ko se za vrijeme rata ili za vrijeme opasnosti od rata ili za vrijeme unutrašnjih nemira bez prava lati oružja protiv Monarhije ili protiv neke vlasti koja je u savezu s njom, ili ko pomogne uhođenje ili na drugi način se stavi na raspolaganje neprijateljskoj vojsci, ili ko skrivi zločinstvo veleizdaje, biće dužan da zbog svoga djela zemaljskom eraru nadoknadi svu prouzrokovanu štetu. Trebalo je nadoknaditi ne samo posrednu ili neposrednu štetu izazvanu djelom, nego je trebalo da sud po slobodnoj procjeni, uvažavajući sve dokaze, presudi i primjernu nadoknadu za povredu zakona. Potraživanje nadoknade štete nije zastarijevalo za 3 godine. Da se zemaljskom eraru osigura potraživanje nadoknade štete, mogla se oduzeti pokretna i nepokretna imovina okrivljenih, ukoliko na osnovu vjerodostojnih činjenica bude potvrđena sumnja da je počinio krivično djelo. Okružni sud rješavao je o zapljeni na prijedlog državnog tužioca na sjednici trojice sudaca, a zaključak je trebalo objaviti u Službenim novinama. Ukoliko okrivljeni bude osuđen da nadoknadi štetu zemaljskom eraru, to potraživanje se podmirivalo iz zaplijenjene imovine. Potraživanje zemaljskog erara što se utvrdi presudom kaznenog i građanskog suda, ili nagodbom, moglo se podmiriti sudskom licitacijom iz zaplijenjene imovine, kao i sa prebijanjem

[714] Fuad Slipičević, Prvi svjetski rat..., 87-88.
[715] ABH, ZMF, BH Präs., 1917., 1.391. Neueprüfung der Enthobene, Zemaljska vlada BiH Policijskoj direkciji Sarajevo, 24. decembar 1917.

za pravo okrivljenog na naknadu od zemaljskog erara gdje bude predmet eksproprijacija njegove zaplijenjene imovine." Proglašenjem te Naredbe ukinut je Zakon od 7. i Naredba od 17. oktobra 1914. godine.[716]

Istovremeno, dok su se vršile provjere dotadašnjih oslobađanja od vojne službe, vršena je i kontrola vojnih "dušebrižnika", koji su imali posebno značajnu ulogu na frontu. Budući da su muslimanski vojni obveznici bili raspoređeni u raznim jedinicama, bataljonima, pukovima i divizijama, broj vojnih "dušebrižnika" bio je znatno veći nego kod drugih konfesija. Osim što se vodilo računa da se svakoj jedinici u kojoj se nalazi najmanje jedna četa muslimanskih vojnika dodijeli vojni "dušebrižnik", vodilo se računa i o njihovoj moralno-političkoj podobnosti i stručnosti.

Početkom 1917. godine K.u.k. Ministarstvo rata je željelo ustanoviti da li postojeći podaci o islamskim vjerskim funkcionerima ispunjavaju zakonske uvjete za imenovanje za vojnog imama. U tu svrhu je Zemaljskoj vladi BiH upućena molba da se dostave potrebni podaci, kao i izvještaj o njihovoj moralno-političkoj pouzdanosti i socijalnim odnosima.

U izvještaju Zemaljske vlade BiH od 3. marta 1917. godine, upućenom Zajedničkom ministarstvu finansija, saopćeno je da zakonske uvjete za vojne imame ispunjavaju: Salih Hadžibegić, praktikant šerijatske škole u Zenici, Muharem Kulenović, praktikant šerijatske škole u Sarajevu, Ibrahim Salešević-Borić, mualim iz Fojnice, Šaćir Iković, učitelj vjeronauke iz Sarajeva, Mehmed Kurt, učitelj vjeronauke iz Hrasnice, Hasan Alibašić, imam iz Sarajeva i Adem Kurbegović, učitelj vjeronauke iz Tuzle te Husejn Mašić, također, iz Tuzle. Posljednji imenovani je nakon završetka šerijatske sudske škole 1912. upisao studij prava na Univerzitetu u Zagrebu i pošto nije imao prava na oslobađanje od vojne obaveze, mobilisan je krajem 1916. i u martu 1917. godine upućen u jedinicu. S obzirom da nije vršio vjersku službu, njegovo imenovanje nije moglo biti sporno, jer su i drugi apsolventi šerijatske sudačke škole koji su se posvetili drugim građanskim pozivima (Muhamed Bašagić, Husejn ef. Kadić, Fehim ef. Osmanefendić, Asim Džino, Rašid Tvrtković...) imenovani za vojne imame.[717]

Na zahtjev vojnog muftije u Sarajevu, izvršeno je anuliranje za 7 imenovanih vojnih imama od strane Vojne komande u Mostaru, jer su njih sedmorica samo kraće vrijeme pohađali medresu i nisu posjedovali svjedočanstvo o položenom završnom ispitu. Istovremeno, dvojica koji su besprijekorno vršili svoju dužnost, Ali Mehmed Hadžić i Osman Zejnil smatrani dobrodošlim, i reisul-ulema je zahtijevao da obojica dobiju činove.[718]

---

[716] Naredba c. i kr. Zajedničkog ministarstva finansija od 24. oktobra 1917. o odgovaranju za štetu od izdajničkih djela, Odobrena Previšnjim rješenjem od 18. oktobra 1917., Glasnik zakona i naredbi..., 343-346.

[717] ABH, ZMF, 1917., 4.736, Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 20. mart 1917.

[718] ABH, ZMF, 1917., 16.936. Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 10. oktobar 1917.

Bosanskohercegovački vojni obveznici na frontu 1917. godine. Na Istočnom frontu

U sedmicama nakon pada carskog režima u proljeće 1917. godine Rusija je bila osuđena na neaktivnost; vojnici su dezertirali demoralisani austrougarsko-njemačkom propagandom, dok su kadrovi bili neorganizovani. Nakon prve reorganizacije privremene vlade 15. maja, ministar rata Kerenski je pokušavao vojnicima vratiti borbeni duh. Iako su saveznici smatrali da ruska vojska više nema snage za ofanzivu, pružili su joj još jednu priliku. U junu i julu 1917. godine na Istočnom frontu ruska vojska je pokušavala uložiti posljednji napor. Pod komandom generala Brusilova, koji je kao glavnokomandujući smijenio generala Aleksejeva, 23 ruske divizije su 1. juna izvršile napad na frontu dužine 40 km, prešle Zlotu Lipu i vršile pritisak u pravcu Lemberga. Već prvog dana uvečer više ruskih pukova je odbilo da nastavi ofanzivu. Narednog dana nisu intervenisale armijske rezerve. Od tada Istočni front nije više značio nikakvu snagu.[719]

Za vrijeme ruske ofanzive na Istočnom frontu 1. bosanskohercegovački puk je pretrpio velike gubitke 30. juna i 1. jula 1917. godine. Ujutro 29. juna počela je snažna ruska artiljerijska paljba, koja je s kraćim prekidima trajala do 1. jula. Izvidnice su utvrdile jaču koncentraciju ruskih snaga. Rano ujutro 1. jula austrougarska artiljerija je bila izložena snažnim napadima granatama sa gasnim punjenjem. Zatim su Rusi krenuli u napad, zauzimajući prednje linije koje je 81. puk predao bez otpora. Jako utvrđeni rovovi su bili uništeni, ljudstvo je dijelom stradalo u artiljerijskim napadima, a dijelom je iznenađeno u skloništu, gdje su Rusi ubacili bombe.[720]

Pokušavajući da se spoji sa II bataljonom 1. bh. puka, IV bataljon je izvršio prodor do ivice šume kod Koniuchyja gdje je trebao zadržati položaje dok njemački 173. puk izvrši protivnapad jugozapadno. Budući da je napad njemačkog puka kasnio, Rusi su uspjeli u potpunosti opkoliti 1. bosanskohercegovački puk. Napad Rusa u ranim jutarnjim satima izazvao je velike gubitke. Nakon katastrofe, ostaci puka su prikupljeni kod Rude Brodske. Vrijeme do 20. septembra je iskorišteno da se puk popuni novim ljudstvom koje je odmah uvježbavano. Između 20. i 23. septembra puk, raspoređen na Italijanski front, prebačen je preko Stryja, Miskolezza, Budimpešte, duž Plateensea do Mt. S. Gabriele, gdje je raspoređen kao rezerva. Dva dana kasnije je upućen u dolinu Vipave, a zatim na Bajnški plato.[721]

Sredinom januara 1917. godine 3. bosanskohercegovački puk je premješten u Sedmograđe, u gradić Tölgyes, na tromeđi Bukovine, Rumunije i Ugarske. Sukobi su oslabili tako da su borbe vođene samo sporadično.[722]

---

[719] P. Renouvin, Evropska kriza..., 389-390.
[720] Die Eisern Bosniaken..., 28-30.
[721] Ibidem, 37. Uporedi: Prva bh. pukovnija kod Konjuhyja, Sarajevski list, br. 248, 13. oktobar 1917., 3.
[722] P. Blašković, Sa Bošnjacima..., 329-330.

Iz ovog najmirnijeg položaja koji je zauzimao u toku rata, puk je krajem augusta upućen u Bukovinu. Nakon toga je premješten u veliko rumunsko selo Kuczurmare, a zatim u selo Kamjenka na rijeci Seret. Tu su dva bataljona raspoređena na položaje, dok se jedan nalazio u rezervi. U novim položajima borbeno djelovanje je bilo minimalno, na položaju se malo pucalo pa su gubici bili neznatni.[723]

Šestog oktobra 1917. započela je posljednja bitka na ruskom ratištu u kojoj je učestvovao 3. bosanskohercegovački puk i u njoj su stradale dvije čete. Nakon zaključenja primirja, 3. bh. puk je raspoređen u rezervu i smješten u sela Baince, Klimoutz i Bahrinestieotri. Tu je počeo izlaziti humoristički, poučni i zabavni list 3. bosanskohercegovačkog puka *Lacman*,[724] u kojem je izašla i abeceda pisanim i štampanim slovima, pa su mnogi Bosanci u rovu učili pisati.

Na Italijanskom frontu 1917. godine

I pored toga što je plan Antante predviđao istovremenu ofanzivu na svim ratištima, italijanska vojska je tek sredinom maja počela ofanzivu na Soči, u trenutku kada je francuska ofanziva već pretrpjela neuspeh. U 10. i 11. sočanskoj bici italijanske snage su do kraja augusta zauzele Bajnški plato i čvrsto stale na lijevu obalu Soče, od Boveca do Jadranskog mora. Austrougarska grupa armija (I i II sočanska armija) generala Svetozara Borojevića, koja je na desnoj obali Soče držala jedino mostobran kod Tolmina, našla se u nepovoljnoj operativnoj situaciji: položaji su u taktičko-topografskom pogledu bili nepogodni za odbranu, trupe iscrpljene, moralno potresene i nesposobne za nove iznuravajuće defanzivne bitke, front razvučen, a rezerve gotovo da nje ni bilo. Proboji italijanskih armija u pravcu Ljubljane i Trsta, koji bi se u takvoj situaciji, vjerovatno uspješno razvijali, doveli bi do potpunog sloma cijelog austrougarskog fronta na Soči, što bi odlučno utjecalo na daljnji tok rata.[725]

Sredinom marta 1917. godine 2. bosanskohercegovački puk je premješten u Dolomite, i to I i II bataljon u Vigo de Fassa, III bataljon u Predazzo i IV sa štabom puka u Moenu. Na tim položajima, bosanskohercegovački bataljoni nisu učestvovali u vojnim operacijama jer su jedinice koje su gubile položaje iz počasti bosanskohercegovačkom puku same korigovale izgubljene pozicije. Krajem augusta 1917. njemačke jedinice su zamijenile bosanskohercegovački puk, a on je prebačen na Sočanski front.[726]

[723] Ibidem, 339

[724] Ibidem, 350. Od iskrivljene njemačke riječi *Landsmann* - zemljak.

[725] P. Tomac, Prvi svetski rat..., 475-480.

[726] S. Gandini, 2. BH IR..., 58

U septembru 1917. godine na Italijanskom frontu, na Carzanu, odigrala se jedna od najkuriozitetnijih bitaka Prvog svjetskog rata. Izgledi na osvajanje položaja u južnom Tirolu i time mogućnost ugrožavanja cijelog odbrambenog sistema austrougarske armije ponukali su italijanski Generalštab da prihvati ponudu jednog oficira koji se nalazio u sastavu I bosanskohercegovačkog bataljona, da izdajom omogući Italijanima zauzimanje položaja. Natporučnik u rezervi, doktor filozofije, profesor marksizma iz Maribora Ljudevit Pivko je po svaku cijenu želio učiniti historijsko djelo. U novembru 1916. godine uključen je u sastav V bataljona 1. bh. puka na sektor Kaverna, uz potok Maso. Već u toku proljeća okupio je među oficirima, uglavnom Česima, grupu zavjerenika.[727] Dva puta je Pivko pokušavao prebjeći Italijanima, tražeći vezu s njima, ali je oba puta upao u njihovu vatru, pa se povukao. Konačno je odustao od ideje da kao nepoznat dezerter promijeni linije. Ako on stupi u akciju, cijela Monarhija trebala je zadrhtati, trebalo je da se cijeli Jugozapadni front raspadne.[728]

U proljeće 1917. bataljon je prebačen na carzanski odsjek, gdje su u toku maja i juna načinjeni novi nacrti, pri čemu su u prikupljanju podataka i izradi skica učestvovali oficiri i podoficiri.[729]

Pivkove zavjereničke planove podržali su češki oficiri i podoficiri koji su se nalazili u istoj četi. Ni jedan bosanskohercegovački vojnik nije učestvovao u ovoj zavjeri. Po planu natporučnika Pivka trebalo je da se noćnoj straži bosanskohercegovačkih vojnika u piće stave tablete za spavanje, odvuče rezervna municija i zauzme telefonska stanica.[730]

Cijela operacija je trebala početi 17. septembra u 23.00 sata. U Carzanskoj dolini i u području između Val Sugana do Bassana 40 000 italijanskih vojnika je čekalo signal za prodor. Istovremeno, na položajima bosanskohercegovačkog bataljona vladao je mir. Opijum za 100 litara tečnosti stavljen u kafu i rakiju, već je počeo djelovati. Pivkovi saučesnici su isključili jaku struju u preprekama i onesposobili reflektore. Dužinom jednog kilometra Jugozapadnog fronta je nastala pukotina, kroz koju su zavjerenici trebali prihvatiti italijanske udarne jedinice i u dvanaest kolona povesti kroz položaje opijenih bosanskohercegovačkih vojnika.[731]

Češki zavjerenici su prešli kod Italijana i sa nekoliko podoficira ih doveli do vlastitih redova. Tri straže sa oko 50 ljudi bile su zarobljene ili ubijene. Italijani su prodrli sa istoka, juga i zapada i jedino je bilo moguće povlačenje prema sjeveru. Međutim, u tom slučaju bi IV bataljon i mostobran Mentrate bili odsječeni. Izgledalo je nemoguće zaustaviti Italijane, a veze sa V bataljonom 1. bh. puka su bile prekinute.

---

[727] I. Pust, Das steinernde Front..., 164-165.
[728] Ibidem, 166.
[729] Ibidem, 171.
[730] B. Hrabak, Jugoslovenski zarobljenici..., 23-24.
[731] I. Pust, Das steinernde Front..., 173-174.

Još jednom su vojnici poručnika Knotta pretražili skladište i pronašli signalni pištolj sa dvije signalne rakete i nešto municije. Nakon što su ispaljene dvije rakete alarmirana je artiljerija u cijeloj oblasti Val Sugana. Istovremeno je IV bataljon, koji se nalazio na krilu, nakon što je primijetio da su veze prekinute, poslao izviđačku patrolu koja je utvrdila prisustvo italijanske vojske.[732]

Iako nadmoćniji, Italijani se nisu oduprli koncentričnom napadu bosanskohercegovačkih jedinica, čiju malu snagu nisu ni naslućivali, pa su se počeli povlačiti prema Carzanu. Obuzet nepovjerenjem, italijanski zapovjednik naredio je da se zarobi poručnik Pivko, lišavajući se usluge čovjeka koji je dobro poznavao kraj, što je ubrzalo rasplet. Na svojim položajima bosanskohercegovački vojnici bili su na kraju snaga. U takvoj situaciji, jedna se izvidnica uspjela probiti do njemačkih jedinica, koje su je snabdjele municijom. Nakon svanuća sudbina napadača bila je zapečaćena. U borbe se uključila austrijska artiljerija, a pojačana je vatra sa mostobrana Mentrate. Uz velike gubitke samo dijelovi italijanskih jedinica su se uspjeli vratiti na polazne položaje.

U borbama kod Carzana italijanske jedinice su imale 364 mrtva (4 oficira, 360 vojnika) i 13 zarobljenih oficira (od kojih 5 ranjenih) i 536 zarobljenih vojnika, od kojih su 132 bila ranjena. U vlastitim redovima zabilježeni su gubici od jednog mrtvog oficira i 32 vojnika, 5 ranjenih oficira i 91 vojnik, dok su 4 oficira i 183 vojnika nestala ili su zarobljena. U borbama su Italijani zaplijenili 180 pušaka i jedan ruski mitraljez, a austrougarske i njemačke trupe su zaplijenile 2 mitraljeza, 560 pušaka i veliku količinu ratnog materijala.[733]

Nakon neuspjeha akcije u koju su Italijani polagali velike nade i sam Pivko je optužen za izdaju, ali je istraga italijanskog ratnog suda u Veroni potvrdila da su njegove namjere izdaje "bile iskrene". Četiri dana nakon prelaska Italijanima, carzanski zavjerenici su preko Pivka trebali biti angažovani u novom poduhvatu u Suganskoj dolini, a od njega samog zatraženo je da najhitnije izradi projekt za proboj prednjih linija uz potok Maso. Uskoro je formiran *Pivkov odred*, koji je dobio zelenkastu italijansku uniformu. Pripadnici odreda su se skupili u Veroni, gdje su mirovali do sredine oktobra izvodeći gimnastičke vježbe i sportska takmičenja, a nešto kasnije počela je njihova obuka za obavještajno-izvidničku službu. Cilj je bio da se odred organizuje u pojačane izvidnice od oficira i podoficira i 8-10 vojnika koji bi lako prelazili sa položaja na položaj, nastojeći da dođu u dodir sa ljudstvom iz rovova vojnih snaga Monarhije, da bi se preko zemljaka informisali o prilikama u vojsci i u pozadini, i da ih pozivaju na dezerterstvo, pa bi se tako jedinice kao nepouzdane povlačile sa fronta.[734]

U austrougarskoj Vrhovnoj komandi pojavila se ideja da se iz krize može izaći jedino ofanzivnim dejstvima. Međutim, pošto su austrougarski vojni potencijali bili nedovoljni,

---

[732] W. Schachinger, Bošnjaci dolaze..., 167.
[733] Ibidem, 169-170.
[734] B. Hrabak, Jugoslovenski zarobljenici..., 23.

italijanske snage su se na desnu obalu Soče mogle jedino odbaciti uz njemačku pomoć energičnim napadom na gornjem toku rijeke, gde je italijanski raspored bio najslabiji. Njemačka Vrhovna komanda, svjesna nastale opasnosti, složila se s planom austrougarske Vrhovne komande, stavljajući joj na raspolaganje 7 divizija i znatan dio artiljerije, naročito teške. Nakon brižljivih priprema jedinica za planinski rat, austro-njemačke snage su 24. oktobra ujutro, poslije snažnog artiljerijskog prepada, pretežno gasnim zrnima, prešle iz tolminskog mostobrana u napad, po kišnom i maglovitom vremenu prodrle u italijanske položaje i preko Kobarida, dalje u gornji dio doline rijeke Natizone.[735]

Prema planu Vojne komande 14. armije namjera je bila odbaciti italijanske snage do iza Tagliamenta, a kao prvi cilj je označena namjera da se u neprekidnim borbama dostigne linija Canin-Pta di Maggiore-Mt. Mia-Matajur-Mt. Martino (kapela 965). U ostvarenju zacrtanog plana, 1. bh. puk koji se nalazio u okviru 50. pješadijske divizije, u čijem sastavu su se nalazile raspoređene 3 brdske brigade u oblasti Mrzlog vrha, trebala je odbaciti italijanske snage sjeverno od Soče, a daljnjim prodorom na njenu južnu obalu omogućiti prodor 12. pješadijske divizije u pravcu Mt. Majur. Glavni zadatak dobile su jedinice 15. brdske divizije, 1. bosanskohercegovački puk i II bataljon 18. pješadijskog puka.

Bosanskohercegovački puk je u podnožje Mrzlog vrha stigao 23. oktobra. Narednog dana u zoru su počele prve borbe. Nakon napada austrougarske artiljerije gasnim granatama, izostao je odgovor sa italijanske strane. Zatim su nakon kraće pauze uslijedili ponovo snažni artiljerijski napadi na italijanske položaje, skladišta municije, rezervne puteve i tranšeje, pojačani djelovanjem minobacača, što je iskoristila pješadija da se pripremi za napad. U 7.00 ujutro, 1. bosanskohercegovački puk je stigao na polazne položaje i pripremio se za napad na prve italijanske linije ispunjene dimom i prašinom od djelovanja artiljerije, što je omogućilo da se italijanskim položajima priđe na rastojanje od 50 do 100 metara. U 8.00 bosanskohercegovački vojnici su iskočili iz rovova, bacili ručne granate i izvršili prodor u prve linije, ne nailazeći na jači otpor, a uskoro je i druga linija bila zauzeta. Prodor je nastavljen sve do ušća Soče, nailazeći uz put na ostavljene italijanske komore i vučne životinje, pa je uskoro komora bosanskohercegovačkih jedinica bila dobro popunjena mitraljezima, puškama i municijom, ali i stvarima koje vojnici nisu godinama vidjeli – čokoladom, bijelim hljebom, cigaretama, odjećom i obućom.[736]

Komanda 1. bosanskohercegovačkog puka je uskoro stupila u vezu sa II bataljonom 18. pješadijskog puka, s ciljem da omogući prodor 12. pješadijske divizije. U sastavu 50. pješadijske divizije 1. bosanskohercegovački puk izvršio je prodor u pravcu Volarja, gdje su na tri mjesta probili italijanske položaje i prodrli duboko u pozadinu njihovih jedinica. Tog dana, u prvom redu zahvaljujući 1. bosanskohercegovačkom puku, zarobljeno je 7.000 Italijana i 90 topova.[737]

[735] P. Tomac, Prvi svetski rat..., 507-513.
[736] KA-W, Nachlass Otto Wiesinger, Nr 11. Der Anteil des bh IR 1 am Siege von Karfreit, 14-15.
[737] Ibidem, 19.

Narednog dana su zauzeti svi važniji položaji koje su Italijani još držali. Jedno odjeljenje iz sastava 1. bosanskohercegovačkog puka zauzelo je vis St. Volario, a jedno mitraljesko i jedno pješadijsko odjeljenje važan vis Mt. Mia. Italijani su velikim pojačanjem pokušali da odbace njemačke trupe od doline Natizone do Mt. Mie. Napad II bataljona 1. bosanskohercegovačkog puka sa Mt. Mie preko kote 1.228 na bok i pozadinu je prisilio italijanske trupe da, uprkos nadmoćnosti, odustanu od napada i da se počnu povlačiti. Time je omogućeno daljnje napredovanje 12. pješadijske divizije. Rezultat 12. sočanske bitke je bio da je za 4 dana probijen front u dužini od 160 km, uništene 2 italijanske armije i zarobljeno 60.000 vojnika, 500 topova, a italijanska vojska se spasila povlačenjem preko Tagliamenta.[738]

Do 26. oktobra austro-njemačke snage su od Boveca do Tolmina probile odbranu italijanske II armije na cjeloj dubini, a general Cadorna je bio prinuđen da 27. oktobra izvlači italijanske snage (II i III armija i Carnijska grupa) iza Tagliamenta da bi izbjegao njihovo potpuno uništenje. Proboj kod Kobarida prerastao je u veliku ofanzivu. Italijanske snage povlačile su se na cijelom frontu. Od 2. do 5. novembra austro-njemačke snage su forsirale Tagliamento i do 11. novembra izbile na rijeku Piavu.[739]

U okviru ofanzive austrougarskih i njemačkih vojnih snaga važna uloga pripala je IV bataljonu 4. bosanskohercegovačkog pješadijskog puka, koji je 28. oktobra dobio naređenje zapovjednika 38. pješadijske brigade u čijem se sastavu nalazio, da narednog dana u 4.30 ujutro izvrši prodor do Roncisa na Tagliamentu i tamo zauzme željeznički most.[740] Sam most je bio dug 400 metara, polusrušen, samo se na lijevoj strani nalazio put širine 1 m, koji se mogao koristiti. Ličio je na tunel u kojem je dovoljno postaviti jedan mitraljez na njegovom kraju da spriječi napredovanje većih jedinica. Svi pokušaji prelaska preko rijeke, uprkos naporima III bataljona 2. bosanskohercegovačkog puka, kao i tehničkih vodova II/7 i IV/4, ostali su bezuspješni. Komandant 55. pješadijske divizije je 2. novembra u podne izdao naredbu da IV bataljon 30. puka uspostavi prvi improvizovani most, a u 18 sati je trebalo izdati naređenje za napad i IV bataljon 4. bosanskohercegovačkog puka prvi je trebao da preko improvizovanog mosta stupi na drugu stranu obale.[741]

Uprkos stalnom djelovanju italijanske artiljerije, ljestve za prijelaz bile su gotove u 18.30 i odmah se krenulo u akciju. Jedan po jedan kretali su se bosanskohercegovački vojnici preko labavog prijelaza, praćeni snažnom italijanskom vatrom. Pojedinačno, udarne grupe su pojačavane, padalo je sve više granata i uskoro su Italijani na mostu bili razoružani. Oko 800 koraka iza stražarnica nalazila se prethodnica Italijana koja je u trenutku bila savladana. Istog

[738] Ibidem, 25.

[739] P. Tomac, Prvi svetski rat..., 513-520.

[740] Oberst Eugen Redl, Die Tagliamentoforcierung bei Cornino und das Baon IV/bh 4, Wissenschaftliche Technische Mitteilungen, Wien, 1924., 158-159.

[741] Ibidem, 164-166.

trenutka odjeknula je snažna vatra na prethodnicu. Jedna italijanska udarna grupa iz Aduinsa dobila je zadatak da snage koje su prešle preko mosta odbaci nazad i očisti zapadnu obalu. Pred četom su se nalazile premoćne, desetostruko brojnije italijanske snage, sa 30-40 mitraljeza. U ponoć, sa svih linija fronta su dolazile vijesti da je teško sačuvati položaje jer su gubici bili sve veći, pa je u borbu uključeno svo raspoloživo ljudstvo, tehnički vodovi, posluga oficira, kuhari.[742]

U 2 sata poslije ponoći, stigla je vijest na tipičan bosanski način. Trubač 16. čete, na konju zaplijenjenom u Flagogni, probio se kroz italijanske položaje i prenio vijest natporučniku Steinu da je 16. četa, koja se bila odvojila od bataljona, nailazeći na manji otpor prodrla do Flagogne, izvršila prepad na jednu bateriju i zarobila je. Nakon toga, zauzela je kote 733 i 846 te stupila u borbu s jačim italijanskim snagama. Kako nije dolazilo pojačanje ujutro se morala povući, držeći pod paljbom dva italijanska bataljona koja su se nalazila na visu. Kada je dobila kao pojačanje dvije čete 2. bosanskohercegovačkog puka, Italijani su bili razbijeni.

Oko 6.00 sati ujutro prodor na lijevom krilu do puta je uspio. Slabljenje desnog krila ugrozilo je položaje Italijana, koji su brzo odustali od borbe i razbježali se po okolnim vinogradima. Natporučnik Stein je sa jednom četom uspio spriječiti miniranje željezničkog mosta i stanice Colle, tako što su do zore držali italijanske jedinice pod vatrom, a nakon dolaska jednog voda 15. čete je izvršen napad. Ratni plijen je bio ogroman – zaplijenjeno je 27 vagona ratnog materijala.

Preko mosta na Tagliamentu su jedna za drugom prelazile divizije prema Piavi, najprije 55. i 22. divizija, 12. njemačka divizija, dijelovi bavarske lovačke divizije, a zatim duge komore i artiljerijske kolone. Četvrti bosanskohercegovački bataljon je ojačan još jednom jedinicom. Na konjima zaplijenjene italijanske baterije sjedili su ponosni Bosanci, a za topove su dobili 2 artiljerijska oficira i posadu.

Ishod bitke kod Tagliamenta je bio preko 2.500 zarobljenih Italijana, kao i ratni plijen od 10 topova, brojnih mitraljeza, 8 auta, oko 150 konja i mnoštvo ratnog materijala. Zapovjednik korpusa je uputio pohvale IV bosanskohercegovačkom bataljonu riječima: "Vi ste našoj ofanzivi dali svježi zamah..." [743]

Istovremeno se italijanska IV armija morala povući na nove položaje u gornjem toku Piave i Trenta. Pošto nisu uspjeli pokušaji da se forsira Piava i proširi ofanziva preko rijeke Brente prema rijeci Adiđi, kao i ofanziva iz južnog Tirola u sjeverni bok italijanske odbrane, austro--njemačke snage su krajem novembra obustavile operaciju na Italijanskom frontu. Njemačke divizije su hitno upućene na Zapadni front, gdje se pripremala odlučna ofanziva. Uz pomoć 6 francuskih i 5 britanskih divizija, koje su nakon proboja kod Kobarida pod komandom generala Focha sa Zapadnog fronta upućene u Italiju, teško poražena italijanska vojska je na Piavi i prema

[742] Ibidem, 167-168.
[743] Ibidem, 169-170.

Tirolu uspjela stabilisati front i dalje vezati jake austrougarske snage. Na Italijanskom frontu je ponovo otpočeo pozicioni rat.[744]

Ofanziva koju su zajednički počele njemačke i austrougarske jedinice kod Boveca i Tolmina dovela je do prodora u ravnicu Bassana. Sredinom decembra 1917. godine 1. austrougarski korpus je dobio naređenje da savlada jako utvrđeni masiv Monte Grappa. Drugi bosanskohercegovački puk je zaposjeo položaje na Monte Ascolone i Monte Pertica, dva visa na preko 1.500 m. Utvrditi položaje je bilo gotovo nemoguće, jer je sa Monte Grappe i sa Costona neprekidno djelovala italijanska artiljerija. Iskopani su, samo djelimično, rovovi dubine 60 cm, u kojima se moglo uspraviti samo noću. Faktički bez borbe, puk je pretrpio velike gubitke. Krajem 1917. godine pokazalo se kolike je gubitke puk imao na ovim položajima, jer su čete u prosjeku brojale po 145 osoba.[745]

Prvi, drugi i treći bosanskohercegovački lovački bataljoni su se 1917. godine nalazili u sastavu 47. pješadijske divizije na položajima u Albaniji, učestvujući uglavnom u pozicionim borbama.[764] Treći bosanskohercegovački lovački bataljon koji je raspoređen u sastav 1. pješadijske divizije, u toku 1917. učestvovao je za vrijeme jesenje ofanzive Centralnih sila od 28. oktobra do 1. novembra u borbama kod Cordroipo-Latisana, od 1. do 4. novembra u operacijama za prelazak preko Tagliamenta, od 5. do 10. novembra u potjeri do Piave, a tokom decembra 1917. u borbama u području Grappe.[747]

Četvrti bosanskohercegovački lovački bataljon, raspoređen u sastav 1. pješadijske divizije, nalazio se na Italijanskom frontu, gdje je od 24. do 27. oktobra 1917. učestvovao u 12. bici na Soči, zatim od 28. do 30. oktobra u borbama kod Codroipo-Latisana, a od 1. do 4. novembra u operacijama prijelaza preko Tagliamenta, zatim u potjeri do Piave. Tokom decembra 1917. godine 3. bosanskohercegovački lovački bataljon učestvovao je u borbama u području Grappe.[748]

Peti bosanskohercegovački lovački bataljon se od jula do oktobra 1917. godine nalazio u sastavu 71. pješadijske divizije na Istočnom frontu, gdje je učestvovao u borbama od 22. do 29. jula u toku rusko-rumunske ljetne ofanzive i u borbama na prilazu zapadnoj Moldaviji.[749]

Šesti bosanskohercegovački lovački bataljon se nalazio u sastavu 48. pješadijske divizije, na Italijanskom frontu, gdje je od 12. maja do 5. juna 1917. učestvovao u desetoj, od 18. augusta do 13. septembra u jedanaestoj, a od 24. do 27. oktobra u 12. bici na Soči. Od 1. do 4. novembra

[744] ÖULK,VI, 1917., 712-713. Prema podacima istražne komisije od 24. oktobra do 10. novembra 1917. italijanska vojska je imala 10.000 mrtvih, 30.000 ranjenih, 293.000 zarobljenih. Osim toga, u pozadini se rasulo 350.000 vojnika, tako da su Italijani izgubili 700.000, a sa oboljelim ukupno 800.000 vojnika. Izgubljeno je 3.150 topova i 1.732 minobacača, 300.000 pušaka... Uporedi: P. Tomac, Prvi svetski rat..., 524.

[745] S. Gandini, 2. BH IR..., 58.

[746] ÖULK 1914.-1918., Bd VII, Geschichte der öst.-ung. Heeres-körper, 169-170.

[747] Ibidem, 171.

[748] Ibidem, 228.

[749] Ibidem, 239.

je učestvovao u operacijama prijelaza preko Tagliamenta, a zatim u potjeri do Piave. Sredinom novembra 1917. godine učestvovao je u borbama na mostobranu Zenson.[750]

U 10. bici na Soči, 6. bosanskohercegovački lovački bataljon je na Italijanskom frontu u dolini Mihaly pretrpio velike gubitke. Pored nekoliko oficira bataljon je pretrpio velike gubitke u ostalom ljudstvu. Poginula su 44 vojnika, ranjeno 178, dok se 38 nalazilo u vojnoj bolnici, od kojih je 10 otrovano plinom. Nestala su 42 vojnika, od kojih su se dvojica kasnije vratila u jedinicu.[751]

Sedmi bosanskohercegovački pješadijski lovački bataljon se tokom 1917. nalazio u sastavu 47. pješadijske divizije i angažovan je na području Crne Gore i Albanije. Na položajima u Albaniji se zadržao do reorganizacije austrougarske armije u oktobru 1917. godine, kada je ušao u sastav novoformiranog 7. bh. puka.[752]

Osmi bosanskohercegovački pješadijski lovački bataljon se u toku 1917. nalazio u sastavu raznih divizija. Od jula do novembra se nalazio u sastavu 73. pješadijske divizije. U junu je raspoređen na Jugozapadni front gdje je u periodu od 19. do 29. juna učestvovao u borbama kod Ortigare, a od 18. augusta do 13. septembra u 11. bici na Soči.[753] U novembru 1917. godine, 8. bosanskohercegovački lovački bataljon je ušao u sastav 8. bosanskohercegovačkog puka.

Zbrinjavanje bosanskohercegovačkih ratnih vojnih invalida 1917. godine

Zbog povećanog broja ratnih vojnih invalida od početka 1917. godine kapaciteti Zavoda "Maria Stern" nisu mogli u potpunosti odgovoriti povećanim zahtjevima. Zbog toga je Vojna komanda Sarajevo dozvolila premještaj invalida u Zemaljsku bolnicu u Sarajevo kao i invalida čije su povrede zahtijevale hitan hirurški zahvat. Osim toga, planirano je osnivanje ortopedskog zavoda sa 200 kreveta, čiji bi se kapacitet sukcesivno povećao na 500. Do početka 1917. godine u zemlji je bilo registrovano ukupno 6.353 invalida. Međutim, do kraja rata, ova namjera nije bila ostvarena.[754]

Osnovna penzija ratnih vojnih invalida je iznosila 72 krune godišnje, na što je dolazio i dodatak za ranjavanje.[755] Zbog stalnog porasta cijena, morao se uskladiti i iznos penzija. Dok

[750] Ibidem, 173.
[751] KA-W, NFA, Gefechs-Bericht, 6 bh FJB, folio 9.
[752] ÖULK 1914.-1918., Bd VII, Geschichte der öst.-ung. Heeres-körper, 225.
[753] Ibidem, 240.
[754] ABH, ZMF, 1917., 19.342.
[755] KA-W, Chef des Ersatz-Wesen, 38 3/3, 20. mart 1917.

je u prvim godinama rata ona imala fiksni iznos, tokom 1918. godine na njenu visinu je utjecao i čin i vrsta bolesti. Osnovna penzija pješadinca je iznosila 96 kruna, a podoficira sa činom kaplara 192 krune. Na ovaj iznos je dolazio dodatak zavisan od vrste povrede, pa je pješadinac obolio od tuberkuloze primao penziju u iznosu od 288 kruna.[756]

Najvažniji događaj ne samo 1917. godine već i u cijelom ratu bilo je izbijanje Oktobarske socijalističke revolucije u Rusiji. Pod njenim je utjecajem u Evropi i širom svijeta pojačano revolucionarno vrenje izazvano nacionalnim pokretima, ratnim teškoćama i općim nezadovoljstvom. Drugi događaj koji je utjecao na daljnja događanja bio je ulazak SAD-a u rat.[757]

U strateško-operativnim okvirima nijedna od zaraćenih strana nije ni u 1917. godini ostvarila postavljene ciljeve. Na Zapadnom frontu, Njemačka je odbila sve napade britansko-francuskih armija, a sa Rusijom i Rumunijom povela pregovore za mir; probojem Sočanskog fronta kod Kobarida nanijet je najteži poraz italijanskoj vojsci, od kojeg se ona nije mogla oporaviti u dogledno vreme. Jedino je Osmansko carstvo teško izdržavalo protivnikov pritisak, posebno na vlastitom frontu. Međutim, osnovni strateški cilj Centralnih sila nije ostvaren. Napori bloka Antante da slome oružane snage Centralnih sila nisu dali željene rezultate, prije svega, zbog teškoća u ostvarivanju koordinacije između savezničkih armija.[758]

[756] KA-W, KM, Landes-Verteidigungs-Ministerium, Abt 8 Karton 1.487.
[757] P. Renouvin, Evropska kriza..., 377-381.
[758] P. Tomac, Prvi svetski rat..., 522-531.

POSLJEDNJA RATNA GODINA – 1918.

Situacija u Monarhiji 1918. godine

Izlazak Rusije iz rata i uspješno izvedena ofanziva austrougarskih i njemačkih armija na italijanskom ratištu pružali su u strateškom pogledu prednosti Centralnim silama za vođenje vojnih operacija tokom 1918. godine. Ratni zamor, teška politička i ekonomska situacija i iscrpljenost svih ljudskih i materijalnih potencijala donijeli su odsudnu prevagu silama Antante.

Početkom 1918. godine u zapadnim zemljama i u Italiji parola je glasila "pobjeda po svaku cijenu". U Monarhiji se govorilo samo "o miru po svaku cijenu". Pacifističke manifestacije našle su idealnu klimu u industrijskim oblastima Monarhije, tamo gdje su vladale zima, glad i bolesti, a uprava bila nemoćna pred švercom i korupcijom.[759]

U K.u.k. Ministarstvu unutrašnjih poslova su 28. i 29. januara 1918. vođeni razgovori o postupcima u slučaju raznih nemira ili ustaničkog pokreta, nakon kojih su postavljene osnove za provođenje potrebnih mjera. Nemire, koji nastanu zajedno ili nezavisno od štrajka, trebalo je u začetku bezobzirno suzbiti svom energijom, a u slučaju gdje su prisutni pokazatelji većeg uzbuđenja, blagovremeno osigurati asistenciju vojnih snaga. Sa suzdržanošću je trebalo reagovati na nemire izazvane nedostatkom namirnica i na one u kojima su uglavnom uzele učešća žene i omladina. Kod ustaničkog pokreta je posredovanjem radničkih vođa trebalo postići mirno rješenje. Ukoliko bi se ocijenilo da su prevagnuli radikalni elementi, nakon dvodnevnog roka je pregovore trebalo obustaviti i vođe pobune uhapsiti.

U dogovoru sa političkim organima je trebalo blagovremeno uspostaviti vojne trupe za asistenciju, što bi djelovalo preventivno. Zemaljskim šefovima je posebno ukazano da poklone još veću pažnju cenzuri štampe. Zemaljski organi su trebali redovno izvještavati Ministarstvo unutrašnjih poslova i podnositi telefonske izvještaje u maksimalnom trajanju od 12 minuta, sa podacima o broju radnika i o vođama štrajka.[760]

Kriza sa dopunom ljudstva je na početku 1918. g. dostigla najvišu tačku. U Monarhiji je više od 70% svih muškaraca – vojnih obveznika bilo mobilisano. Od početka rata do kraja 1917. godine u vojsku je ukupno pozvano 8.420.000 osoba. Od toga je 780.000 umrlo, 1.600.000 se nalazilo u zarobljeništvu, 500.000 su kao invalidi ili kao starija godišta otpušteni iz redova vojske, dok je 400.000 premješteno u vojne pogone. Na taj način je iz redova armije ukupno otpušteno 4.010.000 osoba. U njenim redovima 1. januara 1918. nalazilo se 4.410.000 osoba, i to na frontu 2.850.000 i 1.560.000 osoba kod rezervnih tijela, vojnih organa, komandi i ureda u pozadini.

[759] I. Pust, Das Steinernde Front..., 286

[760] ABH, BH Präs., 1918., 89. Abschrift einer Note des K.u.k. Ministers des Innern ddo. Wien, 30. Jänner 1918. an den K.u.k. Kriegsminister.

Polovina potreba za dopunu armije je bila osigurana, dok je prema procjeni šefa dopune armiji nedostajalo oko 600.000 osoba.[761]

Prema zvaničnim podacima statističkog odjeljenja K.u.k. Ministarstva rata od početka rata do kraja januara 1918. godine, na front je upućeno 4.540.170 vojnih obveznika.[762]

Početkom 1918. godine ljudski potencijali Monarhije sposobni za angažovanje na frontu su dostigli maksimum. Od januara do kraja juna brojno stanje austrougarske armije se povećalo samo za 6.270 osoba, ili ukupno za 0,1%.[763]

Prema podacima K.u.k. Ministarstva rata, do kraja 1917. u Monarhiji je regrutovano 13,2% vojnih obveznika, dok je procent za Bosnu i Hercegovinu iznosio 12,8%. Od početka rata do kraja jula 1917. godine broj uvježbanih i sazvanih iz sastava *Landsturma*, odnosno u evidenciji II i III rezerve u Austriji je iznosio 70,7%, u Ugarskoj 76,6% i u Bosni i Hercegovini 81%, dok se ostatak odnosio na veliki broj oslobođenih, a jedan dio na nesposobne za vojnu službu, kao i one koji su je izbjegli.[764]

Kako je Vrhovna komanda armije iz izvještaja mogla zaključiti da su se u posljednje vrijeme umnožavale optužbe da je bosanskohercegovačko ljudstvo u rezervnim tijelima u najvećoj mjeri pothranjeno, omršavjelo te slabo i neotporno, poduzete su mj ere da se poboljša stanje prehrane ljudstva. Vrhovna komanda armije je apelirala na Zajedničko ministarstvo finansija i na Odbor za prehranu stanovništva da se poduzmu odgovarajuće mjere.[765]

U pismu koje je uputio K.u.k. Ministarstvu rata 20. februara 1918. general Sarkotić je korigovao ranije date brojke, umanjujući ih za 16.370 osoba, pa je ukupan broj mobilisanih osoba iznosio 282.403, što je uzeto kao minimalna granica, ipak iznosilo 14,8% bosanskohercegovačkog stanovništva, dok je analogni procentualni odnos za cijelu Monarhiju prema podacima od 8. januara 1918. bio 13,2%. General Sarkotić je istovremeno zamolio K.u.k. Ministarstvo rata i načelnika dopune armije barona Hazaia da se ove brojke uzmu u obzir u diskusijama u Parlamentu

[761] ÖULK, Bd VII, 1918., 41, napomena 1. Prema podacima K.u.k. Ministarstva rata 1. januara 1918. broj otpuštenih sa fronta iznosio je 824.116, od toga 757.520 u Austriji (453.725 vojno sposobnih), u Ugarskoj 48.137 (44.276 sposobnih), u Bosni i Hercegovini 18.459, (17.899 sposobnih). (KA-W, AOK, Op. 112.632, K.u.k. Ministarstvo rata Vrhovnoj komandi armije, Beč ,11. februar 1918.).

[762] ABH, ZMF, BH Präs., 1918., 318. Statistische Daten über den Grundbuchstand des gem. Heeres mit Ende Jänner 1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 7. april 1918.

Jedinice	Austrija	Ugarska	BiH	Ukupno
pješadija	1.634.066	1.244.905	270.981	3.149.952
konjica	107.324	76.625	-	183.949
artiljerija	290.304	215.470	4.318	510.092
tehn. i saobraćajne trupe	142.105	84.786	2.890	229.781
ostale trupe	304.808	147.213	14.375	466.396
ukupno	2.478.607	1.768.999	292.564	4.540.170

i Delegacijama o pitanjima daljnjeg osiguranja dopune armije. Istovremeno, Sarkotić je dostavio pregled rezultata mobilizacija u Bosni i Hercegovini od početka rata do 31. decembra 1917., godišta 1865-1899. Prema ovim podacima, u Bosni i Hercegovini su mobilisane 245.824 osobe, 13.801 za stražarsku službu i 8.289 osoba za službu bez oružja. Na ove brojke general Sarkotić je dodao 14.489 osoba koje su se na početku rata nalazile u vojnoj službi, što je ukupno iznosilo 282.403 osobe. Sarkotić je K.u.k. Ministarstvu rata posebno skrenuo pažnju da je na početku rata veliki broj vojnih obveznika otišao na front na osnovu Zakona o ratnom podavanju, gdje su vršili stražarsku službu ili obavljali radove na frontu, a da nisu uvježbavani i mobilisani. Stoga je smatrao da će se potpune brojke dobiti tek kada se bude raspolagalo potpunim podacima sreskih organa. Konačno, u izvještaju od 4. maja 1918. Sarkotić je dostavio K.u.k. Ministarstvu rata podatke sreskih organa, koji su bili u skladu sa podacima Statističkog odjeljenja.[766]

Nakon pisma generala Sarkotića od 20. februara 1918., K.u.k. Ministarstvo rata uputilo je objašnjenje zajedničkom ministru finansija baronu Buriánu, da su u ukupnom broju mobilisanih uračunate samo osobe koje su redovno mobilisane dok broj osoba koje su sazvane u vojnu službu na osnovu Zakona o ratnom podavanju, a kasnije mobilisanih u operativnu vojsku, nije uzet u obzir. Zbog toga je broj osoba mobilisanih u aktivnu vojnu službu za Monarhiju iznosio 13,2%,

[763] ABH, ZMF, Präs.,1918, 639. Statistische Daten über den Grundbuchstand des gem. Heeres mit Ende Juni 1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministrastvu finansija, Beč ,14. juli 1918.

Jedinice	Austrija	Ugarska	BiH	Ukupno
pješadija	1.635.066	1.245.307	271.200	3.151.573
konjica	107.324	76.625	-	183.949
artiljerija	290.364	21.470	4.318	316.152
tehn. i saobraćajne trupe	144.840	86.146	2.890	233.876
ostale trupe	304.906	147.344	14.500	466.750
ukupno	**2.482.500**	**1.576.892**	**292.908**	**4.352.300**

[764] ABH, ZMF, Präs., 1918, 187. Personelle Leistungen Bosniens und der Hercegovina im Kriege, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 8. mart 1918. Pregled mobilisanih godišta 1895-1900. pokazao je sljedeće rezultate izražene u procentima:

Godište	Austrija	Ugarska	BiH
1895.	52,4	61,4	55,3
1896.	55	61,4	45,8
1897.	52,2	53,5	53
1898.	53,4	52,7	50
1899.	48,2	41,2	45
1900.	39,5	38,1	17
ukupno	**50,1**	**51,4**	**44,3**

[765] KA-W, KM, AOK Op. 104.012. Mangelnde ärztliche Obsorge bei der Ersatzkomp. Bh FJg. 6., AOK, Baden, 18. mart 1918.

[766] ABH, ZMF, BH Präs., 1918, 187. Personelle Leistungen Bosnien und der Herzegovina im Kriege, K.u.k. Ministarstvu rata, 20. maj 1918. (Vidi prilog br. III)

a za Bosnu i Hercegovinu 12,8%. Osim toga, ratna industrija i poljoprivreda, iz važnih vojnih interesa, u Monarhiji su apsorbovale veće kontingente vojno sposobnih za službu sa oružjem nego u Bosni i Hercegovini, zbog čega je došlo do veće iskorištenosti bosanskohercegovačkog kontingenta za službu sa oružjem. Tako su od početka rata do kraja jula 1917. godine uvježbavani i sazvani vojni obveznici *Landsturma*, odnosno vojni obveznici u evidenciji II i III rezerve, od kojih je u Austriji 70,7%, u Ugarskoj 76,6% i u Bosni i Hercegovini 81% stvarno stupilo u aktivnu vojnu službu, dok je ostatak dolazio na otpuštene iz vojne službe, a manjim dijelom na nesposobne i one koji su izbjegli službu.[767]

S nadom se gledalo na povratak ratnih zarobljenika iz Rusije. Do 16. marta 1918. godine u Monarhiju se vratilo 192.000 ratnih zarobljenika, do kraja aprila ukupno 380.000, do kraja juna 517.000, do 28. jula 609.000, a do 12. oktobra 1918. godine 671.000. Budući da je za novu obuku povratnika bio potreban period od najmanje tri mjeseca, prve jedinice sa povratnicima su upućene na front tek u junu 1918. godine.[768]

Pored pitanja ljudskih potencijala, u prvom planu Vrhovne vojne komande se nalazila kriza sa snabdijevanjem, koja je dostigla katastrofalne razmjere. Vojnik na frontu je sredinom aprila 1917. dobijao dnevno 500 gr hljeba, od 1. septembra 1917. 470 gr, a u aprilu 1918. samo 283 gr. Trupe u pozadini su 15. aprila 1917. dobijale 400 grama, od decembra 1917. 320 gr, a od 15. aprila 1918. 180 grama hljeba. I porcija mesa je znatno umanjena. Dok je vojnik nakon mobilizacije primao po 400 gr mesa, kasnije je ta porcija umanjena na ispod 200 gr, a početkom 1918. je iznosila oko 100 grama.[769]

Kako je stanje prehrane vojske bilo kritično, ništa bolja situacija nije bila ni sa odjećom. U prvoj polovini 1918. zahtijevano je za front 3.850.000 bluza, 4.730.000 hlača i 1.988.000 mantila. U vojnim skladištima se 20. juna 1918. nalazilo ukupno 451.000 bluza, 98.000 hlača i 101.000 mantila. Istu sliku je davalo i snabdijevanje vešom. Do 1. augusta 1918. sve zalihe su bile iscrpljene, iako je mjesečna potreba iznosila 700.000 garnitura. Jesenja ofanziva u Veneciji je donijela veću količinu zaplijenjene robe, pa i obuće. Ipak su potrebe za njom procijenjene na 4.065.000 pari. Provedene su radikalne mjere, pa je otpao zahtjev za drugim parom cipela. Zalihe obuće su 1. augusta 1918. iznosile 300.000 pari cipela, 650.000 planinarskih cipela i 235.000 pari čizama i polučizama. Iako je mjesečna proizvodnja iznosila 450.000 pari obuće, zbog nedostatka radne snage u industrijskim pogonima ona nije mogla biti povećana. Također je na frontu nedostajalo i ćebadi. U periodu od proljeća 1917. godine do proljeća 1918. ustanovljen je nedostatak od 3.830.000 komada.

Važan faktor angažovanja vojske na frontu predstavljalo je snabdijevanje oružjem i municijom, kao i osiguranje potrebnih transportnih sredstava. Nedostatak sirovina i radne snage

[767] Ibidem, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministru finansija Stephanu (Istvánu) Buriánu, Beč, 8. mart 1918.
[768] R. Plaschka, H. Haselsteiner, A. Suppan, Innere Front, Erster Band, 45-46.
[769] Ibidem, 48.

je utjecao na znatno smanjenje proizvodnje naoružanja i opreme. Dok je u prvoj polovini 1917. proizvedeno 2.285 topova, u drugoj polovini 1917. je broj smanjen na 1.906, a u prvoj polovini 1918. na 1.296. Pored 2.474.000 pušaka, sa koliko je Monarhija stupila u rat, proizvedeno je do 1918. još 3.580.000. Nakon gubitka od gotovo 4,2 miliona komada ostalo je u upotrebi samo još 1,9 miliona pušaka.

Od velikog značaja za angažovane armije na frontu bila je i njena mobilnost, uvjetovana angažovanjem konja, motornih vozila i željeznice. Angažovanje konja na frontu je bilo uvjetovano mogućnostima prehrane. Još u toku 1916. brojno stanje konja angažovanih u vojne svrhe je iznosilo 969.000, u toku 1917. 809.000, da bi se krajem juna 1918. broj smanjio na 459.000. Iako je motorizacija armije napredovala, nedostatak pogonskog goriva i rezervnih dijelova ograničavao je primjenu motornih vozila na frontu. Mada je još uvijek najznačajniju ulogu u transportu imala željeznica, nedostatak rezervnih dijelova i uglja je u znatnoj mjeri umanjio njene domete, pa je transport jedne divizije, koji je ranije u prosjeku trajao 4 dana, povećan na 14.[770]

I u socijalno-političkom smislu vojnik je sve više dolazio pod utjecaj zbivanja u pozadini. Na jednoj strani su se nalazile slike nevolja civilnog stanovništva, žena koje stoje u dugim redovima za namirnice, hljeb, a na drugoj slike onih koje rat nije pogodio i koji su na njemu dosta dobro zarađivali.[771]

Povratak ratnih zarobljenika sa Istočnog fronta

Državni i društveni slom izazvan revolucijom u Rusiji nije ostao bez posljedica na djelovanje ratnih zarobljenika iz Monarhije, koji su se nalazili u ruskom zarobljeništvu. Mnogi od njih, nacionalno i socijalno nahuškani, prihvatali su revolucionarne ideje. Strah od njihovog širenja na području Monarhije uvjetovao je preduzimanje obimnih preventivnih mjera, koje su trebali realizovati nadležni vojni i politički organi.[772]

Krajem januara 1918. godine završeni su pregovori između Rusije i Austro-Ugarske o razmjeni ratnih zarobljenika, pa je u proljeće počeo povratak austrougarskih ratnih zarobljenika sa Istoka. Vojni organi Monarhije su poduzeli hitne mjere da se ovo ljudstvo što prije uključi u sastav operativnih vojnih jedinica. Za svakog povratnika je bila predviđena karantina i nova vojna obuka da bi se osposobili za vojnu službu.[773]

[770] Ibidem, 51-53.
[771] Fritz Hans, Bosniak..., 71-72.
[772] ABH, ZMF, BH Präs., 1918., 839. Instruktion für die vom Abwehrstandpunkt zu erfolgende Behandlung der aus der Kriegsgefangenschaft heimgekehrten Militär-und Zivil-Personen, 2.
[773] I. Przybilowszki, Die Rückfuhrung..., 88.

U početku, zbog manjeg broja povratnika bio je uspostavljen mali broj logora za njihov prihvat, koji se vremenom povećavao. Logori su raspolagali smještajem za 7.000 i ambulantom za 100 osoba. U prostor veličine 10×40 m, smještano je 280, a po potrebi i do 320 osoba. Period smještaja u karantinu je trajao od 14 do 21 dan, a ako su povratnici već prošli tretman u prolaznoj karantini oko 10 dana. Prema procjeni ljekara boravak u trajanju od 14 dana je bio dovoljan da se spriječi prenošenje zaraznih bolesti. Ukoliko se bolest javila, boravak je bio produžen za odgovarajuće vrijeme.[774]

Nakon završetka izolacije, povratnici su u zatvorenim transportima upućivani u armijsku oblast na obuku. Nakon prikupljanja na skupna mjesta u Kolozvaru, Lembergu i Lublinu, povratnici su premještani. Oni koji su podlijegali sudskom postupku, upućivani su nadležnim vojnim sudovima u Beču, Budimpešti i Sarajevu.[775] Austrijski i ugarski državljani su morali biti odvojeno tretirani u sudskom postupku. Veliki broj kažnjivih slučajeva je zahtijevao posebno organizovan sudski aparat, da bi se izbjegao utjecaj na iskaze svjedoka i da bi se izbjegle moguće konfrontacije. Na odluku o lokaciji smještaja logora presudan utjecaj imali su mogućnost njegove brze uspostave, kao i raspoloživi personal u okolnim mjestima. Uzimajući u obzir te činjenice, najpovoljnijim mjestima za smještaj austrijskih i ugarskih povratnika su se pokazali u Austriji Wieselburg i u Ugarskoj Kenjermeco. Bosanskohercegovački povratnici su smješteni u Wieselburg.[776] Svi ranjeni i bolesni su odmah upućeni u sanitetske zavode na liječenje, a ostali su propisno odjeveni i opremljeni.[777]

U logorima su povratnici upoznavani sa značajem boravka u karantinu i obavljane su ljekarske pretrage. Komandanti i povjerljivi podoficiri su trebali objašnjavati ljudstvu kakvo je bilo "stvarno stanje Monarhije i njenih saveznika" i u tu svrhu je trebalo štampati i jedan informacioni list. Osim toga, povratnici su podvrgnuti ispitivanjima radi prikupljanja podataka o vojnim i saobraćajnim prilikama u Rusiji i o izdajnicima u vlastitim redovima. Posebna pažnja je posvećena predavanjima o boljševizmu i njegovim posljedicama, kao i teorijskim predavanjima o novom oružju i ratnoj tehnici.[778]

Nakon završetka karantina i disciplinovanja u armijskoj oblasti, povratnici su upućivani rezervnim tijelima, koja su imala zadatak da uvježbane vojnike šalju na front.[779] Tu se istovremeno odvijao i sudski postupak i provođenje istraga. Oni su imali za cilj da utvrde građansku lojalnost i vojničku osposobljenost povratnika. Glavni zadatak vojne komisije za povratnike se sastojao u istraživanju svih revolucionarno obilježenih elemenata (boljševika,

[774] KA-W, KM, AOK, Heimkehrers-Gruppe, 131.331, 1918.

[775] ABH, ZMF, BH Präs., 1918., 839. Instruktion für die vom Abwehrstandpunkt zu erfolgende Behandlung der aus der Kriegsgefangenschaft heimgekehrten Militär-und Zivil-Personen, Instruktion... Schematische Übersicht der HK Behandlung, Beilage 5.

[776] KA-W, KM, AOK Op. 111.625. Übergangs Lager, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, 15. januar 1918.

[777] I. Przybilowszki, Die Rückfuhrung..., 154.

[778] Ibidem, 102.

[779] Instruktion..., 5.

komunista, nihilista, anarhista...), otkrivanju nacionalno separatističkih emisara i agitatora, otkrivanju i elimnaciji svih osoba koje su od neprijatelja poslati sa zadatkom da vrše sabotaže na željeznicama, industrijskim objektima, životnim namirnicama... Prvenstveno je trebalo ustanoviti jesu li zarobljenici za vrijeme zarobljavanja ili u toku zarobljeništva počinili krivično djelo. Takvim djelima su smatrani dezertiranje neprijatelju, nelojalan odnos pri zarobljavanju ili tokom zarobljeništva, pripomaganje stranim državama olakšavajući neprijateljske vojne akcije, veleizdajnička izjašnjavanja i djelovanja, uvreda cara, dobrovoljna služba u neprijateljskoj ratnoj industriji... Vojne komisije koje su ustanovile krivicu povratnika, morale su ga odvojiti od lojalnih elemenata i što prije uputiti sudskim komisijama.[780]

U sudskom postupku koji je vodila vojna komisija povratnici su svrstani u tri kategorije: primjeran, sumnjiv i kriv. Primjernim je označeno takvo držanje koje nije dalo povoda sumnji u nelojalnost ili postojanje opravdanih optužbi ili sumnji. Sumnjivim je označeno držanje koje je opravdano dalo mjesta sumnji u njegovu lojalnost državi, ali nije postojao čvrst dokaz o počinjenom djelu kažnjivom prema Krivičnom vojnom zakonu. Krivim su smatrani oni kojima je na osnovu provjerenih činjenica dokazano kažnjivo djelo.[781]

Na osnovu istrage mogle su biti donesene tri presude za daljnji tretman povratnika: primjeran, sumnjiv i kriv. Prve dvije presude su značile ostanak u sastavu jedinice, pri čemu su se sumnjivi i dalje nalazili pod prismotrom.[782]

Masovniji povratak bosanskohercegovačkih vojnika sa istoka je započeo koncem februara 1918. godine. Prema raspoloživim podacima, broj povratnika svrstanih u tri kategorije u periodu od marta do oktobra je iznosio 12.254 osobe.[783] Tokom istrage samo 51 bosanskohercegovački vojnik je proglašen krivim za dezerterstvo ili predaju ratnom protivniku i upućen na daljnji postupak Divizionom sudu u Sarajevu.

[780] Ibidem, Aufgabe und Zweck des Abwehrdienst, 6.
[781] Ibidem, Scheidung Heimkehrten nach Kategorien. Behandlung derselbe, 6-7.
[782] Ibidem, Behandlung der einzelne Kategorien, 7.
[783] KA-W, Archiv des Chefs des Ersatzwesen, Heimkehrer, 191/10-4 do 191/10-22.

	primjeran	sumnjiv	kriv	ukupno
februar	17	8	-	25
mart	454	636	-	1.090
april	1.939	949	-	2.888
maj	1.917	546	8	2.471
juni	1.178	538	8	1.724
juli	1.151	674	6	1.831
august	734	141	2	877
septembar	746	149	5	900
oktobar	399	27	22	448
ukupno	8.535	3.668	51	12.254

Nakon završetka pravnog postupka i regulisanja isplate novčanih sredstava, povratnici su upućivani na odsustvo. U početku, ono je iznosilo 4 sedmice, a od maja, 1918, kada je počeo nagli priliv povratnika, odsustvo je bilo produženo na 8 sedmica.[784]

Među povratnicima iz ruskog zarobljeništva su se nalazile i pristalice revolucionarnog usmjerenja, koje su smatrane sumnjivim. Pod oznakom "sumnjiv" je smatrano držanje u smislu neprijateljstva prema državi, pa je trebalo poduzeti mjere da oni ponovo postanu lojalni građani. Za tretman povratnika je bilo potrebno angažovati osobe koje su dorasle tako važnom zadatku, pri čemu je poseban značaj pridavan tretmanu u prijelaznim logorima, jer kod većine osoba nije bila ustanovljena sumnjivost. Nakon dolaska kod dopunskih tijela i završetka pravnog postupka, svi povratnici označeni kao sumnjivi trebali su se uputiti na odmor, koji bi bio dopušten iz "porodičnih razloga". Prije nego što bi se sumnjivi povratnici upućivali na odsustvo, politički organi, na čijem području se nalazilo mjesto odsustva, obavještavani su da ih stave pod prismotru i u dogovoru sa žandarmerijskim stanicama djeluju po potrebi.[785]

Strogi nadzor i kontrola povratnika iz zarobljeništva sa Istoka su nastavljeni i nakon završetka rata u Kraljevini SHS. Zarobljenici su se vraćali u grupama od po 50-60 osoba, ulazeći u zemlju kod Subotice i stupajući na teritoriju Bosne i Hercegovine u Bosanskom Brodu.[786] Na graničnom prijelazu povratnici su evidentirani u zasebne spiskove i podvrgavani ispitivanju od strane posebno određenih policijskih činovnika te stavljani pod višemjesečni policijski nadzor.[787]

Unutrašnji front. Pobune, dezerterstvo, nemiri u pozadini

Tokom 1918. godine položaj Centralnih sila se pogoršavao, a moral stanovništva u pozadini je sve više opadao. Očekivanje povoljnog ishoda rata postalo je nerealno. Posljedica toga je bila pojava da je došlo do raspada armije, posebno tamo gdje su nacionalne i socijalne ideje bile prihvaćene od ljudstva, što se ispoljavalo u pobunama, dezerterstvu i formiranju bandi iz redova dezertera i vojnika koji su prekoračili odsustvo. Broj dezerterstava, kao i pobuna na južnoslavenskom prostoru se znatno uvećao. Do prvih nemira i pobuna u Bosni i Hercegovini

[784] I. Przybilowszki, Die Rückfuhrung..., 156.

[785] ABH, BH Präs., 1918., 143. Direktiven für die behandlung von bedenklichen Mil. Personen die aus der russ. Kriegsgefangenschaft heimgekehrt sind, K.u.k. Ministarstvo rata Vojnoj komandi Sarajevo, 24. februar 1918.

[786] N. Šehić, Previranja na selu i u radničkom pokretu u Bosni i Hercegovini potkraj prvog svjetskog rata i u prvoj godini novostvorene Kraljevine SHS, Prilozi Instituta za istoriju, god. XXI/1986, br. 22, Sarajevo, 1986., 142.

[787] Ibidem, 158.

je došlo 10. februara 1918. godine u Mostaru, među Dalmatincima 22. pješadijskog puka, a uskoro i u Čapljini i Konjicu.[788] U kratkim razmacima, u maju 1918. godine došlo je do prvih vojnih pobuna kod rezervnih tijela u Judenburgu, Ljubljani, Pecsu, Rumburgu, Mostaru, Kragujevcu, Przemyslu i Lublinu. Uzroci pobuna su bili u nedovoljnom snabdijevanju trupa, ali i u aktivnostima povratnika inficiranih boljševičkom propagandom.[789]

Pobune i grubo kršenje discipline imali su političke, socijalne i vojne uzroke. Nacionalni zahtjevi, pojačani propagandom sila Antante, sve više su dovodili u pitanje postojeći pravni poredak u državi. Proširenje boljševičkih ideja od strane povratnika, pojačalo je ogorčenje protiv države posebno kod vojnika kod kojih je boljševička propaganda naišla na dobar prijem, što nije ostalo bez posljedica. Ukoliko je povratnik ustanovio da kod kuće vlada jad i bijeda ili da mu je razoren porodični život, raslo je njegovo neraspoloženje, koje je utjecalo na odluku da se nakon završetka odmora ne vrati u jedinicu i da dezertira. Zbog toga su se umnožavala dezerterstva, a dezerteri su nailazili na simpatije stanovništva, koje im je pomagalo i prikrivalo ih.[790]

Daljnji znak kršenja discipline je bio povećan broj dezertiranja i prekoračenja odsustva. Sve češće su se čule optužbe o trgovini falsifikovanim dokumentima, koji su prodavani po cijeni od 30 do 80 kruna. Mnogobrojne kontrole, unajmljeni detektivi i vojne patrole nisu mogle mnogo pomoći, jer su se patrole često solidarisale sa dezerterima. Premije raspisane za hvatanje dezertera nisu mnogo pomogle, jer ih je stanovništvo podržavalo i prikrivalo. Zbog toga su poduzete iznimne mjere, uspostavljanjem posebnih kontrolnih stanica. Osim toga, na odsustvo se odlazilo organizovano u većim transportima, pod nadzorom povjerljivih podoficira i uz strogu kontrolu posjedovanja letaka, drugog propagandnog materijala i nedozvoljenog posjedovanja oružja.[791]

U Bosanskom Brodu, Brčkom i Bosanskom Novom uspostavljene su kontrolne stanice, koje su bile nadležne da vode evidenciju o svim povratnicima iz zarobljeništva. Trebalo je evidentirati ime i čin vojnika, jedinicu, mjesto stalnog boravka i cilj putovanja i te podatke uputiti političkim organima, odnosno policijskoj direkciji u Sarajevu, a također i najbližoj žandarmerijskoj stanici radi tajnog nadzora i sprečavanja širenja boljševičkih ideja.[792] U jednom izvještaju žandarmerijske stanice u Brčkom zabilježena je prijetnja koju je vojnik izrekao patroli: "Lahko je Vama sada nas ganjati, dok je zima, ali kada šume budu olistale, onda ćemo mi vas ganjati." [793]

---

[788] R. Plaschka, H. Haselsteiner, A. Suppan, Innere Front..., Bd 1, 148-156.
[789] ÖULK, Bd VII, 1918., 98.
[790] Ibidem, Bd VI, 1918., 44.
[791] Ibidem, 78.
[792] ABH, ZV BH, 1918, 4.986. Urlauber-Kontrolstationen. Erichtung und Dienstobgehalten, Komandujući general u BHD Zemaljskoj vladi BiH, Sarajevo, 15. april, 1918.
[793] ABH, ZV BH 1918., 3.651 Prijepis izvještaja sreske postaje Brčko od 27. februara 1918. Komandi žandarmerijskog voda u Brčkom.

Sve češće je dolazilo do šverca oružjem u pozadini. Nakon što su uočeni brojni slučajevi da vojnici sa oružjem i municijom odlaze na dopust i da se bez njega vraćaju ponovo u jedinicu, zaključeno je da veliki dio ostaje sakriven u pozadini. Zbog toga je general Sarkotić naredio da žandarmerija oduzima oružje osobama na dopustu i ponovo im ga vraća kada vojnik krene nazad u jedinicu.[794]

General Sarkotić je naredio da se zabrani putovanje i duži boravak pripadnicima vojnih i civilnih osoba, u oblasti tvrđavske komande Trebinje, Bileća i vojne sreske komande Avtovac, kao i u političke srezove Trebinje, Bileća i Gacko do opoziva odluke. Civilnim osobama, odobrenje putovanja u navedene srezove, izuzev povratka kući, mogla je dati tvrđavska komanda u trajanju od tri dana.[795]

Izvještavajući Zemaljsku vladu BiH o prilikama u banjalučkom okrugu, okružni organi su konstatovali da je u političkim odnosima vladao mir. Zatvorenost svih slojeva stanovništva, posebno subverzivnih elemenata nije dopuštala donošenje zaključaka u političkom smislu. Izuzev kod liferanata i špekulanata, kod ostalih slojeva stanovništva glavnu temu razgovora je predstavljala zabrinutost za hranu i odjeću, kao i stalna poskupljenja. Prema ratnim zbivanjima, koja su potisnuta u pozadinu vladala je apatija, jer ni ona nisu imala praktičnu vrijednost za poboljšanje postojećeg stanja. Veliko opterećenje za stanovništvo predstavljale su kolone porodica iz bihaćkog okruga, iz srezova Bosanski Petrovac, Bosanska Krupa i Ključ. Dezerteri i vojnici koji su prekoračili odsustvo počinili su brojne prestupe, na dnevnom redu su bile pljačke, krađe stoke i provalne krađe. O porastu krivičnih djela su najbolje svjedočili statistički podaci. Tokom 1915. godine, u okrugu su počinjena 84 krivična djela, 1916. 180, a u periodu od samo 7 sedmica, od 1. januara do 20. februara 1918. čak 201 krivično djelo.[796]

Ishrana stanovništva tokom 1918. godine postajala je sve važniji faktor koji je dovodio u pitanje pravni poredak u zemlji. Delegacija Vijeća za prehranu naroda u Bosni i Hercegovini je 10. marta 1918. u Beču predala caru Karlu Memorandum sa molbom bosanskohercegovačkog stanovništva da se prehrambene prilike i uvjeti za obradu zemlje i sjetvu što prije poprave. U Memorandumu je naglašeno da već četvrtu godinu rata narod Bosne i Hercegovine s besprimjernom strpljivošću i požrtvovanjem podnosi tešku oskudicu i živi s manjim obrokom hljeba nego i jedan narod Monarhije. Iako je velika suša u prošloj godini uništila žetvu u mnogim krajevima zemlje, istaknuta je činjenica da je ugarska vlada u ovim teškim prilikama pomagala, ali da ovogodišnja pomoć ne može, nažalost, ni izdaleka pokriti ni najskromnije potrebe naroda, tako da na stanovnika prosječno dolazi po 2-3 kg hrane, a kada se još uzme u

[794] ABH, ZV BH 1918., 2.539. Waffen der Beurlaubten, Generalštab odjeljenja komandujućeg generala i zemaljskog poglavara BiH svim okružnim organima, sreskim uredima i sreskim ispostavama, Policijska direkcija i Komanda žandarmerijskog korpusa u Sarajevu, 25. mart 1918.

[795] ABH, ZV BH, 1918., 6.550. Verbot der Einreise nach Trebinje, Bileća, Avtovac. Komandujući general u BHD Zemaljskoj vladi BiH, Sarajevo, 22. maj 1918.

[796] ABH, ZV BH,1918., 2.239. Kreisbehörde in Banja Luka, Situationbericht pro Februar 1918.

obzir da treba opskrbiti potpunim i povećanim obrokom stanovništvo većih gradova te radnike pogona ratne industrije, onda se za ostalo stanovništvo obrok znatno smanjivao. Zbog suše je potpuno podbacio urod krompira, pa se nije mogla pokriti ni potreba za sjemenom. Isto tako, stanovništvo u Hercegovini i Krajini te u istočnim kotarevima srednje Bosne koje je od rata neposredno trpjelo, nije imalo sjemena za ječam, zob, kukuruz i proso, zahtijevajući da se rekvizicije stoke obustave ili znatno smanje dok se ne završi obrada zemlje, te da se zemlji namiri razlika između cijene stoke koju je vojna uprava plaćala u Bosni i Hercegovini i u drugim krajevima Monarhije. Zaključujući da je narod Bosne i Hercegovine došao do krajnjih granica izdržljivosti i da počinje u većoj mjeri umirati od gladi, Vijeće za prehranu je zamolilo da se i narodu koji sada najviše pati osigura brašno, kukuruz i krompir za prehranu u naredna četiri mjeseca i da se za obradu zemlje na vrijeme nabavi potrebno sjeme. Ta molba caru je potcrtana navođenjem činjenica da je narod Bosne i Hercegovine s najvećom ustrajnošću podnosio sve dotadašnje tegobe rata, njegovi vojnici su se na svim ratištima isticali besprimjernim junaštvom, ratovali i trenutno ratuju za odbranu Monarhije.[797]

Početkom marta 1918. godine sreski ured u Zvorniku je izvještavao okružne organe u Tuzli da su se u posljednje vrijeme umnožavali slučajevi dezertiranja i neovlaštenog prekoračenja odsustva od strane vojnih obveznika koji su se nalazili na dopustu. Konstatovano je da su mnoge osobe za nekoliko mjeseci bez odobrenja prekoračile odsustvo i da su tek nakon preduzimanja mjera od strane žandarmerije ponovo upućene u jedinice. Nakon što je stanovništvu putem objave više puta ukazano na teške posljedice koje povlači za sobom prikrivanje takvih osoba, dezerteri su našli drugi način da izbjegnu povratak na front. U šumama na Majevici našli su pribježište, tu su se u toku dana zajedno skrivali, a tokom noći od svojih pristalica nabavljali hranu. Na taj su način od 13. januara do 27. februara, žandarmerijske patrole uhvatile 18 dezertera, odnosno vojnih obveznika koji su prekoračili odsustvo, privodeći ih Vojnoj komandi u Tuzli. Iako su dezerteri upućeni u karantin u Doboju, uskoro su se svi pojavili u svojim rodnim mjestima.[798]

Okružni ured u Tuzli je saopćio da su se pojedini dezerteri po tri-četiri puta udaljavali iz karantina u Doboju. Budući da je on bio zatvoren zbog epidemije, uhvaćeni dezerteri su do upućivanja u jedinice smješteni u Tuzli. Jedan od razloga za prekoračenje odsustva je bio i taj da vojnik na dopustu nije dobijao hranu za putovanje koje je trajalo 4 i više dana. Prema informacijama Vojne komande u toku januara 360 osoba je upućeno u njihove jedinice, a tokom februara 420 osoba. Najveći broj dezertera zabilježen je među muslimanima, nešto manji broj među pravoslavnima, a kod katolika u najmanjem broju. Iz toga je zaključeno da ova pojava nije politički obojena. Do kršenja zakona je dolazilo samo u pojedinačnim slučajevima.[799]

[797] ABH, Priv. Reg. 90/1918. Memorandum der Deputation des Ernährungsrates aus BH überreichts am 10. März 1918.
[798] ABH, ZV, BH Präs., 1918,, 3.651. Deserteure, Umtriebe. Sreski ured u Zvorniku Okružnim organima u Tuzli, Zvornik, 9. mart 1918.
[799] Ibidem, Okružni organi Tuzle Predsjedništvu Zemaljske vlade BiH u Sarajevu, 17. mart 1918.

U Bosanski Petrovac i Bosansku Gradišku su premještene po jedna komanda *Streifkorpsa*. Da je i to ostalo bez značajnijeg uspjeha svjedočio je broj privedenih dezertera. Tokom maja 1918. godine u Bosanskom Novom i Dobrljinu pritvoreno je 392, u Banjoj Luci 25. juna 95, istog dana u Tuzli 77, a u Brčkom 44 dezertera. Ukupan broj pritvorenih u Brčkom je do aprila 1918. iznosio preko 400 osoba; čak je javljeno da je jedan podoficir u uniformi poručnika preuzeo vodstvo nad pobunjenicima.[800]

Najznačajniju pojavu je predstavljalo povezivanje dezertera i vojnika koji su prekoračili odsustvo u naoružane skupine, "zeleni kadar", postajući značajan izvor nemira i prava prijetnja sigurnosti u pozadini. Ljudstvo, bez dovoljno namirnica, obuhvaćeno nacionalnom i socijalističkom propagandom, bilo je uznemireno i činjenicom da je stalno bilo proganjano. Osim toga, svi koji su namjeravali da dezertiraju ili prekorače odsustvo, ili su jednostavno bili umorni od rata, znali su da će kod "zelenog kadra" naići na dobar prijem i podršku.[801]

Formiranje takvih skupina u Bosni i Hercegovini se umnožilo. Dokaz za to je bila jedna žalba Zemaljske vlade BiH o tim grupama u sjeverozapadnoj Bosni, gdje su učinile brojne razbojničke napade i krađu stoke, suprotstavljajući se oružjem žandarmeriji. Najveći broj napada je zabilježen sa teritorije Crne Gore i Srbije, odakle su izvršeni brojni upadi u granična područja Bosne i Hercegovine. Najčešće se radilo o čisto razbojničkim skupinama. Izvjestan značaj su, također, dobile i komitske čete, čiji su ciljevi bili uglavnom političke prirode. Zemaljska vlada BiH je naredila da se žandarmerijske stanice pojačaju i da se preduzmu kaznene ekspedicije u ugroženim oblastima. Uskoro su iz redova dezertera formirane družine koje su počele dobijati na značaju i sve više podsjećati na "zeleni kadar" u Hrvatskoj i Slavoniji. Propratna pojava je bio i šverc oružjem iz redova armije u pozadini.[802]

U jednom izvještaju, koji je Vrhovna komanda armije uputila K.u.k. Ministarstvu rata, konstatovano je da dotada pristigli izvještaji negiraju postojanje "zelenog kadra" u Bosni i Hercegovini, smatrajući da su takve informacije ipak površne. Skupine dezertera u zemlji nisu, doduše, poprimile obim "zelenog kadra" u Hrvatskoj i Slavoniji, niti su tako dobro oragnizovane kako je to tvrdio general Sarkotić, ali ipak njihovu pojavu nije trebalo smatrati beznačajnom. U tuzlanskom i bihaćkom okrugu te u brčanskom srezu ove grupe su se toliko umnožile da pojave skupina od 40 osoba više nisu predstavljale rijetkost.[803]

Posebno uznemirenje je izazvala pojava grupa na putu Mostar-Nevesinje, koje su najvećim dijelom činili bosanskohercegovački dezerteri. Bile su dobro organizovane i brojne. Bilo ih je teško uhvatiti zbog podrške koju im je pružalo stanovništvo. General Sarkotić je bio ubijeđen da

[800] ABH, ZMF, Priv. Reg. 264., 1918.

[801] S. Klein, Freiherr Sarkotić..., 228.

[802] ABH, ZMF, BH Präs., 1918., 510. Komandujući general u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji Vrhovnoj komandi armije, Sarajevo, 8. juni 1918.

[803] KA-W, KM, AOK Op. 110.774, Disciplinäre Verhältnisse in BHD, Vrhovna komanda armije K.u.k. Ministarstvu rata, Beč, 30. juni 1918.

je riječ o čisto razbojničkim grupama, jer im je nedostajala svaka zajednička organizacija, bilo koji politički aspekt ili zajednički cilj.[804]

Formiranje družina od dezertera je imalo i političkih posljedica. Sigurnosna situacija u pozadini je sve više umanjivala autoritet vlasti i armije, što je imalo za posljedicu slabljenje veza sa Monarhijom i stvaranje plodnog tla za širenje nacionalnih i socijalističkih ideja. U izvještaju, koji je uputio Vrhovnoj komandi armije 24. juna 1918., general Sarkatoć je dao opću sliku o raspoloženju u Bosni i Hercegovini i pojavama koje su utjecale na ometanje javnog reda i mira. U oblasti Orjena obrazovane su družine i uglavnom se radilo o švercerima iz Crne Gore. Stanovništvo je prema njima zauzelo različit stav, pa su muslimani i katolici bili potpuno lojalni, podržavajući njihovo suzbijanje, dok se pravoslavno stanovništvo uopće držalo pasivno. Različite kombinacije u vezi sa rješenjem južnoslavenskog pitanja i posebno pitanje buduće sudbine zemlje kao i sve lošije stanje snabdijevanja, utjecalo je na povećano nezadovoljstvo stanovništva, pa je general Sarkotić predviđao da će u narednim mjesecima među šumarskim radnicima i u drugim pogonima doći do značajnih zahtjeva za povećanje nadnica i poboljšanje životnih uvjeta. Posebno intenzivna agitatorska djelatnost bila je zapažena među radnicima na željeznici. I štrajkovi u zemlji su se množili. U Prijedoru je 9. juna došlo do djelimične obustave rada, a u Sarajevu do demonstrativnog štrajka radnika u pogonima željeznice.

U izvještaju upućenom K.u.k. Ministarstvu rata general Sarkotić je posebnu pažnju posvetio agitatorskoj djelatnosti na južnoslavenskom prostoru, koja je sadržavala političke tendencije. U Kikindi je 10. juna uhapšen Vasa Božić, kod kojeg je pronađen letak u kojem je spomenut "Komitet za uspostavu jugoslavenske države pod skiptrom Karađorđevića", koji ima svoje povjerenike u Mostaru, Trebinju, Dubrovniku, Boki Kotorskoj, Zelenici, Banjoj Luci, Bosanskom Brodu, Lebringu i Budimpešti. Njegov glavni zadatak je bio da vojnike i radnike poziva na revoluciju. U dijelu izvještaja koji se odnosio na pitanje dezerterstva i prekoračenje odsustva, general Sarkotić je zaključio da su do tada provedene mjere na uvođenju kontrolnih stanica za dopust i provedene racije doprinijele da se dezertiranje i prekoračenje odsustva znatno umanje. Istovremeno je ukazivao na činjenicu da se, po saznanjima do kojih je došao, znatno povećala zloupotreba u službi u nekim dijelovima Monarhije.

Izvještavajući o stanju trupa u Bosni i Hercegovini general Sarkotić je zaključio da se u odnosu na snabdijevanje, psihičko stanje ljudstva moglo označiti dobrim. Posebnim zahtjevima su bili izloženi pripadnici žandarmerije, nalazeći se stalno u potrazi za dezerterima i vojnicima koji su prekoračili odsustvo. S obzirom na stalna poskupljenja, materijalno stanje je doprinijelo psihičkim i moralnim zategnutostima između ljudstva svih činova. Uprkos tome, među njima nisu zabilježeni slučajevi agitatorske djelatnosti. Uznemirenost u pozadinu su uglavnom unosili povratnici sa fronta, šireći vijesti o revoluciji u Budimpešti, svakodnevnim sukobima u Pragu

[804] S. Klein, Freiherr Sarkotić..., 231.

i drugim gradovima... Također, na željezničkim stanicama su se širile alarmantne vijesti o izgubljenoj bici na Jadranu, katastrofalnim posljedicama zračnog napada na Boku Kotorsku, teškom porazu austrougarske armije na Sočanskom frontu... I kod bosanskohercegovačkih vojnika zabilježena su dva izgreda. Na željezničkoj stanici u Lukavcu, 1. jula 1918. godine, vojnici su pjevali pjesmu:

Care Karlo i carice Zita,
ne ratujte kad nemate žita,
manite se Vilimove vlade.

Na Alipašinom mostu kod četiri čete 1. bh. puka je došlo do odbijanja naređenja za premještaj jer im je kao odredište bilo navedeno Sarajevo. Uz pomoć trupa za asistenciju ljudstvo je nastavilo vožnju, prihvatajući naredbe poslušno i disciplinovano.[805]

S obzirom na povećanje slučajeva samooštećenja kod vojnih obveznika, Zemaljska vlada BiH je donijela posebne odredbe o strogoj kontroli prometa roba sa otrovnim materijalom i zabrani prodaje istog bez posebnog odobrenja. Takva naredba već je bila proglašena 17. decembra 1917. godine, jer su vojni obveznici ubrizgavanjem injekcije sa otrovnim sadržajem na duže vrijeme izbjegavali odlazak na front. Ubrizgavanje takvih materija u organizam izazivalo je teške upale, koje su zahtijevale višemjesečni bolnički tretman, a u nekim slučajevima posljedica je bila trajna nesposobnost. Zbog toga je skrenuta pažnja svim apotekama i drogerijama da prodaju takvih tvari stave pod kontrolu i da ih izdaju samo pod strogim nadzorom ljekara.[806]

I u redovima ratnih vojnih invalida konstatovano je da su bile sve vidljivije tendencije koje nisu bile u skladu sa državnom propagandom nego su slijedile poruke sila Antante i izvjesnih elemenata u unutrašnjosti Monarhije. Usljed toga, pokazalo se nužnim da vojni krugovi u korijenu uklone takva nastojanja. Iako su od strane nadležnih mjesta poduzete određene mjere da se invalidi okupe u lokalne organizacije, do stupanja u invalidske škole oni su bili uključeni u manja udruženja pateći od dosade, što je jako nepovoljno utjecalo na njih. Da bi se takvo stanje otklonilo, bilo je potrebno da se posebno angažuju Vrhovna komanda armije i ratni informacioni ured, kao najdjelotvornija mjesta protiv neprijateljske propagande. Poseban značaj pridavan je organizovanju predavanja za vojne invalide, pri čemu se trebalo prilagoditi njihovim posebnim željama. U prvi plan su trebala biti stavljena pitanja zahtjeva invalida, njihovih budućih penzija, zakonodavstvo o zaštiti invalida i slično. Smatralo se da bi samo pažljivim pristupom tim pitanjima kod invalida bio probuđen i pojačan državni osjećaj. Najmanje jednom sedmično je trebalo držati predavanja. Ratni informacioni ured je za invalidske škole i organizacije trebao staviti na raspolaganje ratno pozorište i ratne orkestre u vrijeme između gostovanja na frontu. Bilo je poželjno i organizovanje kino-projekcija sa odabranim sadržajima, kao i organizovanje

---

[805] ABiH, ZV, Priv. Reg. Nr 264, 1918., Zemaljska vlada BiH K.u.k. Ministarstvu rata, Sarajevo, 24. juni 1918.
[806] ABH, ZMF, BH Präs., 1918., 546. Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 6. juni 1918.

pokretne biblioteke. Pored ove aktivne propagande trebalo je obratiti pažnju na organizaciju *Invalidskih dana*, jer bi takve manifestacije omogućile ne samo materijalni dobitak za invalide nego bi postojala mogućnost slobodnog ulaza i veće posjete, pa bi bilo moguće darovati invalidima brošure, slike i slično. Zbog toga, nadležne Vojne komande su trebale da ustanove odnose koji su vladali u njihovom području i poduzmu aktivnosti na detaljnoj razradi potrebnih mjera.[807]

Nevolje vojnika na frontu 1918. godine

Početkom 1918. godine ratni zamor, loša snabdjevenost vojske i zdravstvene prilike prouzrokovali su veliki broj smrtnih slučajeva i oboljenja vojnika, posebno kod rezervnih tijela. U jednom izvještaju komisije, koja je imala zadatak nadgledanje stanja rezervnih bosanskohercegovačkih jedinica u Nady Harsanyju u Ugarskoj nakon obavljene inspekcije 29. januara 1918., oslikavalo se stanje i nevolje kojima je vojska bila izložena. Nadgledajući stanje rezervnih četa bosanskohercegovačkog bataljona u Nady Harsanyju komisija je registrovala 196 prisutnih vojnika, od kojih su 64 bila iz sastava III rezerve i bili su spremni za otpust. Od 724 bosanskohercegovačka vojnika iz II rezerve se moglo otpustiti 701, od 199 bh. vojnih obveznika III rezerve 197, a od 209 pomoćnih radnika 194. Od ovog ljudstva u baraci se nalazilo 516 osoba, nesposobnih za transport, žaleći se na tuberkulozu.

Karakteristična za psihičko stanje ovog ljudstva bila je činjenica da je u toku ručka 25. januara od 12.30 do 13.30 sati, za vrijeme komisijskog nadgledanja u toj baraci umrlo 6 osoba. Mrtvi su ležali među ostalima. Tokom vođenja protokola, od 23. do 25. januara, u baraci je umrlo 10 osoba. Od 516 bolesnih, klasifikovanih za otpust, nijedan nije mogao biti otpušten jer su svi imali visoku temperaturu, a mnogi su bili nesposobni za transport i ne bi ga preživjeli. Zaključeno je da hitno treba poduzeti sanitarne mjere. Komisija je navela i okolnosti koje je trebalo uzeti u obzir, a to su da se bosanskohercegovačko stanovništvo nalazilo na najnižem stepenu pothranjenosti i da velikim dijelom boluje od tuberkuloze. Opći nedostatak životnih namirnica je onemogućio poboljšanje stanja prehrane. Nedostatak obuće, odjeće i veša, onemogućavao je provođenje i minimalnih sanitarnih mjera. Pomoćni radnici i vojnici koji su vršili stražarsku službu su bili izloženi velikom naporu, a od njih su kasnije formirana građevinska odjeljenja. Pred njih su često postavljani veći zahtjevi nego za trupe koje su se nalazile na frontu. Bosanskohercegovačko ljudstvo je posebno bilo izloženo

[807] ABH, ZMF, BH Präs., 1918., 827. Propaganda unter den Kriegsbeschädigten, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 29. septembar 1918.

mnogim bolestima zbog dugog trajanja rata, što je povezano sa oslikanom situacijom. Poseban problem je predstavljala povratna groznica, od koje su dnevno umirala 3-4 vojnika, pa je upućen zahtjev da se ovim jedinicama hitno dodijele potrebni ljekari.[808]

Snabdijevanje vojske na frontu se svakodnevno pogoršavalo. Od 9. januara 1918. godine, dnevna porcija soli je umanjena na 1 gram, a od 6. marta za formacije u pozadini i etapne trupe je uveden jedan dan sedmično bez mesa, a od 1. augusta 1918. i drugi. Istovremeno, porcija mesa je umanjena na 100 grama. Ni tako umanjene porcije nisu uvijek bile osigurane. Često je porcija hljeba umanjena na samo 350 grama za borbene trupe, a za etapne trupe i na 200 grama, povrća na 71 gram, mesa na 250 grama, a hrana za stoku na 1 kg dnevno.[809]

Nakon uspjeha Centralnih sila u jesenjoj ofanzivi na osvojenom području je zaplijenjeno mnoštvo zaliha, čija je podjela stavljena u nadležnost Zajedničkog odbora za ishranu. Od toga je najveći dio trebao biti dodijeljen armiji na frontu a manji dio civilnom stanovništvu, pri čemu je u obzir uzeta i Bosna i Hercegovina. Istovremeno su počeli pregovori o podjeli slobodnog materijala u slučaju sklapanja novog ugovora sa Rusijom i Rumunijom.[810] Zemaljska vlada BiH je tim povodom uputila Zajedničkom ministarstvu finansija prepis dopisa bosanskohercegovačke Trgovačke komore iz Sarajeva, koja je pokazala interes za velike zalihe namirnica, sirovina i fabrikata koje su kao veliki ratni plijen trebale biti stavljene na raspolaganje saveznicima, kako bi se olakšala opskrba civilnog stanovništva. Osim toga, vojna uprava je bila spremna da civilnoj privredi ustupi materijal koji drži u svojim skladištima, a koji više nije potreban za vojne svrhe. S obzirom da je Bosna i Hercegovina u pogledu opskrbe životnim namirnicama, sirovinama i fabrikatima bila upućena na uvoz sa strane, kao i s obzirom na oskudicu u zemlji, a i velike žrtve što ih je podnijela tokom rata, Privredna komora se zalagala da kod skore podjele robe zaplijenjene u Italiji Bosnu i Hercegovinu zapadne srazmjeran udio, a isto tako i kod razmjene dobara, odnosno nabavke iz Rusije i Rumunije kao i kod oslobađanja vojnih zaliha.[811] Dok su još vođene prepiske o načinu realizacije raspodjele, od sredstava zaplijenjenih u osvojenom području Venecije, do proljeća nije ostalo ni traga. Dok su se zadržavali u tom području, Nijemci su organizovali tzv. *Bergstelle* (*sabirališta*), gdje se sabirao sav plijen do kojeg se moglo doći, čak i sredstva koja su oteli od svojih saveznika, a zatim su sve to posebnim autobusima otpremili u Njemačku.[812]

U martu 1918. godine Vrhovna komanda armije je pravila planove za odlučujuću ofanzivu, polazeći od pretpostavke da se na Jugozapadnom frontu prema 44 austrougarske divizije nalaze 72 savezničke. Među argumentima koji su upućivali na ofanzivu, veliku ulogu je imala želja

[808] ABH, ZMF, BH Präs., 1918., 187, 8. mart 1918.
[809] KA-W, Ms., Car. St., 2., 46.
[810] ABH, ZMF, BH Präs., 1918, 743, Verteilung der italienischen Beute und anderen Kriegsmateriales. Berüksichtigung der bh Interessen anläslich der Regelung der Handelsbeziehungen mit Rusland, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 26. januar 1918.
[811] Ibidem, Zemaljska vlada za BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 10. januar 1918.
[812] J. Horvat, Prvi svjetski rat..., 508.

da se dođe do velikog plijena, kao tokom jeseni 1917., čime bi se lakše dočekala nova žetva. Prema naređenju od 5. juna 1918. Sočanska armija je trebala snažnim udarom probiti front sa težištem na pravcu Oderco-Treviso i u neprestanom nadiranju krenuti na donju Adiđu, dok je VI armija trebala izvršiti prodor preko Montela. Zapadno od Brente je trebala napasti XI armija, a X je trebala demonstrirati duž Adiđe i izvrši proboj preko prevoja Tonale. Materijalno osiguranje ofanzive je bilo nedovoljno, pa se u ofanzivu ušlo lahkomisleno igrajući na kartu da će se italijanska vojska raspasti od prvog udara.[813]

Ujutro, 15. juna 1918. godine započela je austrougarska uraganska vatra na Piavi, koja zbog nedostatka municije nije dugo trajala. Zatim je uslijedila paljba sa italijanske strane, zadavši velike gubitke udarnim odredima. Nakon što su prvi pontoni pušteni na rijeku, prvi val ljudi je uspio prijeći i napredovati do ključne uzvisine Montello, dok je drugi upao u artiljerijsku vatru, ginući u gužvi, u rijeci posutoj iverjem razbijenih pontona i leševa. Zatim su nastupili italijanski avioni koji su nisko letjeli i bacali bombe na pontonske mostove i pješadiju. Ipak, austrougarske snage su osvojile Montello, a na donjem dijelu Piave su uspjele zauzeti desnu obalu rijeke.

Nakon sparnih dana prije ofanzive, kada je temperatura dostizala 40 °C, u Alpama su se spustile oluje, planinske vode su nabujale a Piava je naglo porasla, noseći improvizovane mostove, ukoliko ih već nije bila razorila artiljerija. Usljed toga, austrougarske snage na desnoj obali rijeke su bile posve odsječene. Petog dana ofanzive, dok su se vodile borbe na Montellu, saveznici su uspjeli suprotstaviti 28 pješadijskih i dvije konjičke divizije protiv 14 austrougarskih.[814]

Vojska na Montellu je od prvog dana ostala bez hrane, a ponestalo je i municije. Ranjenike nisu mogli zbrinjavati, neke su počeli nagrizati crvi, te su većinom umirali. Na nekim mjestima protivnici su se nalazili na udaljenosti od svega nekoliko koraka. Konačno, austrougarska Vrhovna komanda je 20. juna naredila da se vojska povuče na lijevu obalu Piave. Povlačenje preko nabujale rijeke bilo je izuzetno teško. Italijanska artiljerija neprekidno je tukla mostove, pa su gubici bili veći nego kod napada na Montello. Prelazak je trajao sve do 24. juna, kada su rijeku posljednji preplivali Bosanci, premoreni, izgladnjeli i poderani. Austrougarske jedinice koje su učestvovale u ofanzivi vratile su se prepolovljene. Bataljoni su jedva brojali stotinu vojnika. Italijanske snage su vratile svoje ranije položaje, te su nakon četrnaestodnevnih borbi osvojile strateški važan vrh Col del Rosso, što je bio rezultat bitke koja je obostrano odnijela preko 200.000 ljudskih života.[815]

Slabo pripremljenu svoju posljednju ofanzivu austrougarska armija je platila velikim gubicima od 142.000 osoba, u koje je ubrojano 24.000 evakuisanih zbog bolesti, dok su Italijani imali 84.000 mrtvih, ranjenih i nestalih.

[813] P. Tomac, Prvi svetski rat..., 613-614.
[814] J. Horvat, Prvi svjetski rat..., 512.
[815] Ibidem, 514.

Na Jugozapadnom frontu, pred austrougarsku ofanzivu 15. juna 1918. borilo se 329 austrijskih pješadijskih bataljona, 256 ugarskih i 29 bosanskohercegovačkih.[816] U junskoj ofanzivi na Piavi je učestvovalo više bosanskohercegovačkih jedinica. Među njima posebno velike gubitke je pretrpio Istočni korpus, formiran krajem 1917. godine, kada je Vrhovna komanda austrougarske armije odlučila da na zahtjev iz Carigrada uputi veći kontingent jedinica koje bi odgovarale za borbe u Aziji. U okviru kontingenta su se nalazile jedinice u čijem sastavu su bili najvećim dijelom bosanskohercegovački vojnici. Nakon što je za zapovjednika Istočnog korpusa imenovan pukovnik Stevo Duić, pristupilo se formiranju jedinice u čijem sastavu su se nalazili VI bataljoni 1. i. 2. bh. pješadijskog puka, VIII bataljon 3. bh. puka, kao i VI bataljon 103. rumunskog puka. Oko trećine bosanskohercegovačkog ljudstva je bilo starije od 40 godina, od kojih je 20% već bilo ranjavano. Još gora situacija je bila u rumunskom bataljonu, u kojem je polovina ljudstva već bila ranjavana. Nakon kratkog angažovanja u Srbiji, korpus je dodijeljen armijskoj grupi Borojević i upućen na Sočanski front, gdje je dobio naređenje da izvrši prodor duž Piave prema Cavazuccherini i tamo odbaci Italijane. Izložen jakoj vatri artiljerije i minobacača, Istočni korpus je u junskoj ofanzivi pretrpio velike gubitke: VI bataljon 1. bh. puka je imao gubitke od 40% ljudstva, VI bataljon 2. bh. puka 72%, a VIII bataljon 3. bh. puka 92%. Istočni korpus je 7. jula 1918. godine premješten na Livenzu, a nakon 19. jula je angažovan u borbama u Albaniji.[817]

Četvrti bosanskohercegovački puk je na juriš osvojio 1.672 m visoki Monte Solarolo. Drugi bosanskohercegovački puk se nalazio lijevo od njega. Njegova dva udarna odjeljenja su uspjela zauzeti vrh piramide, koja je ležala između Monte Solarola i Fontana Secca. Budući da je vlastita artiljerija prekinula djelovanje, dvjema italijanskim četama je pošlo za rukom da ponovo zauzmu vrh piramide i okruže položaje 4. bh. puka. Da bi se ta opasnost otklonila, 1. četa I bataljona 2. bh. puka je izvršila juriš i uspjela ponovo povratiti ranije položaje.[818]

Za devet dana borbi oko Montella, 3. bh. puk je pretrpio velike gubitke. Poginulo je 7 a ranjeno 25 oficira, dok je poginulo 406 vojnika, 602 su ranjena a 32 nestala. Veliki broj poginulih u odnosu na broj ranjenih vojnika prouzrokovan je činjenicom da su se borbe uglavnom vodile bez zaklona uz tešku artiljerijsku vatru, a transport ranjenika je bio težak i spor pa su mnogi vojnici umrli za vrijeme izvlačenja sa fronta.[819]

Nakon junske ofanzive u Venecijanskoj dolini, političko i privredno stanje u pozadini se odrazilo i na armiju. Juli i august 1918. bili su pravi mjeseci gladi na frontu. Jedinice danima nisu

[816] R. Hecht, Heeres-Ergänzung..., 581. B. Hrabak pogrešno navodi da se na italijanskom ratištu nalazilo samo 11 bosanskohercegovačkih pješadijskih bataljona i 15 ostalih pješadijskih bataljona zajedničke vojske u kojima su se nalazili južnoslavenski vojnici iz Hrvatske, južne Ugarske, Slovenije i Trsta, 3 slovenačka bataljona i 14 bataljona austrijskih domobrana iz Slovenije i Dalmacije i tri puka takozvanih pučkih ustaša iz Osijeka, Subotice i Dalmacije. U ovaj broj nisu bili uračunati pripadnici ugarskog Honvéda. (B. Hrabak, Jugosloveni zarobljenici u Italiji..., 24.)

[817] W. Schachinger, Bošnjaci dolaze..., 211.

[818] S. Gandini, 2. BH IR..., 59.

[819] P. Blašković, Sa Bošnjacima..., 418.

vidjele ni komadić mesa niti su primile grama masnoće. Nakon žetve, stanje se donekle popravilo jer je tada bar hljeba bilo u dovoljnim količinama. Ipak, često se dešavalo da kompletne jedinice u prvim redovima sa opremom dezertiraju, u nadi da će kod protivnika dobiti koji gram hrane više. U rovovima 82. pješadijskog puka jednog jutra dezerter je ostavio poruku: "Do sada od nas nitko nije ustuknuo pred neprijateljem, sada od gladi više ne možemo izdržati..." Jedan službeni podatak govori da je prosječna težina ljudstva iznosila oko 50 kg.[820]

Još lošije je bilo sa garderobom. Vojnici u košuljama bez rukava su bili sasvim normalna pojava. Teško bolesni od malarije morali su stajati goli na vjetru, čekajući da im se osuši oprana odjeća. Uniforme i cipele bile su od lošeg materijala i raspadale su se kao da su od papira.[821] Jedan generalštabni oficir je neposredno iza prve linije naišao na odjeljenje obučeno samo u donji veš, koje se spremalo za službu. Uniforme su bile dodijeljene samo onima koji su se nalazili na prvoj liniji. Čak su i oficiri, koji su išli na odsustvo pozajmljivali uniforme od prijatelja. Pothranjeno ljudstvo je bilo podložno bolestima. Na donjoj Piavi i u Albaniji, malarija je desetkovala jedinice, a kasnije španska gripa. Čete od 100 vojnika predstavljale su sretne izuzetke, dok su u pravilu bile upola manje. Može se pretpostaviti sa kakvim ogorčenjem su vojnici, upućeni na odsustvo, dolazeći iz ovog pakla, gledali na nove bogataše – ratne profitere. Takvo tijelo je lahko bilo podložno psihičkom djelovanju. Neprijatelj je nastavljao svoju propagandu, u čiju su mrežu svakim danom sve više upadala dopunska tijela.[822]

Osim socijalnih momenata važno mjesto u kompleksu faktora koji su usložnjavali prilike u Monarhiji imala je i propagandna aktivnost sila Antante. Prema projektu njene Međunarodne komisije za propagandu, na Kongresu naroda Austrougarske monarhije, održanom u Rimu od 8-10. aprila 1918., donijete su odluke o načinu širenja propagande među austrougarskim trupama. Trebala je da se provodi proklamacijama, brošurama i slikama koje bi se bacale iz aviona; novinama, revijama i brošurama koje bi se objavljivale na njemačkom, mađarskom, češkom, poljskom i srpskohrvatskom jeziku; slanjem pacifista i defetista sposobnih da djeluju na javnost; kao i pomaganjem različitih komiteta u Parizu i Londonu i nacionalističke agitacije u Habsburškoj monarhiji.

Jugoslavenska sekcija Komisije trebala je propagirati etničko i jezičko jedinstvo Jugoslavena, Krfsku deklaraciju i stvaranje jugoslavenske države, da piše o veleizdajničkim procesima, o jugoslavenskim žrtvama da bi se zadovoljile njemačke ambicije o zločinima koje su počinile austrougarske vlasti...[823]

---

[820] Edmung Glaise von Horstenau, Die Katastrophe. Die Zerstümerung Österreich-Ungarns und das werden der Nachfolgenstaaten, Zürich-Leipzig-Wien (O. J.), 332.

[821] ÖULK, Bd II, 1918., 572-573.

[822] Ibidem, 574.

[823] B. Hrabak, Jugosloveni zarobljenici..., 166-167.

U jugoslavenskim izvidničkim propagandnim odjeljenjima izvidnici su bili naoružani karabinima i velikim noževima, kakve su imale i bosanskohercegovačke jedinice za borbu u rovovima i kavernama. Nosili su tromblone u koje su, umjesto pravih, stavljali mine s lecima; imali su megafone pomoću kojih su agitovali živom riječju i pjesmom. Umjesto štampanih letaka često su u rovove bacali pisane poruke, naročito ako su ih napisali austrougarski oficiri i vojnici koji se se predali. Najjače propagandno sredstvo je predstavljala činjenica da su austrougarski vojnici u rovovima znali da vojnici na italijanskoj strani dobijaju odličnu hranu.[824]

Zarobljenici iz austrougarske armije na italijanskom ratištu trebali su svojim prisustvom podići poljuljani moral italijanskih vojnika i utjecati na borbenu gotovost svojih sunarodnika s druge strane borbene linije.[825]

Stanje snabdijevanja vojske je bitno utjecalo na disciplinu. Izgubljen je motiv ratnog zalaganja za Carevinu koja se tako odnosi prema njima. Prvo su podoficiri i mlađi oficiri počeli da se odvezuju od zakletve. Od gladnog vojnika nije se mogla očekivati disciplina. Kada se dezerterstvo pojačalo, angažovane su čisto vojne formacije tzv. *Asistenz-trupen* (čete, bataljoni), za suzbijanje nemira u pozadini. Kažnjavanje vojnih prijestupnika u vojnim jedinicama su obavljala njihova vlastita policijska odjeljenja.[826]

Tokom augusta 1918. godine došlo je do umjerenog dezertiranja bosanskohercegovačkih vojnika i to isključivo pravoslavnih. Razlog za to je više bilo nezadovoljstvo situacijom na frontu, nego u neprijateljskoj propagandi. Prije svega, među vojnicima je vladala prava glad. Hrana se dobijala u nedovoljnim količinama, a meso je često bilo neupotrebljivo za ishranu. Vojnici su dobijali dnevno 300-500 grama hljeba, a za doručak i večeru često samo kafu. Oficiri su bili dobro snabdjeveni, što je u redovima vojnika izazivalo veliko nezadovoljstvo. U posljednje vrijeme dodijeljeni ugarski oficiri koji nisu poznavali jezik vojnika, utjecali su na porast nezadovoljstva. Gotovo dvije godine zabrane odsustva je doprinijelo lošem raspoloženju među vojnicima. Pred svaku ofanzivu obećavano im je odsustvo, da bi, kad stignu na rezervne položaje i podnesu molbu, njihov zahtjev bio odbijen uz obrazloženje da je na snazi zabrana korištenja odsustva. Na neraspoloženje vojnika utjecale su i vijesti iz zavičaja o iznosima za izdržavanje porodica, koji su isplaćivani neredovno ili su u potpunosti bili obustavljeni. Duhan se također dobijao neredovno, a vojnici nisu dobijali ni novi veš niti sredstva za pranje postojećeg.[827]

Iz izjava bosanskohercegovačkih vojnika o organizaciji "zelenog kadra" moglo se zaključiti da "zeleni kadar" predstavlja organizaciju dezertera i onih koji su prekoračili odsustvo, koji su se sklanjali po šumama i živjeli od krađe i pljačke. Ova organizacija djelovala je samo

[824] Ibidem, 181.
[825] Ibidem, 233-234.
[826] B. Hrabak, Dezerterstvo..., 72.
[827] KA-W, KM, AOK, Op. 111.625. Policijska direkcija Sarajevo Zemaljskoj vladi BiH, Sarajevo, 28. august 1918.

u ljetnim mjesecima, dok su se vojnici u jesen javljali u svoje jedinice da bi zimu proveli u toplom. Radilo se o grupama od po 10-15 osoba koje su zajedno provodile jednu sedmicu i tada se razilazile. U Bosni i Hercegovini to je bilo posebno izraženo oko Bosanskog Broda, Doboja te u okolini Bosanskog Šamca i Brčkog, a pridružili su im se i ratni vojni zarobljenici. U šumama oko Dervente od dezertera i onih koji su prekoračili odsustvo formiran je "zeleni kadar". Na njihovom čelu se nalazio vodnik iz 3. bosanskohercegovačkog puka Suljo Čuran, koji je dezertirao i postao vođa. Članovi "zelenog kadra" su bili dobro opremljeni, neke grupe su posjedovale čak i mitraljeze. Ljudi su priznavali da je "zeleni kadar" dobro organizovan i da mu se žandarmerija nije mogla suprotstaviti. Manje kontrole odsustva i evidentiranje, nedovoljno naoružanje i stanje u karantinima i stanicama za vrijeme transporta u većoj su mjeri umnožavali dezertiranja i prekoračenja odsustva. Iz mnogobrojnih izjava proizilazilo je da se u karantinima niko nije brinuo o ljudstvu niti vodio evidenciju i kontrolu. Jedan vojnik je izjavio da je nakon jednomjesečnog boravka u karantinu molio za odsustvo iz porodičnih razloga. Kada mu se nije izašlo u susret, on se jednostavno sam udaljio iz jedinice. U nekim karantinima ljudstvo je zadržavano 14 dana, četiri sedmice, pa čak i do dva mjeseca. Tu je smještaj bio izuzetno loš, u nekima se vojnicima dodjeljivalo ćebe tek nakon što uplate 14 kruna. Trgovina falsifikovanim dokumentima (dozvolama za odsustvo) je bila općepoznata stvar. Jedan vojnik je priznao da je čuo drugu dvojicu vojnika kako se dogovaraju da ukradu dozvole za odsustvo drugovima koji su spavali.[828]

Na osnovu ovog rezimea o organizovanju "zelenog kadra" od dezertera i onih koji su prekoračili odsustvo predloženo je da se poduzmu potrebne mjere i da se vodi računa o evidenciji odsustva, da se na stanicama stalno kontroliše ljudstvo, da se vrše temeljne pretrage i racije, te da se daju ovlaštenja finansijskoj straži i žandarmeriji da vrše kontrolu vojnih dokumenata.

Oslobađanje od vojne službe i odsustva su pružili zgodnu priliku uzgajivačima duhana da se udalje od vojne službe, pa su mnogi poljoprivrednici odjednom postali uzgajivači duhana i te su potvrde postale posebno tražene. Vojnici koji prekorače odsustvo izjavljivali su da je kazna izuzetno blaga; za prekoračenje u trajanju 1-2 mjeseca vojnici su kažnjavani sa nekoliko dana zatvora.[829]

Opća situacija u pozadini je stvarala pretpostavke za izbijanje nemira i pojava koje su ugrožavale javni poredak i mir, a kada su se one proširile na front, u znatnoj su mjeri utjecale na disciplinu u vojnim formacijama.

Zemaljska vlada BiH je 19. maja donijela Objavu o sudbeno-kaznenom i administrativnom progonu onih koji bi pružali pomoć vojnim bjeguncima i onima koji su prekoračili vojnički

[828] KA-W, KM, AOK Op. 108.961., Resümme über die Organisation des "Zeleni Kader" aus Deserteuren und Urlaubsüberschreitern, Komandujući general u BHD K.u.k. Ministarstvu rata, Sarajevo, 5. juli 1918.
[829] Ibidem, "Zeleni Kader." Vrhovna komanda armije K.u.k. Ministarstvu rata, Baden, 15. juli 1918., prijepis.

dopust. Pripomoć, zatajenje ili neprijavljivanje vojnih bjegunaca i vojnika koji prekorače dopust, kao i svako drugo pomaganje tim osobama potpadalo je pod najstrožiji sudbeno-kazneni progon. Osim tih mjera obustavljana je potpora za izdržavanje porodica bjegunaca i onih koji bi prikrili one koji su počinili neki kažnjiv čin. Ukoliko bi postojala utemeljena sumnja da su pojedine osobe, porodice ili eventualno cijele općine pomagale vojnim bjeguncima i onima koji prekorače odsustvo time što su im pružali pomoć, prikrivali ih ili nisu prijavljivali, kažnjavani su osjetnim administrativnim kaznama.[830] Plašeći se povezivanja stanovništva sa dezerterima general Sarkotić je uveo prijeki sud u graničnim oblastima, u srezovima: Foča, Gacko, Bileća, Trebinje, Nevesinje i Stolac. Svi oružni listovi su proglašeni nevažećim i u roku od 8 dana svo oružje je moralo biti predato policijskim organima. Ilegalno posjedovanje oružja je bilo najstrožije kažnjavano. Također je strogo kažnjavano ugrožavanje javne sigurnosti, povreda vojne discipline u jedinicama, ubistvo, javno nasilje, oštećenje stana i imovine kao i pljačka, ukoliko je vrijednost ukradene robe prelazila iznos od 1.000 kruna. Prijeki sud se mogao proglasiti i zbog dezerterstva, bez traženja saglasnosti viših organa, a na temelju samostalne procjene situacije.[831]

U izvještaju generala Sarkotića upućenom Zajedničkom ministartvu finansija o situaciji u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji u toku augusta 1918., konstatovano je da su aktivnosti dezertera trajale dotadašnjim intenzitetom, uz napomenu da su se one u području Avtovca i Nevesinja uvećale. Stalno je dolazilo do borbi sa komitama, pri čemu su one potučene i rastjerane. U borbama kod Avtovca 31. jula, komite su imale dvojicu ranjenih, a oteta im je opljačkana stoka. Jedna izviđačka patrola je u noći između 7. i 8. augusta, 18 km istočno od Avtovca, uspjela rastjerati jednu takvu grupu nakon dvosatne bitke. Naoružana civilna straža je 17. augusta, 8 km jugozapadno od Avtovca i 22. augusta 18 km jugoistočno od Trebinja, protjerala crnogorske komite.

Prema izvještajima obavještajne službe, zapovjednik komita u Crnoj Gori bio je vojvoda Pećanac. Najveći broj komita se nalazio u području planina Semina i Golija. Neke od jedinica su posjedovale i mitraljeze. Komite pod zapovjedništvom Spasoja Tadića su se nalazile u Ledenici, 11 km istočno od Avtovca, odakle su poduzimale brojne pljačkaške pohode u Hercegovini. U području oko Pukljeg dola, 22 km jugoistočno od Trebinja, nalazila se grupa komita sa 40 osoba, pod zapovjedništvom Mirka Kovačevića. Između komita i dijela pravoslavnog stanovništva u Crnoj Gori su uspostavljeni kontakti, čemu je posebno doprinijela neuspjela julska ofanziva Centralnih sila. Opće raspoloženje stanovništva je poboljšano nakon žetve, ali je bio primjetan ratni zamor.

Bosanskohercegovačka žandarmerija je u toku augusta privela 683 dezertera, 2.170 vojnika koji su prekoračili odsustvo, ukupno 2.863, kao i 670 ratnih zarobljenika. Tokom

[830] ABH, ZMF, BH 802. Bekämpfung des Deserteurunwesens, Zemaljska vlada za BiH, Objava naredbe od 19. maja 1918 o sudbeno-kaznenim i administrativnim progonima.

[831] KA-W, KM, AOK, Op. 108.900. Standes-Recht in BH. Uporedi: E. Redžić, Bosanskohercegovačke jedinice..., 210-211.

augusta od putnih kontrola je privedeno 1.815 dezertera i vojnika koji su prekoračili odsustvo. U augustu ukupno je privedeno 6.800 dezertera, vojnika koji su prekoračili odsustvo i ratnih zarobljenika. Zbog stalnog povećanja takvih skupina sigurnosni odnosi u zemlji su se znatno pogoršavali, što je posebno zapaženo u banjalučkom okrugu. U srezu Bosanska Gradiška su formirane dvije naoružane skupine dezertera i jedna u srezu Bosanska Dubica. U bosanskogradiškom srezu naoružani dezerteri su 22. i 26. augusta opljačkali stanovništvo, pri čemu je jedna žena ubijena. U prnjavorskom srezu dezerteri su opljačkali stanovništvo nanoseći štetu od 10.000 kruna. U bosanskodubičkom srezu je 18. augusta došlo do sukoba jedne žandarmerijske patrole sa dezerterima, pri čemu je jedan žandar ranjen, a drugi ubijen. U zvorničkom srezu dezerteri su 27. augusta od stanovništva opljačkali 5.150 kruna, 10 zlatnih dukata, zlatni nakit... Na željeznici se povećao broj pljački, pa su zabilježeni brojni slučajevi gdje su putnici nakon pljačke, da bi se uklonili dokazi, jednostavno izbacivani iz voza.[832]

Za direktno suzbijanje razbojništva u Bosni i Hercegovini su angažovane vojne snage stacionirane u zemlji. Sredinom augusta Vrhovna komanda armije je preduzela mjere za suzbijanje dezerterstva, a vojnike je trebalo upoznati sa posljedicama koje je povlačilo dezerterstvo i prekoračenje odsustva.[833] Također, komandama svih trupa je naloženo da obustave isplatu sredstava za izdržavanje porodica dezertera, kao i da traže pogodno sredstvo za suzbijanje pomoći dezerterima, organizujući potjere za odbjeglima.[834]

Izvještavajući K.u.k Ministarstvo rata o stanju jedinica general Sarkotić je konstatovao da su, uprkos povoljnom godišnjem dobu, sve veća poskupljenja doprinijela da se ljudstvo i višegodišnji podoficiri ne mogu izdržavati od svojih prihoda. Rast cijena je učinio iluzornim usklađivanje mjesečnih iznosa. Oficiri su se zaduživali, a vojnici su od svojih prihoda mogli kupiti samo kutiju šibica. Ljudstvo je jednostavno prosilo, tugujući od gladi. Šesnaestogodišnja ženska radna snaga je zarađivala više nego poslužitelj u vojsci sa 40 godina staža; zanatlija je više zarađivao nego podoficir sa 12 godina službe. Vojna građevinska odjeljenja su bila mnogo bolje plaćena, pa je zidar zarađivao 20 kruna dnevno, instalater 30, a električar 50 kruna. Istovremeno je komandant rudnika, koji je zapošljavao 1.000 radnika, imao manje prihode nego zidar. Trenutno, svi su primali dodatak na skupoću, samo je u svemu tome vojnik ostajao praznih ruku.[835]

Početkom septembra 1918. godine Vojna komanda Sarajevo je objavila naredbu kojom su bili predviđeni sudbeno-kazneni progoni i ukidanje pomoći porodicama dezertera. Telegramom koji je Zemaljska vlada BiH uputila sreskim uredima u Prijedoru, Bosanskoj Dubici, Bosanskoj Gradišci, Prnjavoru i Banjoj Luci proglašen je prijeki sud u tim mjestima. Ovom Naredbom za

[832] ABH, ZMF, BH Präs., 1918., 824. Nachrichtenresumeé für den Monat August 1918., Komandujući general u BHD Dr Alexandru Freiherrn von Spitzmülleru, zajedničkom ministru finansija, Sarajevo, 27. septembar 1918.

[833] ABH, ZMF, BH Präs., 1918., 802. Bekämpfung des Deserteur-unwesens, Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 20. septembar 1918.

[834] Ibidem, Deserteure und Urlaubüberschreiter, Bedrohung der öffentlichen und der Sicherheit des durch ihr Unwesen.

[835] KA-W, KM, AOK, Op. 111.625, Policijska direkcija BiH predsjedništvu Zemaljske vlade BiH, Sarajevo, 28. august 1918.

čin veleizdaje, ometanje javnog mira, pobune, ubistva, podmetanje požara, pljačku, pružanje pomoći prestupnicima kao i za krađu, predviđena je smrtna kazna.[836]

Radi poboljšanja konrole za sve vojne osobe na putovanju i za žensku radnu snagu na vojnim mjestima, uvedene su posebne propusnice. Za vojne osobe su kao putni dokument vrijedili otvoreni putni nalozi, sa ucrtanim ciljem putovanja, kao i dozvole za odsustvo. Vozne karte su se morale poništavati, pri čemu je trebalo bezuvjetno predočiti putni nalog i na zahtjev vojnih i civilnih kontrola staviti na uvid. Svaka neovlaštena izmjena u tekstu putnog dokumenta bila je strogo zabranjena, a svaka prodaja ili poklanjanje putnog dokumenta kažnjavano je privođenjem vojnom sudu. Ženska pomoćna radna snaga kod vojske morala je pored dozvole za odsustvo, odnosno putnog naloga, predočiti legitimaciju sa fotografijom.[837]

Tokom 1918. godine K.u.k. Ministarstvo rata je izdalo nekoliko instrukcija za djelovanje službene kontrole pri putovanju vojnih lica i uputstva za stražarske patrole. Cilj tih malih odjeljenja je bio da spriječe akte sabotaže, agitaciju, da vrše hvatanje i sprovođenje dezertera i ratnih zarobljenika, te da kontolišu dokumenta o putovanju vojnih lica, posebno odobrenja za odsustvo. Te su jedinice trebale osiguravati red u vozovima, posebno pri povratku ratnih zarobljenika sa Istočnog fronta, te na željezničkim i poštanskim stanicama. U instrukcijama su razrađena pravila vojne službe, način postupanja prema izvršiocima u slučajevima svih delikata, određujući komandu i organizaciju rada tih patrola. Utvrđena su prava i dužnosti i primjena oružja pripadnika tih odjeljenja, postaje tih kontrolnih organa, način kontrole važećih putnih isprava i dokumenata, kao i mjere njihove lične odbrane. Utvrđene su i mjere međusobne saradnje sa vojnim i civilnim organima, postupak u slučaju stupanja u kuće i lokale građana pri gonjenju prijestupnika. Također, ustanovljena su pravila ponašanja u unutrašnjoj službi tih organa, djelatnost komandi putne kontrole u dojavljivanju, sprovođenju i kažnjavanju sprovedenih.

Na kraju su određena i materijalna prava pripadnika tog tijela. Dnevno su primali sljedovanje hljeba i duhana i dnevnicu od 6 kruna za oficire i oficirske aspirante, 5 za podoficire i 3 za vojnike. Na putovanjima je oficire pratio njihov posilni. Posebnu pažnju je trebalo posvetiti slučajevima agitacije socijalističkih ili revolucionarnih ideja među ljudstvom. Za uhvaćene dezertere postojale su premije.[838] Nadzorna putujuća odjeljenja su imala isti djelokrug rada, ali i nadzor nad kontrolnim putujućim patrolama. Takvu patrolu su činili jedan oficir i šest ljudi od kojih je jedan vodio zapisnik saslušanja. Njihova pravila službe su bila strožija nego za obične putne patrole.[839]

---

[836] Ibidem, Prijepis telegrama Zemaljske vlade BiH od 8. septembra 1918. sreskim uredima Prijedor, Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Prnjavor, Okružnom sudu u Banjoj Luci i okružnim organima Banje Luke, Zemaljska vlada BiH, Sarajevo, 8. septembar 1918.

[837] ABH, ZV BH, 1918., 12.791. Belehrung für reisende Militär- (Landwehr-, Landsturm-) Personen und weibliche Hilfskräfte bei militärischen Stellen; Behandlung von mil. Ausweispapieren, Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 15. oktobar 1918.

[838] ABH, ZV BH Präs., 1918., 12.968. Instruktion für den ambulanten Reisekontrolldienst in Österreich durch Militärpersonen, 1-19. Uporedi: B. Hrabak, Dezerterstvo..., 73.

[839] KA-W, MKSM, 78-1/3, Instruktion für fahrende Überwachpatrouillen, 1918.

Posebna pravila propisana su za transport. Ustanovljene su oznake i sprovodni listovi za zapovjednike transporta i nadležne otpravnike u stanicama. Detaljno su razrađene odredbe o uhvaćenim dezerterima.[840]

Vojna komanda u Sarajevu je 4. septembra 1918. predložila Vrhovnoj komandi armije da se ukine prijeki sud za prestupe čija šteta ne prelazi 1.000 kruna i to samo za Sarajevo i Mostar, jer se ni u ostalim područjima Monarhije nisu izricale smrtne kazne za sitnije krađe, što je K.u.k. Ministarstvo rata u Beču prihvatilo 2. oktobra 1918. godine.[841]

Tokom septembra 1918. godine žandarmerija je u Bosni i Hercegovini uhvatila 619 dezertera, 2.540 vojnih obveznika koji su prekoračili odsustvo i 524 odbjegla ratna zarobljenika, dok su kontrolni organi na putovanjima zadržali 2.367 bjegunaca i 4.757 vojnika koji su prekoračili odsustvo.

Da bi onemogućili podršku porodica dezerterima, vlasti su nametnule obaveze u isporuci stoke i hrane onim domaćinstvima u kojima su se nalazili vojnici koji su prekoračili odsustvo. Nedostatak hrane i opasnost od gladovanja porodica se pokazalo najdjelotvornijom mjerom, što je imalo efekta posebno u Hercegovini, pa su se u Ljubuškom 149 bjegunaca sami prijavili sreskim organima.[842]

Sredinom oktobra 1918. godine disciplinske mjere u Bosni i Hercegovini su znatno popustile. General Sarkotić je najviše strahovao od "zelenog kadra" u sjeverozapadnoj Bosni, pa je njegov štab izvršio pregrupisavanje u okviru sarajevske vojne oblasti, proglašavajući ratne zone u koje su spadali okrug Banja Luka sa srezom Derventa, okrug Tuzla, srezovi Žepče i Zenica iz travničkog okruga, okrug Sarajevo bez fojničkog sreza i cijeli mostarski okrug bez ljubuškog sreza. U tim ratnim zonama bile su na snazi strožije odredbe u pogledu saobraćaja, uz obavezne propusnice.

K.u.k. Ministarstvo rata je posebnu pažnju posvećivalo "zelenom kadru" u Bosni i Hercegovini plašeći se njegovog povezivanja sa susjednim oblastima u Slavoniji i Dalmaciji. Specijalni oficir Vrhovne vojne komande je poslije inspekcije potvrdio Sarkotićevo mišljenje da nema veza između pojedinih skupina i da je glavni motiv za dezertiranje bio više socijalne nego političke prirode. Napadi su uglavnom bili usmjereni protiv imućnijih ljudi, dok prema organima vlasti nisu poduzimali nikakve akcije ili sabotaže.[843]

Prilikom smjene vlasti u Bosanskoj krajini su preduzete mjere da se otkloni opasnost od dezertera i naoružanih vojnika koji su se preko tog područja vraćali kući. Vojnicima u prolazu je oduzimano oružje, a hljeb im je prodavan po cijeni od dvije krune. Čak su i svećenici i učitelji

[840] KA-W, MK SM, 78-1/3 Merkblatt für Transporte abfertigende Stellen und Transport-Komandanten, 1-20.
[841] M. Ekmečić, Stvaranje Jugoslavije, II, Beograd, 1989., 798.
[842] B. Hrabak, Dezerterstvo..., 215.
[843] Ibidem, 216.

pozvani da se brinu o održavanju reda i mira. U Bihaću je Narodni odbor okruga od Zemaljske vlade BiH tražio da mu pošalje 400 pouzdanih vojnika za održavanje reda i mira, a osim toga još 50 vojnika za održavanje pravnog poretka u Bosanskom Novom.[844]

Početkom 1918. godine pobune i dezerterstva vojnika postali su važan faktor unutrašnje stabilnosti Monarhije. Vojne jedinice su imale zadatak da podrže organe službe javne sigurnosti i spriječe nemire. Preduzete su odgovarajuće mjere u vlastitim redovima koje su svoje pravno uporište našle u odredbama sadržanim u Kaznenom vojnom zakonu: *Ko se suprotstavi nadređenom oružjem ili nasilno postupa prema osobi u službi, ili se suprotstavi dobijenoj službenoj naredbi... u ratu i u miru kažnjava se smrću strijeljanjem. Ko za vrijeme rata na prećutan ili uvredljiv način oklijeva da izvrši službenu naredbu, također se kažnjava smrću strijeljanjem. Vojnik, koji u zajednici sa drugim istupi protiv postojećeg službenog poretka, protiv nadređenih, viših i njihovih naredbi, ili se samo dogovore, krivi su za pobunu. Za podstrekače i predvodnike pobune je predviđena kazna strijeljanjem. U slučaju da dođe do pobune, svaki učesnik koji se nakon objave prijekog suda nije vratio, osuđivan je na smrt strijeljanjem. Ukoliko se radilo o većem broju pobunjenika, tu kaznu je trebalo izvršiti na svakom desetom čovjeku, koji bi bio određen žrijebanjem, dok bi svi oficiri i podoficiri koji su umiješani u zavjeru bili kažnjavani.*[845]

Vanredno stanje i prijeki sud bili su usmjereni na najbržu proceduru. U osnovi, presuda je mogla biti smrtna kazna strijeljanjem ili oslobađanje od krivice. Pri izvođenju smrtne kazne trebali su prisustvovati "dušebrižnik", ljekar i krvnik.[846]

Tokom januara 1918. godine na očuvanju javnog reda i mira u Ugarskoj angažovano je 60 četa austrijskih i bosanskohercegovačkih vojnika, koje su u svom sastavu imale po 100 vojnika.[847]

Od bosanskohercegovačkih jedinica angažovane su: od rezervnog bataljona 1. bh. puka 1-4 čete, od rezervnog bataljona 3. bh. puka 3-5 četa, od rezervnog bataljona 2. bh. lovačkog bataljona 4 čete, od rezervnog bataljona 3. bh. lovačkog bataljona 1 četa, od rezervnog bataljona 4. bh. lovačkog bataljona 2 čete, od rezervnog bataljona 5. bh. lovačkog bataljona 1 četa, od rezervnog bataljona 6. bh. lovačkog bataljona 1. i 5. četa i od rezervnog bataljona 8. bh. lovačkog bataljona 2 čete.

Početkom jula 1918. godine započela je akcija protiv dezertera u Galiciji. Za ovu akciju angažovane su sljedeće jedinice: za vojnu oblast Pržemysl iz budimpeštanske vojne oblasti od rezervnih tijela 3. bh. puka 2 čete iz Budimpešte i 1 četa 7. bh. lovačkog bataljona iz Sikloša.[849]

---

[844] ABH, ZV, BH Präs., 1918., 13.837. Bh pješadijski puk br. 2., II bataljon. Pritužbe vojnika protiv postupaka političkih organa.

[845] R. Plaschka, H. Haselsteiner, A. Suppan, Innere Front, Bd. I, 31.

[846] Ibidem, 32.

[847] Ibidem, II, 89.

[848] Ibidem, 91.

Za vojnu oblast Krakow iz vojne komande Poszony angažovani su: od rezervnih tijela 4. bh. puka dvije čete iz Gyora i iz vojne oblasti Graz, iz sastava rezervnih tijela 2. bh. puka jedna četa iz Lebringa.

Krajem oktobra 1918. u pozadini Monarhije su kao pomoćne trupe u Jungbunzlau bile angažovane dvije čete 2. bh. puka, u Ostravi u Češkoj jedna četa 1. bh. pješadijskog lovačkog bataljona, u Beču dvije čete 4. bh. puka iz Gyora, dok su u Wiener Neustadtu bile angažovane dvije čete 3. bh. lovačkog bataljona. U Szombathely su bile raspoređene 2 čete 4. bh. puka.[849]

Za vrijeme julske ofanzive u Italiji, došlo je do umjerenog dezertiranja bosanskohercegovačkih vojnika. Pokazalo se da se vojnici svih konfesija, u manjem broju, predaju neprijatelju. Razlozi za dezertiranja su se manje nalazili u neprijateljskoj propagandi nego u odnosu na nezadovoljstvo vojnika prilikama na frontu. Prije svega, vojnici su se žalili na glad. U izvještaju upućenom K.u.k. Ministarstvu rata 5. septembra 1918., general Sarkotić je naglasio da vlada opće ogorčenje ljudi bez ikakvih sredstava koji za domovinu krvare, dok dobrostojeća klasa mirno i dalje vodi poslove i kroz rat se bogati. Svi vojnici su poricali namjere da dezertiraju, ističući da bi ih samo teško stanje njihovih porodica prisililo da se odluče na taj korak.[850]

Smrt "Dvostrukog orla"

Posljednja velika bitka Prvog svjetskog rata je započela 24. oktobra 1918. Jurišni odredi sila Antante, Britanci, Francuzi i Italijani su izvršili prvi prodor u području *Sedam općina*, u brdima između Brente i na Piavi. Italijanski plan je predviđao da navalne kolone prodru do udoline kod Feltrea i tako presijeku vezu između Tirola i Venecije. Druga, jača kolona je trebala napredovati preko Piave, izvršiti prodor u protivničke linije kod Vitorio Veneta, izvesti obuhvatni manevar i pregaziti ih. Olakšavajuću okolnost za Antantine vojne snage predstavljala je činjenica da se austrougarska armija nalazila u fazi raspada. Rezervne jedinice su odbijale ići na prvu liniju, a kad je nakon političkih prilika u Ugarskoj car Karlo pristao na izdvajanje ugarskih oružanih snaga, njihove jedinice su prve počele napuštati brod koji tone.

U posljednjoj ofanzivi Antantine snage su brojale 51 italijansku diviziju, 5 britanskih, 2 francuske i jedan češki puk, a uz to i jedan američki. Glavnu udarnu snagu su činile 22 divizije prve i 19 divizija druge linije (sa 4 konjičke divizije) te 450 topova svih kalibara.[851]

[849] Ibidem, 117-118.
[850] KA-W, AOK, Op. Nr 111.546, Bericht Kommandierenden General für BHD, K.u.k. Ministarstvu rata, Sarajevo 5. septembar 1918.
[851] J. Horvat, Prvi svjetski rat..., 567.

Na suprotnoj strani, na zapadnom i južnom sektoru Tirolskog fronta je bila X armija pod komandom generala Krobatina, na sektoru *Sedam općina* XI armija generala Scheuchenstuela, grupa generala Borojevića je držala planinski odsjek između Brente i Piave, VI armija Schönburg-Hartenstena odsjeke na Soči, dok je grupa generala Wurma držala odsjek Piave do ušća.

U 4.00 sata ujutro, 24. oktobra započeo je artiljerijski, a oko 7.00 sati pješadijski napad Antante. Mada Monarhija u stvarnosti više nije postojala, jedinice gotovo svih narodnosti su pružale snažan otpor do posljednjeg dana, ne toliko iz odanosti Monarhiji koliko zbog toga što jedinicama u prvoj liniji ništa drugo nije ni preostalo, odupirući se više iz instinkta samoodbrane. Istovremeno, jedinice u pozadini su slijedile instinkt održanja na životu, odbijajući da besmisleno ginu u posljednjim satima rata.

Mada je prije početka bitke car Karlo uputio proglas vojnicima u kojem im je nagovijestio skori mir i povratak kućama, moleći ih da sačuvaju disciplinu, taj apel nije nikada stigao do vojske u prvim borbenim linijama.[852]

Dva dana prije početka velike bitke, brigada hrvatske domobranske divizije odbila je da zamijeni ljudstvo ostalih dviju brigada u prvoj liniji. Nekoliko sati kasnije, u grupi kod Belluna, došlo je do dezertiranja 4. bh. puka uz obrazloženje da je "car u manifestu narodima Monarhije zaboravio njihovu domovinu, pa zbog toga nema smisla da se i dalje bore". I sa drugih frontova dolazile su iste vijesti. Zapadno od Brente pobunila su se tri ugarska puka i nisu htjela poći na položaje kod Asiaga. Budući da su se proširile vijesti kako je car pristao da se ugarske jedinice vrate kući, od tada je bilo nemoguće zadržati ljudstvo na položajima.

Od 24. do 27. oktobra pala je odluka, jer su dijelovi britanske 7. divizije potisnuli 24. oktobra prednje snage habsburških straža ispod brda Montella na Piavi, a 26. oktobra izvršile su stvarni juriš. Britanske snage 10. armije i francuske čete 12. armije, te između njih italijanska 8. armija, savladale su u toku noći linije na Piavi. Do podneva 27. oktobra Britanci su izvršili prodor na širini od 12 km, te prodrli 4 km u odbrambeni sistem. Time je odlučena posljednja operacija na italijanskom ratištu. Uvečer, 28. oktobra snage Antante su čvrsto zaposjele područje na lijevoj obali Piave.

Učinjen je posljednji pokušaj da se u protivnapad natjeraju najlojalnije habsburške snage, tirolski lovci i carski strijelci. Kada su sreli jedinice *Honvéda* koje su se vraćale u zavičaj, ljudi su shvatili da ne treba i dalje krvariti, boreći se za izgubljenu stvar. Zato su riješili su da je i za njih rat završen. Oni su situaciju ocijenili pravilnije nego Vrhovna komanda armije.

Ujutro, 28. oktobra počeo je najjači artiljerijski napad sila Antante, koji je poslijepodne imao fatalne posljedice. Ljudstvo elitne 31. pješadijske divizije počelo je mahati bijelim zastavama, što se prenijelo i na ostale dijelove fronta. Francuzi su zaobišli položaje 3. bh.

[852] Ibidem, 568-569.

puka i izvršili napad s leđa. U bezizlaznoj situaciji primorani su na predaju. Samo manji broj vojnika je uspio pobjeći, dok je dio ljudstva u pokušaju bijega stradao od mitraljeske vatre.[853]

Veći dio puka je dospio u zarobljeništvo. U zarobljeničkom logoru u Vicenzi ih je posjetio srpski vojni ataše, generalštabni major Nikola Hristić, izražavajući želju da vidi ove hrabre borce. Kao aktivni oficir, daleko od svake politike, s ponosom je istakao da su ovi hrabri Bosanci, budući Jugoslaveni.[854]

Dugo trajanje rata i nevolje koje su vojnici podnosili na frontu, uzrokovali su da je i kod jedinica, koje su do tada bez pogovora izvršavale sve zadatke i u najtežim uvjetima, došlo do dezertiranja. Ratni umor i čežnja za povratkom kući pri kraju rata su kod vojnika bili uvećani brigama za porodicama i neizvjesnom budućnošću. Pisma iz zavičaja obavještavala su vojnike na frontu o neizdrživim patnjama kod kuće, koje su podnosile njihove porodice.[855]

Ni bosanskohercegovačke jedinice nisu predstavljale izuzetak. Krajem oktobra 1918. godine došlo je do masovnog dezertiranja vojnika 4. bh. puka. Nakon što se puk prikupio 1. novembra u Cortini d'Ampezzo, ljudstvo je smješteno u vagone i 2. novembra preko Villacha upućeno u Ljubljanu, gdje je stavljeno na raspolaganje Narodnom vijeću Države SHS. Puk, čije je brojno stanje iznosilo 2.700 naoružanih i opremljenih vojnika, tri kompletne mitraljeske čete sa 36 ručnih mitraljeza i 400 konja, razoružan je a vojnici su upućeni u zavičaj.[856]

Bosanskohercegovački vojni potencijali angažovani u Prvom svjetskom ratu (1914-1918)

Kada je riječ o naoružanju, ocjeni vojnih formacija ili gubicima u ratu, posebno važnu ulogu ima statistika. Od ukupno 1.783.453 bosanskohercegovačkih stanovnika, koliko je zabilježeno popisom iz 1910. godine, tokom Prvog svjetskog rata za vojnu službu angažovano je ukupno 291.498 vojnih obveznika ili 16,34% stanovništva. Uvježbavana je ukupno 660.771 osoba, dok je procent sposobnih iznosio 40,6%. Od ukupnog broja mobilisanih bosanskohercegovačkih vojnih obveznika, najveći broj je zabilježen u srezovima: Brčko 10.483 (3,59% ukupno mobilisanih), Banja Luka 10.431 (3,56%), Derventa 9.675 (3,32%), Tuzla 9.652 (3,31%), Gradačac 9.074 (3,11%), Bugojno 8.919 (3,06%) i Bijeljina 8.751 (3,00%).

[853] KA-W, NFA, Gefechts-Berichte, Pero Blašković, Schlus-Kämpfe von Piave im Oktober 1918., Wien, 1936., 143-145.
[854] Ibidem, 148.
[855] ÖULK, VII Bd 1918., 565-573
[856] W. Schachinger, Bošnjaci dolaze..., 229-238.

U odnosu na broj stanovnika prema popisu iz 1910. godine najveći broj mobilisanih zabilježen je u srezovima: Prijedor (22,02%), Vlasenica (20,55%), Prozor (19,58%), Brčko (19,51%), Bugojno (19,44%) i Foča (19,10%).

Najmanji procent mobilisanih je zabilježen u srezovima Ljubinje (9,85%), Višegrad (11,44%), Bileća (12,07%) i Trebinje (13,19%). U četiri bosanskohercegovačka okružna središta broj mobilisanih u odnosu na broj stanovnika je iznosio: za grad Banju Luku 10,14%, Tuzlu 11,44%, grad Sarajevo 12,79% i za grad Mostar 13,22%.[857]

U prve dvije godine rata 42.654 vojna obveznika, najvećim dijelom pravoslavci, svrstani su u radne odrede gdje se prvo provjeravala njihova lojalnost, a istovremeno su uvježbavani za dodjelu u sastav armije na frontu. U radne odrede su raspoređena ukupno 42.654 vojna obveznika, od kojih je, nakon završene obuke, 20.912 (49,03%) raspoređeno u sastav operativnih jedinica.

Najveći broj vojnih obveznika raspoređenih u radne odrede je bio iz srezova: Derventa 4.260 (9,99%), Brčko 3.506 (8,22%), Nevesinje 3.122 (7,32%), Tešanj 2.593 (6,08%), grad Sarajevo 1.500 (3,52%), a zatim srezova Prnjavor 1.299 (3,05%), Prijedor 1.200 (2,81%), Bijeljina 1.075 (2,52%) i Bileća (2,46%).

Nakon provedene vojne obuke i provjere lojalnosti vojnih obveznika u operativne jedinice je raspoređeno najviše osoba iz srezova: Brčko 2.376 (11,36%), Prnjavor 932 (4,46%), Sarajevo 862 (4,12%) i Ljubinje 835 (3,99%).

U odnosu na broj vojnih obveznika koji su mobilisani u operativne jedinice najveći procent zabilježen je za srezove: Županjac (94,58%), Ljubinje (90,76%), Čajniče (87,72%), Sarajevo (86,2%), Mostar (85,85%), Bugojno (85,29%), Kotor-Varoš (85,13%) i Varcar-Vakuf (84,59%).[858]

Odnos prema Monarhiji u izvjesnom smislu se može ocijeniti i prema gubicima pojedinih nacija. U njemačkim zemljama Austrije poginulo je 29 vojnika na 1.000 stanovnika, u ugarskim oblastima ili u krajevima sa izmiješanim mađarskim i njemačkim stanovništvom 28. Na ratni mortalitet znatno je utjecalo i odlaženje u zarobljeništvo, radne odrede, epidemije itd.

Prema zvaničnim statističkim podacima K.u.k. Ministarstva rata gubici bosanskohercegovačkih jedinica do kraja oktobra 1918. iznosili su: 10.701 poginuli, 51.815 ranjenih, 18.088 zarobljenih i 21.227 nestalih.[859] Međutim, ti podaci su znatno odstupali od stvarne slike. Od mobilisanih bosanskohercegovačkih vojnih obveznika u toku rata je smrtno stradalo oko 38.000 osoba. Prosječni gubici za cijelu Bosnu i Hercegovinu iznosili su 12% od ukupnog broja vojno angažovanih osoba, ali su neki rejoni više stradali od drugih (Banja Luka, Srebrenica, Bileća, Foča, Mostar, Bugojno, Prozor...).

---

[857] KA-W, KM, AOK, Op. 108.916, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1918.

[858] KA-W, KM, AOK, Op. 108.916 Zemaljska vlada BiH K.u.k. Ministarstvu rata, Sarajevo, 6. juli 1918. (Vidi prilog br. IV.)

[859] KA-W, KM, AOK, Qu. M. Abt, Statistisches Bureau, Tafel VII. Verluste. (Vidi prilog br. VIII.)

Najveće gubitke u Bosni i Hercegovini je imao grad Banja Luka, koji je od 1.173 osobe angažovane u vojnim jedinicama izgubio 534 ili 45,6%. Srebrenica je od 5.024 vojna obveznika imala gubitke od 999 osoba ili 19,9%, Bileća od 2.345 vojnih obveznika 457 osoba (19,5%). Znatne gubitke je imao i grad Mostar, koji je od 1.809 vojnih obveznika izgubio 337 (8,4%).

Najmanje gubitke, znatno ispod prosjeka, zabilježili su grad Sarajevo, koji je od 4.297 vojnih obveznika izgubio 297 osoba (6,9%). Nevesinje je od 3.810 vojnih obveznika izgubilo 278 (7,2%), Stolac je od 5.323 vojna obveznika izgubio 455 (8,5%), a srez Jajce je od 6.012 vojnih obveznika izgubio 515 (8,6%), isto koliko i grad Tuzla, koja je od 918 vojnih obveznika izgubila 79.

Tokom Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini je mobilisano ukupno 35 godišta, odnosno ljudi rođenih od 1865. do 1900. godine.[860]

Za dostignuća u ratu veliki moralni efekat na jedinice i pojedince je imala dodjela odlikovanja, s čim su bile povezane i određene privilegije. Vojnicima su dodjeljivane medalje za hrabrost, dok su oficiri odlikovani ordenom. Medalje za hrabrost su izrađivane od metala, najčešće bronze, rjeđe od srebra ili zlata, ili su posrebrene ili pozlaćene. Carevom odlukom od 2. septembra 1914., a koja je stupala na snagu 18., određeno je da će sa posjedovanjem medalje za hrabrost biti povezani mjesečni doplaci u iznosu od 30 kruna za zlatnu medalju za hrabrost, 15 kruna za veliku srebrenu i 7 kruna i 50 helera za malu srebrenu medalju II klase. Ovi doplaci su isplaćivani unaprijed, svakog prvog u mjesecu. Doplatak se prestajao isplaćivati u mjesecu u kojem primalac medalje umre ili bude sudski osuđen osudom sa kojom je zakonski povezan gubitak medalje.[861]

Tokom Prvog svjetskog rata bosanskohercegovački pješadijski pukovi i bosanskohercegovački lovački bataljoni su primili ukupno 35.637 medalja za hrabrost. Pripadnicima pješadijskih pukova je ukupno dodijeljeno 27.245 medalja, a pješadijskih lovačkih bataljona 8.392. Bosanskohercegovačkim vojnicima je dodijeljeno ukupno 146 zlatnih medalja za hrabrost od kojih je 57 (39%) pripalo vojnicima 2. bosanskohercegovačkog pješadijskog puka.[862] Podaci o odlikovanjima vojnika bosanskohercegovačkih pukova formiranih tokom rata nisu evidentirani posebno, nego su upisivani u evidenciji o odlikovanjima za četiri bosanskohercegovačka puka.[863]

[860] W. Winkler, Verluste..., 33. Od ukupnih gubitaka, po godištima je bilo:
1865. - 0,05%; 1866. - 0,07%; 1867. - 0,17%; 1868. - 0,18%; 1869. - 0,21%; 1870. - 0,28%; 1871. - 0,31%; 1872. - 0,73%; 1873. - 1,06%; 1874. - 1,25%; 1875. - 1,44%; 1876. - 1,53%; 1877. - 1,64%; 1878. - 1,71%; 1879. - 1,93%; 1880. - 2,14%; 1881. - 2,33%; 1882. - 2,76%; 1883. - 3,21%; 1884. - 3,61%; 1885. - 3,83%; 1886. - 3,83%; 1887. - 4,01%; 1888. - 4,49%; 1889. - 4,75%; 1890. - 5,05%; 1891. - 5,49%; 1892. - 5,67%; 1893. - 5,73%; 1894. - 6,60%; 1895. - 7,15%; 1896. - 7,07%; 1897. - 5,92%; 1898. - 2,62%; 1899. - 0,67%; 1900. - 0,02%.
Najveći gubici zabilježeni su kod godišta 1895. (7,15%), 1896. (7,07%), 1894. (6,60%), 1897. (5,92%), kao i kod godišta 1893. (5,73%), 1892. (5,67%) i godišta 1891. (5,49%), i 1890. (5,05%). Na tih 8 godišta, rođenih od 1890-1897. dolazilo je ukupno 48,73% poginulih.

[861] Sarajevski List, 6. januar 1915., br. 6, 1.

[862] KA-W, KM, AOK, Auszeichnungsgruppe. Statistiik über Verleihung von Tapferkeitsmedaillen an die Heeresinfanterie bis August 1918., 443.

[863] W. Schachinger, Bošnjaci dolaze..., 325-326.

Dodjelu medalje je pratio i određeni novčani iznos, koji je isplaćivan mjesečno. Nosilac zlatne medalje za hrabrost 1918. godine dobijao je 197 kruna i 93 helera, velike srebrene medalje I klase – 3 krune i 38 helera, male srebrene medalje – 2 krune 88 helera, a dobitnik bronzane medalje 80 helera.[864]

Upoređujući broj odlikovanja dodijeljenih bosanskohercegovačkim vojnicima sa brojem odlikovanja ostalih jedinica Centralnih sila, mogu se izvući određeni zaključci. U sastavu austrougarske armije, najveći broj odlikovanja primili su vojnici 22. pješadijskog puka (ukupno 10.333), a zatim 86 pješadijskog puka (9.161), 96. pješadijskog puka (8.437), 6. pješadijskog puka (7.032) itd.[865] Od njemačkih jedinica, vojnici 4. pješadijskog puka su primili 8.051 medalju za hrabrost, 14. pješadijskog puka 7.595, a 7. pješadijskog puka 4.266 medalja.

Od bosanskohercegovačkih jedinica najveći broj odlikovanja su dobili vojnici 1. bh. puka (7.768) i 2. bh. puka (6.880). Od elitnih jedinica K.u.k. armije, Tirolskih carskih lovačkih pukova, prvi je primio 7.081 medalju za hrabrost, drugi puk 8.051, treći puk 5.187, a četvrti 6.279 medalja. Od lovačkih streljačkih bataljona vojnici 7. lovačkog bataljona primili su 2.138 medalja za hrabrost, a 31. lovačkog bataljona – 1.295. Kod bosanskohercegovačkih lovačkih bataljona najveći broj medalja za hrabrost primio je 6. lovački bataljon – 2.637, a zatim 3. bosanskohercegovački lovački bataljon – 1.844.[686]

Broj dodijeljenih medalja za hrabrost bosanskohercegovačkim jedinicama je najbolji pokazatelj njihovih vojničkih osobina, dajući odgovor zašto su smatrane elitnim jedinicama austrougarske armije.

U toku Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini je mobilisano 291.498 vojnih obveznika, od kojih je registrovano 51.815 ranjenih ili oboljelih, u prosjeku svaki šesti.[687] Od toga 12.726 su ostali invalidi, ili u prosjeku svaki četvrti. Od ukupnog broja bosanskohercegovačkih ratnih vojnih invalida bilo je 5.371 pravoslavac (42,20%), 4.413 muslimana (34,68%), 2.586 katolika (20,32%), 32 Jevreja (0,25%) i 356 ostalih (2,55%), što je bilo približno jednako tadašnjoj konfesionalnoj strukturi stanovništva.[868]

[864] KA-W, NFA, TK, K. 750.

[865] R. E. Bösch, Die Haltung des südslavische Soldaten..., 261.

[866] Ibidem, 262.

[867] KA-W. KM, AOK, Qu. Abt 1918., Beillage VII.

[868] ABH, ZMF, BH Präs., 5.096, Broschure...23-24. (Vidi Prilog br. V.) Po okruzima, od ukupnog broja ratnih vojnih invalida bilo je:

okrug	muslimani	pravoslavci	katolici	Jevreji	ostali
Banja Luka	562	1.786	649	5	
Bihać	750	754	67	1	
Mostar	568	608	620	1	
Sarajevo	822	475	268	17	
Travnik	473	706	685	6	
Tuzla	1.117	1.062	275	2	
ukupno	4.413	5.371	2.586	32	324

Od bosanskohercegovačkih ratnih vojnih invalida, prije rata se 10.825 bavilo poljoprivredom (85%), od toga su 33 bili veleposjednici, 6.896 slobodni seljaci, 2.770 kmetovi i 1.120 istovremeno kmetovi i slobodni seljaci. Od 1.901 ratnog vojnog invalida (14,9%), koji su se prije rata bavili zanimanjima izvan poljoprivrede, bilo je 639 profesionista, 208 trgovaca, 170 radnika i zanatlija, 143 posebna namještenika i sluge, 309 nadničara, 83 činovnika, 39 studenata i pripadnika drugih visokih poziva.[869]

Uzimajući u obzir vrstu povreda koje su izazvale invalidnost, najveći broj se odnosio na povrede izazvane prostrjelnim ranama – ukupno 7.329 ili 49,7%, a na drugom mjestu su bila oboljenja od tuberkuloze, 2.401 (18,9%). Od ostalih oboljenja na amputacije se odnosilo 627, paralizu 238, gluhoću i nijemost 46, sljepoću 328, oboljenja srca 619, reumu i išijas 267, smrzavanje 444, nervna oboljenja 72, duševna oboljenja 49, tuberkulozu 2.401, dok je usljed ostalih oboljenja nastupila invalidnost kod 1.306 osoba.[870]

Od ukupnog broja vojnih invalida čija je invalidnost izazvana oboljenjem od tuberkuloze, iz mostarskog okruga je bilo 451 (18,8%), bihaćkog 226 (9,41%), banjalučkog 568 (23,66%), sarajevskog 325 (13,5%), travničkog (16,74%) i tuzlanskog 392 (16,31%).[871]

[869] Ibidem, 25.
[870] Ibidem, 39-40.
[871] Ibidem, 28.

Rezime
Zusammenfassung
Summary

REZIME

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine austrougarska administracija je preduzela brojne mjere da je integriše u svoj državni sistem. Među njima posebno važnu ulogu je imalo uvođenje vojne obaveze u BiH i uključenje bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u vojnu organizaciju Monarhije, što je imalo značajne posljedice na društveni, politički, kulturni i ekonomski razvoj BiH. Osiguravši saglasnost Porte vojni krugovi Monarhije pristupili su uvođenju vojne obaveze u BiH i provođenju regrutacije, uzimajući njene vojne potencijale u umjerenom obimu.

Prema odredbama provizornog Vojnog zakona vojnu obavezu su u principu trebali vršiti svi vojno sposobni bosanskohercegovački zemaljski pripadnici, koji su bili obavezni učestvovati u odbrani zemlje i Monarhije. Vojna dužnost je počinjala 1. januara kalendarske godine u kojoj je vojni obveznik navršavao 20 godina. Bila je uvjetovana duhovnom i tjelesnom sposobnošću i minimalnom visinom od 155,4 cm. Trajala je 3 godine u liniji i 9 godina u rezervi. U ratu i miru angažovanje bosanskohercegovačkih vojnih obveznika bilo je u nadležnosti cara, koji je imenovao i sve oficire.

Institucija zastupanja (bedelija, bedluk) je preuzeta iz osmanskog Vojnog zakona i pobliže regulisana u instrukcijama. Zastupnik je morao u četvrtoj starosnoj klasi ispuniti svoju dužnost. Nije smio biti stariji od 32 godine, morao je biti zemaljski pripadnik Bosne i Hercegovine i prihvatiti propise o dobrovoljnom stupanju u vojsku. Osim toga, morao je dostaviti uvjerenje mjesnih organa da nije potreban za izdržavanje članova porodice.

Prema odredbama Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu od vojne službe su bili oslobođeni pripadnici godišta 1858. i stariji, bez obzira jesu li ranije izvršili vojnu obavezu. Od nje su, također, bila oslobođena lica koja su služila u osmanskim trupama kao i svećenici

i "dušebrižnici" svih zakonom priznatih konfesija (kod muslimana tu su se ubrajali mula, šerijatski sudac u službi, muderis koji je redovno držao predavanja, diplomirani imam i hatib koji je lično vršio službu, kao i šejh), diplomirani ljekari, veterinari i apotekari, kao i zaposleni učitelji i hodže.

Od vojne službe su na neodređeno vrijeme bili oslobađani jedini sin ili zet osobe starije od 70 godina, kao i unuk takvih osoba ukoliko nemaju sina, a također i brat nezbrinutih sestara ili braće.

S obzirom na neriješen državno-pravni položaj, bosanskohercegovačke jedinice pravno nisu predstavljale sastavni dio austrougarske armije. Njihova unutrašnja organizacija je u prvoj instanci bila isključivo određena od cara, pokazujući jasna ublažavanja u odnosu na sistem austrougarskih vojnih snaga. Uprkos posebnom statusu, bosanskohercegovačke jedinice su istovremeno stajale sa austrougarskom vojskom u izvjesnom pravnom koneksu, koji je predstavljen kroz zajedničkog vladara, ujednačene propise službe po Vojnom zakonu kojem su podlijegale, kao i odredbama upotrebe ovih trupa.

Bosanskohercegovački vojni obveznici regrutovani 1882. su raspoređeni u sastav četiri formirane bosanskohercegovačke čete i to: prvu u Sarajevu, drugu u Banjoj Luci, treću u Donjoj Tuzli i četvrtu u Mostaru. Kasnije su kontinuirano formirane nove čete i od 1885. samostalni bataljoni, iz kojih su 1. januara 1894. uspostavljena 4 pješadijska puka, sa po tri, a od 1897. sa po četiri bataljona. Ovi pukovi su bili smješteni u Beču (1. i 4.) u Grazu (2.) i u Budimpešti (3.).

Bosanskohercegovačke jedinice su 1895. godine dobile vojnu muziku. Tom prigodom Edward Wagnes, vođa orkestra 2. bosanskohercegovačkog puka u Grazu, je komponirao koračnicu *Die Bosniaken kommen*, koja je uskoro postala prepoznatljivo obilježje svih bosanskohercegovačkih jedinica.

Izgradnja vojnih objekata dala je novi izgled bosanskohercegovačkim gradovima. Središta društvenog života postaju oficirske kasine, organizovane nakon okupacije sa vojnim bibliotekama, vojnim orkestrima i brojnim kulturnim manifestacijama, unoseći u zatvorenu bosanskohercegovačku sredinu novi stil života.

Nakon formiranja 1. bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona 1903. godine, usporen je tempo izgradnje bosanskohercegovačkih jedinica. Nakon vojne reforme u Monarhiji nastupile su značajne novosti i u bosanskohercegovačkim jedinicama. Vojna komanda je nastojala da se bosanskohercegovački vojni potencijal iskoristi u većoj mjeri, kao i da važeće vojne odredbe za Bosnu i Hercegovinu prilagodi Vojnom zakonu Monarhije. Novi Vojni zakon za Bosnu i Hercegovinu je proglašen 11. augusta 1912. Njime je godišnji kontingent regruta usklađen sa principom koji je važio za Austriju i Ugarsku. Istovremeno je došlo i do pomjeranja starosne granice za rezervni sastav. Prema novom Vojnom zakonu, treća rezerva se završavala sa 42 godine života. Njegove odredbe su prilagođene odredbama Vojnog zakona za Austriju i Ugarsku,

uz manja odstupanja. Vojna obaveza je bila opća i morala se izvršiti lično, tako da je ukinuta institucija zastupanja (bedelija, bedluk).

Atentat na prestolonasljednika i njegovu suprugu 28. juna 1914. godine je mjerodavnim vojnim i političkim krugovima u Beču i Berlinu izgledao kao izuzetan povod za obračun sa Srbijom, pa joj je upućen zahtjev u formi ultimatuma, koji unaprijed pretpostavlja odbijanje, čime je otvoren put za radikalno rješenje. Početkom rata formirana su tri fronta: na istoku, zapadu i jugoistoku Evrope koji su zadržali svoj značaj do kraja rata.

Nakon proglašenja ratnog stanja u Bosni i Hercegovini za osiguranje granice prema Srbiji i Crnoj Gori angažovani su, pored žandarmerije i veteranskog korpusa (1.600 vojnika), i od povjerljivog domaćeg stanovništva formiran *Zaštitni korpus* sa 11.000 osoba, koji je priključen žandarmeriji. U Bosni i Hercegovini je, pored redovne armije, formirano više vrsta vojnih formacija.

Na početku mobilizacije u Bosni i Hercegovini, na zapovijest armijskog inspektora u Sarajevu Potioreka, odnosno komande VI armije, uspostavljen je od strane žandarmerije *Freiwilige Schutzkorps* (*Dobrovoljački zaštitni korpus*), u čijem sastavu su se u osnovi nalazili bosanskohercegovački muslimani i katolici. Njegovo formiranje i dopuna uslijedili su od elemenata iz sastava 2. i 3. rezerve koji nisu podlijegali vojnoj obavezi niti su imali ratni raspored, sa instruktorskom svrhom i za podršku žandarmeriji u održavanju reda i mira u zemlji, kao i svrhom upotrebe protiv bandi i za vođenje "malog rata" protiv slomljenog protivnika. Njegovo formiranje i uspostava je bila čisto vojna nadležnost, na koju Zemaljska vlada BiH nije imala utjecaja. Ustanovljen je kontingent za Bosnu od 1.000 pješaka i 22 konjanika, a za Hercegovinu od 200 pješaka.

Pripadnici *Schutzkorpsa* su se na frontu kretali zajedno sa vojnim jedinicama. Bosanskohercegovački Srbi, koji su se pridružili srbijanskim i crnogorskim snagama za vrijeme njihovog prodora u Bosnu i Hercegovinu, uhvaćeni na djelu za vrijeme trajanja prijekog suda, kažnjavani su smrtnom kaznom. Izvršioci kazne bili su pripadnici *Schutzkorpsa*, najvećim dijelom bosanskohercegovački Muslimani, pa je u historijskom pamćenju bosanskohercegovačkih Srba ta činjenica kasnije predstavljala instrument za njihovu genocidnu politiku prema Muslimanima.

Analogno kao i u obje polovine Monarhije, za Bosnu i Hercegovinu proglašen je 29. jula 1914. Zakon o ratnom podavanju. Neposredno susjedstvo Bosne i Hercegovine sa frontom prvih vojnih operacija uvjetovalo je, s jedne strane, povećane zahtjeve za ratnim doprinosom, a sa druge strane pojačane privredne mjere.

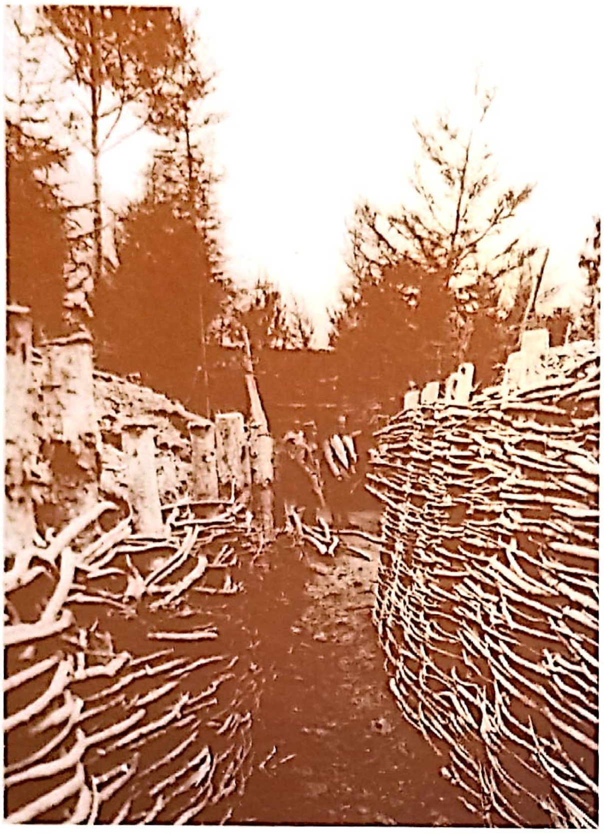
Usljed zbivanja koja su prethodila ratu, nakon mobilizacije nepovjerljivi vojni obveznici u bosanskohercegovačkim jedinicama, gotovo isključivo pravoslavci, svrstani su u nenaoružane radne odrede i upućeni u unutrašnjost Monarhije. Vojni radni odredi su bili angažovani

Bosanskohercegovački konjevoci na Sočanskom frontu, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Komanda 3. bataljona, 2 bh. puka na Sočanskom frontu, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Komanda 4. bh. pješadijskog puka u Ravelniku na Sočanskom frontu, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Podjela hrane bosanskohercegovačkim vojnicima u Ravelniku na Sočanskom frontu, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Štab 6. bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona na Sočanskom frontu, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Bosanci sa tovarnim životinjama za dopremu municije i hrane vojsci na Sočanskom frontu, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Smotra bosanskohercegovačkih vojnika FZM Wenzl Wurma na Sočanskom frontu, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Bosanski konjevodac na Sočanskom frontu, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Kolona za dopremu municije na Sočanskom frontu, razglednica u koloru, 9 x 13, Istorijski arhiv Sarajevo

Bosanskohercegovački vojnici u prodoru prema Piavi, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Istorijski arhiv Sarajevo

Pogled na Piavu na Sočanskom frontu, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Državni arhiv - Odjeljenje Ratni arhiv Beč

Rombon, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Istorijski arhiv Sarajevo

Na Rombonu, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Istorijski arhiv Sarajevo

Spomenik na istočnom obronku Rombona na kojem su uklesani carski strijelac i bosanskohoercegovački vojnik, kao predstavnici svih pukova koji su ginuli braneći ovaj masiv od napada Italijana. Spomenik je izradio češki kipar Ladislav Kofranek, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Groblje junaka u Ravni, fotografija, crno-bijela, 9 x 13, Istorijski arhiv Sarajevo

u područjima gdje su se nalazile bosanskohercegovačke jedinice. Dodjela u radne odrede predstavljala je najpogodniji način da se Srbi izvuku iz ugroženih oblasti, da se provjeri njihova lojalnost, disciplinuju i vojno obuče. Tek tada računalo se sa njihovim angažovanjem na frontu.

Neposredno nakon objave mobilizacije u Bosni i Hercegovini vojni organi su počeli uzimati taoce. Ta mjera je trebala predstavljati garanciju za mir u zemlji, pa su na taj način ograničavane akcije komitskih četa. Taoci su svojim životima garantovali za svaku štetu koja bi se u zemlji mogla dogoditi vojsci, vojnim objektima, transportima, javnim prometnim sredstvima i svemu što je imalo značaja za vojsku. U dopisu Zemaljske vlade upućenom sreskim uredima i ekspoziturama u zemlji 28. jula 1914. sadržana je instrukcija o uvođenju institucije talaca. Za taoce je trebalo uzimati najutjecajnije i najuglednije osobe pravoslavne vjere koji su politički pripadali *Narodu*, *Otadžbini* i *Srpskoj riječi*, s tim da oni budu zalog lojalnog držanja njihovih pripadnika i pristalica.

Za namjerno oštećenje željeznice, mostova, puteva, telegrafskih i telefonskih linija, bila je predviđena smrtna kazna vješanjem. Svaka općina, u čijoj oblasti dođe do takvog oštećenja, izložena je visokim kaznama ili drugim teškim kontribucijama, koje je trebalo odmah preduzeti.

Ratna zbivanja na području Bosne i Hercegovine 1914. imala su značajne posljedice na politički i demografski razvoj graničnih oblasti prema Srbiji i Crnoj Gori.

Nakon što je u graničnim srezovima konstatovano da je srpsko stanovništvo, dijelom samostalno a dijelom uz pomoć neprijateljskih odjeljenja, uništilo imanja muslimanskih i katoličkih susjeda, za zaštitu preostalih i obnovu porušenih imanja lojalnog stanovništva trebalo je nadoknaditi štete od konfiskovanih imanja ustanika. Stoga je general Potiorek zamolio ministra von Bilińskog da se zauzme za suspenziju § 16 (odjeljak 1 i 2) Zemaljskog statuta, čime bi Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu bila ovlaštena da protiv osoba koje su usmjerile oružje protiv vojne sile Monarhije ili su sarađivali sa neprijateljem, provedu konfiskaciju pokretne i nepokretne imovine. Istovremeno sa suspendovanjem ovih odredbi, Zemaljska vlada je imala pravnu osnovu da sprovede iznimne mjere.

Svi sreski uredi bili su dužni da hitno ustanove koji su bosanskohercegovački zemaljski pripadnici digli oružje protiv vojne sile ili su se priključili neprijatelju i napustili zemlju. Popis takvih osoba trebalo je na kraju svakog mjeseca dostaviti zemaljskoj vladi, u svrhu objavljivanja presude u službenom *Sarajevskom listu*. Gubitak zemaljske pripadnosti odnosio se, *ipso iure*, na muškarca, njegovu suprugu i maloljetnu djecu, kao i na udovice i njihovu maloljetnu djecu. Izuzetak je učinjen u slučajevima maloljetnik već nalazio u službi K.u.k. vojske, u obrazovnim vojnim ustanovama ili živi odvojeno od roditelja, a nije učestvovao u njihovom krivičnom djelu.

Svakodnevno su u štampi objavljivana izvršenja smrtnih kazni. Odlukom prijekog suda u Tuzli, 7. oktobra izvršena je smrtna kazna nad 18 osoba iz Kladnja zbog "zločina protiv vojne sile države počinjene time što su hotimice propustili da podnesu prijavu protiv približavajućih neprijateljskih četa, što su ugostili srpske čete i kod njih činili službu kao vođe i dijelom na njihovoj strani se zajedno borili i učestvovali u pljačkama kao i zbog ugrožavanja muslimanskog žiteljstva".

Nakon provedene mobilizacije 1914. bosanskohercegovački vojni obveznici raspoređivani su u sastav 4 bosanskohercegovačka puka i jednog bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona. U novembru 1914. komanda Balkanskih oružanih snaga formirala je od prekobrojnog ljudstva mobilisanog u Bosni i Hercegovini, tvrđavske pješadijske bataljone br. 1. i 2. U martu 1915. od mobilisanih vojnih obveznika obrazovani su tvrđavski pješadijski bataljoni br. 3-7, dok su do marta 1916. obrazovana još dva (br. 8 i 9).

U augustu 1915. godine, na Jugozapadnom frontu iz dva rezervna bosanskohercegovačka puka formirani su bosanskohercegovački lovački bataljoni br. 2 i 3, sa po 4 ratne čete i jednim mitraljeskim odjeljenjem sa 2 oruđa. U svakoj četi trebalo je rasporediti po 33% apsolutno povjerljivih pravoslavaca i 67% vojnika druge vjere. Po jednom lovačkom bataljonu trebalo je od strane K.u.k. Ministarstva rata dodijeliti po 1.100 repetir-pušaka. Bosanskohercegovački lovački bataljoni 2 i 3, kao i V bataljoni bosanskohercegovačkih pukova 1-4 trebali su kao redovnu dopunu dobijati mjesečno po jednu ratnu četu. U februaru 1916. godine je formirano još pet bosanskohercegovačkih lovačkih bataljona: lovački bataljon br. 4 obrazovan je iz tvrđavskog pješadijskog bataljona br. 4, a lovački bataljoni 5, 6, 7 i 8 formirani su iz petih bataljona bosanskohercegovačkih pješadijskih pukova br. 1, 2, 3 i 4.

Vrhovna vojna komanda je odmah poduzela preventivne mjere kod bh. jedinica. Svaki bosanskohercegovački puk je mogao formirati samo dva ratna bataljona od povjerljivog ljudstva, pri čemu su se bataljoni sastojali od prosječno 26% katolika, 41% pravoslavaca i 32% muslimana, što je odgovaralo tadašnjoj konfesionalnoj strukturi stanovništva. Pored toga Vrhovna vojna komanda je naredila da se formiraju 4 rezervna bosanskohercegovačka bataljona i to I, II i IV u Budimpešti i III u Beču. Od preostalog ljudstva su formirani nenaoružani radni odredi.

U vojnim operacijama na Balkanskom frontu 1914. godine učestvovali su treći bataljoni bosanskohercegovačkih pukova, koji su se nalazili u sastavu 48. pješadijske divizije. U borbama za kotu 693 kod Biljega, vođenim 5. novembra 1914., čete III bataljona 3. bosanskohercegovačkog puka su pretrpjele velike gubitke od 60% ljudstva. U borbama kod Bukve za kotu 552, 25. novembra 1914. istakao se zapovjednik mitraljeskog odjeljenja III bataljona 2. bh. puka natporučnik Gojkomir Glogovac, koji je odlikovan ordenom *Maria Theresia* i dobio plemićku titulu – imenovan je prvim bosanskim vitezom, dobivši i titulu barona.

Treći bh. puk je u Galiciji učestvovao od 9. do 14. septembra u borbama kod Lemberga, koje su završene porazom austrougarskih trupa. U šumi istočno od grada Szezerzeca (Šireca), puk je pretrpio velike gubitke, povlačeći se nakon toga sa ostalim jedinicama u Karpate. U toku povlačenja, jedinice je zahvatila kolera, pa je u periodu od nekoliko dana umrlo dvije trećine vojnika.

Treći bosanskohercegovački puk je najteže trenutke u ratu doživio 21. oktobra 1914. godine. Toga dana puk je dobio zapovijest da izvrši napad na vis kote 668, na obronak prema istoku i na padinu ka zapadu prema cesti Turka-Sambor. Cijeli 3. puk određen je za juriš, a kao pojačanje dobio je vojnike bečkog *Landsturma*. U jurišu je 3. bosanskohercegovački puk pretrpio velike gubitke. Poslije bitke zabilježeno je u IV bataljonu da 13. četa ima samo 24 vojnika, 14. četa 4, 15. četa 30, a 16. četa 15 vojnika.

Povećane potrebe za vojnim snagama kojim bi se osigurala konstantna dopuna jedinica za front uvjetovale su promjenu Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu. Prema novom Vojnom zakonu vojna obaveza je počinjala 1. januara kalendarske godine u kojoj vojni obveznik navršava 18 godina, a završavala se 31. decembra kalendarske godine u kojoj vojni obveznik navršava 50 godina života.

Paralelno sa povećanjem vojnih obaveza poduzete su mjere da se važeći Vojni zakon za Bosnu i Hercegovinu uskladi sa zakonom koji je važio za Monarhiju. Obaveza služenja u *Landsturmu*, koja je u Monarhiji obuhvatala vojne obveznike do 55 godina, proširena je i na Bosnu i Hercegovinu, zakonom koji je car sankcionisao 4. aprila 1916. godine. Sve osobe koje su navršile 50, a nisu prešle 55 godina života, mogle su biti pozvane na rad za ratne potrebe u trajanju najduže do 6 sedmica.

U drugoj i trećoj ratnoj godini bosanskohercegovačke jedinice su raspoređene i angažovane na Balkanskom, Istočnom i Jugozapadnom frontu. U sastavu 48. pješadijske divizije od ukupno 19½ bataljona, 8¼ je bilo iz bosanskohercegovačkog kontingenta. Nakon što je V bataljon 3. bosanskohercegovačkog puka 9. januara zauzeo Solar i probio crnogorske položaje, ishod bitke za Cetinje je odlučen, pa je Crna Gora 13. januara 1916. kapitulirala.

Na Istočnom frontu, tokom 1916. godine bosanskohercegovačke jedinice su ratovale sa promjenljivim uspjehom, podnoseći velike žrtve za vrijeme ljetne ruske ofanzive.

U borbama na Italijanskom frontu bosanskohercegovačke jedinice su se isticale ratnim podvizima. Drugi bosanskohercegovački puk uz velike žrtve je 8. juna 1916. osvojio snažno utvrđeni vis Monte Melleta.

Tokom 1917. najveći broj bosanskohercegovačkih jedinica je bio angažovan na Italijanskom frontu, gdje su u jesenjoj ofanzivi Centralnih sila imale važnu ulogu. U sastavu 50. pješadijske divizije 1. bosanskohercegovački puk je izvršio prodor u pravcu Volarja, gdje su na tri mjesta probili italijanske položaje i prodrli duboko u pozadinu njihovih jedinica, pa su uskoro

zauzeti svi važniji položaji koje su Italijani držali. Rezultat 12. sočanske bitke je da je za 4 dana probijen front od 160 km, uništene 2 italijanske armije i zarobljeno 60.000 vojnika, 500 topova, a italijanska vojska se spasila povlačenjem.

Nakon što je 4. bataljon 3. bosanskohercegovačkog puka izvršio prodor preko mosta na Tagliamentu omogućen je prodor brojnih austrougarskih i njemačkih divizija i osvajanje italijanskih položaja sve do Piave.

Od proljeća 1917. godine pristupilo se iznalaženju načina nove organizacije vojnih snaga, čime je trebalo odgovoriti modernim zahtjevima rata, uzrokovanih ratnim iskustvom i promjenama u naoružanju i opremi. U jesen 1917. planovi o reorganizaciji armije bili su završeni. Jedna pješadijska divizija, zadržavajući podjelu u dvije pješadijske brigade i jednu poljsku artiljerijsku brigadu, formirana je iz 4 pješadijska puka sa po 3 pješadijska bataljona, ili iz tri puka i tri samostalna bataljona. Odlukom Vrhovne komande, krajem oktobra 1917. došlo je do reorganizacije austrougarske armije. Od tada se jedan puk sastojao iz tri bataljona, a od prekobrojnih bataljona formirane su nove jedinice. Bosanskohercegovački pukovi su imali po 3 bataljona, a od prekobrojnih bataljona i lovačkih bataljona br. 5-8 formirani su novi pukovi 5-8.

Tokom 1918. godine položaj Centralnih sila se pogoršavao, a moral stanovništva u pozadini je sve više opadao. Očekivanje povoljnog ishoda rata pokazalo se nerealnim. Posljedica toga je bila pojava rasula u armiji, posebno tamo gdje su nacionalne i socijalne ideje bile prihvaćene od ljudstva, što se ispoljavalo u pobunama, dezerterstvu i formiranju bandi iz redova dezertera i vojnika koji su prekoračili odsustvo. Broj dezerterstava, kao i pobuna na južnoslavenskom prostoru znatno se umnožio. Do prvih nemira i pobuna u Bosni i Hercegovini došlo je 10. februara 1918. u Mostaru među Dalmatincima 22. pješadijskog puka, a uskoro i u Čapljini i Konjicu.

Daljnji znak kršenja discipline bio je povećani broj dezertiranja i prekoračenja odsustva. Sve češće su se čule optužbe o trgovini falsifikovanim dokumentima, koji su prodavani za 30-80 kruna. Mnogobrojne kontrole, angažovani detektivi i vojne patrole nisu mogle mnogo pomoći, jer su se patrole često solidarisale sa dezerterima. Premije raspisane za hvatanje dezertera nisu mnogo pomogle, jer se stanovništvo solidarisalo sa njima, podržavalo ih i prikrivalo. Zbog toga su poduzete posebne mjere, formiranjem posebnih kontrolnih stanica. Osim toga na odsustvo se odlazilo organizovano u većim transportima, uz kontrolu povjerljivih podoficira i uz strogu kontrolu posjedovanja letaka, propagandnog materijala i nedozvoljenog posjedovanja oružja.

Formiranje družina imalo je, ipak, i političkih posljedica. Sigurnosna situacija u pozadini je sve više slabila autoritet vlasti i armije, što je za posljedicu imalo slabljenje veza sa Monarhijom i stvaranje plodnog tla za širenje nacionalnih i socijalističkih ideja. Opća situacija u pozadini je stvarala pretpostavke za nemire i pojave koje su ugrožavale javni poredak i mir, a kada su se proširile na front, u znatnoj su mjeri utjecale na disciplinu u vojnim formacijama. Zemaljska

vlada za Bosnu i Hercegovinu je 19. maja 1918. godine donijela Objavu o sudbeno-kaznenom i administrativnom progonu onih koji bi pružali pomoć vojnim bjeguncima i onima koji su prekoračili vojni dopust. Pripomoć, skrivanje ili neprijavljivanje vojnih bjegunaca i vojnika koji prekorače dopust, kao i svako drugo pomaganje tim osobama potpadalo je pod najstrožiji sudbeno-kazneni progon. Osim tih mjera, obustavljana je potpora za izdržavanje porodica bjegunaca i onih koji bi počinili neki kažnjiv čin. Ukoliko bi postojala utemeljena sumnja da su pojedine osobe, porodice ili, eventualno, cijele općine pomagale vojnim bjeguncima i onima koji prekorače odsustvo time što su im pružali pomoć, da su ih prikrivali ili nisu prijavljivali, kažnjavani su osjetljivim administrativnim kaznama.

Plašeći se povezivanja stanovništva sa dezerterima, general Sarkotić je uveo prijeki sud u graničnim oblastima, u srezovima Foča, Gacko, Bileća, Trebinje, Nevesinje i Stolac. Svi oružni listovi su proglašeni nevažećim i u roku od 8 dana svo oružje je moralo biti predato policijskim organima. Ilegalno posjedovanje oružja bilo je najstrože kažnjavano. Također je strogo kažnjavano ugrožavanje javne sigurnosti, povreda vojne discipline u jedinicama, ubistvo, javno nasilje, oštećenje stana i imovine kao i pljačka, ukoliko je vrijednost ukradene robe prelazila iznos od 1.000 kruna. Prijeki sud se mogao proglasiti i zbog dezerterstva, bez traženja saglasnosti viših organa, a na temelju samostalne procjene situacije.

Za direktno suzbijanje razbojništva u Bosni i Hercegovini je angažovana vojna sila stacionirana u zemlji. Sredinom augusta Vrhovna komanda Armije je poduzela mjere za suzbijanje dezerterstva, a vojnike je trebalo upoznati sa posljedicama koje je povlačilo dezerterstvo i prekoračenje odsustva.

Također, komandama svih trupa naloženo je da obustave isplatu sredstava za izdržavanje porodica dezertera, kao i da traže pogodno sredstvo za suzbijanje pomoći dezerterima, organizujući potjere za izbjeglima.

Krajem oktobra 1918. godine započela je posljednja velika bitka Prvog svjetskog rata. Jurišni odredi sila Antante (Britanci, Francuzi i Italijani) izvršili su prvi prodor u području *Sedam općina*, brdima između Brente i na Piavi. U 4.00 ujutro, 24. oktobra započeo je artiljerijski napad Antante, a oko 7.00 sati pješadijski napad. Mada Habsburška monarhija u stvarnosti više nije postojala, jedinice gotovo svih narodnosti pružale su žestok otpor do posljednjeg dana ne toliko iz odanosti crno-žutoj zastavi koliko zato što jedinicama u prvoj liniji ništa drugo nije ni preostalo, odupirući se više iz instinkta samoodbrane. Istovremeno, jedinice u pozadini su slijedile instinkt održanja u životu, odbijajući da besmisleno ginu u posljednjim satima rata.

Dugo trajanje rata i nevolje, koje je vojnik podnosio na frontu, uzrokovali su da je i kod jedinica koje su do tada bez pogovora izvršavale sve zadatke i u najtežim uvjetima, došlo do dezertiranja. Ratni zamor i čežnja za povratkom kući pri kraju rata, kod vojnika su uvećani i brigom za porodicu i nesigurnom budućnošću. Pisma iz zavičaja su obavještavala borce na frontu

o neizdrživim patnjama, koje su podnosile njihove porodice kod kuće. Ni bosanskohercegovačke jedinice nisu predstavljale izuzetak. Krajem oktobra došlo je do masovnog dezertiranja vojnika 4. bosanskohercegovačkog puka, uz obrazloženje da je car u Manifestu narodima Monarhije "zaboravio" njihovu domovinu, pa nema razloga da se više bore.

Kada je riječ o naoružanju, ocjeni vojnih formacija ili gubicima u ratu, posebno važnu ulogu ima statistika. Od ukupno 1.783.453 bosanskohercegovačkih stanovnika, koliko je zabilježeno po popisu iz 1910., u toku Prvog svjetskog rata za vojnu službu angažovano je ukupno 291.498 vojnih obveznika ili 16,34% stanovništva. Uvježbavana je ukupno 660.771 osoba, dok je procent sposobnih iznosio 40,6%. Od ukupnog broja mobilisanih bosanskohercegovačkih vojnih obveznika najveći broj je zabilježen u srezovima: Brčko 10.483 (3,59% ukupno mobilisanih), Banja Luka 10.431 (3,56%), Derventa 9.675 (3,32%), Tuzla 9.652 (3,31%), Gradačac 9.074 (3,11%), Bugojno 8.919 (3,06%) i Bijeljina 8.751 (3,00 %).

U prve dvije godine rata 42.654 vojna obveznika, najvećim dijelom pravoslavci, svrstani su u radne odrede gdje se provjeravala njihova lojalnost, a istovremeno su uvježbavani za dodjelu u sastav armije na frontu. U sastav radnih odreda ukupno su raspoređena 42.654 vojna obveznika, od kojih je nakon završene obuke 20.912 (49,03%) raspoređeno u sastav operativnih jedinica.

Prema zvaničnim statističkim podacima K.u.k. Ministarstva rata, gubici bh. jedinica su do kraja oktobra 1918. iznosili: 10.701 poginuli, 51.815 ranjenih, 18.088 zarobljenih i 21.227 nestalih.

Međutim, ti podaci su znatno odstupali od stvarne slike. Od mobilisanih bosanskohercegovačkih vojnih obveznika u toku rata je smrtno stradalo oko 38.000 osoba. Prosječni gubici za cijelu Bosnu i Hercegovinu iznosili su 12% od ukupnog broja vojno angažovanih osoba, ali su neki rejoni više stradali od drugih (Banja Luka, Srebrenica, Bileća, Foča, Mostar, Bugojno, Prozor...).

Najveće gubitke u Bosni i Hercegovini je imao grad Banja Luka, koja je od 1.173 osobe angažovane u vojnim jedinicama izgubila 534, ili 45,6%. Srebrenica je od 5.024 vojna obveznika imala gubitke od 999 osoba, ili 19,9%, Bileća od 2.345 vojnih obveznika 457 osoba (19,5%). Znatne gubitke je imao i grad Mostar, koji je od 1.809 vojnih obveznika izgubio 337 (18,4%).

Za dostignuća u ratu veliki moralni efekat na jedinice i pojedince je imala dodjela odlikovanja, sa čime su bile povezane i određene privilegije.

Tokom Prvog svjetskog rata bosanskohercegovački pješadijski pukovi i bh. lovački bataljoni su primili ukupno 35.637 medalja za hrabrost. Pripadnicima pješadijskih pukova je ukupno dodijeljeno 27.245 medalja, a pješadijskih lovačkih bataljona 8.392.

Od bosanskohercegovačkih jedinica najveći broj odlikovanja su dobili vojnici 1. bosanskohercegovačkog puka, 7.768 i 2. bosanskohercegovačkog puka 6.880.

Broj dodijeljenih medalja za hrabrost bosanskohercegovačkim jedinicama je najbolji pokazatelj njihovih vojničkih osobina, dajući odgovor zašto su smatrane elitnim jedinicama austrougarske armije.

Tokom Prvog svjetskog rata je registrovano 51.815 ranjenih ili oboljelih bosanskohercegovačkih vojnih obveznika, u prosjeku svaki šesti. Od toga, 12.726 su ostali trajni invalidi, ili u prosjeku svaki četvrti. Od ukupnog broja bosanskohercegovačkih ratnih vojnih invalida bilo je 5.371 pravoslavca (42,20%), 4.413 muslimana (34,68%), 2.586 katolika (20,32%), 32 Jevreja (0,25%) i 356 ostalih (2,55%), što je bilo približno tadašnjoj konfesionalnoj strukturi stanovništva.

ZUSAMMENFASSUNG

Nach der Okkupation von Bosnien und der Herzegowina im Jahre 1878 hat die österreichisch-ungarische Verwaltung zahlreiche Maßnahmen gesetzt, um das Gebiet in den k.u.k. Staat system zu integrieren. Eine besonders wichtige Rolle kam der Einbeziehung der bosnisch-herzegowinischen Landesangehörigen in die Militärorganisation der Monarchie zu, was bedeutende Folgen für die gesellschaftliche, politische, kulturelle und ökonomische Entwicklung Bosnien-Herzegowinas unter Österreich-Ungarn hatte. Nachdem die Zustimmung der Hohen Pforte gesichert war, begannen die Militärkreise mit der Einführung des Wehrdienstes in Bosnien-Herzegowina und der Durchführung der Rekrutierung an; dabei verwendeten sie das neue Militärpotential noch in einem beschränkten Umfang.

Nach den Bestimmungen des provisorischen Militärgesetzes für Bosnien-Herzegowina mussten alle männlichen Landesangehörigen Wehrdienst leisten.

Die Dienstpflicht begann am 1. Januar jedes Kalenderjahres, in dem der Wehrpflichtige das 20. Lebensjahr vollendete; er musste seelisch und körperlich tauglich sein und eine Mindestgröße von 155,4 cm haben.

Die Wehrpflicht dauerte im regulären Dienst drei und in der Reserve neun Jahre. Im Krieg wie im Frieden unterstanden die bosnisch-herzegowinischen Wehrpflichtigen der Befehlsgewalt des Kaisers, der auch alle Offiziere ernannte.

Die Möglichkeit, sich beim Wehrdienst vertreten zu lassen (bedelija), waren vom osmanischen Militärgesetz übernommen und in den Instruktionen genau geregelt.

Der Stellvertreter musste in der vierten Altersklasse seine Pflicht erfüllen. Er durfte also nicht älter als 32 Jahre sein und musste Landesangehöriger von Bosnien-Herzegowina sein. Er musste den freiwilligen Eintritt in die Armee anerkennen, er war verpflichtet Überzeugungsformular der örtlichen Behörden auszufüllen und anzugeben, dass er als Ernährer der Familie nicht gebraucht wird.

Nach den Bestimmungen des Militärgesetzes in Bosnien-Herzegowina waren von der Wehrpflicht diejenigen befreit, die im Jahre 1858 oder vorher geboren waren, ohne Rücksicht darauf, ob sie früher in der Armee gedient hatten.

Ebenfalls waren von der Wehrpflicht jene Personen befreit, die in den osmanischen Truppen gedient hatten sowie auch die Geistlichen aller laut Gesetz anerkannten Konfessionen, diplomierte Ärzte, Tierärzte und Apotheker, Lehrer und Hodschas, die im Dienst standen. Von der Wehrpflicht auf unbestimmte Zeit befreit waren auch die einzig übrig gebliebenen (Schwieger-) Söhne von Personen, die älter als 70 Jahre waren, Enkelkinder solcher Personen, die selber keinen Sohn hatten, aber auch der Bruder von Waisenkindern.

Angesichts der ungelösten Frage des staatsrechtlichen Status von Bosnien-Herzegowina, waren die Truppen zunächst kein Bestandteil der österreichisch-ungarischen Armee. Ihre innere Organisation war in erster Linie vom Kaiser bestimmt und im Vergleich zur restlichen k.u.k. Armee deutlich lockerer. Trotz ihres besonderen Status standen die bosnisch-herzegowinischen Einheiten durch den gemeinsamen Regenten, einheitliche Vorschriften, das Militärgesetz und die Bestimmungen über die Verwendung dieser Verbände in einer gewissen rechtlichen Beziehung zur k.u.k. Armee.

Die 1882 rekrutierten bosnisch-herzegowinischen Wehrpflichtigen wurden nach einem System eingeteilt, das sich aus vier Kompanien zusammensetzte: die erste in Sarajewo, die zweite in Banja Luka, die dritte in Unter-Tuzla und die vierte in Mostar. Später wurden kontinuierlich neue Kompanien gebildet, und ab 1885 selbstständige Bataillone, aus denen ab 1. Januar 1894 vier Infanterieregimenter mit jeweils drei und ab 1897 mit 4 Bataillonen geformt wurden. Diese vier bosnisch-herzegowinischen Regimenter wurden in Wien (Nr. 1 und 4), in Graz (Nr. 2) sowie in Budapest (Nr. 3) stationiert.

Seit der Bildung des 1. bosnisch-herzegowinischen Jägerbataillons 1903. verlangsamte man das Tempo beim Aufbau der bosnisch-herzegowinischen Einheiten. Nach der Wehrreform in der Monarchie begannen ab 1912 auch in den bosnisch-herzegowinischen Einheiten bedeutende Neuerungen. Das Militärkommando strebte danach, das militärische Potential des Landes in größerem Ausmaß auszuschöpfen, jedoch nach Anpassung der geltenden Verordnungen an die Gesetze der Monarchie. Am 11. August 1912 wurde das neue Militärgesetz für Bosnien-Herzegowina verkündet; dadurch wurde das jährliche Rekruten-Kontingent dem in Österreich-Ungarn waltenden Prinzip angeglichen, das auf dem jeweiligen Prozentanteil in

der Bevölkerungsstruktur der Monarchie basierte. Gleichzeitig kam es auch zu einer Änderung der Altersgrenze für die Reservezusammensetzung. Gemäß dem neuen Militärgesetz endete die dritte Reserve mit dem 42. Lebensjahr. Die Wehrpflicht war allgemein und musste persönlich ausgeführt werden, so dass die Möglichkeit einer Stellvertretung abgeschafft wurde.

Das Attentat auf den Thronfolger und seine Gattin in Sarajevo am 28. Juni 1914 erschien den maßgeblichen militärischen und politischen Kreisen in Wien und Berlin als willkommener Anlass zur Abrechnung mit Serbien. Deshalb wurde ein Ultimatum formuliert, das eine Ablehnung förmlich provozierte, um den Weg für eine radikale Lösung freizumachen. Anfang August 1914 entstanden dann jene drei Frontlinien im Westen, Osten und Südosten Europas, die ihre Bedeutung bis zum Kriegsende beibehalten sollten.

Nach der Verkündung des Kriegszustandes wurde zur Grenzsicherung gegenüber Serbien und Montenegro außer der Gendarmerie und dem Veteranenkorps (1.600 Soldaten) ein aus vertrauenswürdigen Elementen der einheimischen Bevölkerung gebildetes "Schutzkorps" von 11.000 Mann eingesetzt, das der Gendarmerie angeschlossen war. In Bosnien-Herzegowina bestanden damit neben der regulären Armee noch mehrere militärische Formationen.

Gleich zu Beginn der Mobilmachung in Bosnien-Herzegowina wurde auf Befehl des Kommandos der 6. Armee seitens der Gendarmerie jenes "Schutzkorps" eingeführt, das sich im Wesentlichen aus bosnisch-herzegowinischen Muslimen und Katholiken zusammensetzte. Die Aufstellung und Ergänzung wurde mit Kräften durchgeführt, die nicht der Wehrpflicht unterlagen, sondern aus der 2. und 3. Reserve stammten und keine Kriegsdienste leisteten; diese Männer wurden zur Unterstützung der Gendarmerie bei der Aufrechterhaltung der öffentlichen Ordnung sowie zum Kleinkrieg gegen Freischärler eingesetzt. Das "Schutzkorps" funktionierte nach dem Prinzip der Territorialverteidigung, d.h. im Sinne eines Schutzes von militärischen Einrichtungen, Eisenbahnen, Post und Telegrafenverkehr. Daneben wurde noch ein "Freiwilliges Schutzkorps" gebildet: Der Beschluss über dessen Formierung wurde dem Gendarmerie-Kommando für Bosnien-Herzegowina anvertraut; für Bosnien wurde ein Kontingent von 1.000 Infanteristen und 22 Kavalleristen aufgestellt, für die Herzegowina 200 Infanteristen. An der Front bewegten sich die Mitglieder des "Schutzkorps" gemeinsam mit den Militäreinheiten. Zu den Aufgaben gehörte auch die Bekämpfung und Verhaftung jener bosnisch-herzegowinischen Serben, die sich den serbischen und montenegrinischen Verbänden während deren Eindringen in das Staatsgebiet anschlossen hatten. In der Regel wurden diese zum Tode verurteilt; Strafvollzieher waren häufig die Mitglieder des "Schutzkorps", hauptsächlich Muslimen (in den geschichtlichen Erinnerungen der bosnisch-herzegowinischen Serben sollte diese Tatsache später einen Vorwand für deren genozidale Politik den Moslems gegenüber darstellen).

Analog zu den beiden Reichshälften der Monarchie wurde auch in Bosnien-Herzegowina am 29. Juli 1914 das "Kriegsleistungsgesetz" verkündet. Die unmittelbare Nachbarschaft des Gebiets zur Front der ersten militärischen Operationen bestimmte einerseits die erhöhten Ansprüche an Kriegsbeiträgen und anderseits die verschärften wirtschaftlichen Maßnahmen.

Während der Ereignisse, die dem Krieg vorangingen, wurden nach der Mobilmachung alle weniger vertrauenserweckenden Wehrpflichtigen in den bosnisch-herzegowinischen Einheiten, fast alle orthodoxer Religion, in unbewaffnete Arbeiterabteilungen eingeteilt und ins Innere der Monarchie befördert. Diese Abteilungen kamen überall dort zum Einsatz, wo sich bosnisch-herzegowinische Kampfeinheiten befanden. Die Abordnung in Arbeiterabteilungen stellte aus der Sicht der österreichisch-ungarischen Militärs die geeignetste Art und Weise dar, um die Serben aus den gefährdeten Gebieten abzuziehen, ihre Loyalität zu prüfen, sie zu disziplinieren und militärisch auszubilden. Erst dann konnte man mit ihrem Engagement an der Front rechnen.

Unmittelbar nach der Verkündung der Mobilmachung begannen die Militärbehörden in Bosnien-Herzegowina, Personen als Geiseln festzuhalten: Diese Maßnahme sollte eine Garantie für die Ruhe im Land darstellen und die Freischärlertruppen in ihren Aktionen einschränken. Die Geiseln bürgten mit ihrem Leben für jeden Schaden, der im Lande dem Militär, militärischen Objekten, Transporten, öffentlichen Verkehrsmitteln hätte zuteil werden können.

Ein Schreiben der Landesregierung vom 28. Juli 1914, das an alle Bezirksabschnitte und Zweigstellen im Lande geschickt wurde, enthielt genaue Instruktionen zur Geiselnahme: Als Geiseln sollte man die mächtigsten und angesehensten Personen nehmen, die dem orthodoxen Glauben und politisch gesehen den Vereinigungen "Narod", "Domovina" i "Srpska riječ" ("Volk", "Vaterland" und "Serbisches Wort") angehörten; dies sollte die loyale Haltung von deren Mitgliedern und Anhängern gewährleisten. Für die absichtliche Beschädigung von Bahnanlagen, Brücken, Straßen, Telegrafen- und Telefonleitungen wurde die Todesstrafe durch den Strang verhängt. Jede Gemeinde, auf deren Gebiet es zu solchen Sabotageakten kam, war einer hohen Strafe ausgesetzt, um sofortiges Agieren zu erzwingen. Beim Angriff auf Eisenbahnen und Brücken waren die Geiseln an Ort und Stelle zu erschießen.

Im Jahre 1914 hatten die Kriegsereignisse im bosnisch-herzegowinischen Gebiet sehr deutliche Nachwirkungen und Folgen auf die politische und demografische Entwicklung in den Grenzgebieten zu Serbien und Montenegro. Überall war festzustellen, dass sich die orthodoxe Bevölkerung bewaffnet und dem Feind in den Kämpfen gegen die österreichisch-ungarischen Truppen angeschlossen hatte.

Nachdem man an verschiedenen Grenzabschnitten festgestellt hatte, dass die serbische Bevölkerung zu einem Teil selbstständig und zum anderen Teil mit Hilfe feindlicher Soldaten Eigentum von muslimischen und katholischen Nachbarn zerstört hatte, wollte man zum Schutz

des übrig gebliebenen Besitzes der loyalen Bevölkerung den Schaden aus dem beschlagnahmten Grundbesitz der Aufständischen heraus ersetzen. Deshalb hatte der Feldzeugmeister Oskar Potiorek, Oberkommandant der Balkan-Streitkräfte, den Gem. Finanzminister von Bilinski darum gebeten, sich für die Suspension von § 16 (Abschnitt 1 und 2) der Landesverfassung einzusetzen, wodurch die Landesregierung für Bosnien-Herzegowina bevollmächtigt wurde, gegen Personen vorzugehen, die ihre Waffen gegen die Heeresmacht der Monarchie gerichtet oder mit dem Feind zusammengearbeitet hatten. Das Gesetz sollte zur Beschlagnahmung von deren beweglichen und unbeweglichen Gütern dienen. Gleichzeitig hätte die Landesregierung mit dem Suspendieren dieser Entscheidungen das Grundrecht bekommen, solche außergewöhnlichen Maßnahmen zu treffen.

Alle Bezirksämter waren verpflichtet, so schnell wie möglich Erkundigungen anzustellen, welche Landesangehörigen sich gegen die Monarchie mit Waffen aufgelehnt haben oder sich dem Feind angeschlossen und das Land verlassen hatten. Eine Registrierliste solcher Personen musste zum Ende des Monats zusammengestellt und der Landesregierung überreicht werden. Ziel war die Kundmachung des Gerichtsurteils im Amtsblatt von Sarajevo: Der Entzug der Landeszugehörigkeit bezog sich, ipso iure, auf den Mann, seine Ehefrau und die minderjährigen Kinder sowie auf Witwen und deren minderjährige Kinder.

Jeden Tag wurden in der Zeitung die Vollstreckungen der Todesstrafen angekündigt. So wurde etwa im Dezember 1914 nach dem Beschluss des Standesgerichts Tuzla 7. X die Todesstrafe an 18 Personen aus Kladanj vollstreckt. Die Anklage lautete auf "Verbrechen gegen die Heeresmacht der Regierung begangen durch absichtliches Versäumen einer Strafanzeige gegen die näher kommenden feindlichen Truppen einzureichen, weiterhin haben die Personen die serbischen Truppen auch noch versorgt, bei sich aufgenommen und bei ihnen gedient und zum Teil noch mit ihnen zusammen gekämpft und geraubt [...] sowie auch dem muslimischen Volke damit gedroht ihre Häuser und Wohnungen in Brand zu stecken falls sie die nicht freiwillig verlassen sollten."

Nach der durchgeführten Mobilmachung von 1914 wurden die bosnisch-herzegowinischen Wehrpflichtigen dem 4 b.-h. Regiment und einem b.-h. Feldjägerbataillon zugeteilt. Im November 1914 formierte das Kommando der bewaffneten Balkan Streitskräfte aus den überzähligen mobilisierten Kräften in Bosnien und Herzegowina, die Festungsbataillone Nr. 1 und 2 Im März 1915 wurden die mobilisierten Wehrpflichtigen für die Festungsbataillone Nr. 3-7 aufgestellt, zu denen bis März 1916 noch 2 Bataillone (Nr. 8 und 9) hinzukamen.

Im August 1915 wurden an der Südwest-Front aus zwei b.-h. Reserveregimentern die b.-h.Feldjägerbataillone Nr. 2 und 3 gebildet, mit jeweils 4 Bataillone und einer MG-Abteilung mit 2 Geschützen. Als Aufstellungsort für das 2. b.-h. Feldjägerbataillon wählte man Villány und für das 3. b.-h. Feldjägerbataillon Siklos im Königreich Ungarn. Jedem Regiment sollten jeweils 33% absolut vertrauenswürdige Orthodoxe und 67% andersgläubige Soldaten

zugeteilt werden. Jedes einzelne Feldjägerbataillon sollte seitens des Kriegsministeriums 1.100 Gewehre erhalten und die dazugehörige Munition vom Militärkommando in Budapest. Weiter sollten die Bataillone der b.-h. Regimenter Nr. 1-4 als regelmäßige Ergänzung jeden Monat ein Kriegsbataillon erhalten. Im Februar 1916 kamen noch das Feldjägerbataillon Nr. 4 dazu, das vom Infanterieregiment Nr. 4 ausgebildet worden war; die Feldjägerbataillone Nr. 5, 6, 7 und 8 wurden aus dem fünften Bataillon der b.-h. Infanterieregimenter Nr. 1, 2, 3 und 4 gebildet.

Das oberste Militärkommando leitete auch sofort Präventivmaßnahmen bei den bosnisch-herzegowinischen Einheiten in die Wege. Jedes Regiment durfte nur zwei Kriegsbataillone aus besonders vertrauenswürdigen Männern ausheben, wobei die Bataillone durchschnittlich aus 26% Katholiken, 41% Orthodoxen und 32% Muslimen bestanden. Diese Quote entsprach der Bevölkerungsstruktur laut der letzten Volkszählung aus dem Jahre 1910. Ferner befahl das oberste Militärkommando die Aufstellung von 4 b.-h. Reservebataillonen, wobei Nr. I, II und IV in Budapest ausgebildet werden sollten und Nr. III in Wien. Aus den übrig gebliebenen Männern formierte man unbewaffnete Arbeitsabteilungen.

Im ersten Kriegsjahr wurden die bosnisch-herzegowinischen Einheiten verschiedenen Divisionen zugeteilt. Sie kämpften an der Balkanfront, nahmen an verschiedenen Kämpfen gegen serbische Kräfte auf dem Gebiet von Serbien und Ostbosnien teil und wurden auch an der Ostfront (Galizien, Karpaten, Polen) eingesetzt.

An den Einsätzen an der Balkanfront nahmen die dritten Bataillone der bosnisch-herzegowinischen Regimenter teil, die der 48. Division zugeteilt waren. Im Gefecht um den Hohepunkt 693 bei Biljeg, das am 5. November 1914 geführt wurde, erlitten die Kompanien der III Bataillone des 3. b.-h. Infanterieregiments schwere Verluste (60%). Während der Auseinandersetzungen bei Bukva (Höhepunkt 552), hob sich am 25. November der Kommandant der Maschinengewehrabteilung des III Bataillons des 2. b.-h. Regiment, Oberleutnant Gojkomir Glogovac hervor und wurde mit dem Maria-Theresia Orden ausgezeichnet. Er war der erste Bosniake, dem ein Adelstitel verliehen wurde, und bekam den Titel eines Barons.

Das 3. b-h. Regiment in Galizien nahm vom 9. bis 14. September 1914 an den Kämpfen bei Lemberg teil, die mit der Niederlage der österreichisch-ungarischen Truppen endeten. In einem Wald östlich von der Stadt Szezerzeca (Schirets) erlitt das Regiment große Verluste; danach zog es sich mit den restlichen Verbänden in die Karpaten zurück. Während des Rückzugs erkrankten die Verbände an Cholera, so dass innerhalb weniger Tage zwei Drittel der Soldaten starben. Das dritte b.-h. Regiment erlebte indes die schlimmsten Momente des Krieges am 21. Oktober 1914: An diesem Tag bekam das Regiment den Befehl, einen Angriff auf den Höhenpunkt 668 auszuführen, zum Hügel nach Osten hin und zum Abhang nach Westen zur Straße nach Turku. Nach dem Kampf wurden im IV Bataillon der 13. Kompanie nur noch 24, in der 14. Kompanie 4 und in der 15. Kompanie 15 Soldaten gezählt.

Der zunehmende Bedarf an Militäskräften für den Nachschub an die Front führte auch zu einer Änderung des Militärgesetzes für Bosnien-Herzegowina im Jahre 1915. Nach der neuen Vorlage begann die Wehrpflicht am 1. Januar des Kalenderjahres, in dem der Wehrpflichtige noch das 18. Lebensjahr vollendete, und endete mit dem 31. Dezember des Kalenderjahres, in dem der Wehrpflichtige seinen 50. Geburtstag hatte.

Zu der erweiterten Wehrpflicht kamen flankierende Maßnahmen dazu, die das Militärgesetz für Bosnien-Herzegowina in Einklang mit den Gesetzen der restlichen Monarchie brachte. Die Dienstpflicht im Landsturm, die in der Monarchie von den Wehrpflichtigen bis zum 55. Lebensjahr verrichtet werden musste, galt nun auch für Bosnien-Herzegowina. Das Gesetz wurde vom Kaiser am 4. April 1916 verabschiedet. Alle Personen, die das 50. Lebensjahr vollendet, aber noch nicht über 55 Jahre alt waren, konnten für Kriegserfordernisse maximal für 6 Wochen einberufen werden.

Im zweiten und dritten Kriegsjahr wurden die bosnisch-herzegowinischen Einheiten auf den Balkan sowie an der Ost- und Südwestfront eingesetzt. In der Zusammensetzung der 48. Infanterie-Division waren von 19 Bataillonen 8 aus dem bosnisch-herzegowinischen Kontingent. Nachdem das V. Bataillon des 3. b.-h. Infanterieregiments am 9. Januar 1916 Solar-eingenommen und die montenegrinischen Positionen durchbrochen hatte, war der Ausgang des Kampfes um Cetinje entschieden; Montenegro kapitulierte am 13. Januar.

An der Ostfront kämpfen die bosnisch-herzegowinischen Verbände im Laufe des Jahres 1916 mit wechselhaftem Erfolg; vor allem während der russischen Sommeroffensive erlitten sie große Verluste.

In den Gefechten an der italienischen Front zeichneten sich die bosnisch-herzegowinischen Verbände durch große militärische Leistungen aus. So errang das 2. b.-h. Regiment unter großen Verlusten den stark befestigten Höhenpunkt Monte Melleta.

Im Jahre 1917 wurde der größte Teil der Verbände an der italienischen Front eingesetzt, wo sie während der Herbstoffensive der Mittelmächte eine große Rolle spielten. In der Zusammensetzung der 50. Infanteriedivision führte etwa das 1. b.-h. Regiment einen Vorstoß Richtung Volarja aus, wobei es an drei Stellen die italienischen Linien durchbrach und tief ins Innere vorstieß, so dass bald fast alle wichtigeren Stützpunkte eingenommen werden konnten, die die Italiener noch hielten. Das Ergebnis der 12. Isonzo-Schlacht war, dass nach vier Tagen die Front in einem Verlauf von 160 km durchbrochen war, zwei italienische Armeen vernichtet, 500 Kanonen erbeutet und 60.000 Soldaten gefangen genommen worden waren; die anderen italienischen Verbände jedoch retteten sich durch einen Rückzug.

Nachdem schließlich das IV Bataillon des 3. b.-h. Regiments einen Vorstoß über eine improvisierte Tagliamento-Brücke unternommen hatte, war erst der Vorstoß zahlreicher

österreichisch-ungarischer und deutscher Divisionen möglich und zugleich die Eroberung der italienischen Stützpunkte bis an die Piave.

Mit Beschluss des Oberkommandos kam es Ende Oktober 1917 zu einer Reorganisation der österreichisch-ungarischen Armee, um den Anforderungen des modernen Krieges besser gewachsen zu sein; ausgelöst wurde dies durch die während der vorangegangenen Kämpfe gesammelten Erfahrungen und durch den Wechsel in der Ausrüstung. Von nun an setzte sich ein Regiment aus drei Bataillonen zusammen; aus den überschüssigen Bataillonen wurden neue Einheiten formiert, im Falle der bosnisch-herzegowinischen Regimenter die Feldjägerbataillone Nr. 5-8 sowie die neuen b.-h. Infanterieregimenter Nr. 5-8.

Im Jahre 1918 verschlechterte sich die Lage der Mittelmächte und die Kampfmoral der Truppen wie auch der Bevölkerung im Landesinneren ließ nach. In Folge dessen kam es zum Zerfall der k.u.k. Armee insbesondere dort, wo sich nationale und soziale Ideen verbreiten konnten. Besonders fand dies Ausdruck in Mautereien, Fahnenflucht und der Gründung von Gruppen aus den Reihen von Soldaten, die ihren Urlaub überschritten hatten. Die Anzahl der Deserteure wie auch generelle Unruhe im südslawischen Teil der Monarchie wuchs. Die Aufstände und groben Verstöße gegen die Disziplin, zu denen es kam, hatten politische, soziale, und militärische Ursachen: Die nationalen Ansprüche der einzelnen Ethnien - bestärkt durch die Propaganda der Entente - stellten immer mehr das bestehende Rechtssystem der Monarchie in Frage. Die allgemeine Situation im Landesinneren schaffte die Voraussetzungen für Unruhen und Ereignisse, die die öffentliche Ordnung und den sozialen Frieden bedrohten. Als diese sich auch auf die Front ausweiteten, beeinflussten sie in einem hohem Ausmaße die Disziplin der Streitkräfte.

Zu den ersten Unruhen in Bosnien-Herzegowina kam es am 10. Februar 1918 unter den Dalmatinern des 22. Infanterieregimentes in Mostar und bald darauf in Čapljina und Konjic.

Immer öfter hörte man von Klagen über den Handel mit gefälschten Dokumenten, die für 30-80 Kronen verkauft wurden. Zahlreiche Kontrollen, Detektive und Polizeipatrouillen konnten dem kein Ende bereiten, weil sie meist zu einer Solidarisierung mit den Betroffenen führten. Nicht einmal die Belohnungen, die in Aussicht gestellt wurden, waren von großem Nutzen, denn auch die Bevölkerung hatte sich mit den Verweigerern verbündet. Aus diesem Grund ergriff man Sondermaßnahmen und richtete besondere Kontrollstationen ein. Außerdem wurde auf Kriegsdienstverweigerer Jagd gemacht: Unter strengster Geheimhaltungen wurden bewaffnete Unteroffiziere auf sie gehetzt. Die zunehmende Bandenbildung hatte bald auch politische Folgen. Die Sicherheitslage im Lande schwächte immer mehr die Regierungsautorität und das Militär; die emotionale Verbindung zur Monarchie wurde schwächer und nationalistische wie sozialistische Ideen griffen um sich.

Am 19. Mai 1918 wurde eine Bekanntmachung der Landesregierung von Bosnien-Herzegowina veröffentlicht: Alle Personen, die Kriegsdienstverweigerern Unterschlupf gewährten oder sonstwie Beihilfe leisteten, wurden strafrechtlich verfolgt. Außer diesen Maßnahmen wurde auch die finanzielle Unterstützung für Familien von Kriegsverweigerern eingestellt. Sofern auch nur der kleinste Verdacht gegen Einzelpersonen, Familien oder sogar ganze Gemeinden bestand, Deserteuren oder Kriegsdienstverweigerern Hilfe geleistet zu haben, so waren diese von den Behörden auf das strengste zu bestrafen. Aus Angst, das Volke könnte sich mit den bestehenden Untergrundgruppen verbünden, verhängte General Sarkotić das Standrecht in den Grenzabschnitten Foča, Gacko, Bileća, Trebinje, Nevesinje und Stolac. Alle Waffenscheine wurden für ungültig erklärt und man musste innerhalb von acht Tagen alle Waffen bei der Polizeistation abgeben. Der illegale Besitz von Waffen wurde hart bestraft. Außerdem wurde alles strengstens bestraft, was die öffentliche Sicherheit gefährdete; neben Mord war dies öffentliche Gewalt, Einbruch in Wohnungen wie auch Raubüberfälle, bei denen wo mehr als 1.000 Kronen gestohlen worden war. Das Standesrecht konnte an Ort und Stelle gegen Deserteure, Kriegsdienstverweigerer und Urlaubsüberschreiter ausgeübt werden, ohne dafür die Zustimmung örtlicher Behörden zu bekommen.

Um gegen die genannten Delikte vorzugehen, wurden in Bosnien-Herzegowina Militärkräfte eingesetzt, die im Lande stationiert wurden und für Ordnung sorgen sollten. Mitte August 1918 stellte das oberste Militärkommando seine Maßnahmen gegenüber Deserteuren vor: Die Soldaten wurden mit den gravierenden Folgen der Desertion vertraut gemacht. Ebenso befahl das Kommando allen Behörden, Unterstützungszahlungen an die Familien von Deserteuren sofort einzustellen. Und schließlich suchte man auch Mittel und Wege, gegen jene Kriegsdienstverweigerer und Deserteure selbst vorzugehen.

Ende Oktober 1918 kam es zur letzten großen Schlacht des Ersten Weltkrieges. Sturmtruppen der Briten, Franzosen und Italiener erzielten einen ersten Durchbruch in sieben Gemeinden in den Bergen zwischen der Brenta und der Piave. Am 24. Oktober 1918 begann das Artilleriefeuer der Entente, gegen sieben Uhr griff die Infanterie angriff an. Auch wenn de facto die Habsburger Monarchie schon nicht mehr bestand, leisteten die Einheiten aller Völker Gegenwehr, nicht weil sie der schwarz-gelben Fahne so treu waren, sondern vielmehr weil den Einheiten an der Front zur Selbstverteidigung nichts anderes übrig blieb. Die Einheiten im Landesinneren konnten leichter ihrem Instinkt zum Überleben folgen.

Was die Bewertung der bosnisch-herzegowinischen Streitkräfte während des Krieges angeht, so hat bei den Recherchen zu dieser Problematik die Statistik das letzte Wort: Während des Ersten Weltkriegs wurden in Bosnien und der Herzegowina insgesamt 291.498 Wehrpflichtige oder 16,2% der Einwohner einberufen worden. Von dieser Gesamtsumme wurde der größte Anteil aus dem Bezirk Brčko verzeichnet (10.483 oder 3,59% der Einberufenen in Bosnien-Herzegowina), sowie im Bezirk Banja Luka (10.431 Einberufene bzw. 3,56%).

In den ersten zwei Kriegsjahren wurden 42.654 Wehrpflichtige, hauptsächlich orthodoxen Glaubens, Arbeiterbteilungen zugeteilt, die die Aufgabe hatten, ihre Loyalität zu prüfen, gleichzeitig aber auch, um sie für einen möglichen Kampfeinsatz auszubilden. Diesen Arbeitsabteilungen wurden insgesamt 42.654 Wehrpflichtige zugewiesen; von ihnen wurden 20.912 (49,63%) nach Beendigung der Ausbildung den operativen Einheiten zugeteilt. Nach den offiziellen statistischen Daten betrugen die Gesamtverluste an Offizieren, Unteroffizieren und Mannschaften bis zum 1. November 1918 10.701 Tote, 51.815 Verletzte, 18.088 Gefangene und 21.227 Vermisste.

Diese offiziellen statistischen Daten weichen jedoch deutlich von der Realität des Krieges ab. In Bosnien-Herzegowina kamen nämlich während des Krieges in Uniform mindestens 38.000 Landesangehörige um. Die durchschnittlichen Verluste für Bosnien-Herzegowina betrugen 12% des im Kriegsdienst eingesetzten Personals. Manche Gebiete erlitten mehr Schaden als die anderen, so z.B. Banja Luka, Srebrenica, Bileća, Foča, Mostar, Bugojno, Prozor. Die größten Verluste in Bosnien-Herzegowina hatte Banja Luka zu verzeichnen, wo von 1.173 in Militäreinheiten eingesetzten Personen 534 umkamen (45,6%). Srebrenica wies von 5.024 Wehrpflichtigen Verluste von 999 Personen auf (19, 9%), Bileća von 2.345 Wehrpflichtigen 457 Personen (19,5%). Bedeutende Verluste erlitt auch die Stadt Mostar, die von 1.809 Wehrpflichtigen Verluste von 337 Personen zu verzeichnen hatte (18,6%).

Im Krieg hatten Auszeichnungen einen großen Effekt für den Einzelnen wie auch für die betroffenen Einheiten, denn damit waren auch bestimmte Privilegien verbunden: Die bosnisch-herzegowinischen Einheiten haben während des Ersten Weltkrieges insgesamt 35.637 Tapferkeitsmedaillen erhalten, davon gingen 27.245 an die Infanterie-Regimenter und 8.392 an die Infanterie-Bataillone. Bosnische und herzegowinische Soldaten wurden insgesamt mit 146 goldenen Tapferkeitsmedaillen ausgezeichnet; allein 57 gingen an Soldaten des 2. b.-h. Infanterieregiments. Von allen Einheiten in Bosnien-Herzegowina erhielten die Soldaten des 1. b.-h. Infanterieregixments die meisten Auszeichnungen (7.768), an zweiter Stelle rangiert das 2. b.-h. Regiment mit 6.880. Damit hätten wir auch eine Antwort auf die Frage, weshalb sie als Eliteeinheiten der österreichisch-ungarischen Armee betrachtet wurden.

Während des ersten Weltkrieges wurden von den in Bosnien-Herzegowina eingezogenen Wehrpflichtigen 51.815 als verwundet und erkrankt registriert, im Durchschnitt also jeder sechste. Davon blieben 12.726 Invaliden - im Durchschnitt jeder vierte. Von der gesamten Anzahl der Kriegsinvaliden waren 4.413 Moslems (34,68%), 5.371 Orthodoxe (42,20%), 2.586 Katholiken (20,32%), 32 Juden (0,25%) und 356 unter der Rubrik "Übrige" eingetragene Personen (2,55%). Das entsprach ungefähr der damaligen konfessionellen Struktur der Landesbevölkerung.

Nach den offiziellen statistischen Daten betrugen die gesamte Verluste an Offizieren und an der Manschaft bis zum 1. November 1918, 10.701 Tote, 51. 815 Verletzte, 18.088 Gefangene

und 21. 227 Verschollene. Diese offiziellen statistischen Daten weichen jedoch sehr von der wahren Lage ab. Von den b.-h. Landesangehörigen sind während des Krieges in Uniform mindestens 38.000 Personen umgekommen. Die durchschnittlichen Verluste für B. u. H. betrugen 12 % von der gesamten Anzahl der militärisch engagierten Personen, manche Gebiete erlitten mehr Schaden als die anderen (Banja Luka, Srebrenica, Bileća, Foča, Mostar, Bugojno, Prozor...). Die grössten Verluste in B. u H. hatte die Stadt Banja Luka zu verzeichnen, wo von 1.173 Personen engagiert in Militäreinheiten 534 Personen umkamen, oder 45,6%. Srebrenica wies von 5.024 Wehrpflichtigen Verluste von 999 Personen auf, oder 19, 9%, Bileća von 2.345 Wehrpflichtigen 457 Personen (19,5%) Bedeutende Verluste erlitt auch die Stadt Mostar, die von 1.809 Wehrpflichtigen Verluste von 337 Personen zu verzeichen hatte (18,6%).

Für die Errungenschaften im Krieg hatte es einen moralischen Effekt sowie für die Einheiten, als auch für den Einzelnen, Auszeichnungen überreicht zu bekommen, damit waren auch bestimmte Privilegien verbunden. Im Laufe des ersten Weltkrieges haben die b.-h. Infanterieregimenter und die b.-h. Jägerbataillone insgesamt 35.637 Tapferkeitsmedaillen erhalten. An die Infanterie-Regimenter gingen insgesamt 27.245 Medaillen, an die Infanterie-Bataillone 8.392. Die b.-h. Soldaten wurden insgesamt mit 146 goldenen Tapferkeitsmedaillen ausgezeichnet von dieser Zahl überreichte man 57 Soldaten des 2. b.-h. Infanterie-Regiments. Von den b.-h. Einheiten erhielten die meisten Auszeichnungen die Soldaten des 1. b.-h. Regimentes, 7.768, und das 2. b.-h. Regiment 6.880. Die ihrer soldatischen Eigenschaften, damit hätten wir auch die Antwort, weshalb sie als Eliteeinheiten der österreichisch-ungarischen Armée betrachtet wurden.

Während des ersten Weltkrieges in B. u. H. sind von den eingezogenen Wehrpflichtigen 51.815 als verwundet und erkrankt registriert worden, im Durchschnitt jeder sechste. Davon blieben 12.726 Invaliden, im Durchschnitt jeder vierte. Von der gesamten Anzahl der Kriegsinvaliden waren 4.413 Moslems (34,68%), 5.371 Orthodoxe (42,20%), 2.586 Katholiken (20,32%), 32 Juden (0,25 %) und 356 unter der Rubrik "Übrige" eingetragene Personen (2,55%).

SUMMARY

After the occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878, the Austro-Hungarian administration proposed numerous measures in order to integrate the country in its state system. One of the most important ones was the proposition of the military draft in Bosnia and Herzegovina and the inclusion of the country's subjects in the military organisation of the Monarchy, an action that produced consequences in the social, political, cultural and economic growth of Bosnia and Herzegovina. By securing the approval of the Ottoman government, the military heads of the Monarchy announced the introduction of compulsory military service and drafting in the country, considering the fact that the Bosnian and Herzegovinian military potential is of a moderate capacity.

According to statements in the provisional Military Act, the military service included all able country's subjects that were obliged to participate in the defence of the country as well as the Monarchy. The military service began on the first day of the year subjects were twenty years of age. Conditions that were to be met were psychological and physical competence and a minimal height of 155,4 centimetres. The service meant that a subject was to spend three years in active service and nine more in military reserve. The appointment of military service lay in the hands of the Emperor, who was also in charge of appointing all officers.

The act of appointing a different subject to represent oneself in the Army was taken from the Ottoman Military Law and closely regulated through drafting instructions. The representative had to fulfil his duties at the time of his fourth age class. He was not to be older than 32 years of age, had to be a citizen of Bosnia and Herzegovina and was obliged to accept regulations of voluntary military service. Besides these requirements, the subject had to present forward a note from the county officials that he was not responsible for the support of his family.

The Military Law regulated that military service in Bosnia and Herzegovina did not include those born in 1858 and prior to that year, no matter if they were previously drafted or not. It also excluded those who served in the Ottoman troops, as well as priests or representatives of all legally approved religions (with the Muslims, these included servants of the religious court, professors that held lectures in religious schools, graduated Islamic priests that personally held services, as well as sheiks), graduated medical doctors, veterinarians and pharmacists, together with professors in service and Islamic religious servants.

The obligatory military service was indefinitely postponed for the only son or son-in-law of a family member that was 70 years of age or older. This rule was also valid for the grandson of those who did not have a son, as well as the brother of a parentless sibling.

Having in mind their unspecified position in legislation and state law, the Bosnian and Herzegovinian troops were not legally a part of the Austro-Hungarian Army. Their internal organisation was initially approved by the Emperor himself, with evident relaxed regulations from the ones in the system of the Austro-Hungarian forces. Despite the special status, the Bosnian and Herzegovinian troops stood side by side with the Austro-Hungarian Army in a certain legal connection, represented through a joint emperor, including equal service regulations as described in the Military Law, as well as regulations on the troops' initiation.

Bosnian and Herzegovinian military subjects recruited in 1882 have been dispatched into four companies: 1st in Sarajevo, 2nd in Banja Luka, 3rd in Tuzla and 4th in Mostar. Later on, new companies formed and as of 1885 independent battalions, from which four new infantry regiments were made on January 1, 1894, each with three, and as of 1987, four battalions. These infantry regiments were stationed in Vienna (the 1st and 4th Regiment), Graz (2nd Regiment) and Budapest (3rd Regiment).

In 1895, the military units began using their own military music. On such an occasion, Edward Wagnes, band leader of the 2nd BH Regiment in Graz, composed the march called Die Bosniaken kommen, which soon became a recognizable mark of all Bosnia and Herzegovina military.

The construction of military compounds gave a whole new look to the cities of Bosnia and Herzegovina. The centres of social life were now officer halls, adjoined after the occupation to the military libraries, military orchestra and numerous cultural manifestations, introducing a whole new way of living to the Bosnia and Herzegovina closed-in environment.

After the formation of the 1st Bosnia and Herzegovina Hunter Battalion in 1903, the tempo of troops' formation slowed down. Following the Military Reform in the Monarchy, significant changes were introduced to the Bosnia and Herzegovina units as well. The Military Command attempted to put Bosnian and Herzegovinian military potential to broader use, including the adjustment of the country's military regulations to suit the Military Law of the Monarchy. The new

Military Law for Bosnia and Herzegovina was announced on August 11, 1912. It regulated the yearly number of recruits in synchronisation with the situation present in Austria and Hungaria. At the same time, the age time span was altered for the reservists. According to the new Military Law, the third reserve ended when the recruits were 42 years of age, similar to the ruling acts of Austria and Hungaria, with minor adjustments to similar cases in Bosnia and Herzegovina. The obligatory military service was generalised and was to be conducted personally, therefore placing the act of appointing a different subject to military service out of use.

The assassination of the heir to the throne and his wife of June 28, 1914 seemed as an extraordinary cause for confrontation of the ruling military and political powers of Vienna and Berlin with Serbia. A request was sent in the form of an ultimatum, which in advance presented denial of conflict resolution, paving the way for a more radical involvement. During the initial phase of the war, three fronts formed: Eastern, Western and South-western European fronts which remained important all throughout the war.

After the declaration of war, in order to secure the border of Bosnia and Herzegovina towards Serbia and Montenegro, engaged troops consisted of the Gendarmerie and the Veterans Corps (1,600 troops) and of loyal subjects who formed the Protection Corps with over 11,000 troops, later adjoined to the Gendarmerie. Besides the regular troops in Bosnia and Herzegovina, numerous other military formations were in existence.

During the initial phase of mobilisation in Bosnia and Herzegovina, following a direct command issued by the Army Inspector Potiorek, or should we say the 6th Army Command, the Voluntary Protection Corps were formed under the title Freiwilige Schutzkorps, mainly consisting of Muslims and Catholics from the Gendarmerie. The formation of such a unit was composed of subjects from the 2nd and 3rd Reserve, that had no military duties, nor did they have a battle schedule, thus serving as instructors and support personnel for the Gendarmerie in legal preventive actions and order containment in the country, as well as direct confrontation with gangs and remaining active members of the "broken enemy". The formation therefore was under full military supervision and could not be influenced by the National Government of Bosnia and Herzegovina. The contingent for Bosnia held around 1000 infantry and 22 cavalry troops, whereas for Herzegovina the number of infantry troops was 200.

The Schutzkorps troops were dislocated as required, together with all other military units. The Bosnian and Herzegovinian Serbs who joined the Serbian and Montenegrin forces at the time of their penetration to BH soil and got caught doing so while the high court was still in power, later came to be punished with a death penalty. The executors of the penalty were the members of the Schutzkorps, mainly Muslims from Bosnia and Herzegovina - a fact that would later present a historical scar to native Serbs, frequently used as a remainder in the genocide policy towards Muslims.

Analogous to both parts of the Monarchy, Bosnia and Herzegovina received its version of the Warfare Law on July 29, 1914. The immediate position of Bosnia and Herzegovina to the fronts conditioned, on one hand, increased demand for war-time contributions, and on the other hand, improvement of economic performance.

Amidst the events that occurred prior to the war, all of the unfaithful military subjects in the BH units, almost exclusively Orthodox Catholics by religion, have been reassigned to the Unarmed Labour Forces and sent deep inside the Monarchy. They were engaged in areas where BH units were operational. Assignment to the Labour Forces presented the most convenient way to extract Serbs from the endangered areas in order to test their loyalty and have them disciplined and military trained. Only then would they be ready to step in when needed at the front.

Immediately after the announcement of mobilisation in Bosnia and Herzegovina, the military began taking hostages. This was to guarantee peace throughout the country by limiting the actions of the propaganda groups. Hostages were to vouch with their lives for any damage in the country that might affect the Army, military objects, transport, public transportation machinery and everything else vital to the Army's survival. In the note written by the National Government and sent to all local offices and posts in the country on July 28, 1914, detailed instructions coordinated the formation of hostage institutions. Hostages were to be some of the most influential and well known Orthodox Christians that were politically engaged through Serbian People, Fatherland and The Serbian Word, bearing in mind that they would secure the loyalty of other members with their own lives.

For any intended damage made to the railroad, bridges, roads, telegraph or telephone lines, there was the penalty of death by hanging. Each municipality that encountered such damage would be faced with severe penalties or other burdening contributions that would be put in effect immediately.

The war situations in Bosnia and Herzegovina in 1914 had a significant impact on the political and demographic development of rural areas towards the Serbian and Montenegrin border.

Once it was discovered that in those rural areas the Serbian population, part on their own initiative and part with the aid of enemy units, destroyed properties of their Muslim and Catholic neighbours, it was declared that the damage would be sufficed through confiscation of property of the rebel Serbs. On such occasion, General Potiorek requested of Minister von Bilinsky to stand for the suspension of Article 16 (Section 1 and 2) of the National Statute, approving the National Government of Bosnia and Herzegovina to be in charge of prosecuting the rebel population by confiscating their live stock and land property. By securing the suspension of the acts in power, the National Government had room to implement the necessary measures.

All regional offices were instructed to immediately notice all of country's subjects that confronted the army or even joined the enemy by fleeing the country. The list was to be handed over each month to the National Government for the purpose of publishing the data in the official Sarajevo Paper. The loss of all rights and privileges of a country's subject would be carried out, ipso iure, on a man, his wife and his under aged children, as well as widows and their under aged children too. The exceptions were made when the minor had already spent time in the Ku.k. Army service, had been a part of a military educational institution or lived separately from his parents and did not participate in their unlawful doings.

There were daily announcements of the death penalties to be carried out. By the rule of the High Court in Tuzla, there were 18 death penalties carried out on October 7, on subjects belonging to the area of Kladanj, on the charge of "committing a crime against the state's military by missing to inform of the approaching enemy forces, providing them shelter, aiding them in their operations and serving on their side as soldiers and pillagers of the Muslim population".

After the mobilisation was carried out in 1914, military subjects were dispatched in 4 Regiments and one Hunter Battalion. In November 1914, the Bosnian Military Forces Command formed Fort Infantry Battalions No. 1 and 2 out of the remaining number of mobilised military subjects. In March 1915, Fort Infantry Battalions 3-7 were formed, following the formation of the 8th and 9th Battalion in March 1916.

In August 1915, the South-western front received two new Hunter Battalions (No. 2 and 3), each with 4 companies and 1 artillery platoon with 2 guns, made out of the two reserve BH Regiments. Each company was to consist of 33% absolutely confidential and loyal Orthodox Catholics and 67% soldiers of other religions. Each Hunter Battalion was to receive 1100 rifles, as prescribed by the K.u.k. War Ministry. The Hunter Battalions No. 2 and 3, as well as all 5th Battalions of the BH Regiments 1-4 were to monthly receive a surplus of a single company. In February 1916, another 5 Hunter Battalions were formed: Hunter Battalion No. 4 consisted of troops from the Fort Infantry Battalion No. 4, and Hunter Battalions 5, 6, 7 and 8 were formed of troops from the 5th Battalions of the BH Infantry Regiments 1, 2, 3 and 4.

The Central Military Command immediately undertook preventive measures with BH units. Each BH Regiment could form only two battalions from highly confidential subjects, where the religious participation was to be: 26% Catholics, 41% Orthodox Catholics and 32% Muslims - equal to the religious structure of the people at that time. The Command also gave orders to form 4 reserve BH Battalions: 1st, 2nd and 4th in Budapest and 3rd in Vienna. The remaining subjects were included in the Unarmed Labour Forces.

The military operations at the Balkan Front in 1914 consisted of 3rd Battalions of BH Regiments, resident within the 48th Infantry Division. In the battle for Point 693 at Biljeg, led on November 5, 1914, companies from the 3rd Battalion of the 3rd BH Regiment suffered

great losses, amounting to 60% of all soldiers involved. In the battles at Bukva for Point 552, on November 25, 1914, the Artillery Platoon, 3rd Battalion, 2nd BH Regiment Commander, Colonel Gojkomir Glogovac's actions were duly noted, awarding him the Maria Theresa medal and promoting him to the title of a nobleman. He was to be named the 1st Bosnian Knight and to receive the title of baron.

The 3rd Regiment was involved in Galicia, in battles at Lemberg (September 9-14), that ended with the defeat of the Austro-Hungarian troops. In the woods east of city of Szezerzec, the Regiment suffered great losses, retreating with the remaining units to the Carpat Mountains. During the retreat, troops suffered of cholera, a disease that provoked death of over 60% of the soldiers in just a couple of days.

The 3rd BH Regiment suffered worst of its moments on October 21, 1914 when the troops received the order to attack Point 668, the eastern hillside, and the western side towards the Turka-Sambor road. The complete 3rd Regiment was ordered to attack, reinforced by the Vienna Landsturm soldiers. During the attack, great losses were accounted for in the 4th Battalion, with only 24 soldiers in the 13th Company remaining. The 14th Company had 4, 15th Company 30 and the 16th Company only 15 surviving soldiers.

Increased need for military power that would ensure a constant influx of soldiers to the Front's units conditioned changes to the Military Law in power for Bosnia and Herzegovina. According to some new regulations, the military service began on the first day of the year a subject turns 18 years of age, and it ended on the last day of the year the subject was 50 years of age.

Parallel to the increase of military service requirements, measures were undertaken to have the Military Law for Bosnia and Herzegovina coordinated with the one in power for the whole Monarchy. The service requirements for Landsturm that encompassed subjects up to 55 years of age were now applied to Bosnia and Herzegovina as well through a decree sanctioned by the Emperor on April 4, 1916. All able subjects that turned 50 and were not older than 55, could be summoned to forced labour for the needs of the Military in a maximum length of 6 weeks.

During the 2nd and 3rd year of war, the BH units were dispatched and engaged at the Balkan, Eastern and South-western Fronts. Out of 19½ battalions in the 48th Infantry Division, 8¼ were from Bosnia and Herzegovina. After the 5th Battalion of the 3rd BH Regiment took over Solar on January 9 and penetrated the Montenegrin front lines, the outcome of the battle at Cetinje was predetermined, causing Montenegro to surrender on January 13, 1916.

At the Eastern Front, during 1916, BH units performed with varied results, sacrificing many troops at the time of the Russian Summer Offensive.

The battles at the Italian Front highly ranked BH units that achieved numerous victories. The 2nd BH Regiment, although with many casualties, won the battle for the Fort Monte Melleta, on June 8, 1916.

During 1917, the largest number of BH units were engaged at the Italian Front, where they played a vital role in the Central Forces' Autumn Offensive. The 1st BH Regiment, contained within the 50th Infantry Division made a break towards Volarje, where they penetrated the Italian front lines at three major points, digging deep into their positions and taking over every important position that the Italian forces kept. The result of the battle at Socca was a significant penetration of the front lines: 160 kilometres in 4 days, 2 Italian Armies destroyed and 60.000 soldiers held captive, 500 cannons, with the remaining Italian troops in high retreat.

After the 4th Battalion of the 3rd BH Regiment made a breakthrough over the bridge at Tagliamento, numerous Austro-Hungarian and German Divisions gained entrance deep into Italian soil and secured takeover of Italian positions all the way to Piava.

As of Spring 1917, the Command approached with a new organisation of military troops, thereby answering the need for changes in accordance to modern warfare, prior experience and changes in weapons and equipment.. In Autumn 1917, the reorganisation plans were completed. One Infantry Division, keeping the divide into 2 Infantry Brigades and one Field Artillery Brigade, was formed out of 4 Infantry Regiments, all with 3 Infantry Battalions. The other choice was the formation from 3 regiments and 3 independent battalions. The decision made by the High Command sometime end of October 1917 reorganised the Austro-Hungarian Army. Since then a single regiment would consist of 3 battalions, and remaining battalions were formed into new units. The BH Regiments had 3 battalions each, with the remaining Battalions and Hunter Battalions 5-8 now forming BH Regiments 5-8.

During 1918, the role of the Central Powers began to fade, with the morale of the people in the background evidently dropping. The expectance of a positive outcome seemed unreal. Consequences arisen from such events were decay in army formations, especially in areas where people accepted new national and social ideals - frequent rebellions, refusal to fight and formation of gangs out of deserters and soldiers that overstepped their leave of absence. The number of such situations has multiplied significantly. The first riots in Bosnia and Herzegovina occurred on February 10, 1918 in Mostar, among the Dalmatians of the 22nd Infantry Regiment, afterwards spreading to Čapljina and Konjic.

The next sign on the violation of discipline was the increased number of deserters and those who broke their allowed time of absence. There were many accusations as to trade of falsified documents, which were sold for 30-80 crones. Numerous controls, engaged detectives and military patrol squads could not do much to right such a situation, due to their frequent solidarity with the deserters. The rewards given out for the capture did not help at all, since the

people often supported deserters, aided them and gave them shelter. It was the time to introduce special control stations, a part of the non-standard precautions taken in such cases. The leave of absence was to be organised in groups, together with full control from confidential officers, who oversaw any possession of flyers, propaganda material or illegal weapons.

The formation of groups had even some political consequences. The security status in the background had weakened the authority of the government and the Army, which later led to weakening of strong ties with the Monarchy and open possibilities of spreading nationalist and socialist ideals. Such a setting paved the way for restlessness and riots that jeopardised public law and order, and once they spread to the fronts, they had an enormous effect on the discipline in the formations. The National Government for Bosnia and Herzegovina proclaimed on May 19, 1918 a Declaration on the Judicial and Administrative Punishment for those who aided the fugitives and the ones who broke their military leave of absence. Providing aid and shelter to such soldiers would be subject to strict punishment under the law. Besides punishment, the support for the families of fugitives was also cancelled. Should there be reasonable doubt that individuals, families or even the entire municipalities would assist those who flew the army post, they were then subject to delicate administrative punishment.

Fearing that the people would associate with the deserters, General Sarkotić introduced the high court in bordering areas such as Foča, Gacko, Bileća, Trebinje, Nevesinje and Stolac. All arms permits were proclaimed invalid and within eight days all weapons were to be handed over to the police. Illegal possession of arms was severely punishable, as well as endangerment of public safety and military discipline, murder, public violence, damage to property as well as theft, should the value of stolen goods be over 1,000 crones. The high court could evaluate the grounds of punishment for deserting the army according to their own standards, without prior consent of the higher levels of government.

In order to directly engage against the outbreak of theft in Bosnia and Herzegovina, the military force stationed within the country was called upon. By mid-August the Central Army Command took measures to seize deserters and introduced the remaining soldiers with the punishment in case of desertion and disrespect of leave of absence.

All commands were ordered to stop payments to support the families of deserters and to organise all means to prevent aid to such individuals, including search parties that were to locate them.

By the end of October 1918 the last great battle of the First World War began. The engaged troops of the Atlantic Alliance (the British, French and Italian) made their first breakthrough in the area of the Seven Municipalities (the hills between Brenta and Piava). At 4:00AM on October 24, the artillery attack of the Atlantic Allies had commenced, followed by the infantry attack at 7:00AM. Although the Austro-Hungarian Monarchy no longer existed, multi-national units

provided heavy resistance to the last day, not so much for the loyalty to the back-and-yellow flag, but for the fact that they had no other choice but to fight back in self-defence. Following a similar pattern, the forces in the background decided that it was useless to fight back and decided that it was best to save their lives than to die in vain.

The long duration of war and many obstacles that were placed on soldiers at the front, led to loyal soldiers turning deserters. The unrest and burden of war placed on them was followed by a true desire to come home and resume care of their families. All this was amplified by incoming letters from the families describing almost impossible living conditions back home. The BH units were no exception to this situation. By the end of October, there was a massive outbreak of deserters from the 4th BH Regiment, with the explanation that the Emperor forgot the Bosnia and Herzegovina people in his manifest to the nations of the Monarchy, therefore leaving them no choice but to seize fighting.

The statistics play a vital role when we speak of the arms supply, merits on the military formations and losses made during the war. Out of a total 1,783,453 Bosnia and Herzegovina residents, as noted in the list of 1910, during the First World War there were 291,498 engaged as soldiers or 16.34% of the total population. 660,771 subjects were trained, while the percentage of military capable subjects was 40.6%. Out of the total mobilised military subjects the largest number came from these areas: Brčko 10,483 (3.59% of the total mobilised subjects), Banja Luka 10,431 (3.56%), Derventa 9,675 (3.32%), Tuzla 9,652 (3.31%), Gradačac 9,074 (3.11%), Bugojno 8,919 (3.06%) and Bijeljina 8,751 (3.00 %).

In the first two years of war, 42,654 military subjects, mostly Orthodox Christians, have been appointed to the labour troops to test their loyalty, at the same time training them for assignments within the army troops at the fronts. Of the total number of 42,654, some 20,912 (49.03%) have been reassigned to the regular army troops.

According to the official statistics K.u.k. Ministry of War, losses of BH units by the end of October 1918 were: 10,701 dead, 51,815 wounded, 18,088 captured and 21,227 missing.

However, the data did not correspond to the situation on the field. Out of the total number of military subjects mobilised, there were some 38,000 dead during the war. Average losses for the entire Bosnia and Herzegovina were 12% of the total mobilised personnel, having some areas more affected than others (Banja Luka, Srebrenica, Bileća, Foča, Mostar, Bugojno, Prozor...).

Greatest losses in Bosnia and Herzegovina were accounted for in Banja Luka, which out of the total 1,173 troops lost 534 (45.6%). Srebrenica out of 5,024 soldiers lost 999, or 19.9%. Bileća lost 457 out of 2,345 (19.5%). Significant losses were accounted in Mostar - 337 out of 1,809 (18.4%).

For achievements during the war a big moral impact on the units and individuals was imposed through awarding of medals, along with certain privileges.

During the First World War, the BH Infantry Regiments and Hunter Battalions received a total of 35,637 medals for bravery. Soldiers of the infantry regiments have been awarded 27,245, while the hunter battalions received 8,392 medals.

Of all the BH units the most awarded were the soldiers of the 1st BH Regiment (7,768) and the 2nd BH Regiment (6,880).

The number of medals for bravery that the BH units received is surely the best example of their military skills, providing the answer to the question as to why they were regarded as the elite units of the Austro-Hungarian Army.

Statistics show that during the First World War there were 51,815 wounded or ill BH soldiers, which makes for one in every six soldiers. Out of the total number, 12,726 have permanent damage (one in every four injured), where 5,371 were Orthodox Catholics (42.20%), 4,413 Muslims (34.68%), 2,586 Catholics (20.32%), 32 Jews (0.25%) and 356 others (2.55%), which were the figures in synchronisation with the present confessional profile of the population.

Prilozi

Das entsprach ungefähr der damaligen konfessionellen Struktur der Landesbevölkerung.

Prilog I – Sanacija i novouspostava bosanskohercegovačkih jedinica po Vojnom zakonu 1912. godine [872] 2

kod trupa	A	Efektivno povećavanje stanja				Potreba
	Broj za sanaciju stanja	Gagisti i zastavnici	Podoficiri	Vojnici	Erarni konji	u regrutima
maksimalni kontingent regruta						
pješadija	13 mitraljeskih odjeljenja (9 povišeno stanje)	13	52	188	146	115
	4 dopunske sreske komande	8	12	16	-	10
	Podoficiri za sanitetsku službu kod trupa	-	17	-	-	-
lovci	8 bataljona povišenog stanja (II, IV/bh2, I, II/bh1)	-	96	1.056	-	630
	Za lovačke trupe	-	-	224	-	134
	Za bataljonski kadar za komoru	-	-	-	-	108
brdska artiljerija	- kod daljih 16 brdskih baterija po 12 ljudi - kod 10 brdskih haubica po 10 ljudi - kod 4 parka za municiju, kadar po 10 ljudi - Ukupno 428					257
telegrafske formacije				100		60
komora	Bataljonski kadar komore po 1 podoficir, 3 čovjeka i 6 konja	-	4	12	24	7
posebno	Dugogodišnji podoficiri u službi kao instruktorski personal	-	150	-	-	-
	Za kompletiranje i prekomandu	-	50	-	162	97
mornarica	Dodatak od 100 ljudi	povećanje stanja i troškova na račun mornarice				30
	Ukupno A	**21**	**381**	**1.758**	**170**	**1.448**

[872] ABH, ZMF, BH Präs., 1912, 1.225, Bosnien-Hercegovina, Wehrreform. Übersicht der durchführenden Standessanierungen und Neuaufstelungen, Beilage A., Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 12. august 1912, prijepis.

B	Efektivno povećavanje stanja					Napomena
Iznos za novouspostavu	Gagisti i zastavnici	podoficiri	Ljudi	Erarni konji	Regruti	
7.763	8	32	140	-	84	-
4 rezervna kadra po 2 oficira						
8 podoficira	-	13	130	68	78	-
85 ljudi						
4 radna odjeljenja po 3 podoficira, 30 ljudi						
1 odjeljenje po 1 podoficir	-	-	-	-	-	-
10 ljudi, 68 konja za prenos municije						
	43	102	570	1	285	kod ratne mornarice četvorogodišnja u zavodu za uzgoj konja trogodišnja i kod ostalih dvogodišnja služba
1 saperski bataljon sa bataljonskim štabom, 6 četa, 1 rezervni kadar čete I 6 kolona za utvrđivanje rovova	-	-	-	-	1623	
vojnici zbog manjka sredstava na desetosedmičnoj obuci, upućeni na dopust	-	-	-	-	-	
Ukupno B	**51**	**147**	**840**	**69**	**2.070**	
A + B	**72**	**528**	**2.598**	**239**	**3.518**	
dvogodišnju službu					**4.245**	
kontingent regruta					**7.763**	

Prilog II – Pregled mobilizacije interniranih u Aradu [873]

godište	Sarajevo		Banja Luka		Tuzla		Mostar	
	sazvani	obučeni	sazvani	obučeni	sazvani	obučeni	sazvani	obučeni
1897.	39	36	1	1	4	4	37	29
1896.	25	23	2	2	8	8	63	57
1895.	38	29	5	5	9	9	48	44
1894.	21	17	6	5	7	6	30	25
1893.	27	24	4	4	3	3	16	14
1892.	34	31	7	7	6	4	18	14
1891.	22	19	-	-	7	7	22	17
1890.	26	20	4	2	6	4	19	14
1889.	31	24	6	5	11	8	16	14
1888.	39	30	13	11	9	6	16	14
1887.	58	50	8	7	13	11	23	19
1886.	32	25	12	12	8	7	23	19
1885.	52	39	7	6	8	8	23	17
1884.	27	23	9	9	10	10	24	21
1883.	24	18	11	10	9	8	22	18
1882.	19	18	10	9	7	4	25	21
1881.	6	5	12	12	8	5	10	9
1880.	22	15	12	11	5	5	7	7
1879.	26	21	8	6	4	1	15	14
1878.	58	51	9	8	11	8	26	19
1877.	76	62	4	2	12	12	24	21
1876.	37	28	6	6	3	2	14	9
1875.	47	34	5	3	2	1	27	22
1874.	27	20	9	6	4	3	18	16
1873.	28	21	6	6	7	6	19	13
1872.	26	23	6	4	3	2	18	12
1871.	18	16	3	2	4	4	9	8
1870.	57	38	8	4	6	3	15	10
1869.	29	16	5	3	10	6	15	7
1868.	29	22	5	3	6	2	18	13
1867.	29	16	5	3	3	1	14	8
1866.	11	7	3	2	2	1	7	5
1865.	45	20	10	6	5	3	17	10
ukupno	1085	835	221	182	220	172	698	560

[873] KA-W, KM, AOK, Op. 15.535, Vojna komanda Arad K.u.k. Ministarstvu rata, Arad, 12. juni 1915.

Prilog III – Bosanskohercegovački vojni potencijali angžovani u Prvom svjetskom ratu (1914-1918), popis po srezovima i gradovima[874]

Gradovi i srezovi	Broj stanovnika po popisu iz 1910.	Angažovani u:		Od toga mobilizirani u vojne jedinice
		vojne jedinice	radne jedinice	
srez Banja Luka	55.613	10.431	272	125
grad Banja Luka	11.556	1.173	600	160
srez Bihać	4.530	4.578	191	132
Bijeljina	54.249	8.751	1.075	812
Bileća	19.429	2.345	1.050	564
Bos. Dubica	22.339	2.948	894	563
Bos. Gradiška	38.116	6.100	600	400
Bos. Krupa	39.536	6.708	263	177
Bos. Novi	25.966	3.884	468	393
Bos. Petrovac	34.666	5.473	379	29
Brčko	53.725	10.483	3.506	2.376
Bugojno	45.866	8.919	768	655
Cazin	44.929	8.236	324	216
Čajniče	19.773	3.483	228	200
Derventa	61.023	9.675	4.260	618
Foča	39.504	7.572	711	513
Fojnica	23.126	3.774	695	577
Gacko	14.948	1.997	344	189
Glamoč	19.907	3.424	294	205
Gračanica	31.550	5.186	682	200
Gradačac	56.233	9.074	207	170
Jajce	33.033	6.012	751	114
Kladanj	10.958	1.960	156	105
Ključ	30.040	5.232	283	152

[874] KA-W, AOK Op. 108.916. Musterungen in BH 1914.-1918., Zajedničko ministarstvo finansija K.u.k. Ministarstvu rata, Beč, 4, maj 1918.

Konjic	27.340	4.609	320	126
Kotor-Varoš	23.629	3.886	437	372
Livno	39.300	5.841	1.008	393
Ljubinje	14.503	1.428	920	835
Ljubuški	42.017	6.416	752	265
Maglaj	29.242	4.898	348	181
Mostar	50.145	8.523	615	528
grad Mostar	13.679	1.809	329	163
Nevesinje	23.083	3.810	3.122	453
Prijedor	34.697	7.641	1.200	419
Prnjavor	41.695	5.399	1.299	932
Prozor	12.455	2.438	400	130
Rogatica	35.060	5.766	286	230
Sanski Most	34.199	5.256	564	434
srez Sarajevo	43.328	6.932	1.000	862
grad Sarajevo	33.573	4.297	1.500	61
srez Srebrenica	30.965	5.024	235	158
Stolac	34.052	5.323	427	146
Tešanj	50.872	8.197	2.593	351
Travnik	35.616	5.542	562	452
Trebinje	21.749	2.868	1.095	281
Tuzla	57.093	9.652	587	490
grad Tuzla	8.304	918	88	57
srez Varcar-Vakuf	24.456	4.140	344	291
Višegrad	23.546	2.693	520	375
Visoko	43.302	7.697	665	448
Vlasenica	30.054	6.175	324	170
Zenica	26.545	3.889	472	271
Žepče	15.308	2.070	194	155
Županjac	22.184	3.288	446	311
Zvornik	47.146	7.073	1.000	666
ukupno	1.783.453	291.498	42.654	20.912

Prilog IV – Mobilizacije bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u Prvom svjetskom ratu 1914-1918.[875]

godišta	obučavani (od ... do ...)	broj vojnika na obuci	od toga sposobni	procent %	termini saziva
1892-1894.	1-10. X 1914.	34.525	13.950	40	kraj X, početak XI.
1878-1890.	16. XI – 31. XII 1914.	120.031	61.017	51	28 XI, 5.XII, 15.XII 1914
1891, 1895, 1896	1-24. III 1915	30.434	15.117	50	1891, 1895, 15.IV 1915 1896, 15. V 1915
1873 – 1877	20.V - 10.VI 1915	26.064	14.626	56	15. VI 1915
1897	6.VIII-20.VII 1915	13.842	7.330	53	15. XII 1915
1878-1890 1892-1894	24.VI -14.VII 1915	67.645	37.147	55	1892-1894, 20. X 1915 1887-1890, 22. XI 1915 1883-1886, 1897, 15. XII 1915 1878-1882, 20. I 1916
1865 - 1872	7.I - 18.II 1916	37.822	16.498	47	1870-1872, 13. III 1916 1873-1874, 1896, 21. II 1916 1875-1877, 1891, 14. XII 1916
1873 - 1877 1891,1895, 1896	8.-30.XI 1915	34.355	13.881	41	1895, 20. I 1916 1873-1874, 1896, 21. II 1916, 1875-1877, 1891, 14. XII 1916
1898	Obuka završena 31.V 1916	18.603	9.342	50	24. I 1917
1866-1872	Obuka završena 16.IX 1916	24.510	4.226	18	12. X 1916
1897	Obuka završena 16.IX 1916	8.407	3.873	46	14. V 1917
1873-1896	Obuka završena 16.IX 1916	70.693	22.335	31	1873-1883, 11. I 1917 1884-1891, 19. II 1917 1892,1896, 27. III 1917
1897	Obuka završena 24.III 1917	4.661	1.737	37	14. VI 1917
1898	Obuka završena 24.III 1917	9.091	3.507	38	14. VI 1917

[875] KA-W, AOK, Op. 108.916. Personelle Leistungen Bosniens und der Hercegovina im Kriege. Musterungen in Bosnien-Herzegowina 1914.-1918., K.u.k. Ministrastvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 6. juli 1918.

<table>
<tr><td>1899</td><td>Obuka završena 24.III 1917</td><td>18.298</td><td>8.347</td><td>45</td><td>24. VII 1917</td></tr>
<tr><td>1892-1896</td><td>Obuka završena 24.III 1917</td><td>9.976</td><td>2.724</td><td>27</td><td>14. VI 1917</td></tr>
<tr><td>1873-1891</td><td>Obuka završena Sredinom VIII 1917</td><td>41.322</td><td>5.133</td><td>12</td><td>22. X 1917</td></tr>
<tr><td>1867-1872</td><td>Obuka završena Sredina VII do sredine VIII 1917</td><td>13.800</td><td>1.008</td><td>7</td><td>5. XI 1917</td></tr>
<tr><td>1867-1893</td><td>Obuka ranije proglašenih nesposobnim</td><td>5.528</td><td>616</td><td>11</td><td>1872, 1893, 22. X 1917
1867, 1871, 5. XI 1917</td></tr>
<tr><td rowspan="3">obuka vojnika iz sastava radnih odreda 1872-1899</td><td>kraj 1915 i početak 1916</td><td>17.085</td><td rowspan="3">20.520</td><td>78</td><td rowspan="3">djelimično bez čvrstog termina</td></tr>
<tr><td>sredina 1916</td><td>10.091</td><td>48</td></tr>
<tr><td>početak 1917</td><td>5.395</td><td>42</td></tr>
<tr><td>1897,1898, 1899</td><td>X-XI 1917
1897 – četvrti put
1898 - treći put
1899 - drugi put</td><td>18.572</td><td>2.110</td><td>11,8</td><td>21. I 1918</td></tr>
<tr><td>1900</td><td>obuka završena 9.II 1918</td><td>20.021</td><td>3.496</td><td>17,4</td><td>25. II 1918</td></tr>
<tr><td>Ukupno</td><td></td><td>a) 342.253
b) 660.771</td><td>268.540</td><td>40,6</td><td></td></tr>
</table>

Broj sazvanih	Zadržani u aktivnoj službi	
13.200	11. 890	
60.460	48. 375	
8.940 6.170	8.761 6.052	14.813
14.520	13. 797	
-		
8.369 5.730 12.974 11.096	8.207 5.555 12.612 10.907	37.281
5.696 2.721 8.103	5.589 2.667 7.581	15.847
5.410 3.242	5.209 2.812	8.021
9.192	9. 065	
-		
3.416	3. 212	
6.955 5.951 6.410	6.704 5.582 6.059	18.345
-		
-		
6.464	6. 295	
6.470	6. 210	
3.247	2. 545	
631	369	
-		
20.520	20. 520	
1.746	1.514	
2.277	1. 655	
239.910	219. 754	

Prilog V – Bosanskohercegovački ratni vojni invalidi u Prvom svjetskom ratu (1914-1918)[876]

srez – grad		muslimani	pravoslavni	katolici	Jevreji	ostali	ukupno
srez	Banja Luka	36	383	134	-	5	558
grad	Banja Luka	61	29	24	3	3	120
srez	Bihać	127	86	25	1	9	248
srez	Bijeljina	95	263	16	1	18	393
srez	Bileća	18	87	3	-	1	109
srez	Bos.Dubica	22	102	5	-	3	132
srez	Bos.Gradiška	45	207	37	-	9	298
srez	Bos.Krupa	135	135	-	-	8	298
srez	Bos.Novi	59	152	17	-	4	232
srez	Bos.Petrovac	78	166	15	-	3	255
srez	Brčko	77	108	93	-	10	288
srez	Bugojno	61	185	79	-	1	326
srez	Cazin	222	68	4	-	8	302
srez	Čajniče	72	25	2	-	2	107
srez	Derventa	49	183	220	2	19	473
srez	Foča	148	56	4	-	15	223
srez	Fojnica	72	9	107	-	2	190
srez	Gacko	29	37	3	-	3	72
srez	Glamoč	27	122	15	-	3	167
srez	Gračanica	138	83	2	-	4	227
srez	Gradačac	106	125	93	-	10	334
srez	Jajce	45	85	59	-	8	197
srez	Kladanj	68	44	4	1	3	112
srez	Ključ	105	155	8	-	8	276
srez	Konjic	178	44	50	-	8	278

[876] ABH, ZMF, 1918. 5.096. Broschure über die Kriegsinvalidenfürsorge, Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo 24. mart 1918.

srez	Kotor-Varoš	48	79	26	-	1	154
srez	Livno	20	126	164	-	7	317
srez	Ljubinje	25	51	25	-	-	101
srez	Ljubuški	34	53	212	-	7	306
srez	Maglaj	56	69	9	-	1	135
srez	Mostar	93	49	306	-	9	427
grad	Mostar	54	21	12	1	-	88
srez	Nevesinje	41	110	3	-	5	159
srez	Prijedor	126	199	43	-	4	372
srez	Prnjavor	52	272	111	-	6	441
srez	Prozor	37	3	71	-	4	115
srez	Rogatica	134	37	4	-	7	182
srez	Sanski Most	88	124	15	-	5	232
srez	Sarajevo	107	210	19	-	16	352
grad	Sarajevo	137	59	81	16	11	304
srez	Srebrenica	110	53	2	-	4	169
srez	Stolac	93	73	26	-	-	192
srez	Tešanj	94	120	32	-	6	252
srez	Travnik	79	25	80	3	8	195
srez	Trebinje	43	83	3	-	5	134
srez	Tuzla	276	39	34	-	4	352
grad	Tuzla	28	2	8	-	1	39
srez	Varcar-Vakuf	30	124	20	-	8	192
srez	Višegrad	56	25	2	1	2	86
srez	Visoko	96	54	39	-	6	195
srez	Vlasenica	61	107	12	-	3	183
srez	Zenica	115	32	29	1	8	185
srez	Žepče	41	11	22	2	5	81
srez	Županjac	18	3	146	-	5	172
srez	Zvornik	167	172	5	-	11	355
ukupno		4.413	5.371	2.586	32	324	12.762

Prilog VI – Gubici bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u Prvom svjetskom ratu (1914- 1918), popis po srezovima i gradovima[877]

gradovi i srezovi	angažovani u vojnim jedinicama	gubici	procent (%)
srez Banjaluka	10.431	989	9,5
grad Banjaluka	1.173	534	45,6
srez Bihać	4.578	722	15,8
srez Bijeljina	8.751	1.177	13,4
srez Bileća	2.345	457	19,5
srez Bos.Dubica	2.948	327	11,1
srez Bos.Gradiška	6.100	821	13,5
srez Bos.Krupa	6.708	1.028	15,3
srez Bos.Novi	3.884	623	16,0
srez Bos.Petrovac	5.473	584	10,7
srez Brčko	10.483	969	9,2
srez Bugojno	8.919	1.394	15,6
srez Cazin	8.236	1.217	14,8
srez Čajniče	3.483	584	16,8
srez Derventa	9.675	1.157	12,0
srez Foča	7.572	1.029	13,6
srez Fojnica	3.774	455	12,1
srez Gacko	1.997	178	8,9
srez Glamoč	3.424	435	12,7
srez Gračanica	5.186	722	13,9
srez Gradačac	9.074	1.233	13,6
srez Jajce	6.012	515	8,6
srez Kladanj	1.960	208	10,6
srez Ključ	5.232	559	10,7
srez Konjic	4.609	554	12,0
srez Kotor-Varoš	3.886	505	13,0

[877] Podaci do 31. decembra 1918. dati su prema djelu statističara Ureda za ratnu statistiku u Beču Wilchelma Winklera (Die Totenverluste ö-u. Heeres nach Nationalitäten, Wien 1921., 50-51.). Primjenom istog statističkog metoda pribrojani su podaci za 1918. (KA-W, AOK, Quartier-Meister Abt. Verluste, 1914.-1918., Karton 2.259, Kriegsstatistisches Bureau, Beč, 1918., Tafel VII)

srez Livno	5.841	673	11,5
srez Ljubinje	1.428	207	14,5
srez Ljubuški	6.416	772	12,0
srez Maglaj	4.898	703	14,4
srez Mostar	8.523	1.108	13,0
grad Mostar	1.809	337	18,6
srez Nevesinje	3.810	278	7,2
srez Prijedor	7.641	1.069	14,0
srez Prnjavor	5.399	820	15,2
srez Prozor	2.438	364	14,9
srez Rogatica	5.766	623	10,8
srez Sanski Most	5.256	862	16,4
srez Sarajevo	6.932	881	12,7
grad Sarajevo	4.297	297	6,9
srez Srebrenica	5.024	999	19,9
srez Stolac	5.323	455	8,5
srez Tešanj	8.197	930	11,3
srez Travnik	5.542	821	14,8
srez Trebinje	2.868	346	12,1
srez Tuzla	9.652	1.217	12,1
grad Tuzla	918	79	8,6
srez Varcar-Vakuf	4.140	505	12,2
srez Višegrad	2.693	376	13,9
srez Visoko	7.697	890	11,5
srez Vlasenica	6.175	613	9,9
srez Zenica	3.889	386	9,9
srez Žepče	2.070	346	16,7
srez Županjac	3.288	337	10,2
srez Zvornik	7.073	861	12,2

Prilog VII – Odlikovanja bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u Prvom svjetskom ratu, popis po jedinicama[878]

jedinica	1	2	3	4	5	6	7	8
b-h puk br.1	20	19	504	77	1927	269	4952	7.768
b-h puk br.2	56	12	578	64	1873	119	4178	6.880
b-h puk br.3	17	11	366	97	1386	133	3723	5.733
b-h puk br.4	30	8	340	54	1855	170	4407	6.864
lovački bat.1	5	4	190	3	303	11	758	1.274
lovački bat.2		1	81	4	94	7	290	477
lovački bat.3	7	4	185	22	589	35	1002	1.844
lovački bat.4	4		31	5	173	35	802	1.050
lovački bat.5	1		40	4	164	12	424	645
lovački bat.6	3	16	217	88	917	155	1240	2.637
lovački bat.7	1		2		24		52	80
lovački bat.8	2		25	2	66	3	289	387
ukupno	146	75	2.559	420	9.371	949	2.2117	35.637

Legenda:

1 – zlatna medalja
2 – velika srebrena dodijeljena 2. put
3 – velika srebrena
4 – mala srebrena dodijeljena 2. put
5 – mala srebrena
6 – bronzana dodijeljena 2. put
7 – bronzana medalja
8 – ukupno

[878] KA-W, AOK, Auszeichnungs- gruppe, bis Ende August 1918., Nr. 442.

Prilog VIII – Bosanskohercegovački vojnici - nosioci zlatne medalje za hrabrost 1914-1918.[879]

čin	ime i prezime	godina rođenja	mjesto	jedinica
	Ajnić Mujo			pješadijski puk 1
zamjenik oficira	Alagić Osman			pješadijski puk 2
	Alijagić Ahmet	1888		pješadijski puk 2
zastavnik	Andrić Simo	1887	Varcar-Vakuf	pješadijski puk 1
vodnik	Atlagić Kojo	1857		pješadijski puk 2
vojnik	Bašić Panto	1884	Maglaj	pješadijski puk 3
lovac	Bašić Bećir			lovački bataljon 6
kaplar	Bašić Mustafa			pješadijski puk 2
narednik	Begić Ivan	1892	Derventa	pješadijski puk 2
narednik	Bektašević Emin	1885	Konjic	pješadijski puk 2
vodnik	Belić Rešid			pješadijski puk 2
narednik	Bogelić Lukić Anto		Visoko	pješadijski puk 1
kaplar	Brkan Muho			pješadijski puk 4
vodnik	Brkić Mijo			pješadijski puk 2
kaplar	Čatak Smajo	1895	Gradiška	pješadijski puk 2
vodnik	Čehajić Arif	1894	Gradiška	pješadijski puk 2
zamjenik oficira	Cerić Ibrahimbeg		S. Most	pješadijski puk 2
vodnik	Čurić Jakov	1887	Livno	pješadijski puk 4
vodnik	Delić Šerif			pješadijski puk 2
kadet	Dizdarević Mahmud			pješadijski puk 2
kaplar	Dizdarević Osman			pješadijski puk 2
vodnik	Dupanović Muharem	1883		lovački bataljon 3
podlovac	Gavranović Marko		Prijedor	lovački bataljon 3
nadlovac	Grabčanović Osman		Bijeljina	lovački bataljon 1
štapski nadlovac	Grabčanović Jusuf	1891	Bijeljina	lovački bataljon 1
narednik	Hamzić Nasuf	1890	Cazin	pješadijski puk 2

[879] Goldenen Buch. KA-W, AOK, Auszeichnungs-gruppe, 403.

čin	ime i prezime	godina rođenja	mjesto	jedinica
	Harćinović Uzeir	1892	Bijeljina	pješadijski puk 3
narednik	Hasanbašić Omer	1888	Banja Luka	pješadijski puk 2
lovac	Isanović Tahir	1896	Foča	lovački bataljon 3
vojnik	Ilić Vaskrsija	1894	Ključ	pješadijski puk 2
vojnik	Japundža Lazo	1889	Bosanski Novi	lovački bataljon 4
vodnik	Jogić Kahev	1872.	Bosanska Krupa	pješadijski puk 2
vodnik	Jovanović Jovo			pješadijski puk 3
štapski narednik	Jukić Juro	1886	Ljubuški	pješadijski puk 4
kaplar	Jurišić Pucar		G.Vakuf	pješadijski puk 1
kadet	Dr Kajon Jakob			
zastavnik	Kapetanović-Cerić Rustan	1896	Bos.Novi	lovački bataljon 4
zastavnik	Karaga Osman	1894		pješadijski puk 1
štapski zastavnik	Kadrić Hasan			pješadijski puk 2
zastavnik	Katić Srećko	1888	Mostar	pješadijski puk 4
zastavnik	Katinić Jakob	1888	Derventa	pješadijski puk 3
kaplar	Kekić Mujo	1889		pješadijski puk 1
zamjenik oficira	Kaljača Arif			pješadijski puk 1
štapski zastavnik	Kapidžić Smail	1891	Zvornik	pješadijski puk 3
štapski nadlovac	Karišić Rasim	1890	Kladanj	lovački bataljon 5
kaplar	Kukrika Stevo			pješadijski puk 2
štapski zastavnik	Kulenović Mehmedbeg		Varcar-Vakuf	pješadijski puk 1
zamjenik oficira	Kustura Ivan	1887	Gornji Vakuf	pješadijski puk 4
štapski nadlovac	Latinović Nikola	1888	Bosanska Krupa	lovački bataljon 6
vodnik	Ljajić Mahmud	1892	Čelić, Brčko	pješadijski puk 2
vodnik	Mašić Husein	1884	Todorovo Cazin	pješadijski puk 2
vodnik	Maholić Muharem			pješadijski puk 2
	Majić Ivan	1881	Prnjavor	pješadijski puk 2
	Mandić Niko			pješadijski puk 4
	Marić Đuro			pješadijski puk 1
zastavnik	Marković Muto			pješadijski puk 3
zastavnik	Marinović Pavle			pješadijski puk 2
vojnik	Martinović Pavo			pješadijski puk 2
vodnik	Matić Pilić Mijo	1876		pješadijski puk 1

čin	ime i prezime	godina rođenja	mjesto	jedinica
vodnik	Mehmedagić Ahmet	1896	Doboj	pješadijski puk 3
vodnik	Mihajlović Stanko		Banja Luka	pješadijski puk 2
zastavnik	Mijatović Simo	1889	Sarajevo	pješadijski puk 1
vodnik	Milas Tomo		Tihotina Ljubuški	pješadijski puk 4
vojnik	Miljković Šerif	1897	Kladuša -Cazin	pješadijski puk 2
vođa patrole	Muharemović Mašo	1886	Tržac	lovački bataljon 6
štapski zastavnik	Mujić Alija			pješadijski puk 2
vođa patrole	Nedić Marko	1888	Tolisa , Brčko	lovački ataljon 1
vodnik	Nikolić Marko			lovački bataljon 4
vodnik	Nišić Ibro	1886	Sarajevo	lovački bataljon 4
zastavnik	Nuić Petar	1891	Drinovci, Ljubuški	lovački bataljon 4
vojnik	Oljača Lazo			lovački bataljon 2
kaplar	Pajević Salko			lovački ataljon 4
zastavnik	Pavlović Danilo			lovački bataljon 3
zastavnik	Plavetić Josef			lovački bataljon 4
narednik	Porčić Osman	1889		lovački bataljon 2
vodnik	Prcović Jovo	1880	Poljice, Trebinje	lovački bataljon 2
vodnik	Puljić Nikola			lovački bataljon 4
zastavnik	Rajlić Sava			pješadijski puk 2
kaplar	Raković Ibro			pješadijski puk 3
	Ramljak Stipo	1898.	Čitluk	pješadijski puk 4
vojnik	Rejs Čamil		Kladuša	pješadijski puk 2
vojnik	Romalić Sulejman	1898	Sanski Most	pješadijski puk 2
vodnik	Romić Jozo			pješadijski puk 4
kaplar	Šabić Osman			pješadijski puk 2
kaplar	Sadiković Ahmet	1890	Brčko	lovački bataljon 3
zamjenik oficira	Šabić Mustafa	1886	Bos. Novi	lovački bataljon 6
vojnik	Sakić Mihajlo			pješadijski puk 2
kaplar	Salković Mustafa			pješadijski puk 4
	Šarac Mehmed			pješadijski puk 4
vodnik	Šaravanja Ivo		Crnjac, Mostar	pješadijski puk 4
vodnik	Šečić Idriz		Vrpec, Bugojno	pješadijski puk 4
kadet	Šehić Hilmija			pješadijski puk 2

čin	ime i prezime	godina rođenja	mjesto	jedinica
kaplar	Selimović Arif			pješadijski puk 1
kaplar	Škaramuca Miho	1895	Ravno Ljubinje	pješadijski puk 4
vodnik	Škorić Huse			pješadijski puk 2
vodnik	Šoće Boško	1893	Tepčići, Mostar	pješadijski puk 4
štabni zastavnik	Suljanović Muharem	1887	Prijedor	pješadijski puk 2
vodnik	Šunjić Stefan			pješadijski puk 1
štabni zastavnik	Suvalja Muho			pješadijski puk 1
zastavnik	Tanacković Jovan			pješadijski puk 3
vodnik	Terzić Omar	1894	Trebinje	pješadijski puk 4
vojnik	Topić Ilija	1892	Bos. Krupa	pješadijski puk 2
kaplar	Vehispahić Ibro			pješadijski puk 1
kaplar	Velić Rešid	1868	Rasnići, Ključ	pješadijski puk 2
vodnik	Velkić Bećir			pješadijski puk 2
kaplar	Vidić Juro	1886	Vrbovac, Derventa	pješadijski puk 3
vodnik	Vrtić Stjepan	1890	Fojnica	lovački bataljon 3
nadlovac	Žigić Zajko	1891		lovački bataljon 4
kaplar	Žmiro Huso	1884	Hutilovo, Mostar	pješadijski puk 1
kaplar	Zorić Lazo	1896	Vranjska, Krupa	pješadijski puk 2

Izvori i literatura
Indeks imena

IZVORI

A) Neobjavljeni izvori

Arhiv Bosne i Hercegovine

Fondovi arhivske građe:

Zemaljska vlada BiH, BH Präs., 1914-1918.

Zemaljska vlada BiH, 1879-1903.

Zajedničko ministarstvo finansija, BH Präs., 1881-1918.

Zajedničko ministarstvo finansija, opća akta, 1881-1918.

Kriegs-Archiv Wien

Fondovi arhivske građe:

Arméeeoberkomando Operations Abteilung (AOK, Op. Abt.).

Arméeeoberkomando, Heim-Kehrers - Gruppe 1918.

Arméeeoberkomando, Abt. VII, Verluste.

Arméeeoberkomando, Auszeichnungs - Gruppe, 1914-1918.

Kriegs-ministerium, Präs., 1881-1918.

Militär Kanzlei Seiner Majestät, 1881-1918.

Kriegs-ministerium, Abt. 2w, 4 g, VII, X,

Landes Verteidigungs-Ministerium 1914-1918.

Neue Feld-acten, Trupen Körper, 1914-1918.

Neue Feld-acten, Gefechts Berichte, 1914-1918.

Archiv des Chefs des Ersatz-Wesens, 1917-1918.

B) Objavljeni izvori

- Provisorische Wehrgesetz für Bosnien und Hercegovina, Wien, 1881.
- Militär Normalien-Register für bosnisch-hercegovinische Behörden, Sarajevo, 1889.
- Armée-Verordnungs-Blatt 1882-1918., Wien, 1883-1918.
- Das Wehrgesetz für Bosnien und Herzegovina. Erläutert von Oberst Karl Czapp, Wien, 1912.
- Dienst – Buch A10a, Dienstreglement für k.u.k. Heer, I, 1910.
- Schematismus für k.u.k. Heer und Kriegsmarine, 1882, Wien 1883.-1918., Wien, 1918.
- Bericht über die Verwaltung Bosnien und der Hercegowina 1906.-1914./16., Wien, 1907/1917.
- Österreich-ungarische Ausenpolitik von der Bosnischen Krise 1908. bis zum Kriegsausbruch 1914., Bd VIII , Wien und Leipzig, 1930.
- Kommyathi Miklos, Protokolle der Ministerrat 1915., Budapest, 1966.
- Zbornik zakona i naredbi za BiH 1881.-1918.
- Fond zaostavština u Kriegs-Archivu u Beču: Oscar Potiorek, Otto Wiesinger, Oscar Twerdi
- Rukopisno odjeljenje – Kriegs-Archiv Wien.

C) Štampa

Ausserordentliche Beilage zur Allgemeinen Zeitung Augsburger, 1876.

Bosna, Sarajevo 1869-1878.

Militär-Wochenblatt, Wien, 1875., 1876., 1885., 1889., 1890.

Narodno jedinstvo, Sarajevo 1918.

Sarajevski list, Sarajevo 1914.-1918.

LITERATURA

- Aličić S. Ahmed, Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja, XI, Sarajevo, 1983.
- Allmayer-Beck Jochann Cristoph, K. u. K. Armée, 1848.-1918., Wien, 1971.
- Arz Generaloberst, Zur Geschichte des Grossen Krieges 1914.-1918., Wien-Leipzig-München, 1921.
- Asbot Jochann, Bosnien und der Herzegowina. Reisebilder und Studien. Wien, 1888.
- Banac Ivo, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika, Zagreb, 1990.
- Bielek Emerik, Geschichte der Militär-Seelsorge, Wien, 1901.
- Bihl Wolf Dieter, Die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und den osmanischen Reich im ersten Weltkrieg, Öst. Ost Häfte, Wien, 1982.
- Bild-Atlas Oesterreich-Ungarns, Wien, 1996.
- Blašković Pero, Treća b-h regimenta, Budapest, 1917.
- Blašković Pero, Sa Bošnjacima u svetskom ratu, Beograd, 1939.
- Blau Otto, Zur Statistik Bosniens. Bevölkerungstabelle, Zeitschrift für Allgemeine Erdkunde, II, Berlin, 1867.
- Bojić Mehmedalija, Svrgavanje turske vlasti i odbrambeni rat Bosne i Hercegovine protiv austrougarske invazije 1878. godine, Naučni skup: Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 23. i 24. oktobra 1978, ANU BiH, Posebna izdanja, knjiga XLIII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8, Sarajevo, 1979.
- Bösch Reinhardt Eugen, Die Haltung des südslawischer Soldaten des ö-u. Heeres im Ersten Weltkrieg, Neobjavljena doktorska disertacija odbranjena na Bečkon univerzitetu 1971.
- Brendl Oskar, Die Erstürmung des M. Melleta 7. juni 1916., Wien 1934.
- Čubrilović Vasa, Istorijski osnovi postanka Jugoslavije 1918., Naučni skup u povodu 50-te godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja jugoslovenske države, JAZU, Zagreb, 1969.
- Čubrilović Vasa, Razmišljanja o veleizdajničkim procesima u Bosni i Hercegovini za vrijeme prvog svetskog rata, Zbornik radova s međunarodnog skupa: Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915.-1916., održanog 25-27. septembra 1986. godine u Banjoj Luci, Institut za istoriju, Banja Luka, 1987.

- Čulinović Ferdo, Raspad Austro-Ugarske i postanak jugoslavenske zajedničke države, Naučni skup u povodu 50-te godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja jugoslavenske države, JAZU, Zagreb, 1969.
- Čupić-Amrein Marta, Die Oposition gegen oesterreichisch-ungarischen Herschaft in Bosnien-Hercegovina 1878.-1914., Bern, 1987.
- Ćorović Vladimir, Crna knjiga. Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme svetskog rata 1914.-1918., Sarajevo, 1920.
- Ćurić Hajrudin, Uloga pljevaljskog muftije Šemsekadića u otporu protiv austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine godine 1878., Naučni skup: Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 23. i 24. oktobra 1978., ANU BiH, Posebna izdanja, knjiga XLIII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8, Sarajevo, 1979.
- Ćurić Hajrudin, Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1983.
- Dedijer Vladimir, Južni Slaveni pod Habsburgovcima (1903-1914) u: Istorija Jugoslavije, Beograd, 1972.
- Deak Istvan, Der K.u.K. Offizier 1848-1918, Wien, 1991.
- Deutschmann Wilchelm, Die militärischen Massnahmen in Oesterreich-Ungarn während der Balkankriege 1912./13., Neobjavljena doktorska disertacija odbranjena na Bečkom univerzitetu, 1965.
- Die Occupation Bosnien und der Hercegovina durch K.u.K. Truppen im Jahre 1878. (Nach autentische Quellen) Verlag des K.K. Generalstabes, Wien, 1879.
- Die Eisern Bosniaken, Kameradschaft-Verband des Regiment, Wien, 1931.
- Dirrheimer Günter, Das k. u. k. Heer 1895., Wien, 1983.
- Dorst Klaus, Wünsche Wolfgang, Der ersten Weltkrieg. Erscheinung und Wesen, Berlin, 1989.
- Džanić Asaf, To se ne može nikada zaboraviti, BiH – Iseljenički almanah, Sarajevo, 1972.
- Đaković Luka, Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslovenskog pitanja 1914.-1918., Tuzla, 1981.
- E. B., Die Wehrkraft des osmanischen Reiches und seiner Vasalenstaaten Egypten, Tunis und Tripolis, Wien, 1871.
- Ekmečić Milorad, Ratni ciljevi Srbije 1914, Beograd 1974.
- Ekmečić Milorad, Žalosna baština iz godine 1914. Političke namjere sudskih procesa u Bosni i Hercegovini za vrijeme prvog svjetskog rata, Zbornik radova s međunarodnog skupa: Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915.-1916., održanog 25-27. septembra 1986. godine u Banjoj Luci, Institut za istoriju, Banja Luka, 1987.

- Ekmečić Milorad, Stvaranje Jugoslavije, II, Beograd, 1989.
- Ekmečić Milorad, Aneksija Bosne i Hercegovine 1908. i istorijske posljedice, Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 21. i 22. novembra 1988., Sarajevo, 1991.
- Ekmečić Milorad, Uticaj balkanskih ratova na društvo u Bosni i Hercegovini, Marksistička misao, 4/1985.; Isto u: Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine XIX I XX veka, Beograd, 1997.
- Fischer Fritz, Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Feutschland 1914/18. Düsseldorf, 1961.
- Galantai Joszef, Die aussenpolitik Österreich-Ungarn und die herschenden Klassen Ungarns, u: Österreich-Ungarn in der Weltpolitik, Berlin (Ost), 1965.
- Gall Franz, Rüstung, Bewafnung und Ajustirung K.u.k. Armée 1914., Österreichische Militär- Zeitschrift, Sonderdruck, 1964.
- Gandini Sigmund, Das bosnisch-hercegovinische Infanterie-Regiment Nr 2 im Weltkrieg 1914. bis 1918., Wien, 1968.
- Gavranović Berislav, Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske okupacije 1878., ANU BiH, Građa, knj. XVII Sarajevo, 1973.
- Geschichte der Sicherheitstruppen und der öffentlichen Siicherheit in Bosnien und der Herzegovina 1878.-1898., Wien, 1898.
- Glückmann Karl, K. u. K. Heer, 12. Ausgabe, Wien, 1911.
- Hadžibegović Iljas, Ideja o naseljavanju ruskih ratnih zarobljenika njemačke nacionalnosti u istočnoj Bosni krajem 1915. i početkom 1916. godine, Godišnjak društva istoričara BiH, Sarajevo, 1988.
- Hadžibegović Iljas, Društveno-ekonomski uslovi za nastanak radničke klase i stvaranje prvih radničkih udruženja u Bosni i Hercegovini, u: Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1990.
- Hadžibegović Iljas, Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća, Sarajevo 1991.
- Hans Fritz, Bosniak, Waldhofen a. d. Ybbs ,1931.
- Hötzendorf Conrad von, Aus meiner Dienstzeit, Wien, 1922.
- Haselsteiner Horst, Politische und Militärische Überlegungen zur Haltung Österreich-Ungarns gegenüber Bosnien und der Herzegowina 1908./1909., Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 21. i 22. novembra 1988., Sarajevo 1991.
- Haselsteiner Horst, Prozess Banja Luka 1916. Das Militärgutachten, Zbornik radova s međunarodnog skupa: Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915.-1916., održanog 25-27.

septembra 1986. godine u Banjoj Luci, Institut za istoriju, Banja Luka, 1987.

- Hauptmann Ferdinand, Prasch Anton, Ein Reisebericht Dr Ludwig Thalloczy aus Bosnien. Wien, 1981.
- Hauptmann Ferdo, Privreda i društvo u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine (1878-1918), Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, II, Sarajevo, 1987.
- Hecht Rudolf, Fragen zur Heresergänzung der gesamten Bewafnetenmacht Österreich-Ungarns während des ersten Weltkrieges, Neobjavljena doktorska disertacija odbranjena na Bečkon univerzitetu, 1969.
- Hehnl Maximilian, Die öst.-ung. Landmacht nach Aufbau, Gliederung, Friedens-garnison. Eintheilung und nationale Zusamensetzung im Sommer 1914., ÖULK , Erg. H. 9, Wien, 1934.
- Historical Boundaries between Bosnia, Croatia, Serbia. Documents and Maps, 1815-1945./ Edited by Anita L. P. Burdett, England, Archive Editions, 1995.
- Horstenau von Edmung Glaise, Die Katastrophe. Die Zerstümerung Österreich-Ungarns und das werden der Nachfolgenstaaten, Zürich-Leipzig-Wien (O. J.).
- Horsetzky Ernst, Österreich-Ungarns Heer und Flotte im Weltkrieg, Insbruck-Wien (bez godine izdanja).
- Horvat Josip, Prvi svjetski rat. Panorama zbivanja. Zagreb, 1967.
- Horvat Josip, Živjeti u Hrvatskoj. Zapisci iz nepovrata 1900.-1941., Zagreb, 1987.
- Hölzel Maximilian, Balkan in Flamen, Wien, 1939.
- Hrabak Bogumil, Operacije na srednjoj i gornjoj Drini i u Sandžaku avgusta 1914. godine, Istorijski glasnik. Organ društva istoričara Srbije, 4, Beograd, 1964.
- Hrabak Bogumil, Jugosloveni zarobljenici u Italiji i njihovo dobrovoljačko pitanje 1915.-1918. godine, Novi Sad, 1980.
- Hrabak Bogumil, Dezerterstvo i zeleni kadar, Novi Sad, 1982.
- Hrabak Bogumil, Predavanje Bosanaca iz austro-ugarske vojske na istočnom ratištu 1914-1917, Istorijski zbornik, Banjaluka, 1985.
- Imamović Mustafa, Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvoj BiH 1878-1914, Sarajevo, 1976.
- Islamov Tofik M., Aus der Geschichte der Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn am Anfang des 20. Jahrhundert, u: Österreich-Ungarn in der Weltpolitik 1900-1918, Berlin (Ost), 1965.
- Jelavich Charles, Južnoslavenski nacionalizmi. Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914., Zagreb, 1992.

- Jerabek Rudolf, Potiorek: General im Schaten von Sarajevo, Graz, 1991.
- Jugoslovenski dobrovoljački korpus u Rusiji. Prilog istoriji dobrovoljačkog pokreta (1914.-1918), Beograd, 1954.
- Jugoslovenski dobrovoljci 1914.-1918. Srbija, Južna Amerika, Severna Amerika, Australija, Francuska, Italija, Solunski front. Priredio dr. Nikola B. Popović, Beograd, 1980.
- Juzbašić Dževad, Izgradnja željeznica u Bosni i Hercegovini u svjetlu austrougarske politike od okupacije do kraja Kállayeve ere, ANU BiH, Djelo, knj. XLVIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 28, Sarajevo, 1974.
- Juzbašić Dževad, Bosanskohercegovački sabor i osnivanje poštanske štedionice, Prilozi instituta za istoriju u Sarajevu, br. 18, Sarajevo, 1981.
- Juzbašić Dževad, Radničko pitanje u programima građanske politike i djelatnosti bosanskohercegovačkog sabora, Prilozi instituta za istoriju, 22, Sarajevo, 1986.
- Juzbašić Dževad, Aneksija i stavovi austrougarskih vojnih krugova prema upravljanju Bosnom i Hercegovinom, Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 21. i 22. novembra 1988., Sarajevo, 1991.
- Juzbašić Dževad, Nacionalno-politički odnosi u Bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910-1914), Sarajevo, 1999.
- Juzbašić Dževad, Uticaj balkanskih ratova 1912/1913. na Bosnu i Hercegovinu i na tretman agrarnog pitanja, Radovi, Filozofski fakultet u Sarajevu, Knjiga XII, Sarajevo, 2000.
- Kapidžić Hamdija, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine u XIX vijeku, Građa, Naučno društvo NR BiH, knj. III, Odjeljenje istorisko filoloških nauka, knj. 1, Sarajevo, 1956.
- Kapidžić Hamdija, Austrougarska politika i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata, Godišnjak Istorijskog društva BiH, IX, 1957., Sarajevo, 1959.
- Kapidžić Hamdija, Skadarska kriza i uvođenje vanrednih mjera u Bosni i Hercegovini, Godišnjak Društva istoričara BiH, XII, Sarajevo, 1962.
- Kapidžić Hamdija, Austrougarske centralne vlasti i omladinski pokret u Bosni i Hercegovini neposredno poslije sarajevskog atentata, GA i DAR BiH, IV-V, Sarajevo, 1965.
- Kapidžić Hamdija, Bosna i Hercegovina za vrijeme austrougarske uprave, Članci i rasprave, Sarajevo, 1968.
- Kapidžić Hamdija, Hercegovački ustanak 1882, Sarajevo, 1973.
- Kapidžić Hamdija, Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave (državnopravni odnosi), Prilozi instituta za istoriju radničkog pokreta, IV, Sarajevo, 1968.
- Kapidžić Hamdija, Diskusije o državnopravnom položaju Bosne i Hercegovine, Istorijske

pretpostavke republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1968.

- Kapidžić Hamdija, Ispisi iz bečkih arhiva, GA i DAR BiH, 1972.-73., Sarajevo, 1973.
- Kaser Karl, Der Aufstand in der Herzegovina im Jahre 1882. im Rahmen der Aufstandsbewegungen im Neunzehnten Jahrhundert. Die Frage nach seiner Qualität, Naučni skup: 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine, Sarajevo, 21-22. X 1982., ANU BiH, Posebna izdanja, Knjiga LXIV, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 11, Sarajevo, 1983.
- Käs Ferdinand, Versuchs einer zusamengefassten Darstellung der Tätigkeit des österreichisch-ungarisches Generalstabes in der Zeit von 1906. bis 1914. Unter besonderer Berüksichtigung der Aufmarschplanungen und Mobilmachung, Neobjavljena doktorska disertacija odbranjena na Bečkon univerzitetu, 1962.
- Kiszling Rudolf, Erzherzog Franz Ferdinand von Oesterreich-Este, Graz-Köln, 1953.
- Kiszling Rudolf, Die Nationalitäten in Habsburgers Wehrmacht, u: Der Donauraum, IV, Wien, 1959.
- Kiszling Rudolf, Habsburg Wehrmacht in Spiegel des Nationalitäten problems 1815-1918, Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875-1965), München 1966.
- Klein Signe, Freiherr Sarkotić von Lovćen. Die Zeit seiner Verwaltung in Bosnien-Herzegovina von 1914. bis 1918. Neobjavljena doktorska disertacija odbranjena na Bečkon univerzitetu, 1964.
- Koetschet Jozef, Die Erste Assentierung in Bosnien vor der Occupation, Bosnische Post, Sarajevo, 15, Nr. 166, 5. III 1898.
- Kos Franz Josef, Die Politik Österreich-Ungarns während der Orientkrise 1874/75-1879. Zum Verhältnis von politischer und militärischer Führung, Köln-Wien, 1984.
- Kraljačić Tomislav, Mjere Kalajevog režima na pacifikaciji ustaničke oblasti, Naučni skup: 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine, Sarajevo, 21-22. X 1982., ANU BiH, Posebna izdanja, Knjiga LXIV, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 11, Sarajevo, 1983.
- Kraljačić Tomislav, Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903., Sarajevo, 1987.
- Kraus Alfred, Uzroci našeg poraza. Uspomene i rasuđivanja iz svjetskog rata, Beograd, 1938.
- Kreševljaković Hamdija, Dževdet-pašina pisma o Bosni i Hercegovini iz 1864. godine, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1932.
- Kreševljaković Hamdija, Pripremna vojna škola u Sarajevu 1872-1878, Novi Behar, Sarajevo, 1937.
- Kreševljaković Hamdija, Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878., Sarajevo, 1937.
- Křížek Jurij, Annexion de la Bosnie et Hercegovine, Praha, 1964.

- Landwer Ottokar, Hunger. Die Erschöpfungsjahre der Mittelmächte 1917./1918., Zürich-Leipzig-Wien, 1931.
- Ljiljak Milan, Pošta telegraf i telefon u Bosni i Hercegovini, II, Razvoj i razmještaj mreže poštanskog, telegrafskog i telefonskog saobraćaja za vrijeme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine (1878-1918), Sarajevo, 1981.
- Madžar Božo, Izvještaj vladinog komesara za glavni grad Bosne i Hercegovine Sarajevo o političkoj i privrednoj situaciji u Sarajevu od sarajevskog atentata do kraja januara 1915. godine, GA i DAR BiH, 26, Sarajevo, 1986.
- Mandić Mihovil, Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878., Zagreb, 1910.
- Michel Robert, Mostar 1908., Prag, 1909.
- Michel Robert, Halbmond über die Narenta, (Erzälungen), Wien, 1947.
- Mikić Đorđe, Prilike u Bosanskoj krajini uoči i u vrijeme hercegovačkog ustanka 1882. godine, Naučni skup: 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine, Sarajevo, 21-22. X 1982., ANU BiH, Posebna izdanja, Knjiga LXIV, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 11, Sarajevo, 1983.
- Mikić Đorđe, Veleizdajnički procesi u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini, Zbornik radova sa međunarodnog skupa: Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915.-1916., održanog 25-27. septembra 1986. godine u Banjoj Luci, Institut za istoriju, Banja Luka, 1987.
- Militaria Austriaca, 12, Wien, 1993.
- Notizen über die politischen Verhältnisse in Bosnien und der Herzegowina Ende Juni 1878, Wien, 1878.
- Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, tom I, Zagreb, 1977.
- Opšta enciklopedija Jugoslavenskog Leksikografskog Zavoda, tom I, Beograd, 1984.
- Österreich-Ungarns letztes Krieges 1914.-1918., T. I, 1931.-T.VII 1938.
- Pavličević Dragutin, Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini. Naučni skup: Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 23. i 24. oktobar 1978., Sarajevo, 1979.
- Petrović Rade, Pokret otpora protiv austrougarske okupacije 1878. godine u Bosni i Hercegovini, Naučni skup: Otpor okupaciji 1878. godine u Bosni Hercegovini, ANU BiH, posebna izdanja, knjiga XLIII Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8, Sarajevo, 1979.
- Plaschka Richard, Haselsteiner Horst, Suppan Arnold, Innere Front. Militärasisistenz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918., Bd I-II, Wien, 1974.
- Popović B. Nikola, Jugoslovenski dobrovoljci u srpsko-austrijskom ratu 1914. godine, u: Naučni skup Kolubarska bitka. Ratni napori Srbije 1914. godine, Zbornik radova, knjiga 3,

Beograd, 1984.

- Potemkin Vladimir Petrovič, Istorija diplomatije, II, Diplomatija novog doba (1878-1918), Beograd, 1949.
- Prvi balkanski rat, izd. Vojno-istorijskog instituta, knj. I, Beograd, 1959.
- Przybilowszki Inge, Die Rückfürung der Oesterreich-ungarischen Kriegsgefangene aus dem Osten in der letzten Monaten der k.u.k. Monarchie. Neobjavljena doktorska disertacija odbranjena na Bečkon univerzitetu, 1965.
- Pust Ingomar, Die Steinerne Front. Auf der Spuren des Gebirgskrieges in den Julische Alpen, Von Isonzo zur Piave, Graz, 1980.
- Radenić Andrija, Austrougarski planovi protiv Srbije u vezi sa aneksijom Bosne i Hercegovine, u: Jugoslovenski narodi pred prvi svetski rat, Beograd, SANU, Posebna izdanja knjiga CDXVI Odjeljenje društvenih nauka knjiga 61, Beograd, 1976.
- Redl Oberst Eugen, Die Tagliamentoforcierung bei Cornino und das Baon IV/ bh 4, Wissenschaftliche Technische Mitteilungen, Wien, 1924.
- Regele Oskar, Feldmarschal Conrad, Auftrag und Erfüllung 1906.-1918., München, 1955.
- Rakočević Novica, Politička i vojna saradnja Srbije i Crne Gore u ratu 1914., Naučni skup: Kolubarska bitka. Ratni napori Srbije 1914. godine, Zbornik radova knjiga 3, Beograd, 1984.
- Rauchensteiner Manfried, Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg, Wien, 1991.
- Redžić Enver, Bosansko-hercegovačke jedinice austrougarske vojske u prvom svjetskom ratu, Vojnoistorijski Glasnik VII, 3, Beograd, 1991.
- Renouvin Pierre, Evropska kriza i prvi svjetski rat, Zagreb 1965.
- Samardžić Radovan, Austro-Ugarska i jugoslovensko pitanje, Zbornik radova s međunarodnog skupa: Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915.-1916., održanog 25-27. septembra 1986. godine u Banjoj Luci, Institut za istoriju, Banja Luka, 1987.
- Schachinger Werner, Die Bosniaken kommen, Elittentruppen der K.u.K. Monarchie, 1879.-1918., Graz, 1989;
- Schachinger Werner, Bošnjaci dolaze. Elitne trupe K.u.K. armije 1879-1918., Lovran, 1996.
- Schmid Ferdinand, Das Heeresrecht der österreichisch-ungarischen Monarchie, Wien-Leipzig, 1903.
- Schmid Ferdinand, Bosnien und der Herzegovina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns, Leipzig, 1914.

- Schneller Hans, Die Statsrechtliche Stellung von Bosnien und der Herzegowina, Leipzig, 1892.
- Schoeller Karl, Das Mobwesen Oesterreich-Ungarns 1914., Salzburg 1966., (rukopis u biblioteci Ratnog arhiva u Beču).
- Slijepčević Pero, Napor Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje, Sarajevo, 1929.
- Slipičević Fuad, Prvi svjetski rat i stvaranje države jugoslovenskih naroda, Sarajevo, 1957.
- Sosnosky Theodor, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarn seit 1866., Bd II, Stuttgart, 1914.
- Strochal Eberhardt, Erster Weltkrieg, Wien, 1989.
- Suppan Arnold, Organisation und Einsätze. Militärischer Assistenzen in Österreich-Ungarn im Jahre 1918. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades, Universität Wien, 1969.
- Suppan Arnold, Zur Frage eines österreichisches Imperialismus in Südosteuropa: Regierungspolitik und öffentliche Meinung um die Annexion Bosniens und der Herzegowina, Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848.-1918., Wien, 1978.
- Šehić Nusret, Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918.-1941.), Sarajevo 1971.
- Šehić Nusret, Previranja na selu i u radničkom pokretu u Bosni i Hercegovini potkraj prvog svjetskog rata i u prvoj godini novostvorene Kraljevine SHS, Prilozi instituta za istoriju, God. XXI/1986., br. 22., Sarajevo 1986.
- Šehić Nusret, BiH 1918-1925, (privredni i politički razvoj), Sarajevo 1991.
- Šehić Zijad, Elitne jedinice iz Bosne i Hercegovine. Prva linija, List federalnog ministarstva odbrane/obrane, april/travanj 1999., br. 66., Sarajevo, 1999.
- Šepić Dragovan, Politika rušenja Austro-Ugarske i južni Slaveni, Naučni skup u povodu 50-te godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja jugoslovenske države, JAZU, Zagreb, 1969.
- Šljivo Galib, Sprovođenje zakona o vojnoj obavezi u Banjalučkom i Bihaćkom okrugu 1881-1882. godine, Naučni skup: 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine, Sarajevo, 21-22. X 1982., ANU BiH, Posebna izdanja, Knjiga LXIV, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 11, Sarajevo 1983.
- Šljivo Galib, Bosna i Hercegovina 1826-1849., Banja Luka, 1985.

- Šljivo Galib, Raspoloženje naroda Bosne i Hercegovine prema austrougarskoj politici i austrougarske političke protivmjere, Zbornik radova s međunarodnog skupa: Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915.-1916., održanog 25-27. septembra 1986. godine u Banjoj Luci, Institut za istoriju, Banja Luka, 1987.
- Šulek Vladimr, Diplomatska historija centralnih sila 1908.-1915., II, Zagreb, 1939.
- Tepić Ibrahim, Izgradnja saobraćajnica u Bosni i Hercegovini od sredine 19. vijeka do austrougarske okupacije, Prilozi instituta za istoriju, god. XVII, br. 18, Sarajevo, 1981.
- Tepić Ibrahim, Osmanska vojska i policija u bosanskom vilajetu od 50-ih do 70-ih godina XIX vijeka, Godišnjak Društva istoričara BiH, Sarajevo, 1986.
- Tepić Ibrahim, Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima (1856-1878), Sarajevo, 1987.
- Tanzimat, Istanbul, 1940.
- Tomac Petar, Ratovi i armije XIX veka, Beograd, 1968.
- Tomac Petar, Prvi svetski rat, Beograd, 1969.
- Ueberslacker Hans Julius, Bei Streiffunis, Salzburg, 1958.
- Unser Heer; 300 Jahre österreichisches soldatentum in Krieg und Frieden, Wien, München, Zürich, 1963.
- Untrenbar und Unteilbar, Geschichte der Grosse Weltkriges, Graz-Köln, 1917.
- Vojna enciklopedija, tom 8, Beograd, 1974.
- Wagner Anton, Die k.(u.) k. Armée-Gliederung und Aufgabenstellung 1866. bis 1914., u: Die Habsburger Monarchie, Bd V, Das Bewafnete Macht, Wien, 1987.
- Weinwurm Franz, FZM Oskar Potiorek. Leben und Wirken als Chef der Landesregierung für Bosnien und der Herzegowina in Sarajevo 1911.-1914. Neobjavljena doktorska disertacija odbranjena na Bečkom univerzitetu 1964.
- Winkler Wilchelm, Der Anteil der nichtdeutschen Volksstämme an der ö-u. Wehrmacht, Wien, 1919.
- Winkler Wilchelm, Berufsstatistik der Kriegstoten der ö-u. Monarchie, Wien, 1919.
- Winkler Wilchelm, Die Totenverluste ö-u. Heeres nach Nationalitäten, Wien, 1921.
- Witas Paul, Die Militärintendatur in Oesterreich-Ungarn und Oesterreich 1868.-1918., Salzburg, 1968.
- Zelenika Milan, Prvi svetski rat 1914, Vojno delo, Beograd, 1962.

INDEKS IMENA

H

I

J

K

L

Lj

M

N

O

P

R

S

Š

T

U

V

W

Z

SADRŽAJ

Glava III

Bosanskohercegovački zemaljski pripadnici u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije od Sarajevskog atentata 28. juna 1914. do kraja 1916. godine

Glava IV

Četvrta i peta ratna godina 1917/1918.

Prilozi

Izvori i literatura

ISBN 9958-21-450-4
9 789958 214509